Millî Mücadele Döneminde

Anadolu'da Aşiretler

Kubilay AKŞAHİN

Yüksek Lisans

Eskişehir, 2024

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA AŞİRETLER

Kubilay AKŞAHİN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Bilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS

Eskişehir, 2024

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kubilay Akşahin tarafından hazırlanan Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Aşiretler başlıklı bu çalışma 11/07/2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Prof. Dr. Mesut ERŞAN)	
Üye (Danışman) (Doç. Dr. Volkan MARTTİN)	
Üye (Prof. Dr. Mehmet TOPAL)	

ONAY

.../... /202..

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Kubilay AKŞAHİN

İmza

ÖZ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA AŞİRETLER

AKŞAHİN, Kubilay

Yüksek Lisans, 2024

Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Volkan MARTTİN

Anadolu'daki aşiretler, tarihsel süreç içerisinde sosyal, siyasi ve hatta askeri etkiye sahip olmuştur. Bu tez, Türkiye tarihinde aşiretlerin, özellikle de Milli Mücadele dönemindeki kritik önemini derinlemesine incelemektedir. Osmanlı Devleti'nde aşiretler, hem merkezi otorite için bir güç kaynağı hem de yönetim açısından bir zorluk teşkil etmiştir. Devlet, aşiretleri iskân ederek, vergi toplamak suretiyle ve askeri birlikler oluşturarak merkezi otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid döneminde kurulan Hamidiye Alayları gibi aşiretlerden oluşan askeri birlikler, özellikle Doğu Anadolu'da güvenliği sağlamada önemli bir rol üstlenmiştir.

Milli Mücadele döneminde ise aşiretler, hem cephelerde savaşarak hem de siyasi arenada yer alarak önemli katkı sağlamışlardır. İtilaf Devletleri, aşiretleri kendi lehlerine çekmeye çalışsalar da birçok aşiret, Milli Mücadele'ye destek vermiştir. Aşiret reisleri, hem cephelerde savaşmış hem de TBMM'de mebus olarak yer alarak milli iradeye katkı sağlamışlardır. Aşiretler, özellikle Doğu ve Güney Cephelerindeki savaşlarda önemli zaferler kazanılmasında büyük başarılar ortaya koymuştur. Bu süreçte TBMM Hükümeti, yasal tedbirler alarak aşiretlerin desteğini kazanmaya çalışmıştır. Öte yandan hükümet, savaş koşullarında kısıtlı imkânlarla ülkeye göç etmek isteyen aşiretlerin iskânı ile uğraşmıştır.

Aşiretlerin Milli Mücadele'ye sağladıkları destek, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında önemli etki oluşturmuştur. Ancak aynı zamanda, bazı aşiretlerin ülkedeki birlik ve beraberliği bozacak zararlı eylemleri olsa da Anadolu'daki aşiretlerin önemli bir kısmı Milli Mücadele'ye aktif destek vermiştir. Bu tezin çalışma sonucunda, Anadolu'daki aşiretlerin Türkiye tarihindeki karmaşık ve çok yönlü rolü, özellikle de Milli Mücadele dönemindeki kritik önemi ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Aşiretler, Anadolu

ABSTRACT

TRIBES IN ANATOLIA DURING THE NATIONAL STRUGGLE

AKŞAHİN, Kubilay

Master's, 2024

Department of History of the Republic of Turkey

Supervisor: Doç. Dr. Volkan MARTTİN

Tribes in Anatolia have had social, political and even military influence throughout history. This thesis examines in depth the critical importance of tribes in Turkish history, especially during the War of Independence. In the Ottoman Empire, tribes were both a source of power for the central authority and a challenge to the administration. The state tried to strengthen its central authority by settling tribes, collecting taxes and creating military units. Military units formed from tribes, such as the Hamidiye Regiments established during the reign of Abdulhamid II, played an important role in ensuring security, especially in Eastern Anatolia.

During the National Struggle, tribes made significant contributions by fighting on the fronts and taking part in the political arena. Although the Allied Powers tried to pull the tribes to their advantage, many tribes supported the National Struggle. Tribal leaders fought on the fronts and contributed to the national will by taking their seats as deputies in the Turkish Grand National Assembly. Tribes achieved great success in winning important victories, especially in the wars on the Eastern and Southern Fronts. During this process, the Turkish Grand National Assembly Government tried to gain the support of the tribes by taking legal measures. On the other hand, the government dealt with the settlement of tribes who wanted to migrate to the country with limited opportunities under war conditions.

The support provided by the tribes to the National Struggle had a significant impact on the foundations of the new Republic of Turkey. However, at the same time, although some tribes had harmful actions that would disrupt unity and solidarity in the country, a significant number of the tribes in Anatolia actively supported the National Struggle. As a result of this thesis, the complex and multifaceted role of the tribes in Anatolia in the history of Turkey, especially their critical importance during the National Struggle, has been revealed.

Keywords: National Struggle, Tribes, Anatolia

TEŞEKKÜR

"Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Aşiretler" başlığı ile kaleme aldığımız bu çalışma, titizlikle yürütülmüş uzun ve yorucu bir sürecin ürünüdür. Zira bu çalışma yürütülürken günler ve geceler birbirini kovalamıştır. Bir yandan severek yaptığımız öğretmenlik mesleğimizi icra ederken diğer yandan her boş vaktimizi çalışmamız için değerlendirdik.

Öte yandan bu çalışma Anadolu'daki aşiretler ilgili olarak özgün bir nitelik taşıması sebebiyle Türk tarihine önemli bir katkı sunduğumuzu düşünmekteyiz. Bu sebeple tarih okurlarının bu çalışmayı keyifle okuyacaklarını düşünüyoruz.

Bu süreçte bilgi birikimiyle, fikriyatıyla, yorumlarıyla, metodolojik yaklaşımı ve önerileriyle bu süreci tamamlama sürecinde danışmanlığımı yürüten değerli hocam Doç. Dr. Volkan MARTTİN'e, en içten duygularla teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim. Aynı şekilde bu tezin imlâ düzenini titizlikle gözden geçirerek bana destek olan Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenim Cafer ÖZTÜRK'e teşekkür ediyorum.

Son olarak bugünlere gelmemde, göstermiş oldukları fedakârlıklardan ötürü değerli annem Gaye AKŞAHİN'e ve kıymetli babam M. Hilmi AKŞAHİN'e canı gönülden teşekkürlerimi bildirmek isterim…

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ i
ÖZ ii
TEŞEKKÜR iv
İÇİNDEKİLER v
TABLOLAR LİSTESİ ix
HARİTALAR LİSTESİ x
KISALTMALAR LİSTESİ xi
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞİRETLERİN GENEL DURUMU 12
1.1. I. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Devlet-Aşiret İlişkileri 12
1.1.1. Aşiretlerin İskânı 15
1.1.2. Aşiretlerin İdaresi 19
1.1.3. Devlet-Aşiret İlişkilerinde "Ödül ve Ceza" Sistemi 23
1.1.4. Askerlik Sitemi ve Aşiretler 25
1.2. XIX. Yüzyılın Sonlarından XX. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Aşiretlerin Durumu (1876-1908) 26
1.2.1. II. Abdülhamid Döneminde Aşiretler 28
1.2.1.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Aşiretler 29
1.2.1.2. Şeyh Ubeydullah İsyanı ve Aşiretler (1880) 31
1.2.1.3. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu 34
1.2.1.3.1. Hamidiye Alaylarına Katılan Aşiretler 37
1.2.1.3.2. Hamidiye Alaylarının Faaliyetleri 41
1.2.1.4. Aşiret Mekteb-i Hümayunu'nun Kuruluşu 42
1.3. İttihat ve Terakki Döneminde Aşiretler (1908-1918) 44
1.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu, Gelişimi ve İktidara Gelişi 44
1.3.2. II. Meşrutiyetin Aşiretlere Yansıması 47
1.3.3. İttihat ve Terakki Döneminde Aşiretler Politikası 49
1.3.3.1.Aşiretlerin İdaresi ve İskânı ile İlgili Yapılan İdari Çalışmalar 49
1.3.3.1.1. İTC Döneminde Aşiretlerle İlgili Yaşanan Gelişmeler 51
1.3.3.1.2. Aşiretlerin Ordu Teşkilatında Yeniden Düzenlenmesi 53
1.3.3.1.3. Devletin Son Aşiret Sayımının Yapılması: "Fihristü'l Aşair" 54

1.3.3.1.3.1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Bulunan Aşiretler 55
1.3.3.1.3.1.1. Bitlis Vilayeti'nde Aşiretler 55
1.3.3.1.3.1.2. Diyarbekir Vilayeti'nde Aşiretler 56
1.3.3.1.3.1.3. Erzurum Vilayeti'nde Aşiretler 60
1.3.3.1.3.1.4. Mamuretülaziz Vilayeti'nde Aşiretler 62
1.3.3.1.3.1.5. Van Vilayeti'nde Aşiretler 65
1.3.3.1.3.1.6. Urfa Sancağında Aşiretler 66
1.3.4. I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'da Aşiretler 66
1.3.4.1. İtilaf Devletlerinin Aşiretleri Elde Etme Çabaları 67
1.3.4.2. Savaş Sürecinde Aşiretler 69
1.3.4.2.1. Aşiretlerin Osmanlı Ordusundaki Düzeni 71
1.3.4.2.2. Osmanlı Ordusu'nda Aşiretlerin Askeri Faaliyetleri 74
1.3.4.2.3. Dersim Aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı İsyanı (1916) 77
1.3.4.2.4. Doğu Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1915-1917) 79
1.3.4.3. I. Dünya Savaşı'nın Savaşın Sonu (1918) 81
İKİNCİ BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE AŞİRETLER 83
2.1. Mütarekeden TBMM'nin Açılışına Kadar Anadolu'da Aşiretler 83
2.1.1. İşgallerin Başlaması ile Doğu Anadolu'da Yaşanan Gelişmeler 85
2.1.1.1. Musul Vilayetindeki Gelişmeler 87
2.1.1.2. Van Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler 89
2.1.1.3. Diyarbekir Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler 91
2.1.1.4. Erzurum Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler 92
2.1.1.5. Bitlis Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler 93
2.1.1.6. Mamüretülaziz Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler 95
2.1.1.7. Antep, Urfa ve Maraş Sancaklarında Yaşanan Gelişmeler 96
2.1.2. Millî Mücadele'nin Hazırlık Sürecinde Aşiretler 97
2.1.2.1. Aşiretlerin İşgallere Olan Tepkileri 98
2.1.2.2. Kongrelerinin Toplanması 100
2.1.2.2.1. Erzurum Kongresinin Toplanması 101
2.1.2.2.2. Mustafa Kemal Paşa'dan Aşiret Reislerine Mektup 102
2.1.2.2.3. Ali Galip Olayı 104
2.1.2.2.4. Aşiretlerin Ali Galip Olayındaki Etkisi 106
2.1.2.2.5. Sivas Kongresinin Toplanması 107

2.1.2.3. Paris Barış Konferansı ve Aşiretlerin Şerif Paşa'ya Tepkileri 109
2.1.3. İngilizlerin Bölge Aşiretlerini Elde Etmeye Yönelik Faaliyetleri 112
2.1.3.1. Binbaşı Noel'in Faaliyetleri 114
2.1.3.2. Yüzbaşı Woolley'in Milli Aşiretine Ziyareti 118
2.1.3.3. İngilizlerin Seyit Taha ve Simko İsmail'i Kullanma Girişimleri 120
2.2. TBMM'nin Açılışından Lozan'a Kadar Aşiretler 122
2.2.1. Meclisin Açılışı ve Aşiret Mensubu Mebuslar 123
2.2.2. Millî Mücadele'ye Destek Veren Aşiretler 124
3.2.2.1. Doğu Cephesinde Aşiretler 124
2.2.2.1.1. Ermeni Mezalimi Karşısında Aşiretlerin Durumu 126
2.2.2.1.2. Ermenistan'a Yönelik Askeri Harekât Hazırlığı 129
2.2.2.1.3. Ermenilerin Bozguna Uğratılması 131
2.2.2.2. Güney Cephesinde Aşiretler 132
2.2.2.2.1. Maraş Direnişinde Aşiretler 133
2.2.2.2.2 Urfa Cephesinde Aşiretler 134
2.2.2.2.2.1. Urfa Cephesinde Millî Mücadele'ye Karşı Çıkan Aşiretler 136
2.2.2.2.2.2. Urfa Çarpışmaları ve Fransızların Geri Çekilişi 137
2.2.2.2.3. Antep Cephesinde Aşiretler 140
2.2.2.2.3.1. Fransızlara Karşı Verilen Mücadelelerde Aşiretlerin Rolü 141
2.2.2.2.4. Kuzey Suriye'de Aşiretlerin Faaliyetleri 144
2.2.2.3. Elcezire Cephesinde Aşiretler 147
2.2.2.3.1. Özdemir Bey'in Bölgedeki Faaliyetleri 149
2.2.2.4. Batı Cephesinde Aşiretler 152
2.2.3. Millî Mücadeleye Karşı Ayaklanan Aşiretler 153
2.2.3.1. Ali Batı Ayaklanması 153
2.2.3.2. Cemil Çeto Ayaklanması 154
2.2.3.3. Milli Aşireti İsyanı 155
2.2.3.4. Koçgiri İsyanı 157
2.2.4. Millî Mücadele'nin Zafer Ulaşması 163
2.2.5. TBMM Hükümetinin Aşiretlere Olan Yaklaşımları 164
2.2.5.1. TBMM Hükümeti'nin Aşiretleri Ödüllendirmesi 165
2.2.5.2. Aşiretlerle İlgili Adli Meseleler 166
2.2.5.3. Şeyh Senussi'nin Aşiretlere Gönderilmesi 167

2.2.5.4. Aşiretlerin İskânı 168
2.2.5.4.1. Muhacir Aşiretlerin İskânı 169
SONUÇ 171
KAYNAKÇA 174
EKLER 196

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Anadolu'daki Aşiretler ve Hane Sayısı

Tablo 2: 1891'de Teşkil Edilen 22 Hamidiye Alayının Aldıkları Alay Numaraları ve Yerleri

Tablo 3: 1908 Salnamelerine göre Hamidiye Alaylarının Merkezleri ve Komutanları

Tablo 4: Bitlis Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler

Tablo 5: Diyarbakır Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler

Tablo 6: Erzurum Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler

Tablo 7: Mamuretülaziz Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler

Tablo 8: Van Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler

Tablo 9: Urfa Sancağında Yaşayan Aşiretler

Tablo 10: Aşiretler Alayları, Alay Merkezleri ve Alayları Oluşturan Aşiretler

Tablo 11: Mark Sykes'in Hazırlamış Olduğu Haritaya Göre Aşiretlerin Numaraları

Tablo 12: Aşiret Mensubu TBMM Üyeleri

Tablo 13: XI. Kafkas Tümeninin Yeni Askeri Düzeni

Tablo 14: Urfa Kuvâ-yı Milliye Birliklerinin Mevcudu

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Sykes-Picot Antlaşması'na Göre Sınırlar……...…...…….41

Harita 2: Mark Sykes'in Hazırlamış Olduğu Aşiret Haritası (1908)……...151

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AMMU: Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi

Çev: Çeviren

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

KTC: Kürt Teali Cemiyeti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

ZC: Zabit Ceridesi

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar toplumsal bir biçimde örgütlenmişlerdir. İnsanların örgütlenerek belirli adımlar atması tarihsel akışı önemli bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca insanların oluşturduğu toplumsal örgütlenmeler sadece siyasi değil aynı şekilde ekonomik ve kültürel çeşitliliği de doğurmuştur. Bu nedenle boy, aşiret, kabile, cemaat vb. bütün topluluklar, dünya tarihinde önemli gruplar olmuştur.

Toplumsal grupların ilişkileri ve normlarının, Fransız düşünür J. Jacques Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" tanımına benzeyen bir uzlaşmayla veya geleneksel kurallarla düzenlendiği toplum bilimciler tarafından düşünülmektedir.[1] Sülaleler, kabileler, boylar, aşiretler gibi örgütlenmeler, bilinçli veya bilinçsiz bir örgütlenmenin sonucunda meydana gelirler.

Toplumsal örgütlerin devamlılık göstermesi baskın bir özelliğe sahip olmasıyla veya kendini güncel yaşama adapte ederek koruyabilmesiyle ilişkilidir. Zira belli bir düzen içinde örgütlenmiş sosyal gruplar, örgütlenmemiş gruplara göre birikimlerini nesilden nesile aktarabilme eğilimine sahiptirler.[2]

İnsanların sosyal örgütlenmelerde yer almaya iten en önemli faktör, göstermiş oldukları benzer tepkilerden ziyade var olma içgüdüsüdür.[3] İnsanoğlunun sosyal bir varlık olması ve güvenlik kaygısı taşıması nedeniyle grup içerisine girmeye eğilimi söz konusudur. Sosyalleşmenin getirmiş olduğu birliktelik olgusu tüm grupların ortak bir özelliğidir. Birliktelik olgusu zamanla bireysel bilinçten kolektif bilince dönüşerek aşiret, boy, kabile vb. grup mensuplarını aynı amaç ve hedeflerde birleştirir.[4]

Aşiret Kavramı ve Aşiret Yaşamına Dair Genel Bilgiler

Anadolu'da aşiretlerin yapısını ve tarihinin anlaşılması için "aşiret", "kabile", "konargöçer" ve "iskân" kavramlarının anlaşılması gerekmektedir. Arapça kökenli bir kelime olan aşiret, kabile kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca aşiret kelimesi, Türkçede yaygın olarak kalabalık olmayan bazı göçebe unsurlar için de kullanılmıştır. Ancak bütün aşiretlerin göçebe yaşam tarzını seçtiği söylenemez.

---

[1] Bronislaw Malinowski, *İnsan ve Kültür*, çev. M. Fatih Gümüş (Ankara: V Yayınları, 1990), 45.
[2] İsmail Beşikçi, *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar* (Ankara: Yurt Yayınları, 1992), 101.
[3] Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı*, çev. Hüseyin Portakal (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1989), 138-139.
[4] Vahap Uluç, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mukaddime,* 2/2 (2010), 39.

Sürekli hareket halinde olan göçebelere aşiret tanımlaması yapıldığı gibi yerleşik hayatı tercih etmiş bazı topluluklar da aşiret olarak adlandırılmıştır.[5]

Kabile kelimesi, aşiret kavramıyla ilişkili Arapça kökenli bir kelimedir. Ortak soydan gelen kalabalık toplumsal gruplara "kabile" denir. Kabilelerde kan bağı önemli olmakla birlikte bu durum hiçbir zaman toprağa olan aidiyeti ortadan kaldırmamaktadır.[6] Ancak aşiretlerde kan bağı ilişkisi önemli olmakla birlikte, aşiretlerin homojen bir özellik gösterdiği söylenemez. Mesela İbn-i Haldun Türkmen ve Kürt aşiretlerinin Suriye-Irak bölgelerinde yaşayan Arap aşiretlerine göre daha heterojen gruplardan oluştuğunu gözlemlemiştir. Öte yandan çöldeki zorlu yaşam şartlarından dolayı farklı topluluklar tarafından rağbet görülmediği için Arap aşiretleri bir ölçüde daha saf bir görüntü oluşturmuştur.[7]

Aşiretlerde töre, örf ve gelenekler kabilelerde önemli kavram olduğu için kültürel ve sosyal değişim çok hızlı olmaz. Ancak bazı kabileler dış dünyaya açık olup aynı zamanda kendi kültürlerini muhafaza edebilmektedir. Kabileler veya aşiretler arasında sınırlar tam olarak belirlenemediği için sürekli mücadeleler yaşanmıştır. Özel mülkiyet anlayışı tanınmadığı için sulak ve otlaklık alanlar kabilenin ortak malı olarak kabul edilirdi. Ayrıca kabilelerin önemli kaynaklarından birisi ise diğer kabilelere karşı düzenlenen baskınlarda elde edilen ganimetlerdi.[8]

Aşiretler zaman zaman sömürgeci güçlere karşı önemli direnişler sağlamıştır. Bu sebeple siyasal mücadelelerde aşiretlerin önemli bir unsur oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca bu çalışmanın esas gündemini teşkil eden Millî Mücadele döneminde kabilelerin veya aşiretlerin faaliyetleri, önemli sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde aşiretlerin devletlerin organizasyonuna göre yeniden şekillendiği ve bazı ülkelerde önemli bir güç olarak yer aldığı gözlemlenmektedir.[9]

Konargöçerlik kavramı ise hayvancılık ile uğraşan ve ürünlerini şehirli toplumlara pazarlayan ekonomik işgücü biçimini ve yaşam tarzını ortaya koymaktadır. Öte yandan konargöçer yaşam tarzı göçebelik ile yerleşik hayat

[5] Mükrimin Halil Yınanç, "Aşiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1940), 1/709-710.
[6] Casim Avcı ve Recep Şentürk, "Kabile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/30-32.
[7] İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yenişafak Yayınları, 2004), 1/173.
[8] Avcı ve Şentürk, "Kabile".
[9] Avcı ve Şentürk, "Kabile".

arasındaki yaşam tarzını ifade etmektedir.[10] Osmanlı Devleti Batı Anadolu'da yaşayan konargöçerleri "Yörük" olarak adlandırırken Kızılırmak'ın doğusunda yaşayan konargöçerleri "Türkmen" diye adlandırılmıştır.[11] Anadolu'da Bozulus, Varsak, Dulkadirli, Halep, Karakoyunlu gibi büyük nüfuslu konargöçer unsurlar yaşamıştır. Konargöçer topluluklar, Anadolu'da Halep-Erzurum veya Diyarbakır-Sivas gibi kışlak ve yaylaklar arasındaki uzun mesafelerde göç ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Devlet konargöçer aşiretler arasında çatışmaların yaşanmaması için yaylak ve kışlak alanlarını kendisi belirlemiştir.[12]

Konargöçerler toplumlar arasındaki geleneksel boy teşkilatı[13] zaman içerisinde önemi azalmış olsa da kabile, aşiret, oymak vb. toplumsal örgütlenmeler devam etmiştir. Örneğin Halep Türkmenleri, boy teşkilatını devam ettirmiş ve "Avşar", "Bayat", "Döger", "İnallı" gibi büyük boylara ayrılmışlardır. Boylar aşirete, aşiretler ise oba veya cemaat gibi küçük gruplara bölünmekteydi. Özellikle Osmanlılar döneminde aşiretler, boylar ile cemaatin arasındaki bir topluluk olarak görülmüştür. Devletin kanunnameleri ve resmî yazışmalarında genel olarak "Konargöçer", "Yörük", "Ekrad" veya "Türkmen" olarak kaydedilen bu gruplar, büyükten küçüğe boy (kabile, taife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba şeklinde ayrılarak bahsedilmiştir.[14] Ayrıca XIX. yüzyıldan önceki dönemlerde birçok kaynaklarda "taife", "kabile" ya da "cemaat" olarak bahsedilen toplulukların önemli bir kısmı XIX. yüzyıldan itibaren aşiret olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Örneğin "Ağcakoyunlu Kabilesi", "Ağcakoyunlu Aşireti" olarak, cemaat olarak adlandırılan "Tacirli ve Cerid Cemaatleri" ise "Tacirli ve Cerid Aşiretleri" olarak kaynaklarda ifade edilmiştir.[15]

---

[10] Tufan Gündüz, "Konar-Göçer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/161-163.

[11] Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1952), 511.

[12] Gündüz, "Konar-Göçer".

[13] Konumuzla dolayla alakalı olan "Boy" kavramı ele alacak olursak, ataları ortak olan ve aralarında kan bağı olan insanlar topluluğuna "boy" denir. Bu topluluk hem ana hem baba soyundan birbirleriyle akrabadır. Kabile veya klan olarak da adlandırılan boy, birkaç büyük ailenin bir araya gelmesi sonucu oluşur. Türk toplumlarında boy sistemi önemli bir sosyal örgütlenme biçimi olmuştur. Bkz: Erdal Aksoy, "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 20/316-320.

[14] Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/9.

[15] Mahmut Ulubaş, *Maraş ve Çevresinde Aşiretler 1774-1865* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 5-6.

Aşiretlerin başlarında, Türkmen aşiretlerinde "Bey", Kürt aşiretlerinde "Ağa veya Mir" ve Arap aşiretlerinde "Şeyh" olarak adlandırılan reisler bulunurdu. Aşiret reisinin tespitinde genellikle irsî bir hüviyet gözetilirdi ve aşiret reisinin kabiliyeti önemli bir unsur olurdu.[16] Aşiret liderlerinin bir araya gelmesiyle boy örgütlemesi oluşmaktadır. Boy örgütlenmesinin başında "Boy Beyi" adı verilen bir devlet görevlisi olurdu. Boy beyleri, genellikle en kalabalık ve en güçlü aşiret içinden aşiret seçkinleri veyahut aşiret kethüdası tarafından seçilmekteydi. Merkezi otoritesinin bu seçimi tasdik etmesiyle boy beyi görevine başlardı. Böylece merkezi otorite, aşiret reislerini kontrol altına alıyordu.[17]

Konargöçer aşiretleri, mevcut konumuna göre sancakbeyi ya da kadılar tarafından yönetilmekte idi. Kadılar konargöçerlerin yakın yerleşim yerlerinde oturmaktaydı. Ayrıca aşiretler arasında oluşan hukuksal sorunları kadılar çözmeye çalışmıştır. Konargöçer aşiretler Osmanlı Devleti'nin gıda temininde ve taşımacılık sektöründe önemli rol oynamıştır.[18] XVII. yüzyıl itibaren Osmanlı Devleti'nin merkezi ve taşra yönetiminin bozulmaya başlaması, konargöçer aşiretleri derinden etkilemiştir. Bu süreçte konargöçer aşiretler devlet tarafından zorunlu iskâna tutulmuş ve zamanla konargöçer aşiretler yerleşik hayata geçirilmiştir.[19]

Aşiretlerin konargöçer veyahut yerleşik olması, ekonomik yaşamlarını her daim doğrudan etkilemiştir. Saban ile işlenemeyen topraklarda yaşayan topluluklar hayvancılığa yönelerek konargöçer bir yaşam tarzını seçmişlerdir. Ayrıca şehirlerin dışında yaşayan ve asayiş düzeni olmayan köy, kasaba gibi yerleşkelerde yaşayan topluluklar, kendilerini güvence altına almak amacıyla dağ, bozkır ve çöl gibi bölgelere göç etmişlerdir.[20]

Hayvancılığa bağlı olarak hayatlarını sürdürebilmeye çalışan aşiretler yaylak ve kışlak bölgeleri arasında verimli otlaklar aramak zorunda kalmışlardır. Bunun yanı sıra hayvancılıkla uğraşan aşiretler, hayvanlarını otlatacakları iklim bakımından ılıman olan bölgelere göç etmeye çalışırlardı. Bu sebeple hayvancılığa dayalı iktisadî

[16] İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti: Mardin (1800-1900)* (Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2009), 98.
[17] Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010), 48-49.
[18] Gündüz, "Konar-Göçer".
[19] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020). 6.
[20] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1987). 37-41.

faaliyet, konargöçerlik olarak adlandırılan yaşam tarzının ortaya çıkmasına yol açmıştır.[21] Öte yandan konargöçerlerin beslediği hayvanların özellikleri, göçebeliğin niteliğinde doğrudan iz bırakmıştır. Örneğin, geçimlerini deve besleyerek sürdüren Arap aşiretleri, develerin özelliklerinden ötürü hayatlarını çöllerde geçirirlerdi.[22] Türkmen ve Kürt aşiretlerin küçükbaş hayvancılıkla ilgilenmesi, konargöçerlikte belirleyici bir unsur olmuştur.

Doğal coğrafi koşulların belirlediği göçebe ve kolektif yaşam tarzı, insanlık tarihi boyunca kendine özgü bazı farklılıklar barındırmıştır. Bu farklılıklardan biri de yağmacılığın göçebe gruplar için önemli bir faaliyet olarak kabul görmesidir. Yaşam şartlarının zorluğu ve kaynakların kıtlığı, göçebe toplulukları temel ihtiyaçlarını karşılamak için yağmacılığa yöneltmiştir. Göçebe toplulukların bu yaşam tarzı, onları sürekli bir mücadele ve rekabet ortamına sürüklemiştir. Birbirlerine karşı düzenledikleri akınlar ve yağma girişimleri, göçebe topluluklarda savaşçı bir kültürün gelişmesine zemin hazırlamıştır. Örneğin, Arap kabilelerinde bir bedevînin toplum tarafından kabul görebilmesi için yağma sonrasında mutlaka ganimetle dönmesi gerekmekteydi. Bu durum, göçebe yaşam tarzının kaçınılmaz bir sonucu olarak savaşçılığı ve rekabeti teşvik etmiştir.[23]

Göçebeliğin getirmiş olduğu zorlu hayat tarzı, benzer yaşam şartlarına sahip olan bütün gruplar için de geçerli olmuştur. Örneğin, Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda Çukurova, Maraş ve Antep civarında yaşayan göçebe Türkmen aşiretlerinin devlet otoritesini sarsan eylemlerini dizginlemek amacıyla Fırka-ı İslâhiye'yi kurmuştur. Suriye'nin Rakka şehrinin güneyinde yaşayan Şammar, Aneze[24] gibi Arap aşiretleri zaman zaman Güneydoğu Anadolu'ya sızıp birtakım eşkiyalık ve yağmacılık faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır.[25] Van ile Urmiye arasındaki Kotur bölgesinde yaşayan Kürt Millilî Aşireti'nin ise yağmacı bir aşiret olduğu ve bu hususun

[21] Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, çev. Dilek Özdemir (Ankara: İmge Yayınları, 2004), 28.
[22] İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 157-160.
[23] Mustafa Fayda, "Bedevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/314.
[24] Abdülkerim Özaydın, "Aneze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1991), 3/196.
[25] Suriye'deki bedevi Arap aşiretlerinin bu faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni önlem almaya sevk etmiştir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'dan bazı aşiretler Rakka-Halep civarına yerleştirilerek Arap aşiretlerinin baskıları azaltılması amaçlanmıştır. Bkz: Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, 38-41.

kuşaktan kuşağa geçtiği devlet yazışmalarında bahsedilmiştir.[26] Millilî Aşireti'ni yakından inceleyen, İngiliz asker Frederick Millingen, eşkıyalığın Kürtler arasında yaygın olmasının sebebini coğrafi ve sosyal zorlukların getirmiş olduğu göçebe yaşamla ilişkilendirmiştir.[27] Nitekim aşiretlerin yaşadıkları zorlu coğrafi şartlar, onların bağımsız olarak yaşamalarını doğrudan etkilemiştir.

Anadolu'da Aşiretler ve Yayılım Sahaları

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme döneminde yeni fethedilen bir bölgenin merkezi ve siyasal otoritenin kurumsallaştırmak için imparatorluğun farklı bölgelerindeki aşiretlerin bu bölgelere iskân edilmesi amaçlanmıştır. İskân, konargöçer aşiretlerin devletin yönlendirilmesiyle yaylak ve kışlaklarına geçici veya kalıcı olarak yerleştirilmesidir.[28] Bu yöntem ile vergi vermeyen, isyan eden göçebe aşiretler mecburî iskâna tabi tutulurdu. Ayrıca aşiretlerin iskanı sayesinde fethedilen toprakların kolonizasyonu gerçekleştiriliyordu.[29] Aşiretlere ait bilinen ilk kayıt Orhan Gazi döneminde 1357 yılında Karesi (Bugünkü Balıkesir-Çanakkale Bölgesi) topraklarından Gelibolu yöresine yerleştirilen konargöçerlere aittir.[30]

Anadolu coğrafyasında, Osmanlı sosyal sisteminde tebaadan sayılan ancak yaşam şekilleri bakımından şehirli ve köylülerden ayrılan konargöçerler aşiretler,[31] Osmanlı Devleti'nin yeni fethettiği yerlerin Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı idaresi aşiretlerin bölgeye iskânı ve kolonizasyon politikalarını belirli kurallara göre uyguluyordu. Örneğin büyüklüğüne göre, köy ve kasabadaki yaşayan on haneden biri veya ikisi iskana tabi tutulmuştur. Böylelikle aşiretler bölünerek çeşitli bölgelere iskân ediliyordu. Ayrıca aşiretlerin yaylak ve kışlaklara doğru sürekli hareket halinde bulunmaları devlet otoritesi tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Anadolu'da yaşayan yerleşik olmayan aşiretleri hem kontrol altına almak hem de yerleşik hayata geçirmek içinde

[26] Naci Tikici, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi: Millilî Aşireti Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 4.
[27] Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, çev. Nuray Mestci (İstanbul: Doz Yayınları, 1998), 141-146.
[28] Yunus Koç, "İskân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/659-662.
[29] Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Metotları", *Yeni Forum Aylık Siyaset, Kültür Dergisi* 12/363 (1991), 21-25.
[30] Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair", *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), 300.
[31] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, 18.

iskân faaliyetlerine başvurmuştur. Yani yerleşik olmayan aşiretlerin kontrolü, devlet için önemli bir mesele olmuştur.[32]

XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulmuş olan tahrir defterleri, yapılan incelemeler sonucunda Anadolu'da yaşayan aşiret-cemaatlerin tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitlere göre Anadolu bulunan aşiretlerin sayısı Tablo 1'de gösterilmiştir:[33]

Tablo 1: *Anadolu'daki Aşiretler ve Hane Sayısı*

Mensubiyet	Cemaat Sayısı	Hane Sayısı
Türkmen	39.028	1.067.136
Ekrad (Kürt)	1.542	36.487
Kıpçak	264	6.236
Arap	201	5.138
Moğol	148	2.624
Kıptiler	5	86
Ermeniler	3	84
Çingeneler	2	24
TOPLAM	**41.209**	**1.117.728**

Türkmen Aşiretleri

Oğuz Türkmen aşiretleri Anadolu'ya yoğun olarak XI. yüzyılda gelmeye başlamışlardır. Sonrasında 13. yüzyılda yaşanan Moğol İstilaları sonucunda Anadolu coğrafyası ikinci kez Türkmen aşiretlerinin yoğun bir göçüne tanıklık etmiştir. Türkmenler, Oğuz boylarından olup birçok kabile ve aşiretlere ayrılmaktaydı. Anadolu'ya yerleşmiş olan Türkmen aşiretleri, tarihin belli zamanlar içerisinde Osmanlı Devleti, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karamanoğlu vb. birçok önemli devlet teşkilatlarında yer almışlardır. Yaşanan tarihsel süreçte Anadolu'da en güçlü Türkmen beyliği Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlılar gaza ve cihat anlayışı ile batıda bulunan Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarına ilerlemeye başlamış ve Balkan coğrafyasında önemli topraklar elde etmişlerdir. Yeni fethedilen topraklara bölgenin idaresinin tesisi için Türkmen aşiretleri iskân edilmeye başlamıştır. Yıldırım Bayezid döneminde yoğunlaşan bu iskânlar sayesinde Rumeli'de yerleşik

[32] Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, 38-41.
[33] Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009), 1/XXVII.

bir Türk nüfusu meydana gelmeye başlamıştır.[34] Örneğin Yıldırım Bayezid devrinde tuz yasağını kabul etmeyen Menemen Ovası'nda yaşayan "Göçerevli" aşireti Bulgaristan'ın Filibe taraflarına sürülmüştür.[35] Çelebi Mehmet zamanında ise ayaklanan Tatarların Dobruca bölgesinde yerleştirildiği kaynaklarda geçmektedir. Bu durum Sultan II. Bayezid devrinde sonuna kadar devam etmiştir. II. Bayezid devrinin 1501 senesinde Teke bölgesinde ayaklanan Kızılbaş Türkmenleri Mora yarımadasına sürülmüşlerdir.[36] Sürgün metoduyla yapılan bu iskanlar, tahrir defterlerine de yansımış olup aşiretlerin yerleşik hayata geçerek köyler kurmuş oldukları anlaşılmaktadır.[37]

Aşiretlerden meydana gelen Halep Türkmenleri, devlet teşkilatlanmasında önemli rol oynamış ve Halep eyaletinde yaşamışlardır. Halep Türkmenleri, XV. ve XVI. yüzyıllarda Çukurova-Maraş bölgesinde bulunan Dulkadirli Türkmenleriyle ile birleşerek Bozulus Türkmenlerinin Şam kolunu oluşturmuştur. Bu aşiretler Sivas-Halep arasındaki yaylak ve kışlak bölgelerine göçerlerdi. Dulkadirli ismi aynı zamanda eyalet ismi olarak kaydedilmiş olup eyalet Maraş ve Bozok olmak üzere iki sancaktan oluşuyordu.[38]

Sivas'ın güneyi ve Malatya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan Yeni İl Türkmenlerinin önemli özelliği ise 1548'de Üsküdar'daki Mihrimah Sultan evkafına, 1583'den sonra yine Üsküdar'da bulunan Nurbanu Sultan evkafına kayıtlı olmasıydı. Yeni İl Türkmenleri bu vakfın reayası olmasından dolayı zaman zaman Üsküdar Türkmenleri olarak da anılmışlardır. Anadolu'da yaşayan önemli gruplardan olan Bozulus Türkmenleri ise 15. yüzyılda Diyarbakır-Urfa bölgelerinde yaşarken, 16. yüzyılın belirli zamanlarında Orta Anadolu'ya doğru göç edip dağılmaya başlamıştır.[39]

---

[34] Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 13-14.
[35] Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, 270.
[36] Şahabettin Tekindağ, Teke-Eli ve Teke-Oğulları, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8 (1977), 59-61.
[37] Ömer Lütfi Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 13/1-4 (1953), 209-237.
[38] Arif Sarı, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 18-20
[39] İlhan Şahin, *Yeni-İl Kazası ve Yeni-İl Türkmenleri (1548-1653)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, 1980), 153.

Arap Aşiretleri

Anadolu coğrafyasının güneyi özellikle bugünkü Suriye ve Irak sınırları Arap aşiretlerinin hareket sahası olmuştur. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti, Arap coğrafyasını yönetmesiyle Arap aşiretleriyle ilişkiler başlamıştır. Osmanlı Devleti, idare ettiği bu bölgeleri, eski sistemi muhafaza ederek yönetmiş ya da yeni nizam kurarken, bölgenin özelliklerini dikkate almıştır. Suriye ve Irak'ın geniş bir çöl sahasını da içermesi ve yerleşik hayata uygun olmayan coğrafyaya sahip olması "Bedevi" ya da "konargöçer" aşiretlerin sürekli hareket halinde olmasına neden olmuştur.[40]

Sözü edilen bölgede "Aneze", "Müntefik" ve "Şammar" gibi kalabalık Arap aşiret konfederasyonları bulunmaktaydı. Bu aşiretlerin en çok başvurdukları iki yöntem vardı. Bunlardan biri "gazve" isimlendirilen ve aşiretler için önemli bir gelenek olarak görülen yağmacılık olmuştur. Toprak verimliliğinin mevsimsel şartlara bağlı olarak değişmesinden dolayı aşiretlerin kontrol dışı hareket etmeleri aşiretlerin başvurduğu diğer bir hareket olmuştur. Aneze ve Şammar aşiretlerinin Suriye ve Irak'tan Anadolu'ya doğru yağma hareketlerinde özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılda artış yaşanmıştır. Yaşanan bu durum karşısında Osmanlı Devleti, bölgede bozulan asayişi sağlamak amacıyla 1690 yılından itibaren Suriye'nin Rakka bölgesine Türkmen ve Kürt aşiretlerini iskâna tabi tutmuştur.[41]

Kürt Aşiretleri

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun belirli bölgelerinde göçebe halinde yaşayan Kürt aşiretleri daha çok Kürt emirliklerinin hükmü altında kalmışlardır. Bölgedeki Kürt beyliklerinin idaresi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu emirlikler XIII. yüzyılda Moğol istilalarıyla ve XV. yüzyılda ise Karakoyunlu-Akkoyunlu devletlerinin siyasetiyle etkisini yitirmeye başlamışlardır. 1501 yılında Şah İsmail tarafından kurulan Şii Safevi Devleti ise Kürt emirliklerini ciddi derecede tehdit etmiştir. 1514 yılında Osmanlıların Safevilere karşı kazandığı Çaldıran Savaşı'nın sonucunda Kürt âlimi İdris-i Bitlisi'nin telkinleriyle Kürt emirlikleri ve aşiretleri güçlü bir şekilde Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdir. 1514-1520 yılları

[40] Mustafa Yaşar Özoylumlu, *1908-1918 Yılları Arası Osmanlı Devleti Arap Aşiretleri*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 1.
[41] Özoylumlu, *1908-1918 Yılları Arası Osmanlı Devleti Arap Aşiretleri*, 6.

arasında Doğu Anadolu bölgesi Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Diyarbekir ve Van, Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri olarak ihdas edilmiştir. Ancak bölgenin coğrafi, siyasi ve sosyal özellikleri göz önüne alınarak Diyarbekir ve Van Eyaletlerine bağlı sancaklarda belli uygulamalara gidilmiştir.[42]

Eyaletlere bağlı olarak "Yurtluk", "Ocaklık", "Hükümet" ve "Mîr-i Aşiretlik" diye anılan babadan oğula geçen sancakbeylikleri bulunuyordu. Örneğin Diyarbekir Eyaleti, on bir Osmanlı sancağı, sekiz ekrad beyi sancağı ve beş hükümetten oluşuyordu. Yurtluk-Ocaklıklar kaynaklarda "Ekrad Sancağı" olarak da geçmekte olup bu sancaklarda yönetimi babadan oğula geçen zeamet ve tımar sistemi uygulanmaktaydı. "Hükümet" olarak tarif edilen yönetimde ise Osmanlı Devleti'ne tabii Kürt Emirlikleri kast edilerek, bu bölgelerin kendi iç idaresi emirlerin inisiyatifine bırakılmıştır.[43] Ancak merkezi idare, emirliklerin yargı yetkilerini kısıtlayarak kadı atamıştır. Ayrıca devletin, emirliklerin ve sancakbeylerinin yanlış faaliyete girişmesi durumunda görevden azletme yetkisine sahipti. Buradan hareketle Kürt emirliklerinin tamamen özerk durumu söz konusu değildir.[44] Mîr-i Aşiretlikler ise aşiret emirliği olarak tanımlanmış ve aşiretin reisi merkezi otorite tarafından tayin edilmiştir. Böylece aşiretlerin hareket sahası kontrol edilmek istemiş ve vergilerin düzenli bir şekilde toplanması amaçlanmıştır. Van, Diyarbekir ve Şehrizor eyaletlerinde bulunan Mîr-i Aşiretlikler'in XVII. yüzyılın başlarında dört yüzden fazla olduğu bilinmektedir.[45]

Emirliklerin bulunduğu bölgenin coğrafi konumu ve Kürt aşiretlerin içyapısı, Osmanlı Devleti'nin aşiretlere yönelik politikasını önemli derece etkilemiştir. Devlet, aşiretlerin kendi coğrafi ve sosyolojik durumlarına göre belli uygulamalara tabi tutmuştur. Öte yandan Osmanlı Devleti, emirliklerin ve aşiret reisliklerinin babadan oğula geçmesine özel bir önem vermiş ve emirin vefatı sonrasında emirliğin hanedan dışında bir aileye verilmesini uygun görmemiştir. Sonuç olarak bölgede önemli dengeler gözetilerek Kürt aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları güçlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu

[42] Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyiliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23 (Mart 1969), 23-34.
[43] Orhan Kılıç, *Van Sancağı (1548-1648)* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1994), 166.
[44] Kılıç, *Van Sancağı (1548-1648)*, 170.
[45] Tikici, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi: Millilî Aşireti Örneği*, 15.

bölgesinde kapsamlı bir yapılanmaya gitmesinin nedenlerin biri, Safevi-Kızılbaş tehlikesini bertaraf etme hedefi olmuştur.[46]

[46] İbrahim Özcoşar, "Kürtler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/118-119.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞİRETLERİN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti, siyasi yaşamı boyunca belli dönemlerinde siyasi ve ekonomik durumların değişmesine bağlı olarak aşiretlere farklı bir şekilde yaklaşmıştır. Özellikle kuruluş döneminde yeni toprakların ele geçirilmesi ile konargöçer aşiretler bu topraklara yerleştirilerek bir iskân politikası takip edilmiştir. Ancak imparatorluğun XVII. yüzyılında başından itibaren ekonomik ve siyasi yapının bozulmasıyla Celali İsyanları baş göstermiş ve devamında gerçekleşen iç karışıklıklar XVII. ve XVIII. yüzyılında Osmanlı Devleti'nin ekonomik anlamda gerilemesine sebep olmuştur. Anadolu'da halk, artan vergilen nedeniyle köylerini terk ederek şehirlere yerleşmiş veya konargöçerliğe dönmüştür.[47]

1.1. I. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Devlet-Aşiret İlişkileri

XVIII. yüzyılda Rusya ile yapılan uzun savaşlardan dolayı devletin nakde olan ihtiyacı artmaya başlamıştır. Osmanlı maliyesi, artan ihtiyaçları ve savaşları finanse edilebilmesi için iltizam ve malikâne sistemi getirerek yeni vergi düzenlemeleri yapmıştır. Bu düzenlemeler ülkenin idari yapısında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir.[48] Ayrıca XVII. yüzyılın sonlarından itibaren üst düzey devlet görevlilerine bazı sancaklar "Arpalık" olarak eskisine göre daha sık bir şekilde verilmeye başladı. Arpalıkların idaresi "mütesellim" olarak adlandırılan bölgenin ileri gelenlerinden oluşan kimselere bırakılmıştı.[49] Sonuç olarak arpalık ve mültezimlik kurumu yerel unsurların güç kazanmasına olanak sağlayarak "âyanlık" kurumunun olarak ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Ayan olarak güçlenen aileler arpalık ve mültezimlik yoluyla güçlerini kazanmaktaydı.[50] Sonuç olarak "âyanlık" müessesesi devletin içinde bulunduğu buhranlar neticesinde doğmuştur. Devlet, Anadolu ve Rumeli'de sosyal düzeni sağlayabilmek amacıyla XVIII. yüzyılın

[47] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları* (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), 134-144.
[48] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2013), 101-102.
[49] Musa Çadırcı, *Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839), BELLETEN* 51/201 (Aralık 1987), 1216.
[50] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 102-108.

ortalarından itibaren ayanlara askeri ve mali sahalarda sorumluluklar yükleyerek bu kurumu meşrulaştırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyıldan itibaren yaşadığı gerileme, merkezden uzak eyaletlerde bazı önemli gelişmelere de yol açtı. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, âyanlar siyasi ve ekonomik güçlerini artırarak, eyaletlerinde önemli birer güç haline geldiler. Bu durum, Bağdat'ta Kölemenler (1704-1831), Musul'da Celilîler (1726-1834), Süleymaniye'de Babanzadeler (1784-1850) ve Şam ve Suriye'de Azmzâdeler (1725-1800) gibi bağımsız hareket eden bazı eyaletlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu eyaletler, Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürseler de büyük ölçüde özerkliklerini korumuşlardır. Âyanlar, elde ettikleri siyasi ve ekonomik güçler sayesinde Osmanlı merkezi otoritesini de ciddi derece sarsmaya başlamıştır. [51] Örneğin, bir baskı unsuru olarak vezirlerin görevden alınmasında rol oynadıkları gibi, padişahın yetkilerini sınırlayan Sened-i İttifak gibi antlaşmalara da imza attılar. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve idari yapısında önemli değişikliklere yol açtı. Merkezi otoritenin zayıflaması ve yerel güçlerin yükselişi, imparatorluğun istikrarını ve birliğini tehdit eden önemli bir sorun haline geldi.[52]

1808'de tahta çıkan II. Mahmud, önemli ıslahatlar yapmıştır. Sultan Mahmut, Anadolu'da büyüyen ve giderek sorun haline gelen âyanları kontrol altına almayı hedeflemiştir. Bu kapsamda padişah, tahta çıktığında âyanlarla imzalamış olduğu Sened-i İttifak'ın yükümlülüğünü ortadan kaldırarak merkezileşme adına önemli bir adım atmıştır. Sultan II. Mahmud, 1830'lu yıllardan itibaren merkezi otoritenin tesisini sağlamak amacıyla Anadolu ve Rumeli'deki âyanlarla mücadele etmiştir.

---

[51] Fatma Akın, *Tanzimant Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 24.

[52] Sened-i İttifak, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut döneminde, 1808 yılında gerçekleşen ve ayanlarla olan ilişkileri düzenleyen önemli bir belgedir. Bu belge, ayanların güçlerini sınırlayarak merkezi otoriteye bağlılıklarını sağlamayı amaçlamıştır. Sened-i İttifak ile ayanlar, devlete askeri yardım sağlama ve isyan çıkarmama gibi yükümlülükleri kabul etmişlerdir. Bunun karşılığında, ayanlara meşruiyetleri tanınmış ve belirli yönetim hakları verilmiştir. Ancak, ayanların gücünü sınırlayarak merkeziyetçi bir yönetim anlayışını pekiştirme çabaları, bazı ayanların direnişiyle karşılaşmış ve reform süreci sürtüşmelerle geçmiştir. Bu nedenle, Sened-i İttifak, ayanlarla devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine yönelik önemli bir adım olmasına rağmen, uygulamada bazı zorluklarla karşılaşılmış ve Osmanlı modernleşme sürecini etkilemiştir. Bkz. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/512-514.

Ayrıca 1826'da modernleşmenin gerçekleştirilmesi sürecinde büyük bir engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı'nı da kaldırmıştır.[53]

II. Mahmud, devletin merkezi otoritesini sağlamak amacıyla idari teşkilatında gerçekleştirdiği ıslahatların yanı sıra aşiretlerin ve ayanların etkilerini sınırlayacak uygulamalara girişmiştir. Anadolu ve Rumeli'de 1812-1820 yıllarda ayanların önemli bir kısmı ortadan kaldırılmıştır. Ancak Mısır'daki Kavalalılar ve Doğu Anadolu'daki Kürt ve Yezidi beyliklerini ve aşiretlerini düzene getirmek zaman alacaktı.[54] II. Mahmud, Kürt aşiretlerinin itaat altına alınması amacıyla 1833 tarihinde Reşid Mehmed Paşa'yı Sivas valiliğine atamıştır.[55] Reşid Paşa'ya Sivas'tan Van'a kadar neredeyse bütün Doğu Anadolu'nun idaresi verilmiştir. Bu kapsamda Reşid Paşa önemli askeri faaliyetler gerçekleştirmiş ve merkezileşme çabalarına karşı çıkan, Soran Aşireti reisi Mir Muhammed, Said Bey, Revanduzlu Kör Mehmet Paşa'nın isyanlarını bastırmıştır. Yapılan askerî harekâtlar sayesinde Reşid Paşa, 1836'da koleradan öldüğünde geriye Sivas'tan Hakkâri'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyanın idaresinde önemli başarılar bırakmıştır. Reşid Paşa'nın vefatının ardından yerine Hafız Paşa getirilmiş ve bölgede merkezileşmenin tesisine devam edilmiştir. Hafız Paşa, merkezileşmenin gerçekleşebilmesi için ulaşım yollarına önem vermiştir. Ayrıca aşiretlerin ve Kürt beylerinin devlete bağlılığını artıracak çalışmalarda bulunmuştur.[56]

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nun[57] 3 Kasım 1839'da ilan edilmesi ile ülkede yeni bir döneme girilmiş ve yaşanan gelişmelerin Anadolu'da önemli yansımaları olmuştur. 1845 yılında Diyarbekir ve Erzurum'un bölgelerinin Tanzimat'a dahil edilmesi ile Doğu Anadolu'daki merkeziyetçi uygulamalar yeni bir boyuta ulaşarak yapılan reformlar sayesinde bölgeden vergilerin tahsil edilmesi ve asker temini amaçlanmıştır. Bu uygulamalara En büyük tepkiyi ise Cizre ve Hakkâri beyleri gösterecek; Nurullah Bey, Bedirhan Bey, Han Mahmud ve Mustafa Bey gibi

[53] Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, çev. Ayşe Berktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 109.
[54] Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", *Turkish Studies* 6/4 (2011), 505-521.
[55] Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. İsmail Çekem-Alper Duman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 117-119.
[56] Akın, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)*, 26.
[57] Gülhane Hatt-ı Hümâyunu, günümüzde daha çok "Tanzimat Fermanı" olarak adlandırılır.

bölgenin ileri gelenleri isyan edeceklerdi.[58] Özellikle Cizre Emiri Bedirhan Bey ile Hakkâri emiri Nurullah Bey'in isyanları Tanzimat reformlarının bölgede uygulamamasına neden olmuştur. Bedirhan Bey'in bölgede yaşayan Hristiyan Nesturîleri saldırması tepkileri daha da arttırmıştır. Ayaklanmalar, 1847 yılında bölgeye Anadolu Ordusu komutanı Müşir Osman Paşa'nın gönderilmesiyle bastırılmıştır. Sonuç olarak Tanzimat reformları, doğuda ancak Bedirhan Bey isyanı bastırılınca uygulanabilmiştir. [59]

Bu dönemde diğer bir sorun olarak XVIII ve XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, Kırım, Rumeli ve Kafkasya gibi bölgelerden gelen muhacirlerin akınına uğramıştır. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilk kez Müslüman muhacirler Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlamış ve sonraki süreçlerde bunu geniş çaplı muhacir akınları izlemiştir. Bu soruna başlangıçta yerel yönetimler bir çözüm üretmeye çalışmışsa da hükümet 1860 yılında "Muhacirin Komisyonu" ihdas ederek aşiretlerin ve muhacirlerin iskânını daha sistemli yürütmeye çalışmıştır. Bu komisyon Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelen Müslüman halkların, ülkenin çeşitli yerlerinde yerleştirilmesinde etkin rol oynamıştır.[60]

1.1.1. Aşiretlerin İskânı

Osmanlı Devleti, iskân politikasını belirli zamanlarda farklı amaçlarla uygulamıştır. Devlet, belirli dönemlerde Rumeli'de yeni fethedilen yerlere konargöçer aşiretler iskân edilerek hem bölgenin imar ve ihyasını amaçlamış hem de göçebe grupların yerleşik hayata geçirilerek tarımsal üretimin artmasını hedeflemiştir. Ancak devletin duraklama ve dağılma dönemlerinde iskân faaliyetleri ülke içinde yapılmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren Celali İsyanları sonucunda boşalan Anadolu'nun harap ve sahipsiz yerlerini geliştirmek amacıyla iç iskân politikasının uygulanmasının devlet görevli tarafından isabetli olacağı düşünülmüştür. Ayrıca konargöçerlerin yaylak ve kışlakların arasındaki hareketleri yerleşik halka zarar

[58] Cabir Doğan, "Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/12 (2010), 15-38.
[59] Vladimir Minorsky vd., *Kürtler ve Kürdistan*, çev. Kamuran Fıratlı (İstanbul: Doz Yayınları, 2004), 99-100.
[60] Volkan Marttin, *Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914-1922)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), 7-8.

vermeleri, devletin konargöçer aşiretlere yönelik teşebbüse geçmesine neden olmuştur.[61]

Türkmen ve Kürt aşiretlerinin ülke içinde iskânı 1683-1699 yılları arasında gerçekleşen Kutsal İttifak Savaşlarında esaslı bir şekilde ele alınmıştır. Aşiretlerin iskânı hususunda Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa döneminde 1691-1696 yılında Suriye'nin Rakka, Hama ve Humus sancaklarına aşiretlerin iskâna tabi tutulmasına devam edilmiştir. [62] Aşiretlerin iskâna tabi tutulmasının bir başka nedeni ise güneyden gelen Arap aşiretlerinin baskısını azaltmaktır. Bu yüzden Suriye'nin Rakka, Hama ve Humus bölgesine iskân faaliyetleri yürütülmüştür. Bu bölgelere yerleştirilen aşiretler, bir müddet sonra bölgenin yapısına uyum sağlayamayarak büyük gruplar halinde Anadolu'nun içlerine kaçmışlardır. Ancak aşiretler devletin tarafından tekrar eski yerlerine yerleştirilmiş ve kendilerine ayrılan topraklarda oturmaya mecbur edilmişlerdir. Sonuç olarak devlet, iç iskân yöntemini başvurarak tarımsal üretimin arttırılmasını, vergi gelirlerin net bir şekilde tahsilini ve iç huzurun sağlanmasını hedeflemiştir. Ayrıca harap hale gelmiş olan derbent tesisleri yeniden düzenlenerek kasaba ve köylerin ulaşım güvenliği sağlanmak istenmiştir. [63]

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, Tanzimat ile başlayan merkezileşme çabalarını aşiretler üzerinde de uygulanmaya başlamıştır. Aşiretlerin iskân düzeninin tam olarak sağlanamaması nedeniyle devlet, aşiretlerin hareket sahalarına belli bir sınırlama getirerek onları kontrol altına almak istemiş ve zorunlu iskân yöntemine başvurmuştur. Tanzimat döneminde aşiretlerin zorunlu iskâna tutulmasını en önemli sebebi, devletin artık asker ve vergi alımlarını belli nizama kavuşturmayı hedeflemesidir.[64]

1840'lı yıllarda Orta Anadolu'daki aşiretlerin dizginlenmesi amacı ile bölgeye Vecihi Paşa görevlendirilmiştir. Kayseri, Bozok, Sivas ve Konya bölgelerinde yaşayan konargöçer aşiretler itaat altına alınarak iskana tabi tutulmuşlardır. İskân, Ankara, Sivas, Çankırı, Bozok, Kırşehir gibi Orta Anadolu'nun köylerine yapılmış ve tarım ile uğraşmalarını teşvik etmek amacıyla bir yıl boyunca

[61] Fatih Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli, Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskânı* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 22-23.
[62] Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, 102.
[63] Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, 28-42.
[64] Sansar, "Tanzimat Döneminde Aşiretlerin İskânı".

bölgeden öşür vergisi alınmamıştır. Bu sayede Yeniil, Rişvan, Reyhanlı ve Avşar gibi aşiretlerin yerleşik hayata iskân edilmesinde başarıya ulaşılmıştır. Özellikle Rişvan ve Avşar gibi büyük nüfuslu aşiretlerin dağıtılarak yerleştirilmesine dikkat edilmiştir.[65]

Çukurova, Maraş, Antep, Gavurdağı bölgelerinde yaşayan göçebe aşiretler ise 1860'lı yıllarda Fırka-ı Islahiyye'nin bölgeye gönderilmesiyle yerleşik hayata iskâna tabi tutulmuştur. Fırka-ı Islahiyye bölgede yaşayan Avşar, Tacirlü, Cerid, Bozdoğan, Varsak, Reyhanlı, Delikanlu, Çelikanlu, Okçuizzedünlü aşiretlerini kışlak bölgelerinde köyler kurdurtarak yerleşik hayata geçirmeyi başarmıştır. Bugünkü Osmaniye, Kadirli, Hassa, İslâhiye şehirleri 1860'lı yıllarda zorunlu iskân tutulan aşiretlerin yerleşmiş olduğu şehirlerdir. Zira adı geçen şehirlerin gelişmesi 1860'lı yıllardan itibaren olmuştur. Sonuç olarak Fırka-ı Islahiyye, aşiretleri iskâna sokan bir ordu değil aynı zamanda Tanzimat reformlarının uygulayıcısı bir ordu olmuştur.[66]

Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinin iskânı meselesi ise Osmanlı Devlet yöneticileri tarafından önemli bir sorun olarak görülmüştür. Zira zor coğrafyaya sahip dağlık bölgelerde yaşayan Kürt aşiretlerinden asker ve vergi toplamak oldukça güç olmuştur. Bunun haricinde Rusya-İran sınırlarında yaşayan konargöçer Kürt aşiretleri bazen İran'a bazen de Rusya'ya geçerek sınır bölgelerinde istikrarsız bir ortam yaratmaktaydılar. Ayrıca Osmanlı bölgesinde kalan aşiretler İran ve Rus sınır köylerine eşkıyalık faaliyetine giriştiği gibi aynı şekilde karşı taraftaki Kürt aşiretleri de Osmanlı sınır köylerine taciz ediyorlardı. Yaşanan bu şikâyetlerden ötürü Osmanlı idaresi Kürt aşiretlerini yerleşik hayata sokarak iskân tabi tutmak istiyordu.[67]

Devletin 1840'lı yıllarda başlattığı ve 1860'lı yıllarda Fırka-i Islahiyye'nin Güney Anadolu'ya gönderilmesiyle devam ettirdiği konargöçer aşiretlerin yerleşik hayata iskâna geçirilmesi hedefinin, Kürt aşiretlerine de çevrildiği fakat durum ve şartların bu aşiretleri ıslah etmeye müsaade etmediği anlaşılmaktadır. Fırka-i Islahiyye'nin komiseri, Cevdet Paşa meseleyi şu şekilde izah etmiştir:

---

[65] Celal Erdönmez, *Osmanlı İmparatorluğu`nun İskân Siyaseti ve Konar-Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi: 1840-1876* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 54.

[66] Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli "Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskânı*, 156-157.

[67] Diyadin Akdemir, *Mesâil-i Mühimme İrâdelerinden 1259/1843 Tarihli Ekrâd Ve Aşâire Dair İradeler (Transkripsiyon Ve Değerlendirme)* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33.

"Fırka-i Islahiye Akçadağ, Dersim ve bi'l-cümle Kürdistan'ı dolaşarak Anadolu kıtasını kâmilen ıslah eylemeye karar vermişse de Eflak ve Boğdan'daki karışıklıklar ve Tuna vilayetindeki düzenlemelerden dolayı bu amaç hâsıl olmamıştır."[68]

Osmanlı Hükümeti, İran'dan gelen veya geçmişte İran'a iltica eden Kürt aşiretlerinin ülkeye girmesine sıcak bakmış ancak kapsamlı tahkikat yapılmadan ülkeye almamıştır. Ardından iskânı güvence altına almak amacıyla aşiretlerden İran'a firar etmeyeceklerine dair senet alınmakta ve kefalete bağlanmaktaydı. Devlet iskâna tabi tuttuğu aşiretleri sınır boylarından iç bölgelere göndererek bölgeyi güvenli hale getirmeye çalışmıştır.[69] Ayrıca Osmanlı idaresi, aşiret reislerine maaş bağlayarak aşiretlerin iskân hususunda problem çıkarmamalarını hedeflemiştir.[70]

Devletin sınır bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretlerine karşı hoşgörülü bir tutum izlemesi, bazı olumlu sonuçlar doğurmuştur. 1885 yılında Van Vilayeti'nde ve İran sınırına yakın bölgelerde yaşayan "Makuri", "Takori", "Milan" ve "Şemski" aşiretleri, yerleştirilme konusunda herhangi bir sorun çıkarmamalarının yanı sıra diğer aşiretlere kıyasla daha düzenli vergi ödemeye başlamışlardır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen sınır bölgelerinde aşiretlerle ilgili sorunlar devam etmekteydi. Sınır aşiretlerinin yerleştirilmesindeki en büyük engel, bu aşiretlerin sürekli iki devlet arasında gidip gelmeleriydi. Bazı aşiretler, kendilerine yerleştirilmek için gösterilen araziden vergi ve askerlik yükümlülüklerini yerine getirmemek için bir süre sonra İran'a kaçmaktaydı. Bu durum, boş kalan topraklara devletin başka aşiretleri yerleştirmesine yol açmaktaydı.[71]

Güneydoğu Anadolu'nun Urfa, Diyarbakır, Rakka bölgelerinde yaşayan Kürt ve Arap aşiretlerinin iskânı ise sınır boylarında yaşayan aşiretlerin iskânına göre biraz daha kolay olduğu söylenebilir. 1865-1866 yılları arasında Urfa sancağında yaşayan Arap ve Kürt aşiretleri Harran, Birecik, Bozova ve Suruç kazalarına yerleşik

---

[68] Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir (21-39)*, sad. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 1991), 201.

[69] Haydaranlı Aşireti ileri gelenleri bu nedenle hududa uzak bölgelerde, Erzurum ve Diyarbakır'da, aşiret halkı ise Van ve Bayezid taraflarında iskân edilmiştir, 11 Zilkade 1265 (28 Eylül 1849). Aşiretler bu sebeple özellikle Van ve çevresinde yerleştirilmişlerdir. Bkz. Şeyhmus Bingül, *Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân ve Adaptasyon Problemleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 120-130.

[70] *Van Vilayetinde iskân sebebiyle Erciş'te Haydaranlı Aşireti Müdürü Abdal Ağa'ya 500 kuruş, Şikefti Aşireti Müdürü Ali Ağa'ya 1000 kuruş, Takuri Aşireti Müdürü Sadun Ağa'ya 750 kuruş, Makuri Aşireti Müdürü Ahmet Ağa'ya 600 kuruş, Şekak Aşireti Müdürü Gülşen Ağa'ya 200 kuruş maaş bağlamıştır.* Bkz. Bingül, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*, 404-405.

[71] Bingül, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*, 400-411.

hayata iskân edilmiştir. İskânın kalıcı olabilmesi için hükümet, aşiretlere toprak vermiş ve belli bir süre vergiden muaf tutmuştur. Ayrıca aşiret reislerinden vergilerini düzenli ödeyeceklerine ve herhangi bir hadiseye kalkışmayacaklarına dair senet alınmıştır.[72]

Tanzimat reformları ile Anadolu'da yaşayan konargöçer aşiretlerin etkileri önemli derece kırılarak yerleşik hayata iskân edilmişlerdir. Ancak Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerine Tanzimat reformları tam anlamıyla uygulanamamış ve bu nedenle XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar aşiretlerle ilgili problemler varlığını sürdürmüştür. Sonuç olarak devlet aşiretlerin, iskânını tamamlayarak ilk kez kapsamlı nüfus sayımları yapmaya başlamıştır. Bu sayede potansiyel vergi ve asker yükümlüsü bireylerin tespiti amaçlanmış ve iskâna tutulan aşiret mensuplarının askerlik ve vergi yükümlülüklerinin yerine getirmesi sağlanmıştır.

1.1.2. Aşiretlerin İdaresi

Osmanlı Devleti'nin idari düzenindeki bozulmalar aşiretlerin yapısına da yansımıştır. XVIII. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarında yaşanan ağır yenilgilerden ötürü Anadolu'da önemli bir otorite boşluğu oluşmuştur. Yaşanan savaşlar bölgenin İstanbul ile bağlantısı neredeyse koparma noktasına getirmiştir. Aşiret beyleri ve emirlikler bağımsız hareket etmeye başlamışlar, devletin kendilerine özel olarak uyguladığı yurtluk-ocaklık sistemini suiistimal etmişlerdir. Ancak devletin aşiretlere müdahale edebilmesi için bölgeden çok sayıda asker istihdam edilmesi gerektiğinden yapılacak düzenlemeler sonraki dönemlere ertelenmiştir.[73]

II. Mahmud'un vefatından sonra yerine geçen I. Abdülmecid tarafından 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı modernleşmesi önemli bir ivme kazanmıştır. Tanzimat reformları çok geniş ölçekli olup siyasi, idari, ekonomik vb.

[72] Mehmet Nuri Şanda, *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)* (Ankara: Serüven Yayınları, 2024), 94-99.

[73] Bazı beyler, yurtluk-ocaklıklarını, yani kendilerine bağlı toprakları ve aşiretleri, İranlılara para karşılığında satmaya başlamışlardır. Bu durum, İran'ın Osmanlı sınırlarında hak iddia etmesine zemin hazırlamasına neden olmuştur. Aynı zamanda beyler, yurtluk-ocaklıklarını genişletmek için de çalışmalar yürütüyordu. Dağlık coğrafya nedeniyle devletin bu gruplara müdahale etmesi oldukça zordu. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde otoritesini zayıflatıyordu. Yerel güçler, merkezi hükümetten bağımsız hareket ederek kendi çıkarlarını gözetmeye başlamışlardı. Bu durum, devletin toprak bütünlüğünü ve siyasi istikrarını tehdit ediyordu. Bkz. Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 9-19.

birçok alanı kapsamaktaydı. Yapılan idari düzenlemeler ile aşiretlere yönelik siyaset ve iskân hareketleri daha dikkatli bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Anadolu ve Rumeli'de ilk defa nüfus sayımları yapılarak vergi mükellefiyetlerinin ve silahaltına alınacak erkek nüfusun tespiti sağlanmıştır. Bu amaçla aşiretlerin devletin kontrolü altında hareket edilmesi amaçlanmıştır.[74]

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetimi, aşiretlerin gücünü ve özerkliğini sınırlamak için çeşitli idari reformlar uygulamaya koymuştur. Bu reformlardan biri de aşiret reislerine, bulundukları eyalet valisi tarafından mühür verilmesiydi. Bu mühür, aşiret reislerine resmi bir statü kazandırırken, aynı zamanda aşiret mensuplarının izinsiz olarak başka bir yere göç etmesini de engellemeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, aşiretlere "muhassıllık" statüsü de vermiştir. Bu statü ile aşiretler, eyalet valilerinin denetimine tabi tutulmuştur.[75] Bu dönemde yapılan düzenlemelerden birisi yaylak-kışlak meselesinin belli bir karara bağlanmış olmasıdır. 1842'de çıkarılan bir kanunla aşiretlerin bulundukları bölgeden farklı bir yaylak ve kışlak alanlarına gitmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca iskâna tabi tutulan aşiretlerin muhalefet etmesi halinde kuvvet kullanılması öngörülmüş ve bu sayede yeni köylerin kurulması amaçlanmıştır. Bu şekilde Avşar, Rışvan, Reyhanlı vb. gibi büyük aşiretler, Konya, Kayseri, Sivas, gibi sancaklara dağıtılarak yerleşik hayata geçirilmiştir.[76]

Muhassıllık sisteminin ilga edilmesinden sonra bölgede yapılan idari anlamda ilk düzenleme 1842 yılı eyalet düzenlemesi olmuştur. Düzenleme ile birlikte "Eyalet-Sancak-Kaza" sistemine geçilmiştir. Eyaletlere valiler tayin edilmiş, sancaklara kaymakam ve kazalara da kaza müdürü atanmıştır. Ayrıca valilerin mali meseleler ilgilenmesi merkezi hükümet tarafından uygun görülmeyerek her eyalete defterdar tayin edilmiştir.[77]

1842 yılında aşiretlerin idare sisteminde önemli bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle birlikte aşiret reislerinin "Mîr-i Aşiret" unvanı kaldırılarak yerine "aşiret müdürü" unvanı getirildi. Aşiretlerin "aşiret müdürü" tarafından idare edilmesi,

[74] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanışı ve Karşılaşılan Güçlükler", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri (13-14 Mart 1985)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 97-104.
[75] Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız, "Muhassıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/18-20.
[76] Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, 280-281.
[77] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 225.

yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başladı ve bu uygulamanın oldukça başarılı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Aşiret müdürlüklerine genellikle aşiretin beyi veya ileri gelenlerinden biri atanırdı. Bu sayede, eski idare biçimindeki beyler yeni idari yapı içerisinde müdür olarak görevlendirilmiş oluyorlardı. Beylerin müdürlükte tercih edilmesinde aşiret üzerindeki nüfuzu ve malî gücü önemli rol oynuyordu. Bu durum, aşiret müdürlüğünün babadan oğula geçmesine zemin hazırlamıştır.[78]

Aşiret müdürünün temel görevi, aşiret yönetiminde ortaya çıkan sorunları önleyerek halkın can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Ayrıca vergilerin zamanında ve usulüne göre toplanmasından da aşiret müdürü sorumluydu. Öte yandan merkezî otoritenin talep etmesi durumunda askerlik çağına gelmiş aşiret mensuplarını toplamak aşiret müdürünün sorumluluğundaydı.[79]

1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre ülke vilayet esasına göre düzenlenmiş ve vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar ise köylere (vilayet-liva-kaza-köy) ayrılmıştır. Bu düzenlemeye göre, vilayetler valilere, sancaklar mutasarrıflara, kazalar kaymakamlara ve köyler muhtarlara (vilayet-vali, liva-mutasarrıf, kaza-kaymakam, köy-muhtar) verilmiştir. Aşiretler, kaza statüsüyle yine müdürler tarafından yönetilmiştir. [80] 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kazaların idaresi kaymakamlara bırakılmış, ancak aşiretlerle ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Sonuç olarak, aşiretlerin hala müdürlükler aracılığıyla idare edildiği anlaşılmaktadır.

1871 yılında, ülkenin idari yapısında yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuş ve bu nedenle "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" yayımlanmıştır. 1871 nizamnamesi, var olan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ni tamamlar nitelikte olup, bu düzenleme sonucunda, ülke yönetimi "vilayet-liva-kaza-nahiye-köy" şeklinde ayrı kademelere bölünmüştür. 1864 Nizamnamesinden farklı olarak, 1871 Nizamnamesi, her kademenin yönetimine dair daha detaylı hükümler içermekte ve yeni düzenlemeler getirmektedir.[81]

---

[78] Fatma Akın, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşiret İdaresi: Aşiret Müdüriyeti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 32 (Bahar 2020), 63-64.
[79] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 241.
[80] Nizam Önen ve Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye, Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)* (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2011), 155.
[81] Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye Vilayet Talimatnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 14/1 (Ocak 2005), s. 72-77.

1871 Nizamnamesi, aşiretlerle ilgili önemli bir değişiklik getirmiştir, özellikle de nahiye teşkilatının detaylandırılmasıyla dikkat çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda nahiye, XIX. yüzyıl öncesinde kalabalık köylerden oluşan ve kaza kadısına bağlı bir naip tarafından idare edilen bir idari birimdi.[82] Nahiyeler, 500 kişiden fazla olan köy ve çiftliklerin yanı sıra bir kaza içindeki köy ve çiftliklerin yakınlığına göre düzenlenmişti. Nahiye müdürleri, Dahiliye Nezaretinin onayıyla seçilen bölge halkından kişiler arasından atanırken, nahiye meclisi köylerin ihtiyar heyetlerinden seçilen dört üye tarafından kurulmuştur. Bu yeni düzenleme, nahiye teşkilatının etkin bir şekilde işlemesini sağladığı gibi aynı zamanda aşiretlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesini amaçlanmıştır.[83]

1871 Nizamnamesinin ardından, vergi tahsilini kolaylaştırmak ve aşiretlerin neden olduğu asayişsizliği önlemek amacıyla belirli aşiretlere nahiye statüsü verilmiş ve aşiret reisleri müdür olarak görevlendirilmiştir. Bu adım, aşiret yönetimine daha düzenli bir yapı getirmeyi hedeflemiştir. Aşiretlere nahiye statüsü verilmesi, karmaşık bir boyut kazandırmış ve bazen aynı nahiye içinde iki müdürün bulunmasına yol açmıştır. Örneğin, Hakkâri'ye bağlı Beytüşşebap bölgesinde bir nahiye oluşturulmuştur. Ancak Hertuş Aşireti de nahiye statüsü almış, bu durumda o yörede iki ayrı nahiye müdürü ortaya çıkmıştır. Bu uygulama, aşiretlerin idari yapılanmasında belirgin değişiklikler getirmiş ve aşiretlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesi sağlanmıştır.[84]

Tanzimat reformlarının etkisi, toprak mülkiyetlerinin düzenlenmesinde de yansımıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile alınan kararlar sonucunda, Osmanlı toprakları beş kategoriye ayrılmıştır: Memluke (Özel Mülkler), Miriye (Devlet Mülkleri), Mevkufe (Vakıf Mülkleri), Metruke (Terkedilmiş Mülkler) ve Mevât (Boş Topraklar). Ancak, bu kanunun Doğu Anadolu'daki etkisi yetersiz kalmıştır. Çünkü bölgede miri topraklarını işletmek için kiracı bulmak zor olduğunda dolayı bazı Kürt aşiret reisleri, küçük üretici köylü halka baskı uyguladılar. Nihayetinde, 1858 Arazi

[82] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 98-99.
[83] Akın, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)*, 63.
[84] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, 104-106.

Kanunnamesi Doğu Anadolu'da uygulanamamış ve bölgedeki aşiret reisleri etkisi, merkez yönetiminin müdahaleleriyle tam anlamıyla tasfiye edilememiştir.[85]

1.1.3. Devlet-Aşiret İlişkilerinde "Ödül ve Ceza" Sistemi

Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin nizamı belirli teşkilat esaslarıyla belirlenmiştir. Ancak XVII. yüzyılda başlayan Celali İsyanları Anadolu'da aşiretlerin yapısının bozulmasına neden olmuş ve İran ile uzun süren savaşlar neticesinde konargöçer aşiretler başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Aşiretlerin merkezi otoritesinden bağımsız hareket etmesi gerek idari anlamda sorunlar doğurmuş gerekse vergi tahsilinde sıkıntılar yaşanmıştır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, aşiretlerle olan ilişkilerini düzenleme yoluna gitmeye başlamıştır. Bu kapsamda devlet konargöçer aşiretler üzerinde otoritenin tesis edilmesi ve yerleşik hayata geçirilmesi için zor kullanımına başvurmuştur. Başına buyruk, devlet otoritesi tanımayan ve eşkıyalık faaliyetlerinde yer alan aşiretleri belli düzene girebilmesi için devlet gerektiğinde aktif cezalandırma yöntemine girişmiş ve aşiretleri bölerek yerleşik hayata sokmaya çalışmıştır. Esasen merkezi hükümet, aşiretleri belli bir düzene sokarak boş arazileri değerlendirmek ve kırsal kesimde yaşanan asayiş sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır.[86]

Eşkıyalığa girişen aşiretlerin cezalandırılmasına karşılık, devlet ile birlikte hareket eden aşiretlerin ödüllendirilmesi siyaseti, merkezi otoritenin aşiretlerle kurmuş olduğu temel bir politika olduğu söylenebilir. Bu kapsamda gerek aşiret beyi gerekse aşiretin ileri gelenlerine devlete olan hizmetlerinden ötürü ödüller verilmiş, aynı zamanda devlete bağlılıklarını arttırabilmek amacıyla hilat, madalya, nişan gibi taltif yöntemleri uygulanmıştır.[87] Özellikle hilat giydirme, aşiretleri ödüllendirme noktasında kuruluş döneminden beri devletin uyguladığı en önemli yöntemi olmuştur. Ancak II. Mahmud döneminde hazineye yük olması sebebiyle hilat uygulamasının kaldırılmasına rağmen bu uygulama devletin aşiretlerle olan

[85] Sait Ebinç, *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 80-81.
[86] Akın, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)*, 70.
[87] Akın, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)*, 72.

ilişkisinde kullanılan önemli bir gelenek olduğundan ötürü XIX. yüzyılın sonlarına kadar bu uygulama devam etmiştir. [88]

Devletin aşiretlerin bağlılıklarını arttırmak için kullandığı diğer bir yöntemler ise sarayda bulunan "Kapıcıbaşılık"[89] ve "Istabl-ı Amire Müdürlüğü"[90] gibi makamların aşiretler reislerine verilmesi uygun görülmüştür. Aynı şekilde devletin XIX. yüzyılda taltifte getirmiş olduğunu yeni bir sistem ise "Mecidi Nişanı" uygulamasıdır. Mecidi nişanı, yüzyılın ortalarından itibaren aşiret beylerine taltif amacıyla yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sonuç olarak aşiret beylerinin ve mensuplarının merkezi otoriteden nişan alması konargöçer aşiretlerin devlet ile ilişkilerini düzenlemiş ve bu yöntem ile devlet otoritesinin sağlanmasında önemli bir etki yaratmıştır.[91]

Merkezi hükümet, kendine bağlı olan aşiretleri taltif ederken devletin otoritesine karşı çıkan aşiretleri, itaatlerinin sağlanması amacıyla cezalandırma yöntemini seçmiştir. Bu kapsamda XIX. yüzyılın ortalarından itibaren devlet "Fırka-ı İslahiyye" adında bir ordu kurarak Anadolu'daki aşiretlerin devlete olan bağlılıklarını sağlamak istemiştir. [92] Bu ordunun komutanlığına Derviş Paşa getirilirken, komiserliğine de Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır. Fırka-ı İslahiyye ordusu, Çukurova, Maraş, Antep, Kayseri, Sivas, Halep gibi geniş bölgede yaşayan aşiretlerin devlete olan bağlılıklarını arttırmış ve aynı zamanda konargöçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesine ön ayak olmuştur. Bu uygulama ile yerel nüfuz sahibi aşiret beylerinin etkisi azaltılmış ve boş araziler ahaliye dağıtılarak bölgede tarımsal ve ticari gelişmelerin önü açılmıştır.[93]

---

[88] Filiz Karaca, "Osmanlılarda Hilat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/25-27.

[89] Kapıcıbaşılık, kapıcı, sarayın dış ve orta kapısını bekleyen, bunun dışında yabancı devletlerin elçilerine eşlik eden ve bazı devlet adamlarının öldürülmesinde görevlendirilen kişiydi. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren kapıcıbaşılık, ayanlara, devlet tarafından önemli hizmetlere getirilenlere veya iyi hizmetlerde bulunanlara verilen bir rütbe halini aldı. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 400- 407.

[90] Osmanlı Devlet'ine Selçuklu ve Memluklerden geçmiş olan ve ilk kapsamlı teşkilatını Topkapı Sarayı ile alarak zamanla genişlemiş Istabl-ı Amire, padişaha ve saraya ait atlarla ilgilenip, hayvan yetiştirme alanında görevli teşkilatlarla meşgul olmaktaydı. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Istabl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/203-207.

[91] Akın, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)*, 64.

[92] Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskânı*, 91-93.

[93] Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-ı İslahiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/35-37.

1.1.4. Askerlik Sitemi ve Aşiretler

Sultan II. Mahmud, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmış ve Osmanlı askeri sisteminde önemli bir devrim yaşanmıştır. Zira Yeniçeri Ocağı, Osmanlı askeri modernleşmesinde önemli engel teşkil eden bir kurumdu. Ocağın kaldırılmasıyla "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adlı batı tipli modern bir ordu kurulmuştur.[94] Asakir-i Mansure-i'nin çekirdeğini Anadolu ve Rumeli'nin kırsal kesimde yaşayan genç erkekler oluşturmaktaydı.[95] Zira çiftçilikle uğraşan ve kırsal kesimde yaşayan erkeklerden en kısa sürede ve az masraflı asker toplanabilmekteydi.

Anadolu'nun çeşitli yerinden asker temin edilmesine rağmen konargöçer aşiretlerden asker temini, firar hadiselerinin yaşanmasından ötürü oldukça zordu. Örneğin, Gündüzlü aşiretinden Teke, Hamid, Menteşe, Aydın, Sığla, Karesi ve Hüdavendigar sancaklarında yaşayan erkeklerden oluşturulan 100 askerin yolda firar ve ölümler nedeniyle 34'e indiği görülmektedir. Yaşanan bu olaylardan dolayı aşiretlerden doğrudan asker temin edilmesi yerine bedel alınması yöntemi tercih edilmekteydi.[96]

Anadolu'daki ve özellikle de Doğu Anadolu'daki aşiretlerin merkezi otoriteye bağlılığını sağlayabilmek amacıyla Sultan II. Mahmud, Reşid Paşa ve Hafız Paşaları bölgeye tayin ederek ıslah faaliyetlerine girişilmiştir. Örneğin Diyarbakır Vilayetinden asker toplanmasına şiddetle karşı çıkan ve halkı ayaklandıran Zirki aşiretinin isyanı bastırılıp, aşiretin ileri gelenleri Edirne'ye sürgüne gönderilmişlerdir.[97]

Reşid Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri sonucunda ordu için Kürt aşiretlerinden önemli miktarda asker temin edilmiştir. Örneğin Diyarbekir Eğil kazasındaki Niribi (Nêribê) aşiretinden 98, Silvan kazasındaki aşiretlerden 94 kişi askere alınarak İstanbul'a sevk edilmişlerdi.[98]

---

[94] Erik Jan Zürcher (der.), *Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 113-130.
[95] Stanford Shaw ve Ezel Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmed Harmancı (İstanbul: E Yayınları, 1983), 2/51.
[96] Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), 221-224.
[97] Akın, *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)*, 107.
[98] Fatih Gencer, *Merkeziyetçi ve İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, 42.

1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Harbi sırasında Anadolu'nun Çukurova, Maraş, Antep, Kayseri, Sivas bölgelerindeki aşiretlerden asker temini noktasında ciddi sıkıntılar yaşanmış ve "Fırka-ı İslahiyye" adında ordu kurularak bölgenin nizamı sağlanmak istenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere "Fırka-ı İslahiyye" kuruluş amacı sadece merkezi otoritenin sağlanması değil aynı zamanda bölgedeki aşiretlerden asker toplamak ve konargöçer grupların yerleşik hayata geçmelerini sağlamaktır. Yapılan müdahaleler sayesinde "Fırka-ı İslahiyye" amacına ulaşmış ve bölgedeki aşiretlerden asker temini yapılması kolaylaşmıştır.[99]

Devletin asker temini için yapmış olduğu yapıcı uygulamalara rağmen özellikle Doğu Anadolu'nun zorlu coğrafyasına sahip dağlık kesimlerinde ve sınır boylarında yaşayan aşiretlerden asker toplanması oldukça zor olmuştur. Ayrıca hükümetin atadığı yerel yetkililer, sınır boylarındaki aşiretlerin İran ve Rusya tarafında yer almamaları için asker temini noktasında müsamahakâr bir tutum izledikleri gözlemlenmiştir. [100] Yaşanan bu durumlarda ötürü hükümet yerel temsilcileri, bölgeden asker temini sağlayabilmek amacıyla aşiretlerin şeyhleriyle ve beyleriyle pazarlığa girişmişlerdir. Para bu tür pazarlıklarda önemli bir unsur olsa da halkın İslami bağlarının güçlü olması dikkate alınarak yerel idareciler tarafından askerlik hizmetinin dini önemini vurgulanmıştır.[101]

1.2. XIX. Yüzyılın Sonlarından XX. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Aşiretlerin Durumu (1876-1908)

Sultan II. Mahmud (1808-1839) ile başlayan Osmanlı modernleşmesi ve merkezileşmesi XIX. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde Tanzimat reformları, zirve noktasına ulaşmıştır. Yapılan bu reformların etkisiyle toplumsal anlamda önemli değişimler yaşanmış, Osmanlı toplumunda ekonomik ve kültürel gelişmeler gözlemlenmeye başlamıştır. Tanzimat döneminin getirmiş olduğu gelişmeler idarede bürokrasinin ağırlığın artmasına ve düşünce camiasında önemli şahsiyetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Ayrıca 1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı ile

[99] Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiyye".
[100] Timur Kumbar, *Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 67-68.
[101] Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839),* 231.

azınlıkların can ve mal güvenliği teminat altına alınmış ve azınlıklara ilk kez memuriyet ve askerlik hakkı verilmiştir.[102]

Ülke genelinde baş gösteren olumsuzluklar, Sultan Abdülaziz yönetimine karşı muhalefeti arttırmıştır. Midhat ve Hüseyin Avni Paşaların başını çektiği bir grup 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz'e darbe yaparak tahtan indirilir. Yerine modern ve meşrutiyet yanlısı olarak düşünülen V. Murad getirilir. Ancak Sultan Abdülaziz'in 4 Haziran 1876'da şaibeli bir şekilde ölümü olayları daha da büyütür ve V. Murad'ın ruhsal problemler yaşamasına neden olur. Nihayetinde 31 Ağustos 1876'da V. Murad tahtan indirilerek yerine kardeşi II. Abdülhamid padişah olmuştur.[103]

Sultan II. Abdülhamid padişah olduğu ilk dönemde ülkede büyük ölçekte kaos yaşanmaktaydı. Bu süreçte II. Abdülhamid, 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan ederek meşrutiyet rejimine geçildiğini bildirmiştir. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle ülke genelinde genel seçimler yapılmış, Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi teşekkül etmiştir. Yapılan demokratikleşme adımlarına rağmen ülkedeki azınlık isyanları sona ermemiş ve Rusya'nın askeri tehdidi artmıştır.[104] Sonuç olarak Rusya 24 Nisan 1877'de, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Balkan ve Kafkas coğrafyasından Osmanlı Devleti'ne saldırıya geçmiştir.

"Doksan Üç Harbi" olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Ordusunun kahramanca savunmasına rağmen ağır bir yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Ruslar batıda Tuna Nehri'ni aşıp İstanbul önlerine kadar ilerlemişler, doğuda ise Erzurum önlerine kadar gelmişlerdir. Osmanlı Hükümeti, Ruslardan barış talep etmiş, ilk olarak çok ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşmasını imzalanmıştır. Ancak İngiltere'nin müdahalesi ile bu antlaşma geçersiz kılınarak yerine Berlin Antlaşması yapılmıştır.[105]

---

[102] Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/185-190.

[103] Bernand Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 158-207.

[104] Rusya'nın meşrutiyete karşı olmasını bir diğer önemli nedeni ise Rusya'nın daha kendisinin parlamenter sisteme geçmemesidir. Zaten Rusya ilk meclis deneyimini Osmanlı Devleti'nde çok sonra 1905'te yaşayacaktır.

[105] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/498-499.

Berlin Antlaşması ile Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsız, Bulgaristan ise özerk hale getiriliyordu. Doğuda ise Batum, Kars, Ardahan ve Artvin Ruslara bırakılıyordu. Ayrıca Doğu vilayetlerinde Ermenilere ıslahat yapılacak ve Rusya'ya yüklü miktarda savaş tazminatı ödenecekti. Nihayetinde 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, ülkeyi siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutta büyük felakete sürüklemiştir. Osmanlı ülkesine Balkanlardan ve Kafkasya'dan yoğun Müslüman muhacir akını yaşanmıştır.[106] Öte yandan Ermeni sorunu ilk uluslararası kamuoyuna taşınarak devletin bekasını tehdit eden önemli bir sorun ortaya çıkmıştır.[107]

II. Abdülhamid, devleti yaşadığı bu büyük kaostan çıkarabilmek amacıyla yenilginin sorumlusu olarak gördüğü Meclis-i Mebusa'nı feshetmiş, sonrasında iktidarına gölge düşüren Midhat Paşa gibi idarecileri tasfiye ederek kendi şahsi idaresini kurmuştur. Böylece 1908'e kadar yaklaşık 30 yıldan fazla sürecek olarak "istibdat" rejimi başlamıştır.[108]

Sultan II. Abdülhamid, şahsi idaresi boyunca halife unvanını aktif bir şekilde kullanarak "İttihad-ı İslam" politikasını izlemiştir. Padişahın bu siyaseti gütmesinin temel nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesindeki Arap, Kürt, Arnavut gibi Türk kökenli olmayan diğer Müslüman unsurlarının milliyetçilik akımının etkisiyle imparatorluktan ayrılmasını önlemektir. Aynı şekilde Avrupalı sömürgecilerin bünyesinde bulunan Müslüman halkların da haklarının korunması amaçlanmıştır.[109]

1.2.1. II. Abdülhamid Döneminde Aşiretler

Sultan II. Abdülhamid Tanzimat reformları sayesinde 1840'lı ve 1860'lı yıllarda Orta Anadolu ve Çukurova'daki aşiretlerin önemli bir kısmı yerleşik hayata geçirilmiştir ve bölgede tarım üretim artmaya başlamıştır. Doğu Anadolu bölgesinde ise coğrafyanın zorluğu tarımsal üretime elverişli olmadığından ötürü bölgedeki aşiretlerinin önemli bir kısmı konargöçer hayatı devam ettirmekte ve geçimlerini hayvancılıkla sağlamaktaydılar. Öte yandan İran sınırındaki aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri istenilen şekilde sonlandırılamadığı için bölgedeki asayiş sorunları devam etmekteydi.

---

[106] Bilâl Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968), 1/109-356.
[107] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1976), 458-532.
[108] Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1973), 259-280.
[109] Azmi Özcan, "İttihad-ı İslam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/470-475.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı merkezileşmesi ve Tanzimat reformları sonucunda Doğu Anadolu'daki emirliklerin ve beyliklerin ortadan kaldırılması sonucunda tarikat-şeyh yapılanması ve aşiret yapılanması güçlenmeye başlamıştır. Şeyhlerin güçlenmesinin en önemli nedeni daha önce aşiretler arasındaki kavgaları idare eden beylikler tasfiye edilmiş ve emirliklerin kaldırılması ile aşiretler arası mücadeleler yoğunlaşmıştı.[110] Yaşanan şiddet ortamı sonucunda şeyhler, aşiretler arasındaki çatışmaları bitiren ve bölgedeki huzuru tesis eden önemli aktörler haline gelmiştir. Ayrıca emirliklerin kaldırıldığı XIX. yüzyılın ortalarında Batıdan yürütülen misyonerlik faaliyetleri, bölgede yaşayan halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve halk, şeyhlere daha yakın durmaya başlamıştır.[111] Örneğin II. Abdülhamid döneminde Şeyh Ubeydullah'ın mensubu olduğu Nehri ailesi, bölgedeki değişen yapının etkisiyle siyasi ve askeri yönden aktif olmuşlardır.[112]

1.2.1.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Aşiretler

24 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesiyle Balkan ve Kafkas coğrafyasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Ruslar, iki taraftan Osmanlı Devleti'ni kıskaca almaya çalışmış, Balkanlardan Tuna Nehri'ni aşarak İstanbul'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Kafkasya cephesinde ise Ruslar, Kars, Erzurum ve Doğubayazıt gibi Doğu Anadolu'nun stratejik yerlerini ele geçirmeyi hedeflemiştir.

Her iki taraf da elini güçlendirmek için bölgede yaşayan yerli halklardan yararlanmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'ne destek verenlerin birçoğu bölgedeki Terekeme ve Kürt aşiretleri olurken Ruslara destek verenlerin birçoğu ise Ermenilerden oluşmaktaydı. Bu gruplar daha çok düzensiz atlı birliklerden oluşmaktaydı.[113]

Osmanlı Devleti adına aşiretlerden asker toplama hususunda Diyarbakır valisi İsmail Hakkı Paşa ile Erzurum Müşiri Semih Paşa'ya görev verilmiştir. Semih ve İsmail Hakkı Paşalar, aşiret reislerine rütbe, hediye, nişanlar vererek aşiretlerden

[110] Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, çev. İsmail Çekem ve Alper Duman (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 143.
[111] Nihat Karademir, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler* (İstanbul: Nûbihat Yayınları, 2014), 93.
[112] Martin Van Bruinessen, *Kürdistan üzerine yazılar*, çev. Kolektif (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 109.
[113] Süleyman Öcal, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Kürt Politikası* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 52.

gerekli askeri desteği almaya çalışmışlardır. Bu yöntem ile ilk aşamada birkaç aşiret reisi Osmanlı ordusuna destek vermeyi kabul ettiler. Aynı şekilde Hakkâri bölgesinin ileri gelen din adamı Şeyh Ubeydullah, savaşa Hakkâri ve Botan bölgesindeki aşiretlerden topladığı küçük birlikle katılmıştır. [114]

Zilanlı Aşireti Reisi Ahmed Bey, Camadanlı Aşireti Ağası Maksut Ağa gibi Kürt aşiret reisleri savaşta aktif bir şekilde Osmanlı ordusuna destek vermelerine rağmen[115], savaş boyunca bölgedeki diğer aşiretlerden kapsamlı bir askeri destek temin edilmemiştir. Öte yandan Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı ordusuna destek vermesindeki amacının çok farklı olduğu, etkinlik sahasını genişleterek kendi hegemonyasını kurmak istediği anlaşılmıştır.[116] Sonuç olarak aşiretleri kendi yanında savaşa çekmek, onlardan asker ihtiyacını karşılamak için birçok yol deneyen Osmanlı hükümeti istediği neticeyi alamayarak Kafkas cephesinde başarısız olmuştur. Yaşanan bu durum II. Abdülhamid'in, ilerleyen yıllarda bölgeyi "Panislamist" yaklaşımla idare etmesine ve aşiret alaylarının kurulmasına zemin hazırlayacaktır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Zira Rus ordusu, batıda İstanbul önlerine kadar gelmiş, doğuda ise Erzurum'a dayanmışlardır. Savaş ilk aşamada 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşmasıyla sonlandırılsa da antlaşma şartlarının ağır olması nedeniyle ve Batılı devletlerin müdahalesiyle 13 Haziran 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile son bulmuştur. Berlin Antlaşması ile Balkan coğrafyasında Romanya, Karadağ, Sırbistan bağımsız olmuş, Bulgaristan özerk hale getirilmiş ve Teselya Yunanistan'a bırakılmıştır. Aynı şekilde Kafkasya'da ise Batum, Artvin, Ardahan ve Kars, Rusya'ya verilmiştir. Öte yandan antlaşmanın 61. Maddesi uyarınca Ermeniler lehine Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması uygun görülmüştür. Berlin Antlaşması gerek Balkan gerekse Doğu Anadolu coğrafyasında gerekli barışı tesis edememiş ve bölgede büyük ihtilafların yaşanmasına neden olmuştur.[117]

---

[114] Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler*, çev. Muhammed Varlı (Ankara: Sipan Yayınları, 1995), 91.
[115] Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2006), 78.
[116] Celîl Celîlê, *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2014), 38.
[117] Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/516-517.

1.2.1.2. Şeyh Ubeydullah İsyanı ve Aşiretler (1880)

Hakkâri'nin "Nehri"[118] köyünde yaşayan ve Oramar Aşiretinin reisi Şeyh Tahir oğlu Şeyh Ubeydullah'ın soyu bölge halkı tarafından Abdülkadir el-Geylani'ye karar dayandırılırdı. Nehri ailesinin ataları geçmiş dönemlerde bölgenin ünlü alimi olan Mevlâna Halid'in Nakşibendi tarikatına intisap edip sonra dönemlerde aile bölge halkı tarafından Nakşibendilerle özdeşleştirildi.[119] Şeyh Tahir, Nakşibendi tarikatının liderliğini üstlendiği zaman Hakkâri bölgesinde hem dinî hem de siyasî gücü elinde bulundurmaya başlamıştı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı merkezileşmesi sonucunda Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da emirlik ve beyliklerin kaldırılmasıyla Şeyh Tahir'in ve tarikatının Kürt aşiretleri arasındaki nüfuzunun artmasına yol açmıştır. Şeyh Tahir'in 1873'de vefatından sonra yerine geçen oğlu Şeyh Ubeydullah'ın, Kürt aşiretleri arasında otoritesi yükselerek aşiretlerin önemli bir kısmı tarafından mübarek bir zat olarak görülmeye başlanmıştır.[120] Ayrıca Şeyh Ubeydullah süreç içerisinde Hakkâri ve İran taraflarında büyük miktarda arazi elde etmiştir.[121]

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Şeyh Ubeydullah 300 müridi ile birlikte Hakkâri'den ayrılarak Osmanlı kuvvetlerine katılarak Van'a yerleşmiştir. Bölge halkı tarafında mübarek bir zat olarak görülen Şeyh'in Osmanlı lehine savaşa iştirak etmesi önemli bir gelişme olmuştur. Hatta Rus askeri kaynaklarına göre savaş boyunca Şeyh Ubeydullah'ın itibarı hiçbir şekilde zedelenmemiş ve Şeyh'in birlikleri Ruslara karşı hiçbir yenilgi yaşamamıştı.[122] Ancak Şeyh Ubeydullah'ın cepheye göndermiş olduğu askeri birlik, savaşın genel gidişatına etki edememiştir.

Savaştan sonra Şeyh Ubeydullah, artan siyasi ve dini gücüne güvenerek Diyarbakır ve Van civarında bulunan Kürt aşiretlerinden taraftar ve silah toplamaya başlamıştır. Osmanlı hükümeti bu duruma karşı ilk olarak Van müftüsünü, Şeyh Ubeydullah ile görüşmek için göndermiştir. Ancak yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Şeyh'in anlaşmaya yanaşmaması Osmanlı Devleti'ni askeri

[118] Nehri, bugünkü Hakkari'nin Şemdinli ilçenin en önemli yerleşim yerlerinde biri olup ve Şeyh Ubeydullah ve ailesinin XIX. yüzyılın başlarından beri ikamet ettiği köyün adıydı.
[119] Martin Van Burinessen, "Kâdiriyye ve Kürtler arasında Kâdiriye Kolları", çev. Hür Mahmut Yücer *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Mart 2013), 385.
[120] Averyanov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler,*144.
[121] Fehminaz Çabuk, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 121.
[122] Averyanov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler,* 145.

tedbirler almaya zorunlu kılmıştır. IV. Ordu komutanı Müşir Semih Paşa askeri birliklerle Van'a gelerek, Diyarbakır, Erzurum, Van ve Musul vilayetlerinde bulunan taburlarını Hakkâri bölgesine sevk ederek Şeyh Ubeydullah'ın hareket kabiliyetini kısıtlamaya çalışmıştır. Şeyh bu duruma karşı, oğlu Abdülkadir'in emrindeki birlikleri görevlendirmiştir. Fakat düzenli ve donanımlı Osmanlı Ordusuna karşı mukavemet gösteremeyen Şeyh Ubeydullah'ın birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştı.[123]

Osmanlı Hükümetinin almış olduğu önemli askerî tedbirler sonucunda Şeyh Ubeydullah'ın isyan teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır. Şeyh Ubeydullah, isyan girişiminde merkezi otoriteye karşı zafer kazanamayacağını anlayarak geri adım atmıştır. Ayrıca Van Valisine bir mektup göndererek sadakatle devletin ve hilafetin emrinde olduğunu ifade etmiştir.[124] Bu süreçte Osmanlı Hükümeti, bölge aşiretleri nazarında önemli bir saygınlığı olan Şeyh Ubeydullah hakkında herhangi bir cezai yaptırıma başvurmamıştır. Şeyh ise bu sefer yeni bir ayaklanma için yönünü İran'a çevirmiştir.[125]

Şeyh Ubeydullah yapmış olduğu hazırlıklar sonucunda İran'da büyük isyan başlatmıştır. Şeyhin İran'daki ayaklanması ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Rus asker Averyanov ile Celile Celil'in görüşüne göre, Şeyh Ubeydullah'ın esas hedefi Osmanlı ve İran coğrafyasında yaşayan Kürt aşiretlerini birleştirerek bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı. İngiliz ve Rus konsolos raporları bu görüşü destekler niteliktedir.[126] Ancak Wadie Jwaideh, Osmanlı Devleti'nin 1878'de imzaladığı Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilere yönelik ıslahat vaadi, Kürtlerin yaşadığı coğrafyada bağımsız bir Ermeni devleti kurulacağı endişesine yol açmış ve bu durumun gerek bölge aşiretleri tarafından gerekse Şeyh Ubeydullah tarafından tepkiyle karşılandığını ifade etmiştir. Zira Şeyh'e göre Ermeniler kâfirdi ve kâfire karşı Kürt aşiretlerinin birleştirmek şarttı.[127] İran devletinin görüşü ise, Şeyh Ubeydullah'ı isyana teşvik eden esasen Osmanlı

[123] Celil, *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*, 57-64.
[124] Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, çev. Mustafa Aslan (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009), 265.
[125] Fehminaz Çabuk, *Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 465.
[126] Averyanov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler,*188.
[127] Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi*, 166-170.

Devleti'ydi. Zira İranlılara göre, Şeyhin esas hedefi İran'da yaşayan Sünni Kürtleri kendi yanına çekerek Osmanlı halifesine bağlı bir yönetim kurmaktır.[128]

Ekim 1880'de Şeyh Ubeydullah'ın İran topraklarına saldırmasıyla isyan başlamıştır. İlk aşamada Savuçbulak (Mahabad), Urmiye, Salmas gibi Osman-İran sınırında bulunan bölgeler ele geçirilmek istenmiştir. Şeyh Ubeydullah oğlu Abdülkadir'in kuvvetleri ile Menkur Aşiret reisi Hamza Ağa'nın kuvvetleri İran'a girerek Savuçbulak ve Acemşir şehir ele geçirmişlerdir. Bu süreçte Şeyhin birlikleri bölgede Şii Müslüman halka karşı katliamlarda bulunmuştur. Miyanduab şehrinde 800 Şii Müslüman, 29 Ermeni, 50 Yahudi katledilmiştir.[129] Şeyh Ubeydullah isyanına Bilbas, Mukri, Menkur, Zodi, Piran, Mameş, Zerza, Debokri, Gevrik, Şikak, Caf ve Aku aşiretlerinin katıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.[130]

Osmanlı hükümeti, Şeyh Ubeydullah'ın İran'a karşı başlattığı isyana ilk başta tarafsız görünse de ilerleyen süreçte Van ve Hakkâri çevresindeki Kürt aşiretlerin isyana katılmalarını önlemek amacıyla bir dizi tedbirler almıştır. Bab-ı Ali, Osmanlı-İran sınırının güvenliği için gerekli işlemlerin yapılması hususunda ordu birliklerine ve valilere talimat göndermiştir.[131]

Şeyh Ubeydullah'ın İran topraklarında yapmış olduğu isyan ve katliam, İran Şahı Kaçar Nasireddin Şah tarafından görevlendirilen kuvvetler tarafından sonlandırılabilmiştir.[132] İsyanın başarısız sonuçlanmasından sonra Şeyh Ubeydullah, Şemdinli'ye çekilerek burada üçüncü kez bir isyan girişimi tertip etmeye çalışmıştır. Ancak Osmanlı Hükümeti, isyanın önüne geçmek amacıyla IV. Ordu komutanı Nafiz Paşa'yı Şeyh Ubeydullah'ın yanına göndermiştir. Nafiz Paşa Şeyh Ubeydullah'a padişah II. Abdülhamid'in kendisini İstanbul'a çağırıldığını bildiren bir ferman

[128] Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, 266.
[129] Gökhan Bolat, *II. Abdülhamit Dönemi (1876 –1909) Türk-İran İlişkileri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011), 2/143.
[130] Osmanlı Devleti'nin tebaası olup Şeyh Ubeydullah'ın isyanına katılan aşiret reisleri: "Kahazeri Mehmet Ağa, Kaka Osman Mehmet Ağa, Remak Ele Ağa, Herki Ali Ağa, Aku Mehmet Ağa, Osman Ağa, Kakel Ağa, Mahmut Ağa, Cihangir Bey, Esad Bey, Mustafa Ağa. İsyana katılan aşiretler; Kahazeri, Kaka Osman, Remak, Herki, Aku, Kürdi, Pişter, Berdesori, Bıradost, Mirvan, Balık." Bkz. Çabuk, *Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900),* 466.
[131] Sabri Ateş, *Empires At The Margin: Towards A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples (1843–1881)* (New York University, PhD Thesis, 2006), 324- 325.
[132] Averyanov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler,* 191.

vermiştir.[133] Davete icabet etmek zorunda kalan Şeyh Ubeydullah Ağustos 1881'de İstanbul'a gelmiş ve padişah tarafından Yıldız Sarayı'nda kabul edilmiştir. Burada padişah II. Abdülhamid'ten İran ve Nasturilere karşı destek istemiştir ancak umduğu desteği elde edememiştir. Damadının yardımıyla bir yıl sonra İstanbul'dan kaçarak tekrar Şemdinli'ye gelmiştir.[134]

İran Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın tekrar isyan etmesinden endişe ettiğinden dolayı Osmanlı Hükümeti'ne Şeyhin bölgeden sürülmesini istemiştir. Bab-ı Ali, Şeyh'i İran sınırında uzaklaştırmak için Kâmil Bey başkanlığındaki bir heyeti 20 Eylül 1882 tarihinde Şeyh'in yanına göndererek, Şeyh'e Mekke'ye gitmesi için teklifte bulunmuştur. Şeyh Ubeydullah bu teklife kabul etmek zorunda kalmış, Musul yoluyla Mekke'ye hareket etmiştir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, Mekke'ye yerleşen Şeyh Ubeydullah'a 1883'te vefatına kadar maaş da bağlamıştır.[135]

1.2.1.3. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin Doksan Üç Harbi'nde [136] Rusya'ya karşı ağır bir yenilgiye uğraması sonucunda 13 Haziran 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Rumeli coğrafyasında Sırplar, Karadağlılar ve Rumenler bağımsız olmuş ve Bulgarlar özerkliğe kavuşmuştur. Ayrıca antlaşma gereği Doğu Anadolu'da Ermenilere özel ayrıcalıklar vaat edilmekteydi. [137] Öte yandan Balkan coğrafyasındaki Hıristiyan nüfusun önemli bir kısmı 1878 Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nden ayrılmasıyla kendi devletlerini kurmaları, Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman nüfus oranını artırmıştır.[138] Padişah II. Abdülhamit Berlin Antlaşması ile ortaya çıkan konjonktüre bağlı olarak imparatorluk bünyesinde

[133] Sabri Ateş, "Millet ve Halife Yolunda-III Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı", *Kürt Tarihi Dergisi* 9 (Ekim-Kasım 2013), 15-21.
[134] Ozan Can Akpınar, *II. Abdülhamit Döneminde Vilâyât-i Sitte'de Devlet-Toplum İlişkileri: Yönetsel Sorunlar, Hamidiye Alayları ve İsyanlar (1876-1908)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 74.
[135] Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007), 195.
[136] Diğer ismi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır.
[137] 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusların İstanbul Ayestefanos'a kadar geldikleri zaman Ermeni Patriği Narses, Grandük Nikola'nın karargahına gitmiş ve imzalanacak olan barış antlaşmasında Ermeniler hakkında maddelerin konulmasını talep etmiştir. Rusya'nın baskılarıyla Berlin Antlaşması'na Doğu Anadolu'da Ermenilerle ilgili ıslahat yapılmasına dair madde konulmuştur. Antlaşmanın 61. maddesine göre: "*Bab-ı Alî, ahalisi Ermeni bulunan eyalatda ihtiyacat-ı mahalliyenin icab etdiği ıslahatı bila-te'hir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşı huzur ve emniyyetlerini temin etmeyi taahhüd eder ve ara sıra bu babda ittihaz duracak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarun ileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir*." Bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 3.
[138] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 40.

yaşayan Türk, Arap, Kürt, Çerkez, Arnavut gibi Müslüman unsurların birlik ve beraberliğini sağlayabilmek amacıyla hilafet makamını öne çıkarmış ve İslamcı politikalar izlenmeye başlamıştır.

İmparatorlukta başlayan Ermeni sorunu, II. Abdülhamit devrini meşgul eden en önemli sorunlardan bir olmuş ve Doğu Anadolu bölgesinin çoğunluğunu teşkil eden Müslüman nüfusunun Ermenilerle beka mücadelesine girmesine neden olmuştur. Zira Berlin Antlaşması'nda Ermenilere verilecek olan hakların batılı devletler tarafından garantiye alınması bölgede Ermeni çetelerinin faaliyetlerin artmasına yol açmıştır. Doğu Anadolu'nun Müslüman toplumdan koparılarak bağımsız bir Ermeni devletinin kurulma girişimlerinin başlaması Padişah II. Abdülhamit'in bölgede yaşayan Müslüman nüfusu korumaya yönelik İslamcı politikaların izlemesine zemin hazırlayacaktır.[139] Ayrıca bu süreçte, 1881-1882 ortaya çıkan Şeyh Ubeydullah isyanı ile Doğu Anadolu'da yaşayan aşiretlerin devlete olan bağlılıkları II. Abdülhamit idaresince şüphe oluşturmuştur. Zira şeyhlerin aşiretler üzerinde nüfuzu devletin otoritesinde bile daha etkili olduğu görülmekteydi. Bu kapsamda Sultan Abdülhamit, bölgedeki şeyhlere ve tarikat özel ayrıcalıklar tanıyarak kendi otoritesinin oluşmak istemiş ve Ermenilere karşı denge unsuru olarak Müslüman aşiretleri desteklemeye başlamıştır.[140]

Osmanlı yönetimi bu süreçte büyük devletlerin baskısıyla Ermenilere yönelik yapılması istenen ıslahatları denge politikası izleyerek ağırdan alarak zaman kazanmaya çalışıyordu. II. Abdülhamit, almış olduğu kararlar ile Müslümanlığın son kalesi olan Anadolu'yu elinde tutmak istiyordu.[141] Anadolu Vilayeti Umum Müfettişi Ahmed Şakir Paşa ve IV. Ordu[142] komutanı Müşir Zeki Paşa'nın[143] padişah II. Abdülhamid'e önerisiyle, Rus ordusunda bulunan Kazak Alayları örnek alınarak Doğu Anadolu'da devlet idaresinin sağlanabilmesi amacıyla bölgede yaşayan aşiretlerinden müteşekkil askeri birliğin kurulması fikrini kabul görmüştür. Bu

[139] Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 67-4/21, 1987), 81-82.
[140] Akpınar, *II. Abdülhamit Döneminde Vilâyât-i Sitte'de Devlet-Toplum İlişkileri: Yönetsel Sorunlar, Hamidiye Alayları Ve İsyanlar (1876-1908),* 78.
[141] Vahdettin Engin, "Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kuruluşu", *turksanarmenians.marmara.edu.tr* (15 Ocak 2024).
[142] Erzincan merkezli olan Osmanlı IV. Ordusu, tüm Doğu Anadolu'yu kontrol edebilen en önemli askeri birlikler arasında olmuştur.
[143] Çerkez asıllı olan Zeki Paşa, 1888'de IV. Ordu müşirliğine atanmış olup 1908'de azledilmesine dek askerlik kariyerinin 20 senesini Hamidiye Alaylarının nizamını sağlayan kişi olarak geçirmiştir.

sayede askerlik görevini ifa etmeyen fakat askerlik konusunda özellikle at ve silah kullanma gibi hususlarda kabiliyetleri olan göçebe aşiret fertlerinden askeri birlikler kurulmak istenmiş ve aynı zamanda Ermeni terör örgütlerine karşı Müslüman halkı koruyacak milis gücünün kurulması hedeflenmiştir.[144] Öte yandan henüz yerleşik hayata geçmemiş olan göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçilmesi sağlamak da istenmiştir.[145]

Hamidiye Aşiret Alaylarının kuruluş hedeflerinden biri ise merkezi idarenin elinin uzanamadığı bölgeleri aşiretler eliyle sorunsuz bir şekilde yönetmek olmuştur. Aynı şekilde Ermeni isyanları bastırılarak olası dış müdahaleleri de engellemek bu hedefler arasındadır.[146] Sultan II. Abdülhamit bu hususla ilgili olarak siyasi hatıratında ise şunları yazmıştır:

> "*Rusya ile harp vuku olduğunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri itaat fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit ünvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileriyle övünecekler ve bir miktar zapturapt altına girmeğe gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan Hamidiye Alayları sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir*."[147]

1 Ağustos 1890 tarihinde çıkarılan bir kararname ile Hamidiye Süvari Alaylarının kurulumunun en geç 1891 Şubat'ına kadar tamamlanması hedeflenmiş ve bu kapsamda IV. Ordu komutanı Zeki Paşa bölgedeki aşiret reisleriyle irtibata geçmiştir. Zeki Paşa, aşiretlerin bu alaylara katılım göstermesi sonucunda, padişah tarafından ödüllendirileceğini, geçmişte işlenen suçların affedileceğini, aşiretlerin geçmiş vergi borçlarının silineceğini ve zorunlu askerlikten muaf tutulacağını belirtmiştir.[148] Zeki Paşa'nın taahhütleri bölgedeki aşiretler nezdinde önemli bir etki yaratmış ve aşiret mensupları Hamidiye Alaylarına iştirak etmeye başlamışlardır. Ayrıca Hamidiye Alaylarının potansiyel kuvvetini belirlemek amacıyla bölgedeki

[144] Abdüsselam Ertekin, *Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 66.
[145] Akpınar, *II. Abdülhamit Döneminde Vilâyât-i Sitte'de Devlet-Toplum İlişkileri: Yönetsel Sorunlar, Hamidiye Alayları ve İsyanlar (1876-1908)*, 87.
[146] Merve Kübra İnce, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Doğu Anadolu Toplumsal ve Siyasi Politikalar* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 41-42.
[147] Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1974), 75.
[148] Ertekin, *Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)*, 77.

aşiretlerin nüfus sayımları yapılarak silahaltına alınabilecek aşiret mensubu erkeklerin sayısı belirlenmeye çalışılmıştır.[149]

Hamidiye Alaylarının ilk nizamnamesi 20 Mayıs 1891'da yayımlanarak 53 madde ve bir sonuçtan oluşturulmuştur.[150] Nizamnamede kurulacak alayların kaç bölük ve kaç kişiden oluşacağına dair belirli esaslar açıklanmıştır. Her alay için aşiretten belirli kişiler seçilerek Ordu-yı Hümayun merkezine gönderilmesine ve Mektep Alayı'nda eğitim almasına karar verilmiştir. Bunun yanı sıra nizamnamede, kaymakam (yarbay), binbaşı, kolağası gibi subayların aşiret ileri gelenlerinden seçilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.[151]

İlerleyen süreçte nizamnamede aşiretlerin ileri gelenlerine verilen kaymakam, binbaşı, kolağası unvanlarını hak kazanmış aşiret mensuplarının merkezi hükümetinin atadığı vali, mutasarrıf, kaymakam gibi mülkî idarecilerle olan idarî ve hukukî durumlarının ne olduğu açıkça belirtilmemiş olması birçok problem yaratmış, devlet otoritesinin zaafa uğramasına neden olmuştur.[152]

1.2.1.3.1. Hamidiye Alaylarına Katılan Aşiretler

Hamidiye Süvari Alaylarının faaliyete geçmesiyle birlikte aşiretlerden müteşekkil en az 35000 asker toplanmıştır. Alaylar, ağırlıklı olarak Rusya ve İran sınırlarına yakın bölgelere yerleştirilerek önemli bir güvenlik hizmeti sağlanmıştır.[153] Zira alaylar, Erzurum-Van hattını Rus tehlikesine ve Ermeni isyanlarına karşı korumakla görevlendirilmiştir.[154]

1891 senesinden itibaren aşiret reisleri İstanbul'da gelmeye başlayarak II. Abdülhamid'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Buna karşılık padişah da çeşitli hediyeler ve nişanlarla aşiret reislerini ödüllendirmiştir. İstanbul'a gidemeyen aşiret reisleri ise

[149] Ertekin, *Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908),* 78-90.
[150] Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri" *Tarih Dergisi* 32 (Mart 1979), 443.
[151] Veysel Gürhan, "Hamidiye Alayları ve Mardin", *I. Uluslarası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş (İstanbul: 2006), 833- 839.
[152] Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", 470.
[153] Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/463.
[154] Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları: II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri"

Erzincan'daki IV. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa ile görüşerek sultana olan bağlılıklarını onun aracılığı ile bildirmişlerdir.[155]

20 Mayıs 1891'da ilan edilen nizamnameye göre ilk aşamada 22 tane aşiret alayı tertip edilmiş durumdaydı. Sultan II. Abdülhamid, ilerleyen süreçte alayların sayısının arttırılmasını hedeflemekteydi.

Tablo 2: *1891'de Teşkil Edilen 22 Hamidiye Alayının Aldıkları Alay Numaraları ve Yerleri*[156]

Alay No	Aşiret Adı	Yerleri	Asker Sayısı	Hayvan Sayısı	Reisleri
1	Sıpki	Beyazıt, Ayıntap[157], Eleşkirt	645	350	Hüseyin Ağa
2	Sıpki	Beyazıt, Ayıntap, Eleşkirt	553	300	Hasan Ağa
3	Sıpki	Beyazıt, Ayıntap, Eleşkirt	540	300	Hacı Yusuf Paşa
4	Zilanlı	Erzurum, Beyazıt	568	350	Selim Paşa
5	Zilanlı	Erzurum, Beyazıt	500	300	Eyüp Ağa
6	Karapapak	Erzurum, Beyazıt, Eleşkirt	500	300	Ali Ağa
7	Karapapak	Erzurum, Beyazıt, Eleşkirt	500	300	Taştan Ağa
8	Cemedanlı	Erzurum, Beyazıt, Eleşkirt	500	300	Hüseyin Bey
9	Ademanlı	Erzurum, Beyazıt, Diyadin	500	300	Mirza Ağa
10	Ademanlı	Beyazıt, Ayıntab, Diyadin	522	310	Emin Paşa
11	Ademanlı	Beyazıt, Ayıntab, Diyadin	650	310	Hüseyin Paşa
12	Ademanlı	Erzurum, Beyazıt, Diyadin	500	300	Mirza Ağa
13	Heyderanlı	Van, Muradiye	657	330	Mehmet Sıddık Ağa
14	Heyderanlı	Van, Muradiye	549	330	Mehmet Sadık Ağa
15	Makuri	Van, Hakkâri, Mahmudi	574	351	İbrahim Efendi
16	Şivli	Van, Hakkâri, Mahmudi	533	305	Cafer Ağa
17	Takuri	Van, Hakkâri, Mahmudi	271	150	Hüseyin Ağa
18	Heyderanlı	Van Adilcevaz	540	300	Emin Paşa
19	Heyderanlı	Van Adilcevaz	630	300	Hacı Timur Paşa
20	Heyderanlı	Erzurum, Beyazıt	547	300	Hüseyin Paşa
21	Heyderanlı	Erzurum, Beyazıt, Diyadin	529	310	Hüseyin Paşa
22	Heyderanlı	Erzurum, Beyazıt, Diyadin	540	300	Hüseyin Paşa

Aşiretlerin Hamidiye alaylarına rağbet göstermelerinin en önemli sebepleri, alaylara katılan aşiret mensuplarının vergilerden muaf tutulması olmuştur. Öte yandan aşiret mensupları karıştıkları herhangi bir suçtan dolayı sadece askeri mahkemelerde yargılanabileceklerdi. Aşiret reisleri, kendilerine verilen bu ayrıcalıklar nedeniyle, bu alaylara katılmaya rağbet gösterdiler. Ancak bu alaylara

[155] Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", 354- 355.
[156] Ertekin, *Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908),* 115-118.
[157] Ayıntap, bugünkü Ağrı'nın Tutak ilçesinin eski ismidir.

sadece Sünni aşiretler katılmış, Dersim bölgesindeki Alevi aşiretler ile Yezidi gruplar alaylara dâhil edilmemiştir.[158]

1893 yılına gelindiğinde alayın sayısı 57'ye çıkarılmıştır. 1897 yılına gelindiğinde ise kurulan 57 alayın livalara taksimatının yapılması kararlaştırılmıştı. Bu düzenlemeye göre alayların daha iyi sevk ve idaresi için 57 alayın 7 livaya ayrılmasına kadar verilmiştir.[159] 1900 yılına gelindiğinde üç alay daha kurularak 58. Alayı Ademanlı aşireti, 59. Alayı Pinyanişi aşireti ve 60. Alayı Şeydanlı aşireti oluşturmuştur. 1908 tarihli Asker-i Salnamesine göre bu tarihe kadar kurulan alay sayısının 64 tane olduğunu açıklamıştır.[160] Bu tarihten sonra yeni bir aşiret alayının kurulmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: *1908 Salnamelerine göre Hamidiye Alaylarının Merkezleri ve Komutanları*[161]

Alay No	Aşiret Adı	Alay Merkezi	Alay Komutanı	Alay Kaymakamı
1	Sıpki	Tutak	Miralay Hafız Abdullah Bey	Hüseyin Bey
2	Sıpki	Tutak	Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey	Hüseyin Bey
3	Sıpki	Tutak	Miralay Nurettin Bey	Hasan Bey
4	Zilanlı	Eleşkirt	Miralay Nuri Bey	Selim Paşa
5	Zilanlı	Karakilise[162]	Yarbay Hamdi Bey	Hüseyin Bey
6	Karapapak	Karakilise	Miralay Kadri Bey	Ali Bey
7	Karapapak	Tutak	Miralay Mustafa Bey	Taştan Bey
8	Cemedanlı	Hasankale	Yarbay Zekeriya Bey	Hüseyin Bey
9	Ademanlı	Beyazıt	Miralay Mehmet Sadık Bey	Mehmet Bey
10	Ademanlı	Diyadin	Yarbay Hasan Bey	Mustafa Bey
11	Ademanlı	Karakilise	Yarbay Asaf Bey	Hüseyin Bey
12	Ademanlı	Karakilise	Miralay Halil Bey	Mehmet Bey
13	Heyderanlı	Beyazıt	Miralay Şemsettin Bey	Mehmet Sadık Bey
14	Heyderanlı	Beyazıt	Yarbay Ahmet Reşit Bey	Mustafa Bey
15	Şevli	Van	Yarbay Ali Rıza Bey	Cafer Bey
16	Kalkanlı/Loli	Hınıs/Erciş	Miralay Ahmet Bey	Ali Ağa
17	Mukri	Mahmudi	Miralay İsa Bey	İbrahim Bey
18	Milan	Mahmudi	Yarbay Bahaddin Bey	Muhammet Bey
19	Şemski	Saray	Yarbay Zülfikar Bey	Sadun Bey
20	Şikefti	Elbak	Miralay Mehmet Emin Bey	Şeref Bey
21	Ademanlı	Erciş	Yarbay Mustafa Bey	Süleyman Bey

[158] Mehmet Mert Sunar, "Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamid'den II. Meşrutiyet'e", *Kebikeç* 10 (2000), 123.
[159] Mehmet Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alaylari Taksimati*", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2017), 705-706.
[160] Ertekin, *Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)*, 120.
[161]. *Salname-i Askerî* (İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1324), 512-575.
[162] Bugünkü Ağrı şehrinin eski ismidir.

22	Heyderanlı	Erciş	Miralay Hacı Timur Paşa	İshak Bey
23	Heyderan	Adilcevaz	Miralay İbrahim Bey	Sultan Bey
24	Heyderan	Erciş	Yarbay Ahmet Bey	Mehmed Ali Bey
25	Manhuranlı	Malazgirt	İbrahim Ethem Bey	İsmail Bey
26	Hesenanlı	Hınıs	Miralay Şemun Bey	Yusuf Agit Bey
27	Hesenanlı	Malazgirt	Yarbay İbrahim Bey	Fettah Bey
28	Hesenanlı	Malazgirt	Yarbay Hasan Tahsin Bey	Mehmet Emin Bey
29	Hesenanlı	Hınıs	Yarbay Ali Bey	Taceddin Bey
30	Hesenalı	Bulanık	Yarbay Sait Bey	İlyas Bey
31	Cibranlı	Varto	Yarbay Selim Bey	İlyas Bey
32	Cibranlı	Hınıs	Miralay Ziya Bey	Selim Bey
33	Cibranlı	Varto	Miralay Ahmet Fehmi Bey	Mahmut Bey
34	Zirkanlı	Hınıs	Miralay Mehmet Ali Bey	Mustafa Bey
35	Zirkanlı	Hınıs	Yarbay Ali Bey	Kulihan Bey
36	Cibranlı	Kığı	Miralay İbrahim Bey	Halit Bey
37	Celali	Beyazıt	Miralay Cabbar Bey	Şeyh Salih Bey
38	Celali	Beyazıt	Yarbay İsmail Halil Ağa	İbrahim Bey
39	Takori	Mahmudiye	Miralay Vehbi Bey	Hüseyin Bey
40	Karapapak	Sivas	Miralay Şükrü Bey	Mihrali Bey
41	Milli	Mardin	Yarbay Hacı Kadir Bey	İbrahim Paşa
42	Milli	Viranşehir	Yarbay Abdülhamit Bey	
43	Milli	Siverek	Yarbay Server Bey	Mahmut Bey
44	Karakeçili	Siverek	Yarbay Hurşit	Halil Bey
45	Dakuri	Ceylanpınar	Yarbay Enis	Reşit Bey
46	Kiki	Nusaybin	Yarbay Reşit Bey	Mehmet Sadık Bey
47	Tay	Nusaybin	Miralay Tevfik Bey	Abdurrahman Bey
48	Miran	Cizre	Miralay Hasan Tahsin Bey	Mustafa Paşa
49	Miran	Cizre	Yarbay Abdullah Bey	Abdülkerim Bey
50	Ertoşi	Başkale	Miralay Mustafa Bey	Hacı Bey
51	Kays	Harran	Yarbay Hüsni Bey	Şeyh Mehmet Bey
52	Kays	Harran	Yarbay Hamdi Bey	Şeyh Ömer
53	Berazi	Urfa	Yarbay Mustafa Bey	Hasan Bey
54	Berazi	Urfa	Yarbay Şükrü Bey	Şeyh Müslüm Bey
55	Berazi	Urfa	Yarbay Faik Bey	Reşit Bey
56	Kays	Urfa	Yarbay İzzet Bey	Hüseyin Bey
57	Şazili	Pasinler	Yarbay Bekir Sami Bey	Hasan Han Bey
58	Ademanlı	Erciş	Yarbay Ragıp Bey	Kulihan Bey
59	Pinyanişi	Başkale	Yarbay Hurşit Bey	Hıfzullah Bey
60	Şeydanlı	Başkale	Yarbay Ömer Bey	Halit Bey
61	Kaskanlı	Pasinler	Yarbay Bekir Sami Bey	Raşit Bey
62	Badıllı	Eleşkirt	Yarbay Asım Bey	Ağa Bey
63	Milli	Viranşehir	Yarbay Halil Bey	İbrahim Paşa
64	Milli	Viranşehir	Yarbay Hüseyin Efendi	İbrahim Paşa

1.2.1.3.2. Hamidiye Alaylarının Faaliyetleri

Hamidiye Alaylarının bölgede faaliyete geçmesi, başta Ermeniler olmak üzere İngiltere ve Rusya'yı ciddi derecede rahatsız etmiştir. Zira dış güçler tarafından kışkırtılan Ermenilerin çıkarmış olduğu isyanlar, aşiret alaylarının kurulmasıyla sekteye uğramıştı. Batı emperyalizminin teşviki ile Doğu Anadolu topraklarında "Ermeni" devleti kurmak isteyen silahlı Taşnak ve Hınçak çetelerinin Müslüman halka yönelik saldırıların ve katliamların önlenmesinde, Hamidiye Aşiret Alayları büyük rol oynamıştır. İngiltere ve Rusya başta olmak üzere dış ülkelerin temsilcileri, Hamidiye Alaylarının faaliyetlerinin durdurulmasını ve bu alayların kaldırılmasını istemişlerdir.[163] Rus askeri raporlarına göre Hamidiye Alaylarının önemli bir güç olarak görülmesi ve bu alayların faaliyetlerine yönelik rahatsızlıkların belirtilmesi Rusya'nın Doğu Anadolu'daki siyasi faaliyetlerini sekteye uğratmıştır.[164]

Doğu Anadolu'da sınır boylarında yaşayan belli aşiretlerin çeşitli nedenlerle çıkardığı karışıklıklar İran ve Rusya'ya göçlere neden olmuş ve gerçekleşen bu göçler de bölgede toplanan gelirinin ciddi olarak azalmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Hamidiye Alayları devreye sokulmuş belli aşiretlerin Rusya ve İran sınırında oluşturduğu karışıklıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öte yandan Hamidiye Alayları, bulundukları yerlerin asayiş ve güvenliğine olumlu katkı sağladıkları gibi devletin vergi toplanması hususunda da yardımcı olmuşlardır. Hamidiye Alaylarına katılan aşiretlerin konargöçer hayatları genellikle yerleşik hayata geçerek son bulmuştur. Fakat alaylara dâhil olmayan aşiretler göçebe yaşamlarını sürdürerek çeşitli eşkıyalık faaliyetleri ile asayişin bozulmasına neden olmuştur.[165]

Hamidiye Alaylarının, devlete önemli hizmetlerde bulunduğu gibi bazı aşiret mensuplarının şekavetlerde bulunarak olumsuz faaliyetler yürüttüğü de olmuştur. Alaylara bağlı kimi aşiret mensuplarının devletin sağladığı imkânları suiistimal ederek bölge halkına karşı uygunsuz eylemlere girişmişlerdir. Devlet bu noktada gerekli tedbiri almaya çalışmıştır. Örneğin, 1896 yılında Sadettin Paşa'nın bölgeye teftiş amaçlı gönderilmesiyle yaşanan olumsuzlukların önü alınmaya çalışılmıştır ancak istenilen neticeye ulaşılamamış ve bazı aşiret mensupları başıboş, devlet

[163] Engin, "Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kuruluşu".
[164] Suat Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 2/542-543.
[165] Öcal, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Kürt Politikası,* 137.

otoritesini hiçe sayan eylemlerine devam etmiştir. Bu noktada Van Vilayetinde yaşayan Takuri Aşiret Reisi Hüseyin Bey'in Sadettin Paşa'ya söylediği sözler durumu vahametini özetler durumdadır:

> "*Dört yıl öncesine gelinceye kadar aşiretimiz içerisine bir çavuş gelecek olsa tir tir titrerdik. Şimdi devlet bize kaymakamlık, binbaşılık rütbeleri verdi diye hükümete hiç kulak astığımız yoktur. Hatta Tabur Ağası gelecek olsa 'Ben kaymakamım. Sen benden bir rütbe aşağısın, sus!' diyoruz. Ermeni köylerine gidiyoruz. Koyun kesiyoruz, tavuk vuruyoruz, istediğimizi yapıyoruz. Beş para bile vermiyoruz. Bize bir şey oldu ama ne oldu bilemem.*"[166]

Belli aşiret mensupları ile Ermeniler arasında yaşanan asayiş olayları yabancı kaynaklar tarafından abartılarak Hamidiye Aşiret Alaylarının Ermenilere yönelik katliamlarda bulundukları şeklinde algılanmıştır. Esasen eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan alay mensuplarının sadece Ermenilere değil aynı zamanda yerleşik Müslüman halka, anlaşamadıkları göçebe Kürtler ve Alevilere de saldırabiliyorlardı. Bu sebeple yabancı kaynakların aktardığı gibi Ermenileri kitlesel olarak yok etmeye yönelik katliamlar söz konusu olmamıştır.[167]

1.2.1.4. Aşiret Mekteb-i Hümayunu'nun Kuruluşu

Hamidiye Aşiret Alayları kurulduğu süreçte aşiret çocuklarının eğitimine yönelik ayrı bir okulun açılmasına dair düşünce ortaya çıkmıştı. Zira Sultan II. Abdülhamid döneminde, taşraya götürülemeyen modern eğitim hizmetleri, devletin dört bir tarafına devlet vasıtasıyla götürülmeye başlanmıştır. Bu minvalde özellikle Arap aşiret çocuklarının cehaletten kurtarılması ve şimdiden sadakatlerinin sağlanması hedeflenmiştir.[168]

28 Haziran 1892 tarihinde İstanbul'da yalnızca aşiret çocuklarının okuyacağı Aşiret Mekteb-i Hümâyunu açılmış[169] ve 23 Temmuz 1892 tarihinde bir Aşiret Mektebi Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre: Aşiret Mekteb-i Hümâyunu, beş yıllık parasız ve yatılı bir okul olacaktır. Buraya 12-16 yaşlarında zihnen ve bedenen sağlam aşiret çocukları alınacaktır. Öğrencilere ayda 30'ar kuruş maaş verilecek, bütün masrafları devlet tarafından karşılanacaktır. Mezun olan

---

[166] Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003), 108.
[167] Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", 474-476.
[168] Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997), 21.
[169] Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, 20.

öğrenciler ise kendi aşiretlerine döndüklerinde bölgelerindeki okullarda öğretmenlik veya diğer devlet görevlerinde bulunabileceklerdir.[170]

Aşiret Mektebi'nin İstanbul'da açılması, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret reislerinin dikkatlerini çekmiştir. Sadece Arap aşiret mensuplarının çocukları mektebe alınacağı bilinmesine rağmen, Bayezid Sancağındaki Kürt aşiretler reisleri, kendi çocuklarının da Aşiret Mektebi'ne kabul edilmesi talebinde bulunmuşlardır.[171] Hükümet, Hamidiye Alaylarına mensup Kürt aşiretlerinden gelen bu talebin Aşiret Mektebi'nin gayesine uygun olacağına kanaat getirerek Kürt çocukları da mektebe alınmaya başlanmıştır.[172] Hatta Arap aşiretlerinin aksine Kürt aşiret reislerinin bu okula öğrenci göndermek konusunda daha istekli olduklarını anlaşılmaktadır.[173]

Aşiret Mektebi'ne Arnavutların da dâhil edilmesiyle Aşiret Mektebi'nin öğrenci profili değişmiş, Arap, Kürt ve Arnavut öğrencilerden müteşekkil bir okul haline gelmiştir. II. Abdülhamid, İslamcılık politikası gereği imparatorluğun Müslüman tebaasında ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkmaması amacıyla Aşiret Mektebi ile aşiretlerin ve çocuklarının devlete olan sadakatini arttırmayı hedeflemiştir. Öte yandan azınlıklara karşı Müslüman halkın bir arada olduğunu dış güçlere göstermeyi hedeflemiştir.[174]

Aşiret Mektebi'nin ömrü ve etkisi kısa sürmüştür. 1907 yılının şubat ayında yemeklerinin kötü olmasını bahane eden bir grup öğrencinin çıkardığı isyan neticesinde okul kapatılarak öğrenciler memleketlerine gönderilmiştir.[175] Aşiret Mektebi'nin açıldıktan 15 yıl sonra kapatılması okulun beklentileri karşılayamadığı ve açılışında belirtilen hedeflere tam olarak yakalayamadığı ortaya çıkmaktadır.[176]

---

[170] Akpınar, *II. Abdülhamit Döneminde Vilâyât-i Sitte'de Devlet-Toplum İlişkileri: Yönetsel Sorunlar, Hamidiye Alayları ve İsyanlar (1876-1908)*, 123.
[171] Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 15/1-2 (1976), 254-258.
[172] Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, 39.
[173] Öcal, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Kürt Politikası*, 154.
[174] Öcal, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Kürt Politikası*, 155.
[175] Alişan Akpınar ve Eugene Logan, *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi* (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2001), 39.
[176] Esasında okulun kapanmasında asıl sebebin tam olarak ne olduğu bilinmemektedir. Fakat öğrencilerin zamanla siyasi fikir akımlarının etkisi altına girmeleri, okulun yıllık bütçesinin 618.325 kuruşu bulması ve artık istenilen amaca tam anlamıyla hizmet edememesi gibi nedenlerin de etkili olduğu düşünülmektedir. Bkz. Akpınar, *II. Abdülhamit Döneminde Vilâyât-i Sitte'de Devlet-Toplum İlişkileri: Yönetsel Sorunlar, Hamidiye Alayları Ve İsyanlar (1876-1908)*, 128.

1.3. İttihat ve Terakki Döneminde Aşiretler (1908-1918)

Osmanlı İmparatorluk tarihinin en karmaşık ve en önemli safhalarından biri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin döneminde, II. Abdülhamid'in tahtan indirilişi, Balkan Bozgununun yaşanması, I. Dünya Savaşı'na girilmesi ve nihayetinde imparatorluğun tamamen dağılması gibi çok kritik olaylar yaşanmıştır. Ayrıca Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ile ülkedeki önemli sosyal ve siyasal gelişmelerinin çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal olarak hâkim olduğu dönemde meydana gelmiştir.[177] İTC dönemindeki aşiretlerin durumunu almadan önce İTC'nin kuruluş ve gelişim safhasını irdelemek gerekecektir.

1.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu, Gelişimi ve İktidara Gelişi

XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti, büyük bir kriz içindeydi. Devlet, her yönden geriliyordu ve çöküş tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ülkenin yaşanan krizden kurtulabilmesi için toplumun yeni fikirlere ve yeni bir yönetim anlayışına ihtiyaç vardı. Böyle bir ortamda, 3 Haziran 1889'da İstanbul'da, Askeri Tıbbiye Mektebi'nde bir grup genç [178], Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önlemek ve II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine son vermek amacıyla İttihad-ı Osmani (Osmanlı Birliği) Cemiyeti'ni kurmuştur.[179]

Cemiyet hem Avrupa'da hem de yurt içinde gizli örgütlenmeler yoluyla faaliyetlerini sürdürmüştür. 1890 yılların ortalarında Ahmet Rıza Bey'in etkisiyle cemiyetin adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Bu adlandırma, Fransız filozof Auguste Comte'nin "düzen ve ilerleme" düşüncesini yansıtmaktadır.[180]

1906 yılında, çoğunluğu III. Ordu subaylarından oluşan bir grup aydın tarafından, İstanbul'a oranla daha özgür bir şehir olan Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur.[181] Cemiyet, kısa sürede silahlı kuvvetler çevresinde hızla yayıldı ve askeri kanat yanında sivil kanattan da önemli ölçüde destek bulmuştur. Bu

[177] Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History* (Boston: Brill, 2002), 556.
[178] Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sukuti, Kafkasyalı Mehmet Resit ve Bakülü Hüseyinzade Ali.
[179] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), 1/19.
[180] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (Ankara: İmge Yayınları, 2001), 31.
[181] Cemiyetin kurucuları, Bursalı Tahir Naki, Edib Servet, Kazım Nami, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Hakkı Baha beyler ile posta ve telgraf idaresi başkâtibi Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü Beylerdir.

cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden farklı bir şekilde kurulmuş ve örgütlenmesi daha farklı olmuştur.[182]

Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin faaliyetleri, Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni harekete geçirdi. Paris grubu, Selanik'e Dr. Nazım Bey'i gizli bir temsilci olarak göndererek Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılımını talep etmiştir. Sonuç olarak bu iki cemiyet birleşesi, Meşrutiyet'in yeniden ilanını hızlandıran önemli olaylardan biri olmuştur. Zira bu birleşmeyle, II. Abdülhamid'e karşı muhalefet daha da genişleyerek Osmanlı ordusundaki muhalif subayları da harekete geçirmiştir.[183]

II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir dönüm noktası olan görülen Reval görüşmeleri, 10 Haziran 1908'de Rus Çarı II. Nikolay ile İngiliz Kralı VII. Edward tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmenin ana gündem maddesi Balkanlar ve Boğazlar'daki durumdu. Rusya ve İngiltere arasında yapılan bu görüşme İttihatçıların, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesine ve büyük devletlerin Osmanlı'yı parçalamaya yönelik planların yapıldığına dair bir çıkarsamaya yol açmıştır. Öte yandan bu görüşme, İttihatçılar'ın Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ve Osmanlı'da demokratikleşme sürecinin hızlandırılması için yapılacak ihtilale zemin hazırlamıştır.[184]

Reval görüşmeleri sonrasında ilk tepki Resneli Niyazi'nin 200 kadar askerle Makedonya dağlarına çıkmasıyla olmuştur. Resneli Niyazi'nin dağa çıkması sonrasında Enver Bey'in de bu harekete katılması Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hürriyet mücadelesini zirveye taşımıştır. Rumeli'de yaşanan bu hareketin sonucunda Sultan II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan etmek zorunda kalmıştır.

Meşrutiyet'in ilanından iki ay sonra, 1908 yılında Balkan bunalımı patlak verdi. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etti ve Girit, Yunanistan ile birleştiğini duyurdu. Yaşanan bu olaylar, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki nüfuzunu kaybetmeye başladığının bir

[182] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, 131.
[183] Mesut Ataş, *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 21.
[184] Mete Kaynar, *İbrahim Temo ve Resneli Niyazi'nin Anıları Üzerinden İttihatçılar ve Jön Türkler Üzerine Düşünceler* (İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları, 2007), 198.

işareti olarak görüldü.[185] Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne faaliyetlerine karşı muhalefet sesini çıkarmaya başlamıştır. Muhalefetin sözcülüğünü yapan "Serbestî" gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey'in şüpheli bir şekilde öldürülmesi üzerine, muhalefet hareketi güç kazandı. Bu dönemde, şeriatçı İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti, "Volkan" gazetesinde kışkırtıcı yazılar yayınlayarak halkı ayaklandırmaya çalışmıştır. 31 Mart 1325 (14 Nisan 1909) günü, bu yazıların etkisiyle İstanbul'da büyük bir ayaklanma çıktı ve 10 gün boyunca şehir karmaşaya teslim olmuştur. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki III. Ordu'ya bağlı Hareket Ordusu, 23-24 Nisan 1909 gecesi İstanbul'a girerek ayaklanmayı bastırmış ve İstanbul'da asayişi yeniden sağlamıştır. Bu olaydan üç gün sonra, II. Abdülhamid, olaylardan sorumlu tutularak tahttan indirilmiş yerine kardeşi Mehmet Reşat, tahta çıkmıştır.[186]

1909 yılında yapılan anayasal değişiklikler ile padişahın yetkileri oldukça sınırlandırılmış ve sembolik olarak devletin başına getirilmekle birlikte, yürütmedeki yetkisi ve ağırlığı kaldırılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyet döneminde hem yürütme hem de yasama erkinde etkili bir rol oynadı. Yani cemiyet, hükümeti denetim altında tutarak yürütme yetkisini elinde bulundurmuş ve aynı zamanda Meclis-i Mebusan'da büyük çoğunluğa sahip olarak da yasama erkini denetlemiştir.[187]

1 Nisan 1910'da Arnavutluk'ta isyan bayrağı çekilmesi ve 23 Eylül 1911'de İtalya ile Trablusgarp Savaşı'nın başlaması, ülke yönetimini oldukça zor duruma sokmuştur. Ülkenin peş peşe yaşadığı siyasi krizler, muhalif grupların tek bir çatı altında toplanmasına zemin hazırlamıştır. 21 Kasım 1911'de bir grup muhalif tarafından kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi, girdiği ilk ara seçimlerde beklenmedik bir şekilde İttihat ve Terakki'ye karşı zafer kazanmıştır. Bu durum karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'ı feshederek ülkeyi seçime götürmüştür.[188]

1912 seçimleri İttihat ve Terakki'nin baskısı altında gerçekleştiği için muhalefet tarafından "sopalı seçim" olarak nitelendirilmiştir. Bu seçimlerde İttihat ve

[185] Merve Çidem, "II. Meşrutiyet'in İlanı Sırasında Kaybedilen Balkan Toprakları ve Olayların Basına Yansıması", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 77-97.
[186] William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan günümüze*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 1994), 45.
[187] Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-i Esasî Tadîlâtı*", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Temmuz 2012), 129-140.
[188] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 220-222.

Terakki Fırkası ciddi bir zafer kazanarak siyasi gücünü pekiştirmiştir.[189] Ancak ordu içinde İttihatçı karşıtı subayların oluşturduğu Halaskâr Zabitan Grubu'nun yoğun baskıları sonucunda 22 Temmuz 1912 tarihinde Hürriyet ve İtilaf ağırlıklı Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti kurulmuştur. Hükümet meclisi kapatarak, İttihatçılara karşı genel bir tasfiye operasyonu başlatmıştır.[190]

İTC'nin ülke yönetiminden tasfiye edildiği bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun en karanlık ve felaketli hadiseleri yaşanmıştır. Bu süreçte Trablusgarp İtalya'ya bırakılmış ve Balkan Savaşları sonucunda ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Rumeli'den tasfiye edilmiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Doğu Trakya dışındaki tüm Avrupa'daki topraklarının tamamını kaybetmiştir.[191]

Balkan Savaşları, Osmanlı tarihinin en büyük askerî ve toplumsal felâketi olmuştur. Ordunun İttihatçı-İtilafçı olarak iki gruba ayrılması nedeniyle ortaya çıkan yönetim zaafı, Balkan Felaketinin yaşanmasına neden olmuştur. Tüm gelişmeler sonucunda İttihat ve Terakki yönetimi, 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli baskını ile iktidara el koymuştur. Nihayetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1918'e kadar Osmanlı Devleti'ni tek başına iktidar olarak yönetmiştir.[192]

1.3.2. II. Meşrutiyetin Aşiretlere Yansıması

Balkanlarda başlayan Meşrutiyet coşkusu, Şark vilayetlerinde yaşanmaya başlamıştır. Bölgede uzun süredir devam eden gerginlik, Meşrutiyet'in ilanıyla yerini sevgi ve kutlamalara bırakmıştır. Halk, istibdat döneminde tutuklanan vatandaşların serbest bırakılması, Hamidiye Aşiret Alaylarının kaldırılmasını ve baskıcı aşiret ağalarının etkisizleştirilmesini talep ediyordu.[193]

Meşrutiyetin ilanı, Diyarbakır, Siirt, Dersim (Tunceli), Van, Urfa gibi aşiretlerin yoğun olduğu kentlerde sevinç gösterileri ve destek telgrafları ile kutlanmıştır. Örneğin Siirt bölgesinde aşiret reisleri Hükümet konağına gelerek

---

[189] Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914),* 132.
[190] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* çev. Yasemin Saner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 153.
[191] Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/23-25.
[192] Esasen devlet "triumvira" denilen üç adamın egemenliğinde (Enver, Talat, Cemal Paşalar) fiili bir askeri diktatörlükle yönetilmiştir. Bkz. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 224.
[193] Ataş, *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914),* 26.

sevinç kutlamalarında bulunmuştur.[194] Mutasarrıf Faik Bey Meşrutiyet yönetiminin anlamını açıklayan bir konuşma yapmış sonrasında ise aşiret reislerinin de imzaladığı bir bildiri yayımlamıştır:

> "*Kürdistan'ın ufuklarını sevinç dalgalarına boğan özgürlük tûba ağacının bayındırlığı yaygınlaştıran gölgesine sığınarak, o nazenin fidanlarına el uzatıp adalet, eşitlik, kardeşlik gibi meyveleri koparmak umuduyla diğer masum ve gıyaben binlerce mahkûm, eski yönetimin felakete uğrayanları gibi yüce Hükümetimizin esenlik kapısına geldik; 'Allah'a hamd olsun ki üzüntümüzü giderdi' diyerek gidip dehaletimizi sunduk. Sancağımız Murasarrıfı Süleyman Faik Beyefendi tarafından Meşrutiyet yönetiminin yüce anlamlarını açıklayıcı Kürtçe ve Türkçe yapılan konuşmalar üzerine, kanlı üzüntü gözyaşlarımızı akıttık. Bundan böyle, Anayasa hükümlerinin korunması, aziz vatanımızın selamet ve mutluluğu uğrunda değerli yaşamımızı feda edeceğimize söz verip yemin ettik…"*[195]

II. Abdülhamid rejiminin muhaliflerinden olan Said-i Kürdi (Said-i Nursi) Meşrutiyetin ilanının Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan aşiretleri için önemli bir gelişme olduğunu yazmıştır. Aşiret reislerine çekmiş olduğu telgraflarda bu konuyu şu şekilde aktarmıştır:

> *"Bütün uluslar yücedir. Ancak onları düşürenler insanlardır. Kürtler her açıdan Osmanlı Devleti'nin önemli mevkilerinden yoksun kalmışlardır. 450 yıldır Kürtler Osmanlı Devleti'nin doğusunda görevlerini yerine getiriyorlar, canı gönülden devletin hak ve güvenliğini koruyorlar. Kahraman Kürt ulusunun da Osmanlı'nın önemli ulusları içindeki yerini alması gereklidir. Kürtler bunu hak etmiştir ve buna layıktır."*[196]

1908 devrimin getirmiş olduğu liberal ortam, İstanbul'da yaşayan farklı Kürt aşiret reislerinin ailelerini bir araya getirerek "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" kurulmasına ön ayak olmuştur. Derneği liderliğini iki rakip aile olan "Bedirhanlar ve Şemdinanlar" üstlenmiştir. Derneğin kuruluş amacının, Kürtlerin Osmanlı'nın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanarak Kürtlerin kültürel haklarını ve gelişimini sağlamak olduğu dernek tüzüğünün 1. Maddesinde belirtilmiştir. KTTC'nin, Kürt aşiretlerinin birleşmesini arzu ettiği ve genel olarak İstanbul'daki Kürtleri temsil etmek istediği anlaşılmaktadır.[197]

---

[194] Mehmet Emin Bozarslan, *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi* (İstanbul: Deng Yayınevi, 1998), 270.
[195] Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesinde yer alan bu bildiride Meşruti yönetimi destekliklerini belirten aşiretler şunlardır: Pencınar Liderlerinden Abdullah, Mehmed Bışar, Derviş; Alikan Aşireti Lideri Hasan, Batun Liderlerinden Mehmed Yunus; Bışare Çeto bulunur. Bkz. Bozarslan, *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, 419.
[196] Müslüm Yücel, *Kürt Basın Tarihi* (Diyarbakır: Aram Yayınları, 2008), 450.
[197] Hakan Özoğlu, *Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 146-147.

II. Meşrutiyet'in bölgede oluşturduğu farklı bir algı ise, Meşruti idarenin Hamidiye Alaylarının dağıtılacağı düşünülerek birçok aşiret reisi Meşrutiyet'e hoş bakmamışlardı. Zira aşiret reisleri bu düşüncelerinde haklı çıkarak Meşrutiyet'in ilanından sonra, Hamidiye Alaylarının tasfiyesine başlandı. Özellikle Miran aşireti reisi İbrahim Paşa'nın tasfiye edilmesi ile Miran aşiret konfederasyonlarının dağılmasına yol açmış ve bölgedeki güç dengeleri önemli bir ölçüde değişmiştir.[198]

Bölge eşrafı ise kendilerine sorun çıkartan aşiret reislerinin gücünü kırabilmek amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyetine aktif destek vermiş ve II. Meşrutiyet'e sahip çıkmışlardır. Örneğin Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'nın Diyarbekir vilayetindeki etkisi kırabilmek amacıyla eşraf meşrutiyetten taraf olmuş ve İbrahim Paşa'nın tasfiye edilmesini sağlamışlardır. Milli aşiretinin tasfiyesinde Diyarbakır İTC kurucularında Pirinççizade Arif Efendi ile Ziya Gökalp önemli rol oynamışlardır.[199]

1.3.3. İttihat ve Terakki Döneminde Aşiretler Politikası

1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na Müslüman muhacirlerin yoğun bir şekilde gelmesi Muhacirin Komisyonu'nun kurulması yol açmış ve daha sonra bu komisyon tüm vilayetlerde birer müdürlük haline gelmiştir. Ancak imparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle yaşanan nüfus hareketlilikleri artmıştır. Yaşanan gelişmeler daha köklü bir kurumun teşkil edilmesini zorunlu kılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan hükümetlerde etkin bir rol üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhacirlerin durumunu aşiretlerle birlikte ele alarak yeni bir yapılanmaya gitmeye ihtiyaç duymuştur. Zira mesele, toplumları iskanı olduğu zaman aşiret veya muhacir fark edilmeksizin yeni ve etkili bir yöntemin uygulanması gerekmekteydi.

1.3.3.1.Aşiretlerin İdaresi ve İskânı ile İlgili Yapılan İdari Çalışmalar

İttihat ve Terakki döneminde aşiretlerin durumu önemli bir konu olmuş ve aşiretlere yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Önemli İttihatçı düşünürlerden olan Ziya Gökalp'ın 1909 yılında yazdığı "Aşiretlerin Nizamname-i Mahsusla Takyidi" adlı makalesinde aşiretlerin isyana meyilli olduklarını,

[198] Suavi Aydın, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başında Aşiret ve Devlet", *Diyarbakır Tebliğleri*, ed. Bülent Doğan (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013), 169.
[199] Mehmet Rezan Ekinci, "19. ve 20. Yüzyıllarda Milli/Milan Aşireti", *Kürt Aşiretleri*, ed. Kıvanç Koçak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 234.

memlekette asayiş sorunları yarattığını ifade ederek aşiretlerin belli bir nizamname ile düzene sokulması gerektiğini belirtmiştir.[200] Ziya Gökalp'ın bu makalesinde dile getirilen öneriler yeni dönemde İTC'nin aşiretlere yönelik politikasına önemli derece ışık tuttuğu söylenebilir.

Aşiretlerin idaresi ve iskânı ile ilgili çalışmalar 1909 yılından itibaren yoğunlaşarak çeşitli layihalar hazırlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 yılında düzenlediği kongrede aşiretler konusu ele alınarak cemiyetin siyasi programına bu konuda madde eklenmiştir. Bu maddede "*Aşairin suret-i iskânı ve aşairle meskûn olan mahallerin suret-i idaresi hakkında kavanin ve nizamat tanzimi teklif olunacaktır.*" şeklinde ifade kullanılmıştır. Nihayetinde İttihatçı yönetim, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ni Ekim 1913 yılında kurarak aşiretlerin iskânı ve nizamı için önemli bir adım atmıştır. 1916 yılında gelindiğinde ise hükümet çıkarmış olduğu bir kanunla muhacirlerin ve aşiretlerin genel durumlarını ele alacak yeni bir yapılanmaya giderek Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ni kurmuştur. [201]

AMMU'nun kuruluş sürecinde aşiretlerin halen devlet kontrolünden bağımsız hareket etmeye çalışması, Doğu'da Ermeni sorunun devam etmesi ve Balkan Bozgununun yaşanması çok etkili olmuştur. Zira İttihatçı yönetim, devletin çöküşe doğru gittiğini öngörerek elde kalan tek asli toprak parçası olan Anadolu coğrafyasını daha iyi tanımak ve idare etmek amacıyla hakimiyeti ele alacak siyaset geliştirmeye çalışmışlardır. [202] AMMU'nın kuruluşunu sadece "demografik veya toplumsal mühendislik" olarak ele almak yaşanan bu gelişmeleri sığ bir bakış açısıyla ele alındığını ortaya koyacaktır. Öte yandan AMMU'nun kuruluş amacını İTC'nin aşırı Türkçü politikalarıyla veya gayrimüslim düşmanlığı ile bağdaştırmak bilimsellikten uzak bir değerlendirme olacaktır.[203]

1917 yılına gelindiğinde ise aşiretlerle ilgili sosyal bilim çalışmaların yapılmasına yönelik fikir ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp'ın başkanlığında birçok çevreden kişinin katılımı ile "Encümen-i İlmi" adında bir heyet oluşturulmuştur.

[200] Ziya Gökalp, "Diyarbekir-Peyman-Volkan Gazetelerindeki Makaleleri", *Ziya Gökalp Makaleleri I*, ed. Şevket Beysanoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 50-51.
[201] Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (2011), 19-22.
[202] Marttin, *Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914–1922)*, 20-21.
[203] Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 71-76.

Heyetin kuruluş amacı ve yapmış olduğu ilk çalışmalar, Türk Yurdu dergisinin 16 Şubat 1334 tarihli yayınında "Aşiretler Hakkında İlmi Tedkikler" adlı yazıda kapsamlı bir şekilde belirtilmiştir.[204] Yazıda heyetin, aşiretler hakkında bilimsel çalışmalar yapacağına dair bilgiler verilmiştir. İlerleyen süreçte bu heyet, "Beyneminel Usul-i Temsil: İskân-ı Muhacirin", "Türkmen Aşiretleri", "Kürdler: Tarihi ve İçtimai Tedkikat" adlı önemli bilimsel içerikle kitaplar yayımlamıştır.[205] Yapılan bu yayınlar İttihat ve Terakki döneminde aşiretlerle ilgili Osmanlı tarihinde ilk defa da bilimsel nitelikli sosyolojik çalışmaların yapıldığının önemli bir göstergesi olmuştur.

1.3.3.1.1. İTC Döneminde Aşiretlerle İlgili Yaşanan Gelişmeler

1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra, devlet mesafeli olan veya isyan halinde olan aşiretlerinin bir kısmı silahlarını bırakmaya karar vererek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek vermişlerdir.[206] Ancak, tüm aşiretlerin devletin yanında yer alması mümkün olamamıştır. Zira hükümetle uzlaşamayan aşiretler, Meşrutiyet'in ilanından sonra da çatışmalara devam etmiştir. Örneğin, 1908 yılında Dersim (Tunceli) Sancağında, devlet ile Dersim aşiretleri arasında çatışmalar sürmüştür. Askeri birliklerin başında bulunan Neşet Paşa, belirli bölgelerde yenilgi yaşamış, sonunda da askerlerin yorgun ve hasta düşmesi nedeniyle Dersim aşiretleriyle anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmıştır.[207]

1910 yılından itibaren, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da devam eden asayişsizlik, Ermeni sorununun devam etmesi, bölgede muhalif çizginin giderek artmasına neden olmuştur. Bu süreçte Kürt aşiret mensupları arasında ayrılıkçı fikirler oluşmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış olan Bedirhan Bey'in torunu olan Abdürrezzak Bedirhan, 1910 yılında Tiflis'e ve oradan da İran'a giderek Rusların desteğini alarak bağımsız bir Kürt devleti kurmayı hedeflemiştir. Ayrıca Bedirhan, Osmanlı'da yaşayan Kürt aşiret reisleriyle temasa

[204] "Aşiretler Hakkında İlmi Tedkikler", *Türk Yurdu Mecmuası* (16 Şubat 1918), 100.
[205] Marttin, *Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914–1922),* 220.
[206] II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Alaylarına dahil edilmeyerek dışlanmış olan aşiretler II. Meşrutiyet aktif destek vermişlerdir. Örneğin Erzincan bölgesindeki Balaban Aşireti, II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki yetkilileriyle temas geçerek cemiyetin desteğini almak istiyordu. İttihat ve Terakki, 25 Mayıs 1910 tarihli bir mektupta, Balaban Aşireti lideri Şeyh Hasan Efendi'ye, aşiretin cemiyete kabul edildiğini bildirmiştir. Bu mektup, iki taraf arasındaki ilişkilerin resmi bir şekilde kurulduğunu göstermekteydi. Bkz. Vatan Özgul, "İttihat Terakki ve Balaban Aşireti", *Toplumsal Tarih Dergisi* 96 (Aralık, 2001), 39.
[207] Ataş, *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914),* 66.

geçerek destek istemiştir. Ancak ne Ruslar ne de Kürt aşiret reisleri, bu konuda güçlü bir destek vermemiştir. Rusların destek vermemesinin en büyük nedeni ise Kürt aşiretlerinin parçalı ve bölünmüş olmasıdır. [208]

1905 yılında İran'da başlayan siyasi istikrarsızlık, bölgeyi karışıklığa sürüklemiştir. Rusya, bu durumdan faydalanarak Güney Azerbaycan'daki Tebriz ve Urmiye şehirlerini işgal ederek Osmanlı-İran sınırını tehdit etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni İran sınırını korumak için askeri harekâtlara sevk etmiştir. 1906'dan itibaren Osmanlı Ordusu, yapmış olduğu harekâtlarla, İran sınırı boyunca "Nevahi-i Şarkiye" adlı bölgeyi kontrol etmeye başarmıştır. [209] Fakat bu bölgenin coğrafi konumu ve aşiretlerin çatışmaları, devlet otoritesinin ve sınır güvenliğinin sağlanmasını zorlaştırmıştır. 1911'de İngiltere ve Rusya'nın diplomatik müdahalesiyle Osmanlı, Nevahi-i Şarkiye'yi boşaltmak zorunda kalmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi, sınır boylarındaki aşiretlerin kontrolünü zorlaştırırken, Osmanlı'nın bölgedeki etkisini de zayıflatmıştır. Sınır anlaşmazlıklarını çözmek için 1912'de Tahran Protokolü imzalanarak Osmanlı-İran sınır tespit komisyonu kurulmuştur. Fakat komisyon amacına ulaşamayarak Osmanlı-İran sınırı kesin olarak belirlenememiştir.[210]

1914 yılının ilk aylarında ise Bitlis'te Molla Selim, Seyyid Ali ve Şeyh Şahabeddin adlı din adamları Rusların desteği ile bölge aşiretlerini devlete karşı kışkırtarak ayaklandırmıştır. İsyanda, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 1912 yılından itibaren yoğunlaşan Türkçü politikaları ve Rusya'nın kışkırtmaları etkili olmuştur. Ayaklanma, isyana katılmayan aşiret mensuplarının destek vermesiyle Osmanlı askeri birliklerince bastırılmıştır. Başta isyanın liderleri olmak üzere isyanla bağlantısı tespit edilen şahıslara idam ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bunun yanında isyan esnasında devletin yanında yer alanlara ise çeşitli şekillerde taltif edilmiş ve ödüllendirilmiştir. Ancak Bitlis Hadisesi, I. Dünya Savaşı'nın

[208] Salâhi Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908 1918)", *Belleten* 61/231 (Ağustos, 1997), 404.
[209] Nevahi-i Şarkiye, "Doğu Nahiyesi veya Bucakları" anlamında olup İran sınırı boyunca yer alan Savuç Bulak, Bana, Serdeşt, Sülduz, Uşna ve Lâheycan, Sine, Rumiye ve çevresi ile Dol, Deşt, Branduz, Terguvar, Merguvar, Somay, Bradoşt ve Selmas bölgelerini kapsamaktaydı. Bkz. Ragıp İlseven, *Türk-İran Hudut İhtilafının Tarihçesi* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1935), 8.
[210] Kubilay Akşahin, "Millî Mücadele Döneminde Van Vilayetinde Aşiretler", Anasay 25 (2023), 112.

başlamasından önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki iç güvenliğini zayıflatmasına neden olan önemli bir isyan olmuştur.[211]

1.3.3.1.2. Aşiretlerin Ordu Teşkilatında Yeniden Düzenlenmesi

II. Abdülhamid rejimin (istibdat) son bulmasından sonra yeniden teşekkül eden Meclis-i Mebusan, Hamidiye Alayların durumunu eğilmeye başlamıştır. Genç Mebusu Mehmet Emin, Muş Mebusu İlyas Sami ve Hakkâri Mebusu Seyyid Taha, Ocak 1909 tarihli imzalamış oldukları bir belgede Hamidiye alaylarının durumuyla ilgili hükümete tavsiyelerde bulunmuşlardır. Belgede mebuslar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun durumunu ve Hamidiye Alaylarının uygulamalarını ele alarak alayların, devlet için önemli bir unsuru olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca alayların dağıtılması yerine ıslah edilmesinin daha uygun olacaklarını belirtmişlerdir.[212]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Hamidiye Alayların tamamen ortadan kaldırılmasından yana taraftar değildi. Zira cemiyet alayların gücünden istifade istiyordu. Bu bağlamda mebuslarında destekleri ve önerileriyle birtakım düzenlemeler yapılara alayların ıslahı yoluna başvurulmuştur. 1910 yılında, bölgeye bir mülkiye müfettişinin gönderilmesi kararlaştırılarak aşiretlerin durumu ele alınmıştır.[213] Yapılan değerlendirmeler sonucunda 17 Ağustos 1910'da çıkarılan yeni bir nizamname ile Aşiret Alayları belli bir nizama sokulmaya çalışılmış, görev ve yetki sınırlandırılmıştır. Sonuç olarak 64 olan alay sayısı 24'e düşürülmüştür.[214] Ayrıca nizamnameye göre alaylar olası savaş durumunda gayri nizami harp yapan destekler birlikler olarak düşünülmüştür.[215]

Bu süreçte aşiret alayların isimlendirilmesi ele alınarak "Hamidiye" ismi II. Abdülhamid'i anımsattığı için kullanımı yasaklamıştır. Yeni bir isim için başlangıçta "Oğuz Alayları" düşünülmüş olsa da adı Mahmut Şevket Paşa tarafından "Aşiret Alayları" olarak kalmıştır.[216] 1913 tarihinden itibaren alayların isimleri "İhtiyat

[211] Mehmet Demirtaş, "1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükâfatlar", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2018), 432-492.
[212] Nazmi Eroğlu, "II. Meşrutiyet'in Başlarında Bingöl ve Çevresinde Aşiret Alayları ile İlgili Yaşanan Sorunlar ve Yeni Düzenlemeler", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez ve İbrahim Çapak (Bingöl: Bingöl Belediyesi Yayınları, 2011), 112-113.
[213] Ataş, *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914)*, 63.
[214] Bahsedilen bu 24 alaylar için Bkz. Selçuk Günay, "I. Dünya Harbi'nin Başlangıcında Rus Saldırısı Karşısında İhtiyat Süvari Alayları", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 13/332.
[215] Mustafa Balcıoğlu, "Hamidiye Alaylarından Aşiret Alaylarına Geçerken Harbiye Nezaretine Sunulan İki Rapor", *Toplumsal Tarih* 4 (Nisan 1994), 48.
[216] Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Doğu Anadolu Politikası*, 62.

Süvari Alayları" olarak değiştirilerek, altı yeni alay daha oluşturularak 24 olan alay sayısı, 30'a çıkarılmıştır. [217]

İttihat ve Terakki yönetiminin Aşiret Alayları gibi önemli bir yapılanmayı tamamen ortadan kaldırması Vilayet-i Sitte'de [218] devam eden karışıklık ve huzursuzlukları arttırabilirdi. Ayrıca aşiret alayları bölgede Ermeni çetelerine ve Ruslara karşı önemli kuvvetler olarak kalmaya devam etmiştir. Sonuç olarak İttihatçı hükümet, bölgede Aşiret Alaylarının varlığını devam ettirmesini devlet menfaati ve güç dengeleri açısından makul bir yöntem olarak görmüştür.[219]

1.3.3.1.3. Devletin Son Aşiret Sayımının Yapılması: "Fihristü'l Aşair"

İttihat ve Terakki yönetimi boyunca Anadolu'da bulunan aşiretlere yönelik izlenen politika sonraki yıllarda da uygulanan devlet politikasının temelini oluşturmuştur. Bu dönemde aşiretler, devlet için kapsamlı bir inceleme konusu olmuş ve devlet eliyle aşiretlerle ilgili özel çalışmalar yapılmıştır. İttihatçı hükümet bu kapsamda, 1913 – 1918 yılları arasında net tarihleri tam olarak bilinmeyen bir süreçte imparatorlukta genel bir aşiret sayımı yapmıştır. "Fihristü'l Aşair" olarak bilinen imparatorluğun son aşiret sayımı hizmete özel bir devlet çalışması olmuş ve idari yöneticilere rehber niteliğinde bir yayın olmuştur. Öte yandan Fihrist'in içeriği bugün bile aşiretlerle ilgili en kapsamlı bilgi veren ve gerçeği yansıtan önemli resmi kaynak olmaya devam etmektedir.[220]

Fihristü'l Aşair'in 1913 yılında Dâhiliye Nezaretine bağlı olan İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti tarafından vilayetlere gönderilen bir talimatnameyle hazırladığı anlaşılmaktadır. Zira bu talimatnameye göre müdürlük, vilayet amirlerinden bölgede bulunan seyyar ve yarı-seyyar aşiretlerin durumu hakkında kapsamlı bilgiler elde etmek istemiştir. Sonuç olarak vilayetlerden toplanan kayıtların derlenmesiyle Fihrist'in hazırlandığı öngörülmektedir.[221]

---

[217] Yavuz Selim Çeloğlu, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi'nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları", *Gazi Akademik Bakış* 16/32 (2023), 25-26.
[218] Vilayat-ı Sitte, (Altı vilayet, Altı il) Osmanlı Devleti'nin Erzurum, Van, Harput, Diyarbekir, Sivas, Bitlis olmak üzere altı vilayetin tamamını belirtmek amacıyla kullanılan bir kavramdır.
[219] Ataş, *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914)*, 64.
[220] Suavi Aydın ve Erdal Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 68.
[221] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 71.

Fihristü'l Aşair'i incelediğimiz zaman konargöçerlik veya hayvancılık faaliyetlerinin aşiretlerle olan ilişkisini rahatlıkla anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 16. ve 17. Yüzyılda konargöçer aşiretlerinin önemli bir kısmının yerleşik hayata döndürüldüğü ve göçebe aşiretlerin 20. Yüzyıla gelindiğinde etkisinin daraldığı gözlemlenmektedir. Buradan hareketle devletin aşiretleri yerleştirme politikasının önemli bir sonuç doğurduğu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak Fihrist'e bakıldığı zaman Anadolu, Suriye ve Irak'ta bulunan aşiretlerinin sayımlarının yapıldığı görülmektedir.[222]

1.3.3.1.3.1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Bulunan Aşiretler

Bu çalışmanın esas noktasını oluşturan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan aşiretlerin I. Dünya Savaşı öncesinde durumlarını ele almak amacıyla Fihristü'l Aşair'den yararlanarak bu bölümde Bitlis, Diyarbekir, Erzurum, Mamuretülaziz (Elazığ), Van Vilayeti ile Urfa Sancağında (Livası) bulunan aşiretler hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Fihriste Sivas Vilayetinde bulunan Koçgiri gibi büyük nüfuslu aşiretler eklenmemiştir. Buradan hareketle Fihristin Anadolu'da bulunan aşiretler hakkında sınırlı kaynak sağladığı yorumunu yapabiliriz.

1.3.3.1.3.1.1. Bitlis Vilayeti'nde Aşiretler

1867 Vilayet Nizamnamesiyle oluşturulan Bitlis Vilayeti, bugünkü Bitlis, Bingöl, Muş ve Siirt illerini kapsamaktadır. Fihristte yerleşik hayata geçmiş olan Yezidi Garzan aşiretine; Hormek, Heyderan, Lolan gibi Alevi Zaza aşiretlerine; Varto ve Bulanık bölgelerinde yaşayan Cibran, Hasenan, Banuki gibi Sünni Kürt aşiretlerine yer verilmemiştir.[223]

Tablo 4: *Bitlis Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler*[224]

Aşiret Adı	Vilayet	Liva	Kaza
Alikan[225]	Bitlis	Merkez, Siirt	Hizan, Pervari, Eruh
Azmankan	Bitlis	Siirt	Şirvan
Balyan	Bitlis	Siirt	Eruh

[222] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 71-73.
[223] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 129.
[224] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 130-131.
[225] Garzan bölgesinde yarı-göçer halinde bulunup Mestekanlı, Katokan, Ahekan ve Jindekan adlı 4 kabileden oluşmaktadır. Bkz. Francis R. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, (Great Britain War Office Intelligence Division, 1904), 68-79.

Batuvan[226]	Bitlis	Siirt	Eruh
Duderan	Bitlis	Siirt	Eruh
Dümbıli	Bitlis	Merkez	Pervari
Garısan	Bitlis	Siirt	Eruh
Keşkoli	Bitlis	Siirt	Şirvan
Mehemmediyan	Bitlis	Siirt	Pervari,Şirvan
Soran	Bitlis	Siirt	Eruh
Sülükan	Bitlis	Siirt	Şirvan
Zebinkan	Bitlis	Siirt	Şirvan

1.3.3.1.3.1.2. Diyarbekir Vilayeti'nde Aşiretler

Diyarbakır Vilayeti, 1867 Vilayet Nizamnamesine göre oldukça geniş bir bölgeye yayılmış ve nihayetinde Diyarbekir Merkez, Ergani Madeni, Mardin ve Siverek sancaklarından müteşekkil hale getirilmiştir. Fihriste göre Anadolu'da aşiretlerin en yoğun oldukları vilayetin Diyarbekir olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Diyarbekir Vilayetinde sadece Kürt aynı zamanda Arap ve Türkmen asıllı aşiretlerin olduğu görülmektedir.

Tablo 5: *Diyarbakır Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler*

Aşiret Adı	Vilayet	Liva	Kaza
Abbasan	Diyarbekir	Mardin	Derik
Acbur	Diyarbekir	Merkez	…
Admiran	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Advan[227]	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Alikan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Alyan	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin
Asirti	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Aşimşat[228]	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Aşita	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Avhi	Diyarbekir	Ergani Madeni	Merkez
Aznavur	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin
Balakan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Basri	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin
Batuvan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Beggaran	Diyarbekir	Siverek	Merkez, Viranşehir

[226] Botan bölgesinin kuzeyindeki bölgelerde yaşayan güçlü aşiretler biridir. Ayrıca Batuvan aşireti, Şırnak ve Miran aşiretleri ile sürekli çatışma halinde olmuşlardır. Bkz. Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 130.

[227] II. Abdülhamid, döneminde Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'ya bağlı oymaklar biridir. Arap asıllı konargöçer aşirettir. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 62-63.

[228] Zaza Alevi bir aşirettir. Bkz. Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 38 (1908), 451-486.

Beheman[229]	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Behermaz	Diyarbekir	Ergani Madeni	Maden
Bekari	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Beki	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Berduniş	Diyarbekir	Ergani Madeni	Merkez
Beritan	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Bucak[230]	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Bulanık	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Burhan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Busha	Diyarbekir	Siverek	Çermik
Cereban	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Cuburi	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin
Çaput	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Çaykesen	Diyarbekir	Siverek	Çermik
Çemika	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Çıksor	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Çiyaesk	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Çiyareşk	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Çuvan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Dadika (Dudekan)	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Dağbaşı	Diyarbekir	Siverek	Çermik
Dakori	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Dara Viran	Diyarbekir	Mardin	Savur
Dejan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Dekşuri	Diyarbekir	Mardin	Midyat
Dennari	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Deşte Gever	Diyarbekir	Mardin	Derik
Duderi	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Dudiran	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Gaysan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Gevran	Diyarbekir	Ergani Madeni	Ergani
Gomeyik	Diyarbekir	Ergani Madeni	Maden
Gökdere	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Guneyi	Diyarbekir	Siverek	Çermik
Hadveran	Diyarbekir	Mardin	Derik
Halil Begi[231]	Diyarbekir	Mardin	Midyat
Harp	Diyarbekir	Mardin	Merkez

[229] Milli aşiretine bağlı olan Behemanlılar, Arapça konuşan konar-göçer bir topluluktur. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 70-71.

[230] Bucak aşireti, köken itibari ile Diyarbakır Hazro bölgesinden olup zaman içerisinde Siverek'e göç etmiş yerleşik bir aşirettir. Bu aşiret II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Alaylarına katılmak isteseler de Milli aşiretine karşı bir güç oluşturacağından devlet tarafından uygun görülmemiştir. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 64-65.

[231] Mhallemi etnik grubunu oluşturan iki aşiretten biridir. Midyat ve Mardin aralarında barışçıl şekilde yaşayan 350-400 sene öncesine kadar Hristiyan olan Kürtçe ve Arapça konuşan kalabalık bir aşirettir. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 74-75.

Haruna Bafe	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Hasekan	Diyarbekir	Merkez	Beşiri
Haseran[232]	Diyarbekir	Siverek	Çermik
Haviri	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Hazerkan	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Herigan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Herigan Kamiran	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Hertuş (Ertuşi)[233]	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Herukan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Hevedik	Diyarbekir	Ergani Madeni	…
Heverki	Diyarbekir	Mardin	Midyat
Hoşin	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Hun	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Hunan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
İlya	Diyarbekir	Ergani Madeni	Ergani
İsa Begi[234]	Diyarbekir	Mardin	Midyat
İzoli[235]	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Kalendelan	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Kara Began	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Karacadağ	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Karaçor	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Karakeçili[236]	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Karza	Diyarbekir	Ergani Madeni	Maden
Keççan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Kejjan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Kelleş	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Kiki	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Kumnekşan	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Kuran	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Lek	Diyarbekir	Mardin	Derik
Mahan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Mahhal	Diyarbekir	Mardin	Derik
Mahmudan	Diyarbekir	Mardin	Derik
Mazıdağ	Diyarbekir	Mardin	Derik
Mehrani	Diyarbekir	Merkez	Silvan

[232] Çermik ile Fırat Nehri arasında yaşayan, Zaza konuşan ve barışçıl şekilde yaşayan aşiretlerden biridir. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 70-71.

[233] Bu aşiret aynı zamanda Van Vilayeti'ne kayıtlı 8.800 ve Musul Vilayetine kayıtlı 4.000 kadar nüfusa sahip kalabalık aşiret olduğu Fihrist'te ayrıca belirtilmiştir.

[234] Mhallemi etnik grubunu oluşturan Halil Begi aşiretinde sonraki ikinci aşirettir.

[235] Malatya-Siverek arasında bulunan kalabalık aşiretlerden olan İzoliler, bölgede yerleşik hayatı sürdüren Kürtçe konuşan bir aşirettir. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 56-57.

[236] I. Selim döneminde Siverek bölgesine yerleştirilen Karakeçili aşireti aslen Türkmen asıllı olup daha sonrasında Kürtleşen konar-göçer bir aşiret olduğu belirtilmiştir. Bkz. Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire", 472-475.

Mendan	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Metinan[237]	Diyarbekir	Mardin	Derik
Mezelkan	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Milli[238]	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Miran [239]	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Mirdavs	Diyarbekir	Ergani Madeni	Eğil
Mirdavs Türükan	Diyarbekir	Ergani Madeni	Eğil
Mirsinan	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Mişkinli	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Musa Reşan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Nerib[240]	Diyarbekir	Ergani Madeni	…
Ömeryan	Diyarbekir	Mardin	Avniye
Parçikan	Diyarbekir	Maden	Keban Madeni
Peçar	Diyarbekir	Ergani	Ergani
Pınar Ali	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin
Ramman	Diyarbekir	Merkez	Beşiri
Receban	Diyarbekir	Merkez	Beşiri
Reşkotan[241]	Diyarbekir	Merkez	Beşiri
Rezzan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Rutan	Diyarbekir	Mardin	Derik
Rutkan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Sahyan	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Salka	Diyarbekir	Mardin	Derik
Savur	Diyarbekir	Mardin	Avniye
Senikan	Diyarbekir	Merkez	Beşiri
Seydan	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Silive	Diyarbekir	Merkez	Silvan
Silopi	Diyarbekir	Mardin	Cizre

[237] Metinan aşiretinin, ilk aşamada Milli aşiret konfederasyonun içerisinde iken zamanla bağımsız bir aşiret haline geldiği kaynaklarda belirtilmiştir. Bkz. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* haz. Şevket Beysanoğlu (İstanbul: Sosyoloji Yayınları, 1992), 38.

[238] Osmanlı Devleti'nde Milli Aşireti çoğunlukla, Diyarbekir, Mardin, Urfa ve Rakka çevresinde konar-göçer hareket eden önemli bir aşiret olmuştur. XIX. yüzyılın sonunda Sultan II. Abdülhamid'in ihdas ettiği Hamidiye Alaylarına katılan Milli Aşireti, bu süreçte bölgede etkinliği daha da kuvvetlenmiştir. Ayrıca aşiretin reisi Milli İbrahim Paşa, II. Abdülhamid rejiminin önemli destekçisi olmuştur. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle İttihat Terakki Cemiyeti önemli bir güç elde ederek Sultan II. Abdülhamid döneminin destekçilerini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu süreçte Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa da yaşanan gelişmelerden nasibini alarak tasfiyeye uğramıştır. Böylece Milli Aşireti dağılarak yavaş yavaş eski gücünü kaybetmiştir. Bkz. Ekinci, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Milli/Milan Aşireti*, 217-240.

[239] Kışın Nusaybin ve Musul arasında yazın ise Van Gölü ve Çölemerik dağları arasında yaylayan kalabalık bir aşirettir. Miran aşireti bölgedeki yerli Hristiyanlarla iyi geçinirken Müslüman aşiretlerle iyi geçinemediği ve özellikle Goyan aşiretiyle süregelen bir kan davası içerisinde oldukları belirtilmiştir. Bkz. Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 153.

[240] Bugünkü Diyarbakır'ın Lice, Dicle ve Hani ilçelerinde yaşayan Nerib aşireti, Zazaca konuşan göçebe bir aşirettir. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia,* 66-67.

[241] Maunsell bu aşiretin 250 sene öncesine kadar Ermeni iken zamanla Kürtleştiğini ifade eder. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia,* 68-69.

Siluh	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Sivan (Seyvan)	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Sohrani	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin, Midyat
Spirti	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Sürgücü	Diyarbekir	Mardin	Avniye
Şammar[242]	Diyarbekir	Mardin, Siverek	….
Şarkiyan	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Şemuhli	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin, Midyat
Şerabi el Behir	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Şeyhan[243]	Diyarbekir	Siverek	Viranşehir
Şıracı	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin
Tatuvat	Diyarbekir	Mardin	Merkez
Tay[244]	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin
Tayan	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Tırkan[245]	Diyarbekir	Siverek	Merkez
Veyşin	Diyarbekir	Ergani Madeni	Palu
Zeydigi	Diyarbekir	Mardin	Cizre
Zirikan	Diyarbekir	Merkez	Silvan
Zivikan	Diyarbekir	Mardin	Cizre

1.3.3.1.3.1.3. Erzurum Vilayeti'nde Aşiretler

1867 Vilayet Nizamnamesi ile teşkil edilen Erzurum Vilayeti, bugünkü Erzurum, Bayburt, Ağrı ve Erzincan illerini içine alan geniş bir coğrafyayı kapsamıştır. Ayrıca Bingöl'ün kuzey bölgeleri de bu vilayetinin sınırları dâhilindeydi.[246]

Coğrafi konumu ve Rus-İran sınırında bulunması nedeniyle asayiş sorunları yaşanan Erzurum Vilayeti'nde XIX. yüzyılın sonlarında otorite boşluğu oluşmuştur.

[242] Şammar aşireti, çok kalabalık bir Arap aşireti olup zaman zaman Güneydoğu Anadolu'ya sızıp birtakım eşkiyalık ve yağmacılık faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. Bu sebeple Suriye'deki bedevi Şammar aşiretinin bu faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni önlem almaya sevk etmiştir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'dan bazı aşiretleri Rakka-Halep civarına yerleştirilerek Arap aşiretlerinin baskıları azaltılması amaçlanmıştır. Bkz. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*.

[243] Şeyhan aşiretinin soyu Urfa bölgesinde önemli kanaat önderi olan Şeyh Müslim'den gelmekte olup bu aşiret günümüzde de bölgede önemli bir aşiret olarak bulunmaktadır. Bkz. Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*,147.

[244] Arapça konuşan kalabalık bir aşiret olan Tay, Nusaybin'in güneyinde konar – göçer olarak hareket ettikleri belirtirmiştir. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 74-75.

[245] Tırkan aşireti, Diyarbakır – Siverek arasında bulunan Karacadağ bölgesinde yaşayan Milli aşiretine bağlı olan bir aşirettir (Bazı kaynakalarda da Türkkan aşireti diye de geçer.) Ziya Gökalp'e göre bu aşiret aslen Türkmen olup sonradan Kürtleşmiş bir aşiret olduğunu ifade eder. Bkz. Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 38.

[246] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 155.

Aşiretlerin bağımsız hareket etmeleri ve Ermeni isyanları bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Sultan II. Abdülhamid, bölgeyi kontrol altına almak için ağırlıklı olarak Kürt aşiretlerinden oluşan Hamidiye Alayları'nı kurmuştur. Bu alaylar, bölgede önemli bir askeri güç haline gelerek Ermeni isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Hamidiye Alayları'nın kurulması, Osmanlı Devleti'nin aşiretlere yönelik uzun yıllardır sürdürdüğü politikalarının bir sonucudur.[247]

Tablo 6: *Erzurum Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler*

Aşiret Adı	Vilayet	Liva	Kaza
Ademanlı	Erzurum	Bayezid	Merkez
Badıllı[248]	Erzurum	Merkez	Pasinler
Bisyanlı	Erzurum	Merkez	Aşkale
Bilikanlı	Erzurum	Merkez	Hınıs
Cibranlı[249]	Erzurum	Merkez	Pasinler
Cemadanlı[250]	Erzurum	Merkez	Pasinler
Celali[251]	Erzurum	Bayezid	Merkez, Çukur
Fiskanlı	Erzurum	Merkez	Pasinler
Hasenanlı[252]	Erzurum	Merkez	Hınıs

[247] Selçuk Günay, "Hamidiye Alayları ve Osmanlı Politikası", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 6 (1987), 39.

[248] Badıllı aşireti, sadece Erzurum'da değil aynı zamanda Kars, Sivas, Urfa, Yozgat ve Maraş bölgelerine yayılmıştır. Ayrıca bu aşiret Hamidiye Alaylarına katılmışlardır.

[249] Hamidiye Alaylarına, 4 alay mevcut askeri destek vererek katılan Cibranlı aşireti, bölgede yerleşik hayata geçmiş önemli Kürt aşiretlerinde biri olmuştur. Bkz. Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alaylari Taksimati", 715.

[250] 1895-1898 yılları arasında Erzurum Pasinler, Karayazı bölgesine göç etmiş olan Cemadanlı aşireti, bir alay ile Hamidiye Alaylarına destek vermişlerdir.

[251] Osmanlı, Rus ve İran sınır boylarında yaşayan Celâlî aşireti, XIX. ve XX. yüzyıllarda bölgede eşkıyalık faaliyetleri ile tanınmıştır. Osmanlı, Rus ve İran devletlerinin birbirleriyle olan savaşları neticesinde yaşam alanı üçe bölünen Celâlî aşireti sıklıkla sınır ihlali yapmakta ve karşı devletlerin topraklarına geçerek gasp, yağma ve adam öldürme gibi eşkıyalık kabilinden ağır suçlar işleyip tekrar yaşadıkları ülkelerin topraklarına geri dönmekteydiler. Her ne kadar bu üç devlet sınır eşkıyalığını önlemek için diplomatik girişimlerde bulunmuşsa da her devletin Celâlî Kürt aşiretini kendi kontrolüne alarak diğer iki devlete karşı kullanmak istemesi meselenin çözülmesini engellemiştir. Bkz. Süleyman Demirci ve Fehminaz Çabuk, "Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857–1909)", *History Studies* 6/6 (2014), 71-97.

[252] Hamidiye Alayalarına katılan Hasenan aşireti konar-göçer bir aşiret olup Hınıs, Varto ve Malazgirt'te 110 köye sahip olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Bkz. Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire", 476.

Heyderanlı[253]	Erzurum	Bayezid	Tutak
Karapapak[254]	Erzurum	Bayezid	Tutak
Koçhanlı	Erzurum	Merkez	Narman
Peritanlı	Erzurum	Merkez	Kığı
Pertilanlı	Erzurum	Merkez	Narman
Sepki (Sipkanlı)	Erzurum	Bayezid	Tutak
Şadilli	Erzurum	Merkez	Pasinler
Şeyhbızınlı	Erzurum	Merkez	Narman
Şeyhzenli	Erzurum	Merkez	Bayburt
Zilanlı[255]	Erzurum	Beyazid	Merkez
Ziriki	Erzurum	Hınıs	Merkez
Zirikanlı	Erzurum	Merkez	Pasinler

1.3.3.1.3.1.4. Mamuretülaziz Vilayeti'nde Aşiretler

Bugünkü Elâzığ, Malatya, Adıyaman, Tunceli illerini ve Erzincan'ın Kemaliye ilçesini kapsayan Mamüretülaziz Vilayeti, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile ihdas edilmiştir. Vilayet, Harput, Dersim ve Malatya sancaklarından oluşmaktaydı. Fihriste göre Mamüretülaziz Vilayetinde yaşayan aşiretlerin ağırlıklı olarak Dersim sancağında yaşamakta olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Dersim bölgesindeki aşiretlerinin Alevi ocakları etrafından örgütlenmiş olduğu ve ahalinin Zazaca ve Kürtçe konuşmakta olduğu anlaşılmaktadır.[256]

Dersim bölgesinde bulunan İzoli, Haydaranlı gibi diğer farklı coğrafyalarda da aynı ismi taşıyan aşiretler arasında mezhepsel farklılık ortaya çıkmaktadır. Örneğin Dersim İzoli aşireti Alevi inancına sahip iken Diyarbekir-Urfa bölgesindeki

[253] Haydaranlı aşireti, önceleri Şikaki aşiretinin bir koluydu. Bir müddet sonra buradan kalkarak Bayezid, Erciş ve Van taraflarına gitmiştir. Konar-göçer bir yaşam tarzı süren aşiret, yazın Osmanlı, kışın İran topraklarında bulunmaktaydı. Haydaran aşireti iki kısma ayrılmaktadır, 400 hane Bayezid Sancağı'nda 600 kadar hane de Van'ın Erciş kazasında yaşamaktaydı. Aşireti oluşturan oymak ve taifeler ise Ademanlı, Halikânlı (Halki), Bişmiyan, Laçkiyan, Dartopiyan, Süran Akoyan, Âsiyan, Seçarekyan, Şeyh Hasenan ve Hamdikânlı idi. Bu aşiret Hamdiye Alaylarına yoğun bir şekilde destek vermiş olup aşiretin reisi Kör Hüseyin Paşa döneminde bölgede etkin rol oynamışlardır. Ancak II. Meşrutiyet sonrasında İTC, Kör Hüseyin Paşa'yı tutuklayarak Haydaranlı aşiretini tasfiye etmiştir. Bkz. Erdal Çiftçi, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hayalî Bir Cemaat Olarak Heyderan Aşireti ve Değişimi", *Kürt Aşiretleri*, ed. Editör Kıvanç Koçak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 257-272.

[254] Karapapak aşireti diğer adıyla Türk Terekemeler, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin Kafkas sınırlarından, Şark vilayetlerine doğru göç etmişlerdir. İlk gelen kafileler Erzincan ve Sivas vilayetlerine, Bayezid Sancağı'na doğru iskân edilmişlerdir. Bu süreçte Doğu Anadolu'da Ermeni isyanları başlamış ve bölgede asayiş sorunları artmıştır. Bölgedeki güvenliği sağlamak amacıyla kurulan Hamidiye Süvari Alaylarına Karapapak aşireti, üç alayla bu teşkilata dâhil olmuşlardır. Bkz. Mehmet Rezan Ekinci, "Hamidiye Alaylarında Cündî Terekemeler: Karapapaklar", *Mukaddime* 13/2 (2022), 278-314.

[255] Kars, Ağrı, Erivan bölgelerinde konar-göçer hayatı sürdürmüşlerdir.

[256] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair,* 179.

İzoli aşireti Sünni mezhebindedir. Bu aşiretlerin hangi zamanda ayrılıp Sünnileştiği veya Alevileştiği hakkında kaynaklarda yeterli bir bilgi henüz bulunmamaktadır.[257] Ayrıca Fihristte Mamüretülaziz bölgesinde yaşayan Malatya sancağındaki Rişvan, Besni ve Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazalarında bulunan Gerger, Hüsamlı, Kömürcü, Çakallı, Karalar aşiretlerine yer verilmemiştir.[258]

Fihristte ismi bulunmayan ancak bölgedeki önemli aşiretlerden biri olan Şeyh Hasanlı Alevi aşireti esasen Dersim sancağında bulunan bir aşiretler konfederasyonudur. Bu konfederasyona bağlı olan aşiretler fihristte belirtilmiştir. Şeyh Hasanlı aşiretlerinin menşei ile ilgili olarak çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Aşiretlerin Horasan kökenli olduğu vurgulandığı gibi aynı zamanda Alevi inancıyla ilişkili olarak soyun Hz. Ali'ye dayandığı ifade edilerek seyyidlik vurgusu da yapılmıştır. Ayrıca süreç içerisinde Şeyh Hasanlı aşiretleri gerek I. Dünya Savaşı'nda gerekse Millî Mücadele'de devletin yanında yer almış önemli Alevi aşiretlerden biri olmuştur. [259]

Tablo 7: *Mamuretülaziz Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler*

Aşiret Adı	**Vilayet**	**Liva**	**Kaza**
Arbilli (Arelli)	Mamuretülaziz	Dersim	Nazimiye
Arslan Uşağı[260]	Mamuretülaziz	Dersim	Ovacık
Aşağı Abbas Uşağı[261]	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat
Atmalı[262]	Mamuretülaziz	Malatya	Besni
Akuşağı	Mamuretülaziz	Merkez	Eğin
Alanlı	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt
İzoli	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt
Bayram Oymağı	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt
Bahtiyar Uşağı[263]	Mamuretülaziz	Malatya	Hısn-ı Mansur
Belekan	Mamuretülaziz	Malatya	Hısn-ı Mansur
Beritan (Beretli)	Mamuretülaziz	Malatya	Besni
Berikan	Mamuretülaziz	Malatya	Hısn-ı Mansur
Beytan[264]	Mamuretülaziz	Dersim	Ovacık
Pezgüvar (Pezgeren)	Mamuretülaziz	Dersim	Ovacık

[257] Aydın ve Çiftçi *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 180.
[258] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 181.
[259] Yalçın Çakmak, "Mitik Bir Yurt Olarak Horasan'dan Dersim'e Şeyh Hasan Aşiretleri", *Kürt Aşiretleri*, ed. Editör Kıvanç Koçak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 91-130.
[260] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[261] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[262] Maraş-Besni bölgelerinde konar-göçer bir yaşam sürdüren Atmalı aşiretinin Deregezenli, Bozagan, Çoçeli ve Dilkiler isimleriyle alt kolları bulunmaktadır. Bkz. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 88-89.
[263] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[264] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.

Pilvenk	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat
Çakallı	Mamuretülaziz	Malatya	Besni
Hüsamlı	Mamuretülaziz	Malatya	Besni
Haydaran	Mamuretülaziz	Dersim	Nazimiye
Hıran	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt
Hormek[265]	Mamuretülaziz	Dersim	Nazimiye
Deliyanlı	Mamuretülaziz	Malatya	Besni
Demanan	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt
Direcan (Direjan)	Mamuretülaziz	Merkez	Keban Madeni
Reşurli	Mamuretülaziz	Merkez	Eğin
Rumanlı	Mamuretülaziz	Malatya	Hısn-ı Mansur
Sinan	Mamuretülaziz	Merkez	Keban Madeni
Şadili	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt
Şam Uşağı[266]	Mamuretülaziz	Dersim	Ovacık
Şeyh Muhammedan	Mamuretülaziz	Dersim	Nazimiye
Ferhad Uşağı[267]	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat
Kalan[268]	Mamuretülaziz	Dersim	Ovacık
Karaballı[269]	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat
Kureyşan	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt, Nazimiye
Koç Dersim Uşağı[270]	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat
Kırgan[271]	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat
Karsan	Mamuretülaziz	Dersim	Nazimiye
Kumsor	Mamuretülaziz	Dersim	Nazimiye
Köçer	Mamuretülaziz	Malatya	Hısn-ı Mansur
Köseyanlı	Mamuretülaziz	Malatya	Besni
Laçin Uşağı[272]	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat
Maskan	Mamuretülaziz	Dersim	Nazimiye
Maksud Uşağı[273]	Mamuretülaziz	Dersim	Ovacık
Mihmanlı	Mamuretülaziz	Malatya	Besni
Narmikan	Mamuretülaziz	Merkez	Keban Madeni
Yusufan	Mamuretülaziz	Dersim	Mazgirt
Yukarı Abbas Uşağı[274]	Mamuretülaziz	Dersim	Hozat

[265] Hormek aşireti, Dersim Nazimiye dışında Kığı ve Varto'da yoğun olarak yaşamışlardır. Bu aşiret Hamidiye Alayları kurulduğu vakit gönüllü olarak katılmak istemiştir. Ancak devlet aşiretin bu teklifini kabul etmeyerek bölgedeki güç dengesini Cibranlı gibi Sünni Kürt aşiretlerinden yana kullanmıştır. Bkz. Kâmil Fırat, "Etnik Kimliğin Değişken Doğasını Hormek Aşireti Üzerinden Okumak", *Kürt Aşiretleri*, ed. Editör Kıvanç Koçak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 193-216.
[266] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[267] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[268] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[269] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[270] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[271] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[272] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[273] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.
[274] Şeyh Hasanlı Aşiret Konfederasyonun parçası olan bir aşirettir.

1.3.3.1.3.1.5. Van Vilayeti'nde Aşiretler

1864'te İdare-i Vilayet Kanunu ile Van Vilayeti, Erzurum Vilayetinden ayrılarak iki sancaklı bir vilayet olarak düzenlenmiştir. Dâhiliye Nazırlığının yayınladığı 1877 tarihli Devlet Salnâmesi'nde, Van Vilayeti'nin Van (Merkez) ve Hakkâri Sancaklarından oluştuğu ve vilayetin toplamda on üç kazaya sahip olduğu belirtilmiştir.[275]

Vilayet salnamelerine göre Van bölgesinde yaşayan aşiretler, Hamidiye Alaylarına aktif katılım göstermişlerdir. Aşiretlerin katılımı sayesinde, olası Rus saldırısına ve Ermeni isyanına karşı önemli kuvvet meydana getirilmiştir. Ancak bazı aşiretler, devletin kendilerine vermiş olduğu yetkileri suistimal etmiş olsalar da aşiretlerin bölgedeki düzeni sağlamadaki rolleri yadsınamayacak bir gerçeklik olmuştur.[276]

Tablo 8: *Van Vilayeti'nde Yaşayan Aşiretler*

Aşiret Adı	Vilayet	Liva	Kaza
Alan	Van	Merkez	Norduz
Pinyanişi[277]	Van	Merkez	Başkale, Gever
Haniyan	Van	Merkez	Koşab
Heyderanlı[278]	Van	Merkez	Adilcevaz. Erciş
Şidan (Şeydan)	Van	Merkez	Norduz
Koçer Ertuş[279]	Van	Hakkâri	Çölemerik, Beytüşşebab
Koçer Herki	Van	Hakkâri	Şemdinan ve Gever
Gevdan	Van	Hakkâri	Çölemerik, Beytüşşebab
Giraviyan	Van	Hakkâri	Çölemerik, Beytüşşebab

[275] Orhan Kılıç, "Van Tarihine Genel Bir Bakış", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Van Özel Sayısı (2021), 36.
[276] Mehmet Çevik, *Millî Mücadele'de Van Civarı* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 1995), 91-92.
[277] Bugünkü Hakkâri ilinin Yüksekova (Gever) ilçesinde ve Van Başkale ilçesinde ağırlıklı olarak yaşayan Pinyanişi Aşireti'nin bir kısmı konar-göçer iken bir kısmı yerleşik hayata geçmiş olup ziraat ile uğraşmışlardır. Bkz. Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 213.
[278] Ağırlıklı olarak Erzurum Vilayetinde bulunan Haydaran aşiretinin bir kısmı Van Gölü'nün kuzey bölgelerinde yani Adilcevaz ve Erciş kazalarında da yoğun olarak yaşamışlardır.
[279] Ertuşi aşireti Musul'dan Hakkâri'ye ve aynı zamanda Cizre ve Beytüşşebab bölgelerinde konar-göçer olarak yaşayan kalabalık bir aşirettir. Aşiret günümüzde dahi etkisi sürdürmektedir. Ertuşiler kolları ise şunlardır: Ezdinan, Merzigi, Mamreş, Mamed, Alan, Beroz, Jirkii Şeydan, Mamhor, Havistan, Şerefan, Mamadan, Gevdan, Zedek, Zefki, Hafjan'dır. Bkz. Bkz. Sykes, Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire", 463-464.

1.3.3.1.3.1.6. Urfa Sancağında Aşiretler

Halep Vilayeti'ne bağlı iken 1910 yılında müstakil sancağa dönüştürülen Urfa Livası, Türkmen, Arap ve Kürt aşiretlerinin rekabet halinde olduğu bir saha olmuştur. Sancak, Urfa Merkez, Birecik, Rumkale, Suruç ve Harran kazalarından oluşmaktaydı. Milli İbrahim Paşa'nın bölgeden tasfiyesi sonrasında bölgede bir otorite boşluğu yaşanmış ve güneydeki bedevi Aneze ve Şammar aşiretleri bu boşluktan yararlanarak tekrar serbest hareket etmeye başlamışlardır.[280]

Tablo 9: *Urfa Sancağında Yaşayan Aşiretler*[281]

Aşiret Adı	Vilayet	Liva	Kaza
Ebu Hamis	Halep	Urfa	Harran
Ebu An	Halep	Urfa	Harran
Türkmen[282]	Halep	Urfa	Harran
Keyyit	Halep	Urfa	Harran
Şammar[283]	Halep	Urfa	Merkez
Aneze[284]	Halep	Urfa	Merkez
Kays[285]	Halep	Urfa	Harran

1.3.4. I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'da Aşiretler

1914 yılı yazında Avrupa'da başlayan savaş tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan birlikte hareket ederek (İttifak Devletleri), İngiltere, Fransa ve Rusya'ya (İtilaf Devletleri) savaş ilan etmiştir. Savaşın Avrupa'nın tamamına yayılması ile Osmanlı Devleti başlangıçta tarafsız kalarak Boğazları kapatmış ve ulusal askeri seferberlik ilanında bulunmuştur.

[280] Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 207.
[281] Fihristte, nedeni bilmediğimiz bir durumdan ötürü Urfa'nın önemli diğer aşiretlerinde olan Berazi, Baziki, Hartavi, Badıllı, Cumayle, Siyale, Beni Muhammed, Beni Ecir ve Beni Yusuf aşiretleri yer almamıştır. Bkz. Aydın ve Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*, 208-209.
[282] 700 çadırlık bir nüfustan oluşan Türkmen aşireti, yazları El Hisbe ve Telabyad arasında, kışları ise Vadi El Humr ile Resulayn bölgelerinde yaşamışlardır. Bkz. Maunsell, Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, 90-91.
[283] Şammar aşireti, çok kalabalık bir Arap aşireti olup zaman zaman Güneydoğu Anadolu'ya sızıp birtakım eşkiyalık ve yağmacılık faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. Bu sebeple Suriye'deki bedevi Şammar aşiretinin bu faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni önlem almaya sevk etmiştir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'dan bazı aşiretleri Rakka-Halep civarına yerleştirilerek Arap aşiretlerinin baskıları azaltılması amaçlanmıştır.
[284] Aneze aşireti, Şammar aşireti gibi çok kalabalık bir bedevi Arap aşireti olup zaman zaman Güneydoğu Anadolu'ya sızıp birtakım eşkiyalık ve yağmacılık faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. Milli İbrahim Paşa döneminde etkinlikleri önemli ölçüde kırılmıştır.
[285] Milli İbrahim Paşa döneminde Milli Aşiret Konfederasyonuna bağlı olan Kays aşireti, kalabalık bir Arap aşireti olup Harran ve Viranşehir'in köylerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Harbi bozgunundan sonra ittifak arayışı içerisine girmişti. Başlangıçta Fransa ve İngiltere ile ittifak yapılmak istemiş olsa da bu iki devlet, Osmanlı topraklarını kendi sömürgesi haline getirmeyi hedeflediklerinden ötürü ittifak önerisini reddetmişlerdir. Ayrıca İngiltere ve Fransa olası bir savaş durumunda Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasının kendi menfaatlerine daha uygun görmekteydiler.

Osmanlı Devleti'nin ittifak girişimlerinin sonuçsuz kalması Alman nüfuzunun daha da artmasına yol açmış ve I. Dünya Savaşı başladıktan sonra 2 Ağustos 1914'te gizli bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Hükümetinin başında bulunan İttihatçı yönetim, savaşa girerek Rusya'nın Doğu Anadolu'ya yönelik saldırılarını önlemeyi ve Anadolu'yu korumayı hedeflemiştir. Nihayetinde Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te, Karadeniz'e açılmış, Almanya'dan satın aldığı zıhlı gemilerle Rus limanlarını bombalayarak İtilaf Devletlerine karşı fiilen savaşa girmiştir.- Osmanlı Devleti, savaş boyunca Kafkasya, Irak, Kanal, Çanakkale, Filistin-Suriye, Hicaz Cephelerinde düşman ülkelere karşı mücadelelerde bulunmuştur.

1.3.4.1. İtilaf Devletlerinin Aşiretleri Elde Etme Çabaları

İngiltere ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan aşiretlerle ilgili olarak XIX. yüzyıldan itibaren yoğun faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. İngilizler, Irak ve Arap yarımadasında yaşayan aşiretlerle ilgili istihbarat ve saha araştırmaları yaparken Ruslar ise Doğu Anadolu'da Kürt aşiretleriyle ve Ermenilerle temas kurmaya çalışmaktaydı. İngilizleri amacı, Osmanlı İmparatorluğunun doğal kaynakları üzerinde söz sahibi olarak sömürgeleştirmek iken, Rusların amacı ise aşiretleri ve Ermenileri kullanarak Osmanlı Ordusunu bozguna uğratarak İskenderun Körfezine ulaşmak olmuştur.

İngiltere, 1806 yılında Doğu Hindistan Şirketi'nin Bağdat şubesini açarak Ortadoğu'da ticaret ve istihbarat faaliyetlerine başlamıştır. İngiliz istihbarat görevlileri XIX. yüzyıl boyunca bölgede önemli bilgiler elde etmiş ve aşiretlerle ilgili kapsamlı raporlar hazırlamışlardır. İngilizler bu sayede bölgeyi iyi tanıyarak Basra Körfezinin kontrolünü sağlamayı ve Ortadoğu coğrafyasının zengin kaynaklarını sömürerek bölgeyi yeniden düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda örneğin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında İngiliz asker, General Bikker, Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt aşiretleri üzerine incelemelerde bulunmuştur.

1908'de Sir Mark Sykes[286], Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Kürt aşiretlerin listesini hazırlayarak, aşiretlerin nerede yaşadıklarını kapsamlı olarak haritandırmış ve raporlaştırmıştır. İngiliz misyoner Gertrude Bell ise 1909-11 yılları arasında, Musul, Erzurum, Van, Diyarbekir, Sivas vilayetlerinde yaşayan Kürt aşiretlerini tespit ederek, aşiretler hakkında önemli bilgiler toplamıştır.[287]

İngilizler Doğu Anadolu'da aşiretler hakkında kapsamlı istihbarat çalışmalarını yapmalarına rağmen özellikle Kürt aşiretlerine karşı önemli derecede mesafeli durduğu anlaşılmaktadır. Zira Bedirhan Bey'in Hristiyan Nesturilere karşı harekâtı ve Hamidiye Aşiret Alaylarının Ermeni isyanlarını bastırması gibi olaylar İngilizlerin, Doğu Anadolu'daki aşiretlere I. Dünya Savaşı sonuna kadar destek vermemesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan İngilizlerin, Rusların İskenderun ve Basra körfezine inmemeleri engelleyerek bölgedeki dengeleri Osmanlı lehine gözettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca İngilizler esas önceliğini Irak, Suriye, Hicaz, Necd ve Yemen bölgelerinde yaşayan Arap aşiretlerine (veya kabilelerine) yönelik olmuştur.[288]

Rusya'nın Kürt aşiretlerini elde çabası ise 1806-12 Osmanlı-Rusya savaşı sırasında olmuştur. Rus askerler Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yaşayan Kürt aşiretlerini kendi saflarında savaşmaya davet ederek himaye ve taltif vaatlerinde bulunsalar da istedikleri sonuçları alamamışlardır.[289] Aynı şekilde 1828-29, 1853-56 ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslar, Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerini elde etmeyi denemiş ancak başarısız olmuşlardır. Yezidi Kürt aşiretleri dışında Müslüman Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmışlardır.[290]

Rusya'nın Kürt aşiretlerini istediği şekilde elde edememesinin en önemli nedeni ise Rusların kayıtsız şartsız Ermenilerin yanında durması ve Osmanlı

[286] Önemli bir diplomat olan ve I. Dünya Savaşı sırasında 1916'da Sykes-Picot Antlaşması'nı İngiltere adına imzalayan Mark Sykes'ın, "Beş Türk Bölgesinden Geçiş", "Halifenin Son Mirası ve Kuzey Mezopotamya'da Yolculuk", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt Aşiretleri" adlı eserleri ile Ortadoğu siyasetine yön verebilecek kadar uzman bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

[287] Levent Ayabakan, *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 3-4.

[288] Sümeyye Esra Avcıl, *İngiliz Binbaşı E.W.C. Noel'in Doğu Anadolu'daki Aşiret ve Tarikatlar Üzerindeki Faaliyetleri* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

[289] P. Avriyanof, *XIX. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, çev. Adil Efendi-Mustafa Efendi (Ankara: Hâkimiyyet-i Milliye Matbaası, 1926), 172.

[290] Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları,* 5/17 (Bahar 2008), s.133-138.

Devleti'nin Kürt aşiretlerine yönelik politikaları olmuştur. Örneğin 1881 yılında Şeyh Ubeydullah, Hakkâri bölgesinde Osmanlı'ya karşı isyan edip Ruslardan ve İngilizlerden yardım talep ettiği sırada bölgedeki aşiretlerin topyekûn isyana katılmayıp tarafsız kalması Rusya'nın planlarını bozmuştur. Ayrıca Hamidiye Aşiret Alaylarının Ermeni çetelerine ve Rusya'ya karşı savunma amaçlı kurulması Rusların politik çıkarlarına ters düşmüştür.

1900'lu yıllardan itibaren İran'da yaşanan siyasal istikrarsızlık Rusların bölgeye müdahalesini kolaylaştırmıştır. Bu süreçte Osmanlı-İran sınırı, Rusya'nın nüfuz sahasına girerek bölgede yaşayan aşiretler, Rusya'nın tesirine açık haline gelmiştir. Ruslar, sınırın İran tarafında kalan Şikak, Celali gibi aşiretleri Osmanlı aleyhinde kullanmaya çalışmıştır. Sonuç olarak sınırlarda yaşanan bu değişim, aşiretler sorununu daha da kompleks haline gelmesine neden olmuştur.[291]

Rusların desteklediği Bedirhan Bey'in torunu olan Abdürrezzak Bey, II. Meşrutiyet sonrasında çıkan af yasasından yararlanarak önce İstanbul'a gelmiş sonrasında İTC'ye muhalif bir tutum sergileyerek 1910'da Tiflis'e kaçmıştır. Burada Ruslarla iş birliğini derinleştirerek Osmanlı ve İran coğrafyasında yaşayan Kürt aşiretlerini Ruslara kazandırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca Ruslar, Şemdinanlı Seyyid Taha'yı elde etmeye çalışmış ve başlangıçta başarılı olmuşsa da Osmanlı Devleti'nin Seyyid Taha'yı affetmesi durumu değiştirmiştir. Öte yandan 1914 yılında ortaya çıkan Bitlis İsyanında Rusya'nın önemli etkisi olmuştur.[292]

1.3.4.2. Savaş Sürecinde Aşiretler

Osmanlı ordusu I. Dünya Savaşı başında genel seferberlik ilan ederek ve yaklaşık iki milyondan fazla kişiyi silahaltına almıştır. Alman askeri müşavirler ise ordu yapılanmasında aktif rol oynayarak kendilerine askeri mevkiler verilmiştir. Osmanlı ordusuna askeri destek amacıyla Irak, Suriye ve Hicaz Bedevi Arap aşiretlerinden istifade edilmeye çalışılırken Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerinden müteşekkil milis alayları kurulmuştur. Ancak 1916 yılında Hicaz bölgesinde Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı Arap isyanını başlatması ile birlikte Arap aşiretlerinden istenilen fayda sağlanamamıştır. Doğu Anadolu'da bulunan Aşiret

[291] İsrafil Kurtcephe ve Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerinde Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 6 (1995), 250-251.
[292] Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", 141-150.

Alayları ise Kafkas Cephesi'nde önemli görevlerde bulunmuşlardır. Alaylar muharebeler sırasında aktif bir etki yaratmamış olsalar da Rus ordusunu oyalayarak orduya zaman kazandırmaya zaman çalışmıştır. Öte yandan aşiret birlikleri Rus ordusuna baskın ve saldırılarda bulunarak düşman kuvvetlerini yıpratmaya çalışmışlardır.[293]

Savaşın başında Ruslara karşı Kafkasya Cephesi açılarak Osmanlı III. Ordusu savaşa hazır hale getirilmiştir. Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa, III. Ordu'nun 1914 Aralık sonunda Sarıkamış bölgesine kış taarruzu gerçekleştirme emri vermiştir. Rus Ordusunu yıldırım harekâtıyla tamamen imha edip Kafkasya bölgesine hâkim olmak, Sarıkamış Taarruzu'nun esas hedefi olmuştur. Ancak Osmanlı Ordusu'nun yetersiz donanımı ve sert kış koşulları nedeniyle Sarıkamış Harekâtı, ağır bir bozgunla neticelenmiştir. Sarıkamış Bozgunu sonucunda Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki siyasi ve askeri varlığını ciddi bir şekilde zedelenmiştir. Zira Doğu Anadolu'yu Ruslara karşı savunacak olan III. Ordu'nun askeri birlikleri tamamen dağılmıştı.[294]

Sarıkamış Bozgunu'nu sonrasında, 1915 Nisan ayında Ermeni çeteleri, Rusların desteğiyle Van'da büyük bir isyan başlatmıştır. Bu isyanın yanı sıra, Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Ermeniler tarafından Müslüman sivil halka yönelik saldırılar düzenlenmiş ve katliamlar yapılmıştır. Bu saldırılar, savaş döneminde Osmanlı Devleti'ni ciddi tedbirler almaya zorlamıştır. Bunun yanı sıra, Ruslara karşı yeterli savunma yapılamaması nedeniyle Doğu Anadolu'nun birçok şehir ve kasabası düşman eline geçmeye başlamıştır. Balkan Savaşları'nda bölgeden kovulan Müslüman halk, bu sefer Anadolu'da tamamen yok edilmek istenmiştir. Bölgenin elden çıkma tehlikesi karşısında İttihat ve Terakki Hükümeti radikal kararlar almıştır. 24 Nisan ve 27 Mayıs 1915'te çıkarılan kanunlar çerçevesinde, Anadolu'da yaşayan Ermenilerin savaş bölgesinden nispeten güvenli olan Suriye'ye tehcir ettirilmesine karar verilmiştir. Bu süreçte Aşiret Alayları, savaş boyunca bulundukları bölgelerde devlet otoritesini korumak ve iç tehditlere karşı caydırıcı bir güç olarak kullanılmıştır. Bu gelişmeler ışığında Ermenilerin savaşın getirmiş olduğu

[293] Çeloğlu, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi'nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları", 39.
[294] Ramin Sadıgov, "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 46 (2019), 294.

zor koşullar altında Suriye'ye gönderilmesine rağmen Rus ordusu, Trabzon-Erzincan-Van hattının doğusunda kalan bütün bölgeleri işgal etmiştir.[295]

1.3.4.2.1. Aşiretlerin Osmanlı Ordusundaki Düzeni

1912-1913 Balkan Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri alanda yaşadığı büyük bir yenilgiye neden olmuştur. Bu yenilgi, Osmanlı ordusunun teşkilatı sisteminde köklü değişiklikler yapılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi, bu değişiklikleri gerçekleştirmek için bir dizi adım atmıştır. Bu adımlardan biri, Redif Teşkilatı'nı kaldırmak olmuştur. Balkan Savaşları'nda bu teşkilatın yetersizliği ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki yönetimi, Redif Teşkilatı'nı kaldırırken, Aşiret Alaylarını yeni bir düzenlemeye tabi tutarak aşiretlerin Osmanlıyla olan bağlarını güçlü tutmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, alayların teşkilat yapısında birtakım değişiklikler yapılarak aşiret fırkalarına merkezden subay atayarak birliklerin doğrudan kontrol edilmesi hedeflenmiştir. [296]

I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti girerken, seferberlik sürecinde gönüllü milis birliklerine ihtiyaç duymuştur. Bu birliklerin toplanması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istihbarat örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yürütülmüştür. Bu kapsamda, Enver Paşa ve Talat Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'ya gayri nizami harp yürütmesi amacıyla önemli görevler vermiştir. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa eliyle, ülke genelinde milis kuvvetlerin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu amaçla, Kürt aşiretleri yanında, Doğu Karadeniz'de Laz ve Müslüman Gürcülerden de faydalanmak istiyordu. Oluşturulan milis birliklerinin başına, aşiret veya cemiyet mensubu liderler atanıyordu. Bu liderler, milis güçlerini kontrol altında tutmaktan sorumluydu. Gönüllü milis birlikleri, doğrudan orduya bağlı olmamakla birlikte birliklerin mutlaka ordu komutanlıkları ile koordineli çalışması talimatı verilmiştir. [297]

I. Dünya Savaşı öncesinde, aşiret kuvvetleri dört İhtiyat Süvari Fırkası ile bir Müstakil İhtiyat Süvari livası olarak III. Ordu bünyesine dahil edilmiştir. Yapılan düzenleme sonucunda 30 tane aşiret alayı oluşturulmuştur. Erzincan'daki III. Ordu

[295] *Akşahin*, "Millî Mücadele Döneminde Van Vilayetinde Aşiretler", 113-114.
[296] Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 199.
[297] Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 488-497.

Müfettişliğinin emrine verilen bu alayların, merkezleri, bölük sayısı ve hangi aşiretlerden oluşturulduğuna ilişkin bilgi Tablo 10'da verilmiştir.[298]

Tablo 10: *Aşiretler Alayları, Alay Merkezleri ve Alayları Oluşturan Aşiretler*

Fırka Adı	Alay Numarası	Alay Merkezi	Alayların Oluşturduğu Aşiretler
I. İHTİYAT SÜVARİ FIRKASI (HINIS)	1. Alay	Hınıs	Zirikanlı Aşireti
	2. Alay	Hınıs	Şadıllı, Cibranlı, Maksuranlı ve Halilanlı Aşiretleri
	3. Alay	Hınıs	Cibranlı, Halilanlı ve Timuranlı Aşiretleri
	4. Alay	Hınıs	Dört bölük de Zirki Aşireti
	5. Alay	Hasankale	Cemadanlı ve Kaskanlı Aşiretleri
	6. Alay	Hasankale	Badıllı ve Şadıllı Aşiretleri
	25. Alay	Hınıs	Cibranlı ve Yusufanlı Aşiretleri
II. İHTİYAT FIRKASI (KARAKİLİSE)	7. Alay	Karakilise (Eleşkird)	Zilanlı ve Cemadanlı Aşiretleri
	8. Alay	Karakilise	Sıbki ve Zilanlı Aşiretleri
	9. Alay	Karakilise	Adamanlı ve Paşmanlı Aşiretleri
	10. Alay	Karakilise	Karapapak, Sıraçlı ve Sıbki Aşiretleri
	11. Alay	Karakilise	Sıbki Aşireti
	12. Alay	Karakilise (Tutak)	Sıbki Aşireti
	13. Alay	Bayezid (Diyadin)	Adamanlı Aşireti
	14. Alay	Bayezid	Celali, Hasasoranlı ve Kotanlı Aşiretleri
III. İHTİYAT FIRKASI (ERCİŞ)	15. Alay	Bulanık	Hasenanlı Aşireti
	16. Alay	Erciş	Hayderanlı ve Adamanlı Aşiretleri
	17. Alay	Muradiye	Hayderanlı Aşireti
	26. Alay	Bulanık	Hasenanlı Aşireti
	27. Alay	Erciş	Hayderanlı, Kalkanlı ve Marhuranlı Aşiretleri
	28. Alay	Muradiye	Hayderanlı Aşireti
IV. İHTİYAT FIRKASI (VİRANŞEHİR)	20. Alay	Cizre	Miran Aşireti
	21. Alay	Mardin	Milli, Tay ve Dakori Aşiretleri
	22. Alay	Mardin	Kili Helecan ve Kiki Çirikanı Aşiretleri
	23. Alay	Viranşehir	Milli Aşireti
	24. Alay	Siverek	Karakeçili ve Diğer Muhtelif Aşiretler
MÜSTAKİL VAN İHTİYAT SÜVARİ LİVASI	18. Alay	Saray	Makuri ve Takuri Aşiretleri
	19. Alay	Başkale	Şikefti, Şerefan ve Şeydan Aşiretleri
	29. Alay	Saray	Milan ve Şemski Aşiretleri
	30. Alay	Van	Şivli ve Livli Aşiretleri

I. Dünya Savaşı başladığı süreçte İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları savaşa katılmak için III. Ordu'nun emrine verilmiş ve savaşa hazır duruma getirilmeye

[298] Çeloğlu, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi'nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları", 25-26.

çalışılmıştır.[299] Bu alayların güçlendirilmesi için aşiret mensuplarından gönüllü olanlar hızla silahaltına alınmıştır. Ancak aşiret alayların silahaltına alınması bölgedeki tüm aşiretleri kapsamıyordu. Yalnızca devletin güvenini kazanmış aşiretler silahaltına alınıyordu. Sonuç olarak savaş başladığında süvari alaylarında görevlendirilen aşiretler, Erzurum'dan Urfa'ya kadar ki bölgede aktif görev yapmışlardır. Bu alayların etnik yapısı ağırlıklı olarak Kürt unsurlardan oluşmakla birlikte, İhtiyat Süvari Alaylarında Arap ve Karapapak aşiretleri de bu birliklere dahil edilmişti.[300]

İhtiyat Süvari Fırkaları silahaltında alınmasına rağmen barış zamanında bu fırkalara herhangi bir askeri eğitim verilememiştir.[301] Alaylara yeteri kadar piyade tüfekleri verilmiş ancak topçu bataryaları tahsis edilememiştir. Öte yandan tüm Osmanlı askeri birliklerinde olduğu gibi aşiret alayların da iaşesi büyük bir sorun oluşturmuştur. Askerlere giyecek ve yiyecek yeterli miktarda verilemediğinden ötürü erler yerel kıyafetleriyle kalmışlardır ve yiyecek için bazen yağmaya başvurmak zorunda kalmışlardır. Bu fırkaların seferberlikleri, birçok eksikliklere rağmen 42 günde tamamlanabilmiştir.[302]

Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmesi ile birlikte İhtiyat Süvari Fırkalarının tek elden sevk ve idare edilmesi amacıyla 3 Kasım 1914 tarihinde I. ve IV. İhtiyat Süvari Fırkaları birleştirilerek İhtiyat Süvari Kolordusu oluşturulmuştur.[303] Bu kolordu III. Ordu emrine verilmiş başına ise Mehmed Fazıl Paşa görevlendirilmiştir. İhtiyat Süvari Kolordusu 6 Kasım 1914'te karargâhını Köprüköy'de kurmuştur. Bu kolordu bünyesinde bulunan I. İhtiyat Süvari Tümeni Köprüköy'de, II. İhtiyat Süvari Tümeni Karakilise'de (Ağrı) III. İhtiyat Süvari Tümeni Diyadin'de IV. İhtiyat Süvari Tümeni ise Velibaba'da konuşlandırılmıştı. Van'da bulunan Müstakil Van İhtiyat Tugayı ise Bargiri'ye (Muradiye) yerleştirilmiştir.[304]

---

[299] Erkânı Harb Binbaşısı Hidayet, "Harbi umumide Osmanlı Kafkas Cephesi Üçüncü Ordu", *Mecmua-i Askeriye* 1/1 (1334), 10.
[300] Guze (Alman Yarbay), *I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, çev. Yarbay Hakkı Akoğuz (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007), 8.
[301] Mehmet Evsile, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12/36 (Kasım 1996), 911-926.
[302] *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi: III. Ordu Harekâtı* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları 1993), 81.
[303] *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi: III. Ordu Harekâtı*, 116.
[304] Çeloğlu, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi'nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları", 30.

1.3.4.2.2. Osmanlı Ordusu'nda Aşiretlerin Askeri Faaliyetleri

Osmanlı ordusu ile Rus ordusunun Kafkasya Cephesindeki ilk çatışmaları Kasım 1914'te gerçekleşmiştir. Rus Ordu komutanı General Bergmann, Osmanlı birliklerini savaş derinleşmeden dağıtmak amacıyla sınırını aşarak taarruza geçmiştir. 7-12 Kasım 1914 tarihleri arasında Köprüköy Muharebeleri ve 17-20 Kasım 1914'te ise Azap Muharebeleri gerçekleştirmiştir. Osmanlı ordusu, başarılı savunma yaparak Rus kuvvetlerinin geri çekilmesini sağlamıştır. Ancak bu muhaberelerde İhtiyat Süvari Kolordusu eğitimsizlik ve disiplinsiz nedeniyle başarılı bir varlık gösterememişlerdir. Bu nedenle ordu yönetimi, 22 Kasım 1914'te bu kolorduyu lağvederek nizami fırkaların emrine vermiştir.[305]

Harbiye Nazırı Enver Paşa, Osmanlı ordusunun, Köprüköy ve Azap Muharebelerinde başarı göstermesinden sonra Rusların daha fazla güçlenmeden ani bir baskınla bozguna uğratılması planını devreye sokmuştur. Yapılan olan askeri harekâtın temel amacı, Rus ordusunu tamamen bozguna uğratarak Kafkasya'yı ele geçirmek, Bakü petrollerine ulaşmak ve Rusya Çarlığı bünyesinde yaşayan Müslüman Türk halklarını kurtarmak olmuştur. Askerî harekât yetersiz hazırlıklar sonucunda 22 Aralık 1914'te Sarıkamış'a yapıldı. 5 Ocak 1915'e kadar süren çatışmalar Osmanlı ordusunun büyük bir yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Harekâtı gerçekleştiren III. Ordu birlikleri, dondurucu kış koşullarına, arazi şartlarının zorluğuna ve tifüs gibi salgın hastalıklarla karşılaşmıştır.[306] Öte yandan yaşanan bu bozgun, cephenin gidişatını belirleyecek ve Doğu Anadolu'nun Rus işgaline ve Ermeni mezaliminin yaşanmasına neden olacaktır.

Osmanlı III. Ordusunun, Sarıkamış'ta yaşamış olduğu felaket sonucunda Doğu Anadolu'nun Rus ordusuna ve Ermeni çetelerine karşı savunulmasında güçlükler yaşanmıştır. Zira III. Orduya takviye gönderilememiştir ve salgın hastalıklar bölgeyi kasıp kavurmaktadır. Ermeni komitacılar Osmanlı ordusunun düşmüş olduğu bu durumdan faydalanarak kitlesel olarak isyan etmeye, sivil

[305] Adem Ölmez, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'ndaki Milis Birlikleri", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2021), 48.
[306] İsmail Eyyüpoğlu, "91.Yılında Sarıkamış Taarruzu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 31 (2006), 99-101.

Müslüman ahaliyi katletmeye başlamıştır. Ermeniler, Nisan 1915'te Van'da isyan ederek amaçlarına ulaşarak şehri Mayıs 1915'te Ruslara teslim etmişlerdir.[307]

Ruslar, Osmanlı III. Ordusunun zayıf durumundan yararlanarak Doğu Anadolu ilerledikçe, bölgedeki aşiretlerden müteşekkil alaylar ve milis güçleri mevzilerini kahramanca savunmaya çalışmışlardır. Örneğin III. Aşiret Alayı komutanı Cibranlı Yarbay Mahmut Halil Bey, orduda büyük yararlılıklar göstererek Pasinler'de şehit düşmüştür. II. Aşiret Alayı Cibranlı Halit Bey, göstermiş olduğu mücadelelerden ötürü albay rütbesine terfi etmiştir. Hasenan aşiretinin ileri gelen reislerinden, Halil, Aslan ve birçok reisler savaşta şehit düşmüşler ve Sipkan aşiretinden Abdülmecit Bey savaşta ağır yaralanmıştır. Aşiretlerin Ruslara karşı kahramanca direnmelerine rağmen Rus ordusu durdurulamamıştır.[308]

Bu süreçte Ruslar, bölgedeki Kürt aşiretlerinden yararlanmak veya en azından kendilerine bölgede engel olmamaları için Bedirhan Abdülrezzak Bey'i tekrar sahaya sürerek Van'a getirmişlerdir. Rus-Ermeni desteği ile Abdülrezzak Bey, bölgedeki Giravi, Ertoşi, Berwari gibi aşiretleri yanına çekerek Botan-Bitlis yöresindeki aşiretleri tamamen ayaklandırıp kendi emirliğini kurmayı hedefliyordu.[309] Ancak Ermenilerin yaşlı, çocuk, kadın demeden önüne gelen tüm sivilleri acımasız katletmesi, aşiretlerin Abdülrezzak Bey'e yoğun bir tepkisine yol açmıştır. Örneğin Şırnak aşiret ağaları, Abdülrezzak Bey'in kendilerine devlete karşı isyana teşvik eden mektuplar gönderdiğini bildirmişler, Ermeni mezaliminden korunmak amacıyla devletten silah talep etmişlerdir.[310] Sonuç olarak Ruslar, Kürtlerin Osmanlılarla birlikte hareket etmeye devam edeceğini ve Ermenilerle Kürtleri birlikte idare etmenin zorluğunu anlayarak Bedirhan Abdülrezzak Bey'e desteğini çekmiştir. Bu durum bizzat Rus General Nikolayev tarafından şu şekilde tebliğ edilmiştir: "*Artık karar aldık, senin Rus güçlerinin içinde işin kalmadı. Özgürsün. İstediğin yere gidebilsin.*"[311]

[307] İlknur Koç Çiftçi, "1915 Van'da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 9/3 (Sonbahar 2022), 1149.
[308] Evsile, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", 915.
[309] Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 21.
[310] Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR]*, No. 507, Gömlek No. 101, Rumi 20 Kanunisani 1331 (2 Şubat 1916).
[311] Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, 30.

Ruslar, 1915-1916 yılları arasında yapmış olduğu askeri harekatlarla Osmanlı topraklarında ilerlemiş ve Tirebolu-Kemah-Bingöl-Bitlis hattına kadar bütün Doğu Anadolu'yu işgal etmişlerdir. Osmanlı ordu yönetimi, Çanakkale Muharebeleri'nin sona ermesinden sonra bölgeye II. Ordu'yu sevk ederek donanımlı bir takviye göndermiştir. II. Ordu'ya bağlı olan XVI. Kolordu, Mustafa Kemal Paşa komutasında Diyarbakır'da konuşlandırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Bitlis-Muş bölgelerini ele geçirebilmek amacıyla Xweyti (Huyut) aşireti reisi Mutkili Hacı Musa Bey'le, Garzan aşiret reislerinden Cemil Çeto ile, Norşinli Şeyh Hazret gibi önemli aşiret simalarıyla temasa geçmiş ve bu kapsamda bölgede milis kuvvetler oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa, yerel halkla kurmuş olduğu şahsi ilişkilerle düşmanla mücadele için milis teşkilatı kurulmasını önemini ortaya çıkarmıştır. 8 Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş, Ruslardan kurtarılmış, XVI. Kolordu ve ona bağlı milis birlikler önemli başarılar elde etmiştir.[312]

1916 yılı sonbaharından itibaren Kafkasya Cephesinde çatışmalar azalmış olsa da aşiret birlikleri, bölgede gözetleme faaliyetlerine devam ettirmiştir. Öte yandan aşiret kuvvetleri zaman zaman Rus kuvvetlerine karşı baskınlarda bulunarak düşmanı yıpratmaya çalışmışlardır. 1917'de Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin yaşanması nedeniyle, Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi ile Rus Ordusu işgal ettiği topraklardan geri çekilmeye başladı. 1918 baharına doğru Doğu Anadolu'daki Rus işgali sona ermiş ve Osmanlı ordusu bölgeyi tekrar hâkim olmuştur. Bu süreçte aşiret birlikleri, Osmanlı Ordusunun Azerbaycan bölgesindeki askerî harekâtlarında yer almışlardır. Aşiretler bu harekatlarda IV. Kolordu'ya bağlı V. ve XII. Fırka bünyesinde, destek vermişlerdir.[313] Sonuç olarak Kafkasya Cephesinde aşiretlerden müteşekkil alaylar ve gönüllü milis birlikleri, eğitim ve disiplin eksikliklerine rağmen Osmanlı ordusuyla birlikte Ruslarla kahramanca çarpışmışlardır. Aşiretlerin bu çabaları sayesinde cephe gerisinde asayiş bir ölçüde sağlanmış, Rus ordusuna karşı yıpratma harekâtları yapılmış ve Ermenilerin Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmasının önüne geçilmiştir.

[312] Fahri Çeliker, "Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 3/8 (1987), 391.
[313] E. Aysan, *Büyük Harpte İran Cephesi* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1938), 116-125.

1.3.4.2.3. Dersim Aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı İsyanı (1916)

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'nın Kafkasya Cephesinde, Osmanlı ve Rus orduları Doğu Anadolu'nun ve Kafkasya'nın hakimiyeti için şiddetli bir şekilde savaşmaktaydılar. Bu süreçte Dersim Mutasarrıflığında yaşanan gelişmeler Kafkasya Cephesindeki gidişatı etkileyebilecek boyuta ulaşmıştı. Zira Dersim bölgesinde yaşayan aşiretlerin önemli bir kısmı devletin seferberlik çağrısına yanıt vermeyip eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardır. Hükümet yaşanan bu duruma çözüm olarak Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı postnişini Çelebi Cemalettin Efendi'yi Dersim aşiretlerine göndermiştir. Çelebi Cemalettin Efendi, Erzincan'da toplanan Dersim aşiret reislerine, savaşa katılarak devlete destek verilmesi gerektiğini vurgulamış ve sürecin bir din savaşı olduğu ifade ederek Dersimlileri cihada katılmaya çağırmıştır. Ancak Dersim aşiretleri, Rus saldırılarının hedefi olmak istemeyerek Rusların savaşı kazanacağına inanarak Cemalettin Efendi'yi geçiştirmişlerdir.[314]

Doğu Anadolu'da bağımsızlık için ayaklanan Ermeni komitacılarının Osmanlı Ordusundan kaçarak Rusya sınırına ve aşiretlerin yardımıyla Dersim dağlarına sığınması önemli bir güvenlik zafiyeti oluşmuştur. Öte yandan Dersim'deki bazı aşiretler, kılavuzluk ederek Ermeni komitacılarının Rusya'ya kaçmasına yardımcı olmuşlardır.[315]

Bölgede yaşanan savaşların devam etmesi ve buna bağlı olarak devlet otoritesinin Dersim sancağında boşluğa düşmesi sonucunda 1916 yılı mart ayında aşiretler, Rusların ve Ermenilerin kışkırtmalarıyla büyük bir isyan başlatmışlardır. İsyana, Alanlı, Arılli, Demenan, Haydaran, İzoli, Karsan, Kırgan, Koçuşağı, Köseoğlu, Kureyşan, Pilvenk, Resikuşağı, Seyitler, Suroğlu, Şamuşağı, Topuzuşağı ve Yusufan aşiretleri katılmıştır.[316]

İsyan Dersim bölgesinin her bölgesine yayılarak Rusları durdurmaya çalışan Osmanlı Ordusunu zora sokmuştur. Zira 16 Şubat 1916'da Erzurum düşmüş ve Ruslar Erzincan'a doğru ilerlemeye başlamışlardı. Pilvenk Aşireti, savunmasız

[314] Erhan Taş, "Dersim Aşiretlerinin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavır Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47 (2022), 279.
[315] Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi* (İstanbul: Emre Yayınları, 2000), 88.
[316] Karabekir, *Kürt Meselesi*, 79-108.

durumda olan Pertek nahiyesini işgal ederek, hükümet konağını yağma etmiş ve devlet memurlarını yaralamıştır. Bahtiyar Aşireti, sancak merkezi olan Hozat'ı kuşatırmıştır. Kırgan, Kureyşan ve diğer aşiretler Nazımiye, Mazgirt, Pülümür ve Çarsancak'ı ele geçirerek talan etmiş ve evrakları yakmıştır. Mazgirt askerlik şubesini ve hükümet konağını yağmalayan asiler, buradaki paralara el koymuştur. Bununla yetinmeyen isyancı aşiretler Mazgirt kaymakamı ve ailesini acımasızca öldürmüş, Ovacık'ta devlet memurlarını bölgeden kovmuş ve akabinde, Ovacık kışlası ve Ovacık hükümet konağı yakılıp yıkılmıştır.[317]

Aşiretler, isyan sırasında sadece Dersim'deki bölgesindeki kaza ve nahiyelere değil aynı zamanda Dersim dışındaki bölgelere de saldırmaya çalışmıştır. İsyancılar, 27 Mart 1916 tarihinden sonra Dersim-Bingöl sınırındaki ve Kiğı taraflarındaki köylere ve askeri birliklere saldırmış, Elaziz'in Palu kazasında Osmanlı Ordusuna ait erzak depolarını yağmalamaya çalışmıştır. Osmanlı Hükümeti Kafkas Cephesine II. Ordu'yu sevk ederken, bu orduya bağlı olan XIII. Fırka, Dersim İsyanını bastırmak üzere göndermiştir. 6 Nisan 1916'da Galatalı Şevket Bey komutasında XIII. Fırka Elazığ'a gelerek, isyanın bastırılmasına tedbirleri almaya başlar. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Pertek-Elâzığ sınırında yer alan Murat Nehri yakınlarında durdurulan isyancılara yönelik askerî harekât başlatılır. Bölgedeki devlet yanlısı aşiretlerden alınan destek ile askerî harekât 5 Mayıs 1916'ta başarıyla sonuçlanarak bastırılır.[318]

İsyanın tamamen bastırılmasına rağmen Dersim aşiretlerine mensup birtakım asiler, reislerinden bağımsız hareket ederek ve Rusların kışkırtmalarıyla Osmanlı Ordusuna saldırmaya devam etmişlerdir. Erzincan'ın Ruslar tarafında ele geçirilmesi sonrasında Temmuz 1916'da geri çekilmekte olan XXVIII. ve XXXVI. Tümenler defalarca Dersimlilerin saldırısına uğramış ve önemli kayıplar vermişlerdir.[319]

Kafkasya Cephesinde 1916 yılının sonbaharında tarafların askerî harekâtları sona ermiş ve Ruslar Tirebolu-Kemah-Bingöl-Bitlis hattındaki bütün Doğu Anadolu'yu işgal etmeyi başarmışlardır. Şubat ve Ekim 1917 Rus Devrimlerine kadar Doğu Anadolu'da ciddi boyutta askeri hareketlilik yaşanmamıştır. Bu süreçte, Osmanlı Ordusu, Dersim aşiretlerini kendi yanına çekebilmek amacıyla birtakım

[317] Nuri Dersimi, *Kürdistan tarihinde Dersim* (Halep Ani Matbaası, 1952), 81-82.
[318] Burhan Özkök, *Osmanlılar devrinde Dersim isyanları* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1937), 36-39.
[319] Fevzi Çakmak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005), 213.

çalışmalar yapmaya devam etmiştir. Özellikle Diyarbakır'daki II. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın özel çabalarıyla 1917 yılının ilk aylarında Dersim aşiretlerinden milis teşkilatı kurulması başarılmıştır.[320] Kurulan milis teşkilatı, Şeyh Hasanlı aşiret konfederasyonuna bağlı aşiretlerden (Bahtiyaruşağı, Abbasuşağı vb. aşiretler) oluşturulmuştur. Aşiretlerden oluşturulan milis teşkilatı zaman zaman Osmanlı Ordusuna sorun çıkarmış olsalar da Ruslara karşı kahramanca savaşmışlardır.[321]

1.3.4.2.4. Doğu Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1915-1917)

1915 yılının başında yaşanan Sarıkamış Bozgunu, Osmanlı Kafkas Ordularını oldukça zayıf duruma düşürmüş ve Ruslar bu durumdan yararlanıp bütün Doğu Anadolu'yu işgal etmeye başlamışlardı. Ermeni komitacılar Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanıp bağımsız bir devlet kurmak amacıyla Doğu Anadolu'daki sivil Müslüman halka karşı katliamlar yapmaya başladılar. Sivil halka yapılan bu tecavüz ve zulümler, bölge halkını paniğe sevk etmiş ve Rus işgaline uğrayan bölgelerde yaşayan Müslüman ahali batıya doğru kitlesel halde göç etmeye başlamıştır. Doğu Karadeniz'de yaşayanlar Samsun-Ordu sancaklarına, Erzurum Vilayetinde yaşayanlar Sivas, Elaziz, Diyarbekir bölgelerine ve Van-Bitlis Vilayetlerinde yaşayan Müslüman halk ise Diyarbakır, Antep, Maraş, Konya bölgelerine doğru göç etmişlerdir. 1915-18 yıllar arasında gerçekleşen bu kitlesel göçe bölge halkları tarafından "muhacirlik" dönemi olarak adlandırılmıştır.

Doğu Anadolu'da yaşayan Müslüman halkı yeni yerleşim yerlerine sevk ederken, hükümet belirli bir çerçeve uygulamıştır. Bu çerçevede, zabit, memur ve asker aileleri diledikleri yere gidebilirken, aşiret mensupları "müteferrik iskân politikası" gereği farklı yerleşim birimlerine dağıtılarak sevk edilmiştir. Özellikle aşiret reisleri, şeyhler ve mollalar gibi aşiretin ileri gelenleri, aşiretle olan bağlarını koparacak şekilde birbirinden uzak yerlere gönderilmesi hedeflenmiştir.[322] Ayrıca mülteciler göç ettikleri bölgelerde, nüfusunun %5'ini geçmeyecek şekilde

[320] Taş, "Dersim Aşiretlerinin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavır Üzerine Bir Değerlendirme", 283.
[321] Taş, "Dersim Aşiretlerinin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavır Üzerine Bir Değerlendirme", 284-285.
[322] Nedim İpek, "I. Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mayıs 1999), 167.

yerleştirilerek var olan nüfus dengesinin korunması amaçlanmıştır.[323] Hükümetin bu yaklaşımı ile hareket etmesinin temel sebebi, aşiretlerin bölgedeki gücünü zayıflatmak ve merkezi hükümetin kontrolünü güçlendirmektir.

Savaşın Muş-Bitlis hattına doğru ilerlemesiyle Diyarbekir Vilayetine doğru büyük bir göç hareketi yaşanmıştır. Dönemin Bitlis Valiliği'nin bir raporuna göre Şemski, Celali, Gravi, Terziki, Velveli, Haydaranlı, Şevli, Takori, Milan, Hasenan aşiretleri ile İran sınırında yaşayan Şikak ve Başmeyan aşiretlerine mensup 22.973 kişi önce Bitlis Vilayetine yerleştirilmiş ancak Bitlis'in Rus işgaline uğrama tehlikesinden ötürü Diyarbekir'e sevk edilmiştir.[324] Bitlis Valisi Memduh Bey, Bitlis'in Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra Dâhiliye Nezaretine çekmiş olduğu telgrafta ise bölgede yaşayan 150.000 kişi göç ettiğini ve köylerin tamamen boşalmış olabileceğini ifade etmiştir.[325]

Diyarbekir Vali vekili Ferit Bey, gelen mültecilerle ilgili olarak hazırlamış olduğu raporlarda 1915 Temmuzundan, 1916 Kasımına kadar Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinden 158.418 kişinin geldiğini bunların arasından 46.003 kişinin farklı bir yere sevk edildiğini ve kalan 112.415 kişinin iaşesine bakıldığını belirtmiştir.[326] Ayrıca raporda kayıt dışı 50.000 kişinin daha Diyarbekir'e hicret edebilmiş olduğuna dair tahminini paylaşmıştır.

Hükümet, Trabzon, Erzurum ve Musul vilayetine bir talimatname göndererek, Ermenilerin devlet eliyle katledildiği iddialarına karşılık, Ermenilerin Müslüman ahaliye yapmış oldukları katliamları ve yaşamış olduğu sıkıntıları belgelendirilmesini talimatını vermiştir. Bu kapsamda devlet, uluslararası camiaya Müslüman ahalinin Ermenilerce katledilip göçe zorlandığını kanıtlarıyla paylaşmak istemiştir.[327]

Hükümet muhacirlerin iskânını düzenli bir şekilde uygulamış istese de gerek savaş koşulları gerekse devletin imkânları, iskânın nizami olarak yapılmasına engel olmuştur. Her şeyden önce, mültecilerin resmî kayıtlara bile dâhil edilemeyen önemli bir bölümünün yetkililerin bilgisi ve kontrolü dışında hareket etmekte olması, bunların söz konusu talimatname hükümlerine göre iskân edilmesine olanak

[323] BOA, *DH. ŞFR*, No. 63, Gömlek No. 188, Hicri 1 Recep 1334 (4 Mayıs 1916).
[324] BOA, *DH. ŞFR,* No. 508, Gömlek No. 100, Hicri 28 Kanunisani 1331 (10 Şubat 1916).
[325] BOA, *DH. ŞFR,* No. 513, Gömlek No. 50, Rumi 3 Mart 1332 (16 Mart 1916).
[326] BOA, *DH. ŞFR,* No. 538, Gömlek No. 25, Rumi 11 Teşrinisani 1332 (24 Kasım 1916).
[327] BOA, *DH. ŞFR,* No. 61, Gömlek No. 50, Rumi 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916).

tanımamıştır.[328] Ayrıca komuta kademesindeki bazı askerlerin iskân konusunda verilen emirleri uygulamakta isteksiz olduğu durumlar yaşanmıştır.[329]

1.3.4.3. I. Dünya Savaşı'nın Savaşın Sonu (1918)

1917 yılına gelindiğinde Rusya'da yaşanan gelişmeler Kafkasya cephesindeki hareketliliği azaltmıştır. Taraflar büyük ölçüde askerî harekâtlar yapmamış ve yerel ölçüde çatışmalar yaşanmıştır. Ekim 1917'de Bolşevik İhtilali'nin yaşanmasında dolayı sonra Rusya 18 Aralık 1917'te Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesi imzalayarak savaştan tamamen çekilmiştir. Daha sonra 3 Mart 1918 tarihinde İttifak devletleri ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Rusya Kars-Artvin-Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. Sonuç olarak bu antlaşma sayesinde Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri 1918 baharında Rus işgalden tamamen kurtarılmıştır.

Doğu Anadolu bölgesinde Rus işgali döneminde, Müslüman nüfusun %30 ila %60'i kaybedilmişti. 1915-1918 yılları arasında süren işgal döneminde Van Vilayeti, nüfusun yaklaşık %62'sini kaybeden en yüksek Müslüman kaybı yaşayan vilayet olmuştur. Van Vilayetinden sonra %42 kayıpla Bitlis, %31 kayıpla Erzurum, %26 kayıpla Diyarbekir ve %16 ile Mamüretülaziz Vilayetleri takip etmiştir. Bu kayıplar Doğu Anadolu bölgesinde yaşanan felaketin büyüklüğü gözler önüne sermektedir.[330]

Brest-Litovsk Barış Antlaşması sonucunda Rusların bölgeden çekilmesi ile Osmanlı Devleti, yaşanan güç boşluğundan yararlanarak, Kafkasya bölgesine askerî harekâtlar düzenlemeye başlamıştır. Bu süreçte Enver Paşa, III. Ordu'yu lağvetmiş ve yerine "Kafkas İslam Ordusunu" kurarak bölgede önemli askeri operasyonlar düzenlemiştir. 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu Bakü'ye vararak bölgede önemli bir zafer kazanmıştı. Öte yandan bu süreçte Kafkas İslam Ordusu'na aşiret birlikleri de aktif destek vermiştir.[331]

---

[328] Tuncay Öğün, *Vilayet-i Şarkiye Mültecileri* (Ankara: Babil Yayıncılık 2004), 43.

[329] 1915 sonlarında 2. Ordu komutanlığına atanan ve aynı zamanda Kafkas Orduları Grup Komutanlığı görevini de üstlenen Ahmet İzzet Paşa cepheye geldikten sonra süvari birlikleri teşkil edeceğini öne sürerek Kürt aşiretlerinin batı vilâyetlerine gönderilmesini engelleyip bunları yöredeki boş arazilere yerleştirmiştir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1992), 1/256-257.

[330] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün* (Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2020), 265.

[331] Aysan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, 116-125.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki elde etmiş olduğu askeri başarıları, diğer cephelerde bozgun şekline dönüşmüştür. İngilizler, Suriye ve Irak'ı ele geçirerek Anadolu'nun sınırlarını zorlamaya başlamıştır. ABD'nin 1917'de savaşa dâhil olması ile Almanya'nın yenilgisi kaçınılmaz hale gelmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin, 4 yıllık savaş boyunca askeri ve sivil kayıpları ciddi boyuta ulaşmıştır. Netice olarak Osmanlı Devleti savaşı daha sürdüremeyerek 30 Ekim 1918'de, Mondros Ateşkes Mütarekesini imzalayarak savaştan çekilmiştir.[332]

[332] Marziye Memmedli ve Muharrem Yunus Çelik, "Türk Ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 6/11 (2020), 424.

İKİNCİ BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE AŞİRETLER

Bu bölümde Millî Mücadele döneminde aşiretlerin durumunu kapsamlı bir şekilde ele alarak Anadolu'da başlayan ulusal kurtuluş mücadelesine olan yaklaşımlarını ele alınmıştır. İngiltere, Fransa gibi İtilaf Devletlerinin aşiretleri kullanmaya çalışarak Millî Mücadele'ye nasıl engel çıkarttıkları detaylı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Millî Mücadele'nin askeri cephelerinde aşiretlerin orduya desteği ve kahramanca mücadeleleri işlenmiştir. Öte yandan TBMM Hükümeti'nin aşiretlere olan yaklaşımı ve ortaya koyduğu politikalar tarihi belgeler ışığında kapsamlı ele alınmıştır.

2.1. Mütarekeden TBMM'nin Açılışına Kadar Anadolu'da Aşiretler

Mondros Ateşkes Mütarekesi, imzalanmasıyla Osmanlı toprakları, mütarekenin 7. ve 16. maddelerine dayanılarak[333] İtilaf Devletlerince işgale açık hale getirilmiştir. İlk işgal 8 Kasım 1918 tarihinde Musul Vilayetinin İngilizler tarafından işgali olmuştur ve akabinde 13 Kasım 1918'de başkent İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgal edilmesi takip etmiştir. Bunun yanı sıra Anadolu'nun bir bölgelerinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgalleri de başlamıştır.

İngilizler Kasım 1918'de Musul'u işgal edince Ali İhsan Paşa komutasındaki VI. Ordu birlikleri Nusaybin'e çekilmişlerdi. Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı birlikleri Süleymaniye-Erbil-Musul gibi önemli petrol rezerv alanlarını bölgelerinde tutmaktaydı. Bu sebeple İngilizler çıkarları gereği mütareke hükümleri aykırı olarak ilk olarak Musul Vilayetini işgal etmişlerdir.[334] İngilizlerin bu işgal ile Anadolu içlerine ilerlemek niyetinde olduklarını göstermiştir. Adana Vilayeti ve Toros tünelleri gibi stratejik bölgelerin işgalleri ise durumunun vahametini ortaya koymuştur. VI. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa, 23 Kasım 1918'de İstanbul'a göndermiş olduğu bir raporda meselenin boyutlarını şu şekilde ifade etmiştir:

> "*Adana Vilayeti hakkındaki teklifin bilahare Maraş ve Urfa müstakil sancaklarına ve Diyarbakır Vilayeti'ne teşmil edilip edilmediğinin anlaşılması lazımdır. Mütarekenâmenin yedinci maddesine dayanarak Musul'u işgal eden İngilizlerin artık yeniden Diyarbakır'ı işgal etme teklifinde*

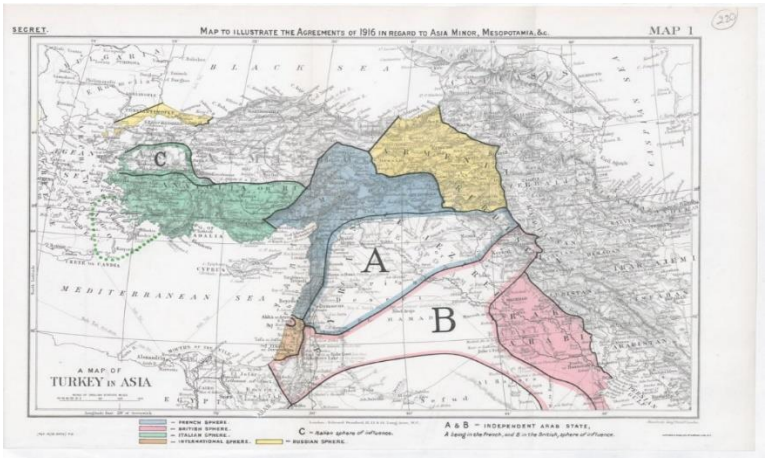
[333] Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinde "İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır." ve 16 maddesinde ise, "Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri'nin kumandanlarına teslim olunacaktır." İfadeleri yer almaktaydı.

[334] *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (Ankara: Genelkurmay Yayınları, 1962), 79.

bulunmamaları icab eder. Vilâyât-ı Sitte meselesi ihdas edilirse o zaman değil Diyarbakır, Elaziz vilayeti elden giderek Sivas'a kadar geri çekilmek lazım gelir..."[335]

Esasen İngilizlerin ve Fransızların mütareke hükümlerine aykırı olarak harekât etmelerinin esas nedeni 1916 yılında gizlice imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmaya göre İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar kendi aralarında Osmanlı Devleti'ni taksim ederek işgal ve nüfuz altında olması planlanan yerlerin sınırlarını harita üzerinde A, B ve C bölgelerine ayırmışlardır. Fransız işgal alanı A bölgesi, İngiliz işgal alanı B bölgesi olarak belirlenmişti. A bölgesi: Filistin'den başlamak üzere Sivas, Adana, Halep, Diyarbakır, Mardin, Cizre, Musul ve Revanduz'u içine alıyordu ve İtalya işgal alanı C bölgesi ise İzmir, Muğla, Antalya gibi Batı Anadolu şehirlerini kapsamaktaydı. İngiliz işgal alanı olarak belirlenen B bölgesi ise: Erbil sınır olmak üzere Bağdat, Kerkük ve Süleymaniye'den düz bir hat boyunca Filistin'e kadar uzanıyor ve oradan da Basra Körfezi'ne kadar olan alanı kapsıyordu.[336]

Harita 1: *Sykes-Picot Antlaşması'na Göre Sınırlar*

Sykes-Picot, Fransa ve İngiltere'nin ekonomik menfaatlerini garanti altına alındığı bir antlaşmaydı. İngilizler, Irak petrolleri kendisine bağlayarak ve Fransızları petrol havzasına sokmayarak ekonomik anlamda önemli bir kazanç sağlamayı hedeflemiştir. Fransızlar ise Suriye ve Güney Anadolu'nun ekonomik zenginliğinden yararlanmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak bu antlaşması uygulanabilmesi amacıyla

[335] Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 10/39 (2007), 430.
[336] The National Archives (TNA), *Foreign Office [FO]*, 608/96-11, Map To İllustrate The Agreemnets Of 1916 In Regard To Asia Minor Mezopotamia Map.

İngilizler ve Fransızlar, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine aykırı bir şekilde Osmanlı topraklarını kısa sürede işgal etmeye başlamışlardır.

Bu süreçte İngilizler bölgede yaşayan Arap, Kürt aşiretlerinden ve özellikle Nasturi, Süryani, Keldani gibi Hristiyan topluluklarla yararlanmaya çalışarak Osmanlı Hükümetine karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örneğin İngilizler, Süleymaniye bölgesinin ileri gelenlerinden olan Şeyh Mahmut Berzenci ile bölgenin idaresi hususunda mutabakata varmıştır. Ancak belirli Kürt aşiretleri, İngilizlerin bölge siyasetini daha sağlıklı yürütebilmek adına Nasturileri silahlandırmasına tepki göstermiş ve Kürt aşiretleri, İngiliz birlikleriyle zaman zaman sıcak çatışmalara girmişlerdir. Hatta bölgede Kürt-Nasturi aşiretleri arasında yaşanan çatışmalar sonunda Hakkâri, Şırnak, Zaho, İmadiye gibi yerlerde hâkimiyet mücadeleleri yaşanmıştır.[337]

2.1.1. İşgallerin Başlaması ile Doğu Anadolu'da Yaşanan Gelişmeler

Mütareke imzalandığı zaman Osmanlı ordularının güney sınırı Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayarak Antakya'nın güneyinden geçip Fırat nehrine varmakta ve oradan biraz güneye indikten sonra doğuya doğru uzayan Musul ve Süleymaniye'yi içine almak üzere İran sınırlarında sona ermekteydi.[338] Bu kapsamda İngilizler ilk olarak 8 Kasım 1918'da Musul'u işgal etmiş ve devamında başlayan İtilaf işgalleri, bütün Anadolu coğrafyasına yayılarak devam etmiştir. Ayrıca İngilizlerce, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasının zemini hazırlanmaya başlanmıştır. Gerek İstanbul Hükümeti gerekse yerel yönetimler, işgallerin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğunu ifade ederek tepki göstermelerine rağmen işgaller bütün hızıyla devam etmiştir.

İtilaf Devletleri, işgallerle de yetinmeyip mütarekenin uygulanmasını denetleyecek kontrol subayları aracılığıyla Osmanlı merkez ve taşra yönetimlerine müdahale etmekten geri durmamışlardır. Bu durum karşısında İstanbul Hükümeti gelecekteki barış konferansın düşünerek uzlaşmacı ve pasif tutum takınmıştır.[339]

---

[337] Aybakan, *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925)*, 88.
[338] Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 1/23.
[339] Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmi Araştırmalar* 5 (1997), 105.

Ancak bu durum hükümetin aciz görünmesine yol açarak Anadolu halkını derinden sarsmaya başlamıştır.

İşgallerin Anadolu'ya yayılmaya başlaması ile halk kendi başının çaresine bakmaya, işgallerden kurtulmanın yolunu aramaya koyulmuştur. Bu kapsamda Anadolu'nun birçok yerinde cemiyetler kurulmaya başlanmış ve yer yer bölgesel silahlı direnişler yaşanmıştır. İstanbul'da 2 Aralık 1918'de Doğu Anadolu bölgesinin anavatandan koparılıp Ermenilere terk edileceği endişesiyle Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Milliye adı altında bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet, Albayrak ve Hadisat gazetelerini çıkartmaya başlamış ve 10 Mart 1919'da Erzurum'da şubesini açmıştır.[340] 30 Aralık 1918 tarihinde ise İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti adı altında bir dernek kurularak Ermeni tezlerine karşı olarak Doğu vilayetlerinde yaşayan Kürtlerin çıkarlarının savunmayı amaçlanmış ve özerk veya bağımsız bir Kürt devletinin kurulması hedeflenmiştir. Bu cemiyetin başkanlığına Şura-yı Devlet reisi Seyyid Abdülkadir getirilerek Babanzade, Bedirhani ve Cemilpaşazade gibi önemli Kürt aileler de cemiyette görevler almışlardır.[341]

İşgallere karşı ortak hareket edilebilmesi amacıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden bir heyet, Kürt Teali Cemiyeti ile temasa geçerek Anadolu kurtarılması için birlikte çalışmayı teklif etmiş ancak bu teklif Kürt Teali Cemiyeti tarafından kabul edilmemiştir.[342] Ayrıca İngilizler bu cemiyeti sıkı bir takip altında izlemiş ancak mesafeli durmuşlardır.[343] Zira İngilizler başlangıçta bu cemiyetin, Osmanlı denetiminde kendilerine karşı kurulduğunu düşünmüşlerdir. Ancak ilerleyen süreçlerde cemiyetin bazı üyelerinin Binbaşı Noel gibi casuslarla temas kurması ve Paris Barış Konferansına temsilci göndermesiyle İngilizler, bu cemiyetle sıkı bir ilişki içerisine girmiştir.[344]

[340] Alev Er, "Millî Mücadelede Siyasal Kuruluşlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 4/1121.
[341] Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, 297-300.
[342] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 1/12.
[343] İngiliz yetkililer cemiyetin kuruluşunda aktif bir rol almamışlar ancak cemiyetin kurulmasından sonraki süreçte cemiyetin faaliyetlerini yakın takibe alarak cemiyeti kontrol altında tutmuşlardı. Bkz. Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2013), 12.
[344] Aybakan, *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925)*, 102-103.

2.1.1.1. Musul Vilayetindeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla İngilizler, Irak petrollerini ele geçirmek amacıyla cephe açmıştır. Bu kapsamda İngilizler Basra Körfezi üzerinden Irak coğrafyasına çıkartma yapmış ve bölgede Osmanlı-İngiliz mücadeleleri başlamıştır. 1917 yılına kadar Irak cephesinde savaş dengeli devam etmesine rağmen İngilizlerin takviye kuvvetler ile taarruza devam etmesinden ötürü Osmanlı savunması zamanla zayıflamaya başlamıştır. Nihayetinde 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı zaman Irak'taki Osmanlı askeri birlikleri Musul'un güneyine kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır.

İngilizler, 8 Kasım 1918 tarihinde mütareke hükümlerine aykırı olarak Musul'u işgal etmişlerdir. Musul'un işgali İngilizler için yeterli olmamış ve işgal sahası genişletilerek İngilizler, Bağdat Demiryolunun stratejik bir noktalarından olan Cerablus istasyonunu 20 Aralık 1918'de, Arappınarı ve Siftek istasyonlarını ise 19 Ocak 1919'da işgal etmişlerdir.[345]

1918 sonbaharında Musul Vilayetinin, Süleymaniye şehrinde Şeyh Mahmut Berzenci, desteğini almış olduğu birtakım aşiret reisleriyle geçici Kürt yönetimi ilan etmiştir. İngilizler bu durum karşısında temkinli yaklaşarak Şeyh Mahmut'a Binbaşı Noel'i göndermiş ve bölgedeki gelişmeler üzerine görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda İngilizler ile Şeyh Mahmut arasında bir mutabakat çıkmış ve bu mutabakata göre Şeyh Mahmut, Büyük Zap Nehrinden Diyala'ya kadar Kürtlerin yaşadığı bölgeleri İngilizler adına yönetecekti. Ancak ilerleyen süreçte İngilizler, bölgenin idaresini Şeyh Mahmut'a bırakmayarak yapılan mutabakatı bozmuştur. Şeyh Mahmut bu gelişmeler sonucunda İngilizlere karşı ayaklanmış ancak İngilizlerle girmiş olduğu bu savaşta yenilerek bölgeden sürülmüştür. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Musul Vilayetinde yaşayan Kürt aşiretleri ile İngilizler arasında kanlı bir mücadeleler başlamıştır.[346]

İngilizlerin bölge dinamiklerini dikkate almaksızın Hristiyan Nasturi ve Ermeni unsurlarla iş birliği yapması Goyan, İmadiye ve Zaho bölgelerindeki aşiretler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Goyanlıların Şırnak Aşireti reislerinden Sorzade

[345] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 1/35-36.
[346] David McDowal, *Modern Kürt Tarihi, Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004), 220.

Abdurrahman Ağa, İngilizlerin zararlı faaliyetlerine karşı mukavemet göstereceğine dair beyanlarda bulunmuştur. Bu durum karşısında İngilizler, Abdurrahman Ağa'yı Osmanlı Hükümetini şikâyet ederek bölgeyi işgal etme tehdidinde bulunmuştur. Osmanlı Hükümeti ise İngilizlerin resti sonucunda Abdurrahman Ağa'yı uyararak İngilizlere karşı herhangi bir eyleme girişmemesi talimatını vermek zorunda kalmıştır.[347]

İngilizlerin Zaho siyasi hâkimi Yüzbaşı Pearson, Goyan bölgesindeki Hristiyan köylerine dolaşırken Goyan aşiretleri mensuplarınca öldürülmüştür. Bu olay bölgedeki gerilimi daha da büyütmüştür. İngilizler bu olay karşında bölgeye askerî harekât yapmayı planlamış ve öte yandan savaş uçakları ile Goyan bölgesini bombalamıştır.[348] Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti, Nisan 1919 sonunda doğru Şırnak aşireti reisi Abdurrahman Ağa'ya nasihat heyeti göndermiş ve yapılan görüşmeler sonucunda Abdurrahman Ağa'nın İngilizlerle herhangi bir çatışmaya girmeyeceğine dair ortamı yumuşatacak açıklamalar yapmıştır.[349]

İngilizler aşiretleri uçaklarla bombalamaya devam etmiş ve yer yer aşiretlerle çatışmışlardır. İmadiye'deki aşiret reislerinden Hacı Abdüllatif önderliğindeki bir grup, 14 Temmuz 1919'da İngiliz memurlarından McDonald ile Willey'i öldürerek isyan etmiştir. Aynı şekilde 1919 sonbaharında Zibar ve Barzan bölgelerinde Kürt aşiretleri İngilizlere karşı ayaklanmıştır. Musul Vilayeti'nde yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı hükümeti tarafından dikkatle takip edilmiştir. Barzan ve Zibar Aşiretleri, Kasım 1919'da İstanbul'a göndermiş oldukları mektupta İngilizlere ayaklanmalarının nedenini, İslam'ın bayraktarlığı yapan Devlet-i Aliyye'ye hizmet ve İngilizleri bulunduğu bölgelerden çıkarmak olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca aşiretler Osmanlı hükümetinden cephane ve silah talep ederek İngilizlere karşı destek talep etmişlerdir. İngilizler ayaklanan Kürt aşiretleriyle yaşanan çatışmalarda önemli derecede kayıplar vermiştir. İsyancılar ancak hava kuvvetlerinin desteği ile güçlükle kontrol altına alınabilmiştir.[350]

[347] BOA, *DH. ŞFR*, No. 97, Gömlek No. 337, Rumi 31 Mart 1335 (31 Mart 1919).
[348] BOA, *DH. ŞFR*, No. 626, Gömlek No. 151, Rumi 22 Nisan 1335 (22 Nisan 1919).
[349] BOA, *DH. ŞFR*, No. 628, Gömlek No. 27, Rumi 2 Mayıs 1335 (2 Mayıs 1919).
[350] Nihal Esen, *Doğu Güneydoğu ve Musul Denkleminde Aşiretler (1918-1922)* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023, 42-44.

2.1.1.2. Van Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler

Van Vilayet'i 1915-1918 yılları arasında Rus işgaline uğramış ve bölge Ermenilerin yönetimine bırakılmıştı. Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı askeri birlikleri 2 Nisan 1918 tarihinde Van şehrini Ruslardan ve Ermenilerden kurtarmıştır. Vilayet, Rus işgali ve Ermenilerin katliamları nedeniyle büyük bir nüfus kaybına uğramış, harap ve yıkılmış durumdaydı. İşgalden sonra Anadolu'nun içlerine doğru göçen aşiretler, bölgeye güçlükle dönmeye çalışmışlardır. Bölge Rus işgalinden kurtarılmış olsa da Mondros Mütarekesinden sonra Van Vilayeti'nin, İngiliz işgaline açık hale gelmesi bölgenin güvenliğini riske sokmaktaydı. Ayrıca bölge, Batı kamuoyunda sözde altı Ermeni vilayetlerinden biri olarak görüldüğünden dolayı Ermeni saldırılarına maruz kalabilirdi. Bu nedenle hükümet, Van Vilayeti'nin güvenliğini sağlamak için Kazım Karabekir Paşa komutasındaki XV. Kolordu'ya bağlı XI. Kafkas Tümenini bölgeye sevk etmiştir. Ayrıca Van Valisi Haydar Bey olası İngiliz işgaline ve Ermeni saldırılarına karşı bölgedeki Müslüman aşiretlerinden oluşturulmuş bir milis gücü kurmaya çalışmıştır.[351]

Van Valisi Haydar Bey, İngilizlerin bölgedeki aşiretleri kullanarak casusluk ve ayrılıkçılık faaliyetleri yürütmesinin önüne geçmek için önemli adımlar atmıştır. Bu kapsamda Kürt aşiretleriyle yakın ilişkiler kurarak onları devlete ve hilafete bağlı tutmaya çalışmıştır. 25 Nisan 1919'da Van merkezde Abdurrahman Gazi Tekkesi'nde düzenlediği bir toplantıda bölgedeki aşiret reislerini bir araya getirmiştir. Bu toplantıda aşiret reislerinin devlete ve hilafete olan bağlılıklarını pekiştirmiştir. Aşiret reislerinin bu toplantıda gösterdikleri birlik ve beraberlik Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey tarafından da takdirle karşılanmıştır. Ancak İngilizler, Haydar Bey'in bu faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve hükümete baskı yapmıştır. Bu baskılar sonucunda Dâhiliye Nazırlığı, aşiretlerin İngilizlere karşı herhangi bir saldırı girişiminde bulunmamaları konusunda Haydar Bey'i uyarmıştır. Buna rağmen Haydar Bey, İngilizlerin baskılarına boyun eğmeyerek 13 Haziran 1919'da Saray'a ve 17 Haziran 1919'da ise Erciş ve Bagiri'ye (Muradiye) giderek aşiret reisleriyle görüşmeye devam etmiştir. Bu sayede aşiretlerin desteği ile bölgedeki birlik ve beraberlik korunmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Vali Haydar Bey, İngiliz destekli ayrılıkçı Kürt Teali Cemiyeti'nin Van'da şube açmasına da izin

[351] Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", 444-445.

vermemiştir. Haydar Bey'in bu cesur ve kararlı tutumu sayesinde İngilizlerin bölgedeki planlarını bozulmuş ve Van'daki aşiretlerin Millî Mücadele'ye destek vermesini sağlamıştır.[352]

Van Vilayeti'nde yaşayan aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları ve Ermeni çetelerine karşı direnişleri, bölgedeki İngiliz çıkarlarını tehdit etmiştir. Bu durum, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin rahatsız ederek Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmalarına neden olmuştur. İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümeti'ni aşiretlerin İngilizlere ve Ermenilere karşı herhangi bir direniş göstermemesini sağlaması konusunda uyarmıştır. Ancak Van Valisi Haydar Bey, 26 Temmuz 1919'da hükümete gönderdiği bir telgrafta, Ermeni çetelerinin İngiliz desteğiyle bölgede asayiş sorununa yol açtığını ve bu durumun aşiretlerin tepkisine neden olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin baskısına boyun eğerek Van Vilayeti'ndeki aşiretlerin İngilizlere karşı herhangi bir düşmanca tutum sergilememeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını emretti. Bu karar, Osmanlı Devleti'nin zayıf ve aciz bir durumda olduğunu ve İngilizlerin taleplerine karşı koyamadığını göstermektedir.[353]

Van Valisi Haydar Bey'in aşiretlerle yakın ilişkiler kurarak bölgedeki İngiliz ve Ermeni faaliyetlerine karşı koyması, İngilizlerin hoşuna gitmemiştir. Bu durum, yoğun bir diplomatik kriz yaratmış ve sonunda 29 Temmuz 1919'da Haydar Bey'in görevden alınmasına yol açmıştır. Haydar Bey'in görevden alınması, Van halkı arasında büyük bir infiale neden olmuştur. Bölgenin önde gelen isimleri, İstanbul Hükümetine telgraflar çekerek bu karara tepkilerini dile getirmişlerdir. Bu telgraflardan birinde, Müftü Vekili Ziyaeddin Efendi, Belediye Başkanı Derviş Efendi, Arvaszâde İbrahim Efendi, Dilaverzâde Mehmet Nazmi Efendi, Tüccarzâde Tevfik Efendi, Türkzâde Mehmed Hilmi Efendi ve Molla Seyidzâde Nuri Beyler şu ifadelere yer vermişlerdir: "*Felaketlerin en büyüğünü görmüş, fakat hükümetin yardımının asgarisine nail olmamış bulunan bu vilayetin ve halkının ne kara talihi varmış ki son medâr-ı tesellisi olan şefkatli valisinden mahrum kalacaktır*." Van'da bulunan XI. Kafkas Tümeni komutanı Cavit Bey ise XV. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya göndermiş olduğu bir mektupta bu durumu şöyle ifade etmiştir:

[352] Mustafa Sarı, "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies* 4/1 (2012), 465-467.
[353] BOA, *DH. ŞFR*, No. 50, Gömlek No. 52, Hicri 15 Zilhicce 1338 (8 Eylül 1919).

"*Haydar beyin Van vilâyetinden alınması ve bu vilâyetin kadı veya defterdar gibi acezei memurin vekâletine bırakılması vatana bilerek ihanet olur. Haydar beyin teşebbüs ve nüfuzî tesirleri ve hüsnü idaresi ile İngilizlerin çok çalıştıkları halde henüz girmeye muvaffak olamadıkları Van vilâyeti cenup mıntıkası pek çabuk elden çıkar. Bu şekil Van'ın da tehlikesini ve fırkanın bir de İngiliz kıtaatına karşı kuvvetli bir cephe almaya mecbur kalmasını, belki de müsademeye girişmesini intaç eder. Haydar bey Van vilâyetinden ayrılırsa dahili ve haricî işler çok fena olur.*"[354]

Öte yandan Kazım Karabekir Paşa aynı minvalde İstanbul Hükümetine telgraf çekerek Haydar Bey'in görevine tekrar geri dönmesinin isabetli olacağını belirtmiştir. Haydar Bey'in görevden alınması ile yerine Erzurum Valisi Mithat Bey atandı, idare, aşiretlerin devlete olan bağlılığını arttırmak için çalışmalara devam edilmiştir. [355]

2.1.1.3. Diyarbekir Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler

Mondros Mütarekesinin yürürlüğe girdiği süreçte Diyarbekir Vilayeti, Merkez, Ergani Madeni, Mardin ve Siverek sancaklarından müteşekkil önemli bir vilayet konumundaydı. I. Dünya Savaşı boyunca Diyarbakır Vilayeti, Ermeni tehcirin ana güzergâhı ve doğudan gelen Müslüman muhacirlerin sığınma merkezi olması nedeniyle önemli siyasi, askeri ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Vilayetin idaresi 1915-1918 yılları arasında oldukça zayıflamış ve savaş boyunca açık ve hastalık bölgenin her tarafında korkunç bir şekilde yayılmıştır. Yaşanan bu zorluklar sonucunda bölgede önemli kayıplar yaşanmıştır.[356]

8 Kasım 1918'de İngilizler Musul'u işgal etmiş Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı VI. Ordusu, Diyarbekir ve Mardin bölgelerine kadar çekilmiştir. Mondros Mütarekesi kapsamında Osmanlı ordusunun önemli bir kısmı terhis edilerek küçültülmesi hedeflenmiş ve bu kapsamda VI. Ordu, 9 Şubat 1919'da Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın emriyle lağvedilerek XII. Kolordu'ya dönüştürülmüştür.[357] Bu süreçte XII. Kolordu Kumandan Vekilliğine Albay Ahmet Cevdet Bey, Kolordu Kurmay Başkanlığına ise Halit Bey görevlendirilmişti.[358]

---

[354] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 162.
[355] Sarı, "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", 477.
[356] Oktay Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır (1918-1923)* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016), 52-53.
[357] Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım I. Dünya Harbi (İstanbul: Nehir Yayınevi, 1991), 4/330.
[358] Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 144.

İngilizler bölgedeki işgali yaygınlaştırmak amacıyla Kürt aşiretlerini Osmanlı idaresine karşı kullanma amacıyla "Kürt Lawrence" olarak kabul edilen Binbaşı Edward William Charles Noel'i Mardin, Diyarbakır, Siverek ve Musul bölgesinde görevlendirmiştir. Binbaşı Noel, 1919 yılı içinde, bölgede yaklaşık 6-7 ay Osmanlı idaresinin aleyhine faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca Binbaşı Noel, Kürt Teâli Cemiyeti bazı mensupları ile birlikte hareket ederek bölgeyi dizayn etmeyi çalışmıştır. Ancak Kürt aşiretlerinin önemli bir çoğunluğu Binbaşı Noel'in faaliyetlerini bölgede kurulması hedeflenen Ermeni devletini ayak sesi olarak yorumlayarak dikkate almamışlardır.[359]

Aralık 1918 tarihinde ise İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan şehirlerde şubeler açmıştır. Özellikle Diyarbekir'daki Cemilpaşazade Ekrem Bey'in önderliğinde Kürt Kulübü, İngiliz casus Binbaşı Noel ile temas geçerek İngilizlerin himayesinde bir Kürt devletinin kurulması planlamıştır. Bu durum kamuoyu tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmış ve 4 Haziran 1919 Diyarbekir Valisi Mustafa Nadir Bey, Cemiyetler Kanunu uyarınca Kürt Kulübü'nü kapatmıştır.[360]

2.1.1.4. Erzurum Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler

1918 ilkbaharında Rus işgalinden kurtarılan Erzurum Vilayeti, Osmanlı idaresine tekrar geçmesiyle önemli sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Bölgede Müslüman nüfusu çarpıcı bir şekilde azalmıştı ve savaşında sonuna doğru İtilaf Devletleri bölgede bir Ermeni devleti kurmayı hedefliyorlardı. Öte yandan Osmanlı ordusu, Rusların geri çekilmesi sayesinde Kafkasya, Dağıstan, Azerbaycan ve İran Azerbaycan'ında askeri operasyonlar yapmıştır. Ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı orduları bölgedeki kuvvetlerini geri çekmeye başlamıştır.[361]

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sıralarda, Erzurum'da IX. Ordu'nun komutanı Yakup Şevki Paşa mütareke yükümlerini uygular gibi görünerek Osmanlı

[359] Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988), 29.
[360] Kadir Kurt, "Ayrılıkçı Bir Cemiyet: Diyarbakır Kürt Kulübü'nün faaliyetleri ve Kapatılması", *Atatürk Dergisi* 10/1 (Temmuz 2021), 99-131.
[361] Memmedli ve Çelik, "*Türk Ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış*", 424.

kuvvetlerini geri çekmeye çalışmış ve aynı zamanda Elviye-i Selâse, Kafkasya, Azerbaycan'da yaşayan Müslüman halkların kurmuş olduğu Milli Şura Hükümetlerinin teşkilatlanmasında ön ayak olmuştur.[362] Bölge Şura Hükümetlerinin kurulmasının en önemli sebebi ise İtilaf Devletleri'nin, bölge dinamiklerini göz ardı ederek Ermeni devleti kurmayı hedeflemiş olmasıydı.

Yakup Şevki Paşanın, Elviye-i Selâse ile Kafkasya ve Azerbaycan'daki faaliyetleri İngiliz General Milne'nin dikkatinden kaçmamıştı. Genel Milne 5 Nisan 1919'da Batum'dan Yakup Şevki Paşa'ya sert bir mesaj göndererek, İstanbul'a dönmesi talep etmiş aksi halde yapmış olduğu uygulamalardan ötürü İstanbul'un resmen işgal edileceği tehdidinde bulunmuştur. İngilizlerin ağır tehdidi karşısında Yakup Şevki Paşa, yaşadığı göz rahatsızlığına rağmen İstanbul'a doğru yola çıkmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Türk ordusu Elviye-i Selâse'den de çekilmek zorunda kalmış ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (Milli Şura Hükümeti) İngilizler tarafından dağıtılarak bölge Ermeni ve Gürcü kuvvetlerine teslim edilmiştir.[363] Mütareke uyarınca IX. Ordu lağvedilerek yerine XV. Kolordu kurulmuş ve bu kolordunun kumandanlığına Kazım Karabekir Paşa getirilmiştir.

İstanbul'da 2 Aralık 1918'de Doğu Anadolu bölgesini anavatandan koparılıp Ermenilere terk edileceği endişesiyle Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Milliye adı altında bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet, Albayrak ve Hadisat gazetelerini çıkarmaya başlamış ve 10 Mart 1919'da Cevat Dursunoğlu öncülüğünde ve Vali Münir Bey'in onayı ile Erzurum'da şubesini açmıştır.[364] Öte yandan Vali Münir Bey, İstanbul Hükümeti'nin vermiş olduğu Millî Mücadele aleyhinde birtakım talimatları yerine getirmeyerek XV. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa ile birlikte eşgüdüm çalışma yürütmüştür. Böylece bölgede Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin faaliyetleri artmıştır.[365]

2.1.1.5. Bitlis Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler

[362] Selma Yel, "Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etme Çalışması", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3 (1991), 380.
[363] Yel, "Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etme Çalışması", 381-385.
[364] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi* (Ankara: Ziraat Bankası Yayını, 1993), 12-13.
[365] Ömer Erden, "Millî Mücadele Döneminde Erzurum Valisi Münir Bey", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 54 (2015), 657.

Bitlis vilayeti 1918 tarihinde; Bitlis Sancağı (Ahlât, Hizan, Mutki), Muş Sancağı (Geliguzan, Malazgirt, Bulanık, Varto, Sason), Siirt Sancağı (Eruh, Pervari, Garzan, Şirvan) ve Genç Sancağı (Çapakçur, Kulp) olmak üzere 4 sancak ve 14 kazadan müteşekkildi.[366] Ağustos 1916'da Bitlis merkez ve Nisan 1917'de Muş sancağı Rus işgalinden kurtarıldığı süreçte vilayetin önemli bir kısmı tamamen harap duruma gelmişti. Öte yandan vilayette ciddi boyutta bir nüfus kaybı yaşanmış ve savaş sonunda bölgenin nüfusu %30 azalmıştır.[367]

Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf devletlerinin Wilson Prensipleri çerçevesinde Bitlis'in de dahil olduğu altı vilayette Ermeni devletinin kurulmasının hedeflenmesi bölge halkı tarafından büyük tepkiye ve endişeye yol açmıştır. Bu süreçte İstanbul'da kurulan Vilayet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Milliye Cemiyeti, başta Erzurum olmak üzere diğer Doğu Anadolu şehirlerinde şubeler açarak bölgede Ermeni devletinin kurulmasının önünü geçmeyi hedeflemiştir.[368]

Mondros Mütarekesi imzalandığı süreçte Bitlis Vilayetinin başında Vali Mahzar Müfit Bey bulunmaktaydı. Vali Mazhar Bey, göreve geldiğinden itibaren Bitlis Vilayetini bayırdır hale getirmeye çalışmış, bölgedeki aşiretlerle temaslarını sürdürmüş ve İtilaf Devletlerinin Ermeni taleplerine karşı durmaya çalışmıştır. Damat Ferid Paşa hükümeti tarafından "İttihatçı" olduğu gerekçesiyle görevden uzaklaştırılmış ve Ermeni Tehciri nedeniyle yaşanan olaylardan ötürü tutuklanarak Divan-ı Harbe sevk edilmek istenmiştir. Ancak Mazhar Müfit Bey, Bitlis Valiliğinden 13 Haziran 1919 tarihinde ayrılmış olsa da İstanbul Hükümetine boyun eğmemiş ve Erzurum'a geçerek Millî Mücadeleye katılmıştır.[369]

Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti, Bitlis'te de şube açmış ve cemiyete vilayetten şu kişiler aktif destek vermişlerdir: Reis, Küfrevizade Abdülbaki Efendi; üyeler Meclis-i İdare-i Vilayet Azasından Abdülmecid Efendi, Eşrafı Mahalliyeden Osman Sadullah Efendi, Eşraf-ı Mahalliyeden Şevket Efendi, Eşraf-ı Mahalliyeden Zeyneddin Efendi, Eşraf-ı Mahalliyeden Hamdi Efendi, Eşraf-ı

[366] Suat Özdağ, *Millî Mücadele Döneminde Bitlis, Fırat Üniversitesi* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 137.
[367] McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 265.
[368] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 489.
[369] Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, 160-162.

Mahalliyeden Hurşit Efendi, Eşraf-ı Mahalliyeden Tüccar Yaşar Efendi, Tüccardan Mahmut Efendi.[370]

Bitlis vilayetinin güney sınırlarında bulunan Siirt Sancağında ise müftü Halil Hulki Hoca önderliğinde Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşu ile bölgede, Anadolu'da yaşanan işgallerin haksızlığı duyurulmaya çalışılmış, öte taraftan Siirt'te de şube açan Kürt Teali Cemiyeti faaliyetlerine karşı çalışmalar yapılmıştır.[371]

2.1.1.6. Mamüretülaziz Vilayetinde Yaşanan Gelişmeler

Bugünkü Elâzığ, Malatya, Adıyaman ve Tunceli illerini kapsayan Mamüretülaziz Vilayeti, I. Dünya Savaşı boyunca önemli stratejik bir bölge olmuştur. Vilayet herhangi bir işgale uğramadığından ötürü, Müslüman nüfusunu Mondros Mütarekesinden sonra da korunduğu söylenebilir. Ayrıca bölgede ciddi sayılacak bir askeri birlik yoktu. Zira I. Dünya Savaşı boyunca askeri birlikler cephe hattında konuşlanmışlardır. Osmanlı Ordusunun Elâzığ şehrinde bir, Malatya'da iki alay bulunmaktaydı. Bu alaylar, Diyarbakır'daki XII. Kolorduya bağlı bulunmaktaydı.[372] İtilaf Devletleri'nin Vilayet-i Sitte'de Ermeni devleti kurulmasını önlemek amacıyla İstanbul'da kurulan "Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" kısa sürede Doğu Anadolu'da şubeler açmış ve cemiyetin Elâzığ şubesi de 12 Mart 1919 tarihinde açılmıştır.[373]

Mondros Mütarekenin 24. maddesinde Vilayet-i Sitte'de karışıklık çıkması halinde İtilaf Devletlerince işgal edilebileceği belirtilmiştir. Dönemin Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey, her an isyan hazır durumunda olan Dersim aşiretlerinin durumunu göz önüne alarak, İstanbul Hükümetinden jandarma kuvveti istemişse de gerekli kuvvetler bölgeye gönderilememiştir. Dersim Mutasarrıflığında asayiş o kadar zayıf durumdaydı ki bazı aşiretler ve Ermeni çeteciler köylerde yağma faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Vali Ali Seydi Bey, Dersim bölgesinde devlet otoritesinin sağlanması için iki yolun kullanması gerektiğine düşünmüştür.

---

[370] Tarih Araştırma Topluluğu, "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-ı Hukuk Teşkilatları", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* 19 (1986), 8-14.
[371] Ömer Obuz, "Millî Mücadeleye Şarktan Bir Destek: Siirt Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2017), 266.
[372] Erdeha, s. *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler,* 118-119.
[373] Abdulhaluk Çay ve Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvâ -yi Milliye Hareketleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990), 11.

Bunlardan biri bölgedeki aşiret ağalarını hoş tutmak ve kanuni taleplerini kolaylaştırmaktı. Diğeri ise XII. Kolordu komutanlığına bağlı bazı askeri birlikleri Eğin, Çemişgezek ve Hozat'a yerleştirmekti. Böylece aşiretlerin devlet idaresine karşı ayaklanmasını önü alınarak olumsuz bir duruma meydan verilmeyecekti. [374]

2.1.1.7. Antep, Urfa ve Maraş Sancaklarında Yaşanan Gelişmeler

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Yıldırım Orduları Grubu, Halep'in kuzeyine kadar çekilmiş ve mütareke sonrasında ise bu ordu dağıtılmıştır. Yıldırım Orduları Grubu'nun bölgeden tasfiyesi ile Adana, Antep, Urfa ve Maraş sancakları İtilaf kuvvetlerince işgale açık hale gelmiştir. İlk olarak Fransızlar, 11 Aralık 1918'de Dörtyol, 17 Aralık 1918'de Mersin, 18 Aralık 1918'de Adana'yı işgal etmişlerdir.[375] İngilizler ise 15 Ocak 1919'da Antep'i, akabinde 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 27 Şubat 1919'da Birecik ve 24 Mart 1919'da Urfa'yı sırasıyla işgal etmiştir.[376]

1916 yılında Birleşik Krallık ve Fransa arasında imzalanan gizli bir anlaşma olan Sykes-Picot Anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan sonraki kaderini belirlemede önemli bir rol oynamıştır. Anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'ne ait olan Basra Körfezi'nden Musul'a kadar uzanan bölge İngiliz nüfuz alanına dâhil edilirken, Adana, Halep, Şam ve Musul vilayetleri Fransız kontrolüne bırakılmıştır. Bu anlaşma, Osmanlı topraklarının sömürgeci güçler tarafından bölünmesini ve yeniden şekillendirilmesini temsil ediyordu. Anlaşmanın gizli tutulmasına rağmen, Bolşevik Devrim'den sonra ortaya çıkan belgelerle kamuoyuna sızması, birçok tepkiye neden olmuş ve bölgede uzun vadeli siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır. [377] İngilizler, gizli anlaşmalarla Fransa'ya verdiği petrol zengini Musul Vilayetini sahada elde etmek amacıyla Antep, Maraş, Urfa ve Çukurova bölgesini olarak işgal etmiştir. Fransızlar bu duruma sert tepki göstererek İngiltere'nin bölgeden çekilmesini istemiştir. İngilizler ise geri çekilme şartı olarak Fransızlardan Musul bölgesinin kendisine verilmesini ve Filistin'de nüfuzunun tanınmasını istemiştir.[378]

---

[374] Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, 140-142.
[375] *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 90-91.
[376] İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa* (Ankara: ATAM Yayınları, 2003), 44.
[377] Ayhan Öztürk, *Millî Mücadele'de Antep* (Kayseri: Geçit Yayınları, 1994), 43.
[378] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi* (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009), 4/60.

Nihayetinde İngilizler ve Fransızlar uzun pazarlıklar sonucunda 15 Eylül 1919 tarihinde uzlaşarak Suriye İtilafnamesini uygulamaya karar vermişlerdir. İtilafnameye göre İngilizler, Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'tan çekilerek bu bölgeleri Fransızlara devretmiştir. Fransızlar ise Musul'u da içine alacak şekilde Filistin – Irak bölgesindeki toprakların İngilizler tarafından idare edilmesini kabul etmiştir.[379]

2.1.2. Millî Mücadele'nin Hazırlık Sürecinde Aşiretler

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığından itibaren Anadolu'da birçok bölge işgal edilmişti. Osmanlı Devleti'nin tamamen sömürgeleştirilmesi ve parçalanması hedeflenmekteydi. 1919 yılının ilk aylarında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları paylaşılma konuları görüşülmüş ve İngilizlerin desteği ile İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Nihayetinde İzmir, 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından işgal edilmiştir. İşgal sırasında, Yunan askerleri Türk halkına karşı katliamlar, yağmalar ve tahribatlar yapmıştır. Bu durum, Anadolu'da yaşayan Müslüman halkın yoğun bir tepkisine yol açmış ve halkın ulusal kurtuluş mücadelesine katılma kararını daha da güçlendirmiştir.

Memleketin yeniden ayağa kalkması, İtilaf Devletleri ve bilhassa İngilizlerin işgal ve bölücü faaliyetlerine karşı koymak için elzem olmuştur. Zira Anadolu'daki Türk ve Müslüman halkların sömürgeci bir rejim altında yaşamaya mahkûm edilmesi düşünülemezdi. Öte yandan Anadolu'yu İstanbul'dan diplomasi yoluyla kurtarmak, artık hiçbir şekilde mümkün değildi. İstanbul hükümeti, yaşanan işgallere karşı pasif kalıyor ve halkın tepkilerini göz ardı eden bir tutum sergiliyordu. Yerel halk düşman işgalini sonlandırmak amacıyla silah direnişe geçmiş ve Kuvâ-yı Milliye adı verilen milis kuvvetler ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa ulusal kurtuluşun ancak Anadolu'dan yapılacak olan bir harekât sayesinde olabileceğini düşünmekteydi.[380]

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ile birlikte Millî Mücadele'nin topyekûn bir şekilde yapılabilmesi amacıyla hazırlıklar yapılmıştır. Amasya Tamiminin ilanı, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yapılması sonucunda ulusal kurtuluş mücadelesi, tüm Anadolu'ya yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte Doğu ve

[379] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 40.
[380] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali* (İstanbul: Kartaş Yayınları, 1987), 1/211.

Güneydoğu Anadolu'da bulunan aşiretlerin rolü çok belirleyici olmuştur. Aşiretlerin işgalleri protesto etmeleri ve Millî Mücadele'ye destek vermeleri Millî Mücadele'nin sürecini olumlu etkilemiştir.

2.1.2.1. Aşiretlerin İşgallere Olan Tepkileri

İtilaf Devletlerinin işgallerine Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan aşiretler, ciddi boyutta tepki göstermiştir. Aşiretler, işgallerin ilk haberini aldıktan sonra, işgallere karşı çeşitli protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Örneğin, İzmir'in işgali üzerine, Doğu ve Güneydoğu'da aşiretler, işgali protesto etmek için mitingler düzenlemişler ve işgallere karşı protesto telgrafları çekmişlerdir. Bu protestolarda aşiretler, işgalleri şiddetle kınamış ve işgalcilere karşı mücadele çağrısı yapılmıştır. Öte yandan Millî Mücadele'nin hazırlık sürecinde, aşiretlerin işgallere karşı mücadeleye destek vermeleri önemli bir rol oynamıştır.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan işgaline uğraması sonrasında Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbekir vilayetlerine bağlı sancak ve kazalardaki aşiretler, mitingler düzenleyerek ve hükümete telgraflar çekerek işgali protesto etmişlerdir. Öte yandan aşiretler göndermiş olduğu telgraflarda devlet ve hilafete olan bağlılıklarını bildiriyorlardı. Bölgeden gönderilen telgraflardan bazılarından bahsedecek olursak örneğin, Erzincan'da yaşayan Alevi aşiretlerinden olan Balaban, Şeyh Hasan ve Abbas Uşağı Aşiretleri İzmir'in Yunanlılar tarafından ilhak edildiği haberinin teessürle karşılamış ve işgali şiddetle kınamışlardır.[381]

Diyarbekir Vilayeti'nin Beşiri Kazasında yaşayan Raman, Şitak ve Aligân Aşiretlerinin reisleri 29 Mayıs 1919 tarihinde göndermiş oldukları telgrafta İzmir'in işgali protesto edilerek Milli Mücadele'ye destek verilmiştir.[382] Mardin, Cizre ve Midyat'da yaşayan aşiretler ise İstanbul'a gönderdikleri telgraflarda Yunan işgallerini protesto etmiş ve vatanın savunulması konusunda üzerlerine düşen görevi yerine getirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.[383] Siirt Sancağında ise İzmir'in işgali büyük bir tepkiyle karşılanmış ve 19 Mayıs 1919'da Cami-i Kebir'de aşiret

[381] Vatan Özgül, "Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56 (2013), 169.
[382] Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2007), 98.
[383] Haluk Selvi ve Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar* (Ankara TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020), 283.

mensuplarının yoğun katılımı ile bir protesto mitingi düzenlenmiştir.[384] İzmir'in işgaline önemli bir tepki de Urfa aşiretlerinden gelmiştir. 17 Mayıs, 11 Haziran ve 17 Kasım 1919' tarihlerinde hükümete çekilen telgraflarda Yunan işgali protesto edilmiş ve Millî Mücadele'ye destek verilmiştir.[385]

Batı Anadolu'da Yunan işgallerinin başlamasından sonra Anadolu'da yaşanan önemli gelişmelerden biri Fransızların Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmeleri olmuştur. Urfa, Maraş ve Antep'in işgale uğraması Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretler tarafından yoğun bir tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin Urfa'da yaşayan Barazi, Bozan, Milli aşiretlerinin reisleri 17 Kasım 1919'da hükümete çekmiş oldukları telgraflarında "*Kürt aşiretlerinin kati surette Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını*" bildirmişlerdir.[386]

Malatya Sancağına bağlı Hısn-ı Mansur[387] kazasında yaşayan Rişvan, Kavi, Bereketli ve Partibaşı aşireti reisleri ile bölgenin diğer ileri gelenleri 31 Ekim 1919'da Sivas'ta bulunan Temsil Heyeti'ne göndermiş oldukları telgrafta İngilizlerin Urfa, Antep ve Maraş'ı tahliye ederek Fransız işgaline bırakmasını şiddetle protesto etmişlerdir.[388] Öte yandan hükümet 9 Kasım 1919 tarihinde düzenlenen bir raporunda, bölgede yaşanan Fransız işgalinin aşiretler ve sivil ahali tarafından mukavemet oluşturabileceğini belirtmiştir.[389]

Fransız işgallerinin devam etmesi bölgedeki tepkiyi daha arttırmış ve aşiretler Fransızlara karşı kesin tavrını koymaya başlamışlardır. Örneğin Dersim Sancağındaki Karaballı, Bahtiyar Uşağı, Ferhat Uşağı ve Abbas Uşağı aşiretleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çekmiş olduğu protesto telgrafında, saldırıların sona ermesini ve kurtuluş için kanımızı son damlasına kadar mücadele edeceklerini ifade etmişlerdir.[390] Aynı şekilde Garzan bölgesindeki aşiretler ve bölgenin diğer ileri gelenleri "Ankara'da Kongreye" başlığı ile

[384] Obuz, "Millî Mücadele'ye Şark'tan Bir Destek: Siirt Örneği", 269-270.
[385] Selvi, *İşgal ve Protesto*, 91-92.
[386] Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, 1/424.
[387] Adıyaman ilinin eski adıdır.
[388] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 128, Ocak 2012), 3, Belge No. 1.
[389] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 20, Belge No. 7.
[390] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 65, Belge No. 23.

gönderdikleri miting kararlarında Maraş'ın Fransız ve Ermeni birliklerince işgal edilmesini çok sert bir şekilde kınamışlardır.[391]

Nusaybin kaymakamı aşiret reisi Kaymakam Abdurrahman Beyzâde Mehmet, 2 Şubat 1920'de temsil heyetine göndermiş olduğu mektubunda Maraş'ta yapılan işgal hareketini protesto ettiklerini bildirmiş ve Maraş ahalisine yardıma gidebilmek için on bin mevcutlu aşiret efradı için 500 silâh ile 50 sandık cephanenin kendilerine gönderilmesini istemiştir. Ankara'da Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa, Nusaybin Kaymakamının göstermiş olduğu hassasiyetten ötürü teşekkür etmiş ve aşiretin silah yardımı alabilmesi için merkez heyete başvurması gerektiğini bildirmiştir.[392]

2.1.2.2. Kongrelerinin Toplanması

Samsun ve civarında sorun olduğu bahanesiyle İngilizler Osmanlı hükümeti uyarmış ve işgal etme tehdidinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Harbiye Nazırlığının çalışması ile hükümet ve padişah ikna edilerek Mustafa Kemal Paşa III. Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a gönderilmek üzere görevlendirilmiştir. 19 Mayıs 1919 tarihinde III. Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasıyla Millî Mücadele fiilen başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak 28 Mayıs 1919 tarihinde valiliklere, bağımsız mutasarrıflıklara ve ordu birliklerine göndermiş olduğu genelgede, İzmir, Manisa ile Aydın'ın işgale uğramasının gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak ortaya çıkardığını, buna karşı mitinglerin yapılmasını, İstanbul Hükûmeti başta olmak ve diğer gerekli yerlere protesto telgrafları çekilmesini tavsiye etmiştir. [393] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bu telgraflardan birini de Diyarbakır ve Bitlis Vilayetlerinde yaşayan eşraf ve aşiret reislerine göndermiştir.[394]

---

[391] Bu şahısların isimleri şöyledir: "*Garzan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Faik, Aza Şevki, Aza Riza, Aza Fahrettin, Aza Haydar, Meşayihten Mahmut, Ulemadan Celalettin, Sa'dattan Hacı Ahmet, Meşayihten Şeyh Masum. Ulemadan Reşit. Alikân Aşireti Reisi Hasan Osman, Tahsindar Aşiret Reisi Simil, Fettah paşazâde Mehmet Nizam, Fettahzâde Bahri, Ümeradan Musa, Ümeradan Mehmet Şah, Ümeradan Hasan Şah, Reşko Aşireti Reisi Resûl, Ipek Derukan Aşireti Reisi Sabri, Herkon Aşireti Reisi Hacı Memi, Hisarkan Aşireti Reisi Ali, Bekran Aşireti Reisi Keleş, Perveran Aşireti Reisi Şükrü, Tüccardan Halil*." Bkz. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 130, Belge No. 43.

[392] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 141, Belge No. 46.

[393] Selek, *Anadolu İhtilali*, 195.

[394] Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan, Hazro nahiyesinden Hatip ve Mehmet Bey'lere, Garzan'daki Cemil Çeto Bey'e, Silvan eşrafından Sadık Bey ve Ali Ağa'ya, Mutki kazasından Aşiret Reisi Musa Bey'e göndermiş telgrafta şu ifadeler geçmektedir: *"Padişahımız Halife-i zîşan Efendimiz acizlerini doğu vilayetlerinde memleket asayişini sağlamak maksadıyla mülki ve askeri kuvvetlerin müfettişi*

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya geçerek 19 Haziran 1919 tarihinde Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa ile bir araya gelmiş ve bu buluşmadan XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa da bilgilendirilmişti. 21-22 Haziran 1919'da gerçekleştirilen bu görüşmelerde Millî Mücadele tarihi açısından son derece önemli olan "Amasya Genelgesi" kabul edildi.[395] Türk milletinin ulusal bağımsızlığa ulaşması gerektiği hususunda karara varmış olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Millî Mücadelenin ana hatları hazırlamışlardır.[396] Ayrıca genelge kapsamında Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta ulusal kongrenin toplanmasını istemiştir.

2.1.2.2.1. Erzurum Kongresinin Toplanması

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta ulusal kongre toplanmadan önce, doğuda Ermeni devletinin kurulmasına karşı koymak için kurulan Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin düzenlediği Erzurum Kongresi'ne katılmıştır. Bu cemiyet, Trabzon ve Erzurum'un yanı sıra Bitlis, Van ve Diyarbakır vilayetlerinde de şubeler açarak örgütlenmiştir. Erzurum Kongresi hazırlıkları sırasında, Mustafa Kemal Paşa ve XV. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa arasında önemli telgraflaşmalar gerçekleşmiştir. Bu telgraflaşmalarda Millî Mücadele Dönemi'nde Kürt aşiretlerinin desteğinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.[397]

Erzurum Kongresi'ne aşiret reislerine de davetler gönderilerek ulusal kurtuluş mücadelesine destek vermelerini istenmiştir. Örneğin Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi tarafından Bitlis'e bağlı Malazgirt, Bulanık'ta ve Varto'da bulunan Cibranlı Aşireti'nin reislerine özel bir davet telgrafı

---

olarak Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi unvanıyla vazifelendirdiler. Şimdilik Sivas vilayetindeyim. İnşallah yakında o taraflara da geleceğimden sizler gibi devlet ve milletin hamiyet ve fedakârlıklarıyla iftihar ettiği kişilerle tekrar görüşeceğimden son derece memnunum. Bugün milletimizin kurtulması, milletimizin bağımsızlığının ve bekasının sağlanması ancak iç asayişin tamamen emin olduğunu göstermek ve hukuk ve bağımsızlığımızın korunması için tek vücut olarak devlete tam bağlılıkla beraber her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu dünyaya anlatmakla mümkün olacağından bu hususta nüfuz ve gayretinizi tamamen sarf edeceğinize eminim. Sıhhat haberinizi beklerim." Bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996), 4/9-11, Belge No: 2.

[395] Tamimin maddeleri hakkında bilgi için bakınız: Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları* (İstanbul: Temel Yayınları, 1993), 73-74.

[396] Zekerya Türkmen, *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2010), 202.

[397] Örneğin Mustafa Kemal Paşa, çekilen telgrafların birinde bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Ben Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Erzurum'da tekmil Vilayat-ı Şarkiyye'nin murahhaslarından müretteb bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim."* Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 45-46.

gönderilmiştir.[398] Aynı şekilde Mutki Aşiret Reisi Musa Bey ve Aşiret reisi Halid Bey, kongreye Bitlis Vilayeti'ni temsilen delege olarak katılmışılardır.[399]

Yapılan hazırlıklardan sonra 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum Kongresi toplandı. Hoca Raif Efendi tarafından açılan kongreye Erzurum'dan 24, Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2 olmak üzere toplam 56 delege katılmıştır. Kapsamlı görüşmeler ve değerlendirmeler sonucunda kongrede alınan net kararlar doğrultusunda, vatan topraklarının bölünmez bütünlüğü hassasiyetle ele alınmış ve manda ve himaye rejiminin kabulüne kesinlikle karşı çıkılmıştır.[400] Erzurum Kongresi'nin toplanış amacı ne kadar bölgesel nitelikte olsa da kongrede alınan kararlar yalnız Doğu Anadolu Bölgesi'nin bütünlüğünü değil, vatanın birlik ve bütünlüğünü esas almıştır. Ayrıca kongrede Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Heyet-i Temsiliye oluşturularak, Sivas Kongresinin hazırlıkları yapılmıştır. Yapılan seçimler sonucunda oluşan Heyet-i Temsiliye'nin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiş olup, seçilen heyetin içerisinde Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'de yer almıştır.[401]

2.1.2.2.2. Mustafa Kemal Paşa'dan Aşiret Reislerine Mektup

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nin toplanmadan önce, Millî Mücadelenin başarısı için Kürt aşiret reisleri ve dini önderlerinin desteğini almanın önemini kavramıştı. Bu amaçla, aşiret reisleri ve dini önderlere mektuplar

[398] Telgrafta şunlar yazılıydı: *"Bulanıkta Cibranlı Halid Bey'e, Varto'da Cibranlı Bahri Baba Bey'e; Vilayat-ı Şarkiye'mizde İslam hukukunun iptaliyle Ermeni istilasına mecra açılmak istenildiği malum-ı alileridir. Yine bu ahval ve vaziyet karşısında bütün Vilayat-ı Şarkiye evladının yek dil ve yek avaz olarak hareket etmesi bugün bir ihtiyaç halini almıştır. Bu ihtiyacı derpiş eden merkezimiz Trabzonlularla beraber icabı tedabir ve mukarreratın ittihazı için bütün Vilayat-ı Şarkiye'miz murahhaslarından mürekkeb bir kongrenin Erzurum'da inikadını tekellüf etti ve hem hayat ve mukadderat vilayetlerimizden kısm-ı azamının murahhasları elyevm muvasalat etmiştir. Zat-ı âlileri ki yüzlerce senelerden beri ecdad-ı muhteremesi bu din ve memlekete hayırlı ve şerefle hidemat ibraz etmiş erbab-ı nüfuz ve hamiyetin kongremize iştirak buyurmasını heyetimizce istilzam edilmektedir. Muhabere vesaitinin malum-ı alileri bulunan âdem-i kifayesi dolayısıyla Bitlis vasıtasıyla olan muhaberatımızın imkansızlığından naşi bu maruzatımızın hususi olarak takdimine ihtiyaç hasıl olduğu ve şimdiye kadar vuku bulan tehirin bundan neşet eylediğini beyan, sizce münasip görülecek bir iki zatla kongremize, bugünlerde inikat etmek üzere olduğundan, teşrif-i alilerini sabırsızlıkla muntazır bulunduğumuzu samimi hürmetlerimize terdifen arz ederim."* Bkz. Özdağ, *Millî Mücadele Döneminde Bitlis,* 155.

[399] Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1/74.

[400] Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi* (Ankara: Nüve Matbaası, 1968), 78-80.

[401] Hacı Musa Bey'in seçilmesinden sonra kendisine çekilen telgrafın aslı şu şekildedir: "*Hu: Açık telgraf. 8 Ağustos 335. Bitlis'te mebûs-u esbâk Sadullah Efendi'ye; Hoyutlu aşîret reisi Hacı Musa Bey'e, Zât-ı âlileri Erzurum Kongresinde Şarkî Anadolu Müdafaâ-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Temsîlîyesi azalığına intihâb buyuruldunuz. Kongre mukarrerâtı derdest takdîm olunacak. Arz-ı hürmet ederim efendim*." Bkz. Özdağ, *Millî Mücadele Döneminde Bitlis,* 163.

göndererek onları Millî Mücadele'ye katılmaya teşvik etmiştir. Aynı zamanda, Paris Konferansı'na katılan Şerif Paşa gibi ayrılıkçı eğilimlere karşı, Kürt aşiret reisleri ve eşraflarının desteği alınmaya çalışılmıştır. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu ve Güneydoğu yaşayan aşiret ve din önderlerine göndermiş olduğu mektuplarda, İtilaf Devletlerinin hilafet ve saltanat makamına karşı giriştikleri saldırı vurgulanmış ve Doğu Anadolu'da sözde Ermenistan devletinin kurulma tehlikesi ele alınmıştır. Bu sayede bölge aşiretlerinin Millî Mücadele'ye destek verilmesi amaçlanmıştır.[402]

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 1916 yılında Doğu Anadolu'da XVI. Kolordu komutanlığı yaptığı sırada tanıdığı bazı aşiret reislerine mektuplar yazma yoluna gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa not defterinde aşiretlere göndermiş olduğu mektupları şu şekilde yazmıştır:

> "*Seyit Taha'nın telgrafı ve cevap; Bitlis, Siirt ve havalisinde teşkilat yapılıyor ve birçok aşiret reisinden de müracaatlar geliyor. Benim de vaktiyle orada ordu komutanlığı yaptığım için etkili aşiret reisi olarak tanıdığım kişilere uzun telgraflarla bilgilendirmede bulundum. 13 Ağustos 1919'da Garzan'da Cemil Çeto'ya, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin Efendi'ye, Şeyh Mahmud Efendi'ye, Şırnaklı Abdurrahman Ağa'ya, Mutkili Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e, Haydar Bey'e, Elazığ'dan 25 Eylül 1919'de telgraf gönderdim.*"[403]

Mustafa Kemal Paşa aşiret reislerine yönelik ilk mektubunu 10 Ağustos'ta Mutki Aşiret Reisi Musa Bey'e yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu mektubunda aşiret reisi Musa Bey'in I. Dünya Savaşı'nda devlet uğruna yapmış olduğu fedakârlıklarını hatırlatmış, 1916 yazında Bitlis'in Ruslardan geri alınmasında göstermiş olduğu üstün gayretleri takdirle dile getirmiştir. Ayrıca Mondros Mütarekesinin çok kötü bir şekilde uygulandığını ifade ederek İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu'da Ermeni devletinin kurulmak istendiğini anlatmıştır. Öte yanda Mustafa Kemal Paşa, Musa Bey'e Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'ye seçildiğini belirtmiş, bölgede Millî Mücadele'nin desteklenmesine yönelik çalışmalar yapılmasını ve ulusal kurtuluş mücadelesine yönelik hiç kimsenin müdahalesine ve muhalefetine müsaade edilmemesini rica etmiştir.[404]

---

[402] Akşahin, "Millî Mücadele Döneminde Van Vilayetinde Aşiretler", 116.
[403] *Atatürk'ün Not Defterleri* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2004), 7/52.
[404] Atatürk, *Nutuk*, 3/937-938, Vesika 47.

2.1.2.2.3. Ali Galip Olayı

Sivas Kongresi toplanmadan önce Hürriyet ve İtilafçı İstanbul Hükümeti kongrenin toplanmasına engel olmak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bu süreçte Sadrazam olan Damat Ferit Paşa, Harput Valisi Ali Galip Bey'i Sivas Kongresinin yapılmasını engellemek ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i tutuklamak üzere görevlendirilmiştir.[405]

Ali Galip, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması için baskı yapmaya başlamıştır. Ancak Vali Reşit Paşa, bu baskılara boyun eğmemiştir. Ali Galip, bir süre sonra Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin Dahiliye Nazırı Adil Bey ile telgraflaşarak, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması konusunda kararlı olduğunu belirtmiş ve bunun yanında aşiretlerden oluşturduğu silahı birliklerle Sivas Kongresi'nin toplanmadan dağıtılacağını taahhüt etmiştir. Bu süreçte İngiliz casus Binbaşı Noel yanında Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem ile Bedirhani ailesinin ileri gelenlerden olan, Celadet ve Kamuran Ali ile birlikte Diyarbekir Kürt Kulübü'nden Malatya'ya geçmişlerdir.[406]

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919 tarihinde XIII. Kolordu komutanlığına, göndermiş olduğu telgrafta Kürtçülük propagandası yapan kişilerin yakalanması gerektiğini ifade etmişti. XIII. Kolordu komutanlığı, Binbaşı Noel ile Cemilpaşazade Ekrem, Celadet ve Kamuran Ali Beylerin Malatya'ya geldiğini fakat Malatya'da bulunan askeri birliğin azlığı nedeniyle adı geçen kişilerin tutuklanmalarına cesaret edilemediğini aktarmış ve yeterli askeri kuvvet istendiğini telgrafla bildirmişti.[407]

1 Eylül 1919'da XII. Kolordunun kurmay başkanlığına III. Kolordu komutanlığınca gönderilen özel şifreli telgrafla, Harput Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil, Kamuran, Celadet ve Ekrem Beyler ile birlikte İngiliz casus Binbaşı Noel'in de tutuklanarak Sivas'a gönderilmeleri istemiştir. Bu sürecin XV. Alay Komutanı İlyas Bey'in emrindeki askeri birlikler tarafından yürütülerek en geç

[405] Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır (1918-1923)*, 266.
[406] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919),* 88-89.
[407] Atatürk, *Nutuk.*, 1/116.

9 Eylül'e kadar Harput'tan Malatya'ya doğru hareket etmesi için gerekli emrin verilmesi XII. Kolordu kurmay başkanlığına rica edilmiştir.[408]

Elâzığ Valisi Ali Galip ise 1 Eylül 1919'da Malatya Mutasarrıfı Halil'e, Sivas'ta toplanacak olan ulusal kongreyi dağıtmak amacıyla Rişvan Aşiretinden silahlı birlik istenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mutasarrıf Halil Bey bu isteği Rişvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa'ya iletmiş olsa da Hacı Bedir Ağa bu konuda herhangi bir adım atmamıştır.[409]

İlyas Bey'e bağlı askeri birliklerin Malatya'ya gelmekte olduğu haberini alan Ali Galip Bey, telaşa kapılıp İzoli aşireti reislerinden Hacı Kaya'dan, gelen askeri birliklere pusu kurmasını talep etmiş, ancak Ali Galip'in bu isteği Hacı Kaya tarafından kabul görülmemiştir. İngiliz casus Binbaşı Noel, kendisinin yakalanıp tutuklanacağını anlayınca yanındaki grup ile kaçmayı başarmışlardır.[410]

Ali Galip, Binbaşı Noel ve beraberindekiler grup Rişvan aşireti reisi Hacı Bedir Ağa'ya sığınmışlardır. Firari grup, Raka köyünde çevredeki bazı Kürt aşiretlerinin ileri gelenlerinin de katıldığı bir toplantı düzenleyerek aşiretleri isyana teşvik etmişlerdir. Ancak yapılan görüşmeler sırasında Hacı Bedir Ağa, firari grubun bölücü tavırlarına karşı sert tutum sergilemiş ve firari gruba böyle maceraya atılmamaların öğütlemiştir.[411]

Mustafa Kemal Paşa, Binbaşı Noel ve Ali Galip'in kaçtıklarını öğrendikten sonra 10 Eylül 1919'da İlyas Bey'e göndermiş olduğu telgrafta, kaçakların süratle yakalanmasını, Bedirhani Kamuran ve Celadet ile Cemilpaşazade Ekrem'in herhangi bir faaliyetinin engellenmesini ve Malatya Mutasarrıflığını Tevfik Bey'in üstlenmesini istemiştir. Ayrıca firarilerin bölgedeki aşiretlerden adam toplayarak harekete geçebilecekleri ihtimaline karşılık III. Kolordu, XIII. Kolordu ve XV. Kolordu Kumandanlıklarına gerekli hazırlığın yapılması talimatı verilmiştir.[412]

---

[408] Atatürk, *Nutuk,* 1/119.
[409] Esen, *Doğu Güneydoğu ve Musul Denkleminde Aşiretler (1918-1922),* 86.
[410] Noel, *Kürdistan 1919: Binbaşı Noel'in Günlüğü*, 48-50.
[411] Hamdi Doğan, "Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2012), 561.
[412] Atatürk, *Nutuk,* 1/146.

Harput Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bey, aşiretlerin kendi saflarında olmayacaklarını anlayınca İlyas Bey'e bir adam aracılığıyla görevlerine dönmek istediklerini bildirdiler. İlyas Bey yaşanan bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Paşa, İlyas Bey'e cevaben, Ali Galip, Halil Bey ve diğerlerinin kesinlikle tutuklanmasını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı telgrafta, İlyas Bey'e Hacı Bedir Ağa'nın reisliğini yaptığı Rişvan aşiretini ve bölgedeki diğer aşiret olan Keven Aşireti reislerini Kuvâ-yı Milliye tarafına çekmek için çalışması gerektiğini belirtmiştir.[413]

Binbaşı Noel, yapmış olduğu temaslardan sonuç alamayarak Halep'e dönme kararı almıştır. Ali Galip ise önce Urfa'ya daha sonrasında Halep'e kaçmıştır. Bu süreçte Ali Galip, Halep'te Binbaşı Noel'in yardımı ile İstanbul Hükümeti'yle irtibat kurmaya devam etmiştir. Bu temaslarda Sivas'ta toplanan kongrenin esas hedefinin Bolşeviklik olduğunu ve dolayısıyla bölgedeki karışıklığın giderilmesi için aşiretler müteşekkil silahlı birlik kurulması gerektiğini belirterek Millî Mücadele karşıtı tutumunu sürdürmeye devam etmiştir.[414]

2.1.2.2.4. Aşiretlerin Ali Galip Olayındaki Etkisi

Damat Ferid Paşa Hükümetinin atamış olduğu Harput Valisi Ali Galip Bey'in Sivas Kongresinin dağıtmaya yönelik teşebbüslerinin başarısız olmasında bölge aşiretlerinin Osmanlı Padişahına ve hilafetine olan bağlılıklarının çok önemli bir etkisi olmuştur. Öte yandan İngiliz casus Binbaşı Noel, Malatya Mutasarrıfı Bedirhani Halil Bey, Bedirhani Celadet ve Kamuran Beylerin Kürtçülük propagandası yaparak aşiretleri ayaklandırma çabaları başarısız olmuştur.

İlyas Bey komutasındaki XV. Alay birliklerinden kaçmayı başaran Ali Galip, Binbaşı Noel ve diğer şahıslar Kâhta'da Rişvan aşireti reisi Hacı Bedir Ağa'ya sığınmışlar ve Sivas Kongresini dağıtmaya yönelik bölücü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hacı Bedir Ağa, firari grup ile yapmış olduğu görüşmelerde, İngiliz casus Binbaşı Noel'in ayrılıkçı tekliflerini şiddetle reddetmiş ve devlete bağlı olduğunu belirtmiştir. [415] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Malatya Vilayetinin ileri gelenlerinden oluşturulan bir Nasihat Heyeti Hacı Bedir Ağa'nın da

[413] Atatürk, *Nutuk*, 1/134-135.
[414] Esen, *Doğu Güneydoğu ve Musul Denkleminde Aşiretler (1918-1922)*, 89.
[415] Mehmet Gündüz "Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 35/100 (2019), 422-423.

yer aldığı Kürt Beylerini ziyaret etmiştir. Heyet aşiret reislerine, Ali Galip'e ve diğer bölücü unsurlara destek olunmamasını istemiştir. Hacı Bedir Ağa gelen bu heyete, firarilerin kendisine misafir oldukları için onlarla görüştüğünü ifade etmiştir.[416]

Ali Galip Olayında, İzoli aşireti reisi Hacı Kaya Bey'in de belirleyici rolü olmuştur. Zira Ali Galip, Hacı Kaya Bey'den, Malatya'ya ilerleyen İlyas Bey komutasındaki XV. Alayın askeri birliklerine pusu kurmasını emretmiş ancak Hacı Kaya Bey bu teklifi kesinlikle reddetmiştir. Öte yandan Hacı Kaya Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşlarında aktif görev almıştır.[417] Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar, Hacı Kaya Bey'in devletine ve milletine bağlı bir şahsiyet olduğunu belirterek Ali Galip Olayındaki belirleyici rolünü anılarında takdirle ifade etmiştir.[418]

2.1.2.2.5. Sivas Kongresinin Toplanması

Anadolu ve Doğu Trakya'nın ortak kaderi için, bütün vatanı temsil edecek bir ulusal kongre toplamak ve Millî Mücadele'nin gidişatını bu kongrenin seçeceği Heyet-i Temsiliye'ye emanet etmek elzem olmuştur. 2 Eylül 1919 akşamı Sivas'a varan Mustafa Kemal Paşa, Sivas halkı tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmış ve milli birlik ve beraberlik yolunda kararlı adımlar atmaya hazır olduğunun sinyallerini vermiştir. Halkın gösterdiği bu teveccüh Millî Mücadele hareketinin Anadolu halkı tarafından benimsendiğinin delilidir.[419]

İstanbul Hükümeti'nin emrindeki Harput valisi Ali Galip'in ve İngiliz ajanı Noel'in bölücü ve zararlı teşebbüsleri sonuçsuz kalarak 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi 25-30 delegenin katılımıyla toplanmıştır.[420] Yapılan engelleme ve baskılara rağmen bir hafta içinde yeni gelen delegelerle kongreye katılım sayı 38'e kadar çıkmıştır.

---

[416] Mehmet Ali Cengiz, *Mondros'tan Cumhuriyet'e Malatya* (Malatya: 2000), 42-44.
[417] Toros, "Mustafa Kemal ile Hacı Kaya Arasında İlginç Telgraflar", 83.
[418] Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 229.
[419] Emine Kısıklı, "Sivas Kongresinin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturmasındaki Önemi", *Atatürk Yolu Dergisi* 1 (Ocak 1988), 33.
[420] Mustafa Kemal, Sivas kongresine katılım konusunda Kazım K. Karabekir'e yazdığı cevapta şöyle diyordu: "(Sivas Kongresi) Gerçi Heyeti Temsiliye de halen Erzurum, Erzincan, Canik, Sivas ve âhiren iltihak etmiş. Diyarbekir'den maada Şarkî Anadolu'nun bazı vilâyetlerinden henüz tâyin olunan mürahhaslar hazır değildir. Fakat Elâziz, Bitlis kongre mukarreratına tamamen itimadını beyan etmiştir." Bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 271.

Sivas Kongresi, 11 Eylül 1919 tarihinde yapılan son oturumla sona ermiştir. Kongre boyunca alınan kararlar, Millî Mücadele'nin seyrini ve Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini derinden etkilemiştir. Kongrenin en önemli sonuçlarından biri, Anadolu ve Rumeli'de faaliyet gösteren tüm Millî Mücadele yanlısı cemiyetlerin tek bir çatı altında birleştirilmesidir. Bu sayede, vatan savunması ve milli birlik için mücadele eden tüm güçlerin tek bir elden yönetilmesi hedeflenmiştir.[421]

Öte yandan, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar ışığında, Heyet-i Temsiliye hem saltanat ve hilafet makamının hem de milletin bekasını korumak için geçici bir hükümet gibi kararlar almıştır. Heyet-i Temsiliye, kendisine tevdi edilen geniş yetkilerle milleti temsil ederek Millî Mücadele'yi örgütleme sorumluluğunu üstlenmiştir.[422]

Sivas Kongresi'nin almış olduğu kararlar Anadolu ve Rumeli'de halkla paylaşılarak Millî Mücadele'nin ulusal boyuta taşınmış olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçeve de yerel halk Heyet-i Temsiliye'ye destek telgrafları çekerek Millî Mücadele'ye manevi destek sağlamışlardır. Aynı şekilde aşiret reisleri de Sivas Kongresinin kararlarına katılmışlardır. Örneğin Midyat kazasından Aşiret Reisi İzzeddin, 24 Eylül 1919'da Sivas'a şu telgrafı göndererek alınan kararlara olan bağlılığını bildirmiştir:

> "*Vatan ve milletin saadet ve selameti için yaptığınız mücahededen dolayı muvaffakiyetlerinizi eltaf-ı ilahiden temenni eder ve on bin kişiyi mütecaviz müsellahla mücahedenize iştirak için amade olduğumuzu ve muazzez vatanımızın selameti uğrunda her bir emrinizi intizarda bulunduğumuzu arz eylerim efendim."*[423]

Bir başka destek telgrafı ise Dersim sancağının Pülümür kazasında yaşayan Belediye Reisi Seyyid, Müdde-i Umumi Vekili Ömer, Nüfus Memuru Mehmed, Tahrirat Katibi Hakkı, Tapu Memuru Ömer, Polatlı Aşireti Reisi Hasan, Erili Aşireti Reisi Süleyman, Gemanlı Aşireti Reisi Yusuf, Balaban Aşireti Reisi Mehmed, Keçili Aşireti Reisi Yakub, Çarik Aşireti Reisi Mustafa Beylerden gelmiştir:

---

[421] Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresince kabul Edilen kararların tam metni için; Bkz. Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008), 207.
[422] Kısıklı, "Sivas Kongresinin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturmasındaki Önemi", 35
[423] Haluk Selvi, "Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükümeti'nin İstifası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 18/54 (2002), 864-865.

"*Ara-yı umumiye-i milletle müteşekkil kongrenin ahval-i umumiye-i hazırayı huzur-ı hazret-i hilafetpenahiye arz ve takdim için vukubulan ve bu suretle enzar-ı milleti tecelli ettiren ve amal-i milliye-i Osmaniye hilafına hareketle hainane bir surette menafi-i Osmaniyeyi heder eden heyet-i hazıra-yı vükelaya adem-i itimadımızı beyan eder ve bu hususta vaki olacak her türlü harekat-ı meşruaya heyet-i umumiyemizle ve hayrat-ı milliyemizle iştirak eyleriz."*[424]

2.1.2.3. Paris Barış Konferansı ve Aşiretlerin Şerif Paşa'ya Tepkileri

İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği İtilaf Devletleri'nin, 18 Ocak 1919'da düzenlediği Paris Barış Konferansı'nda [425] Osmanlı Devleti'nin geleceği ve topraklarının paylaşımı ele alınmaya başlanmıştır. Konferansa Ermeni ayrılıkçı grupların temsilcileri ve Wilson İlkeleri gereğince Osmanlı coğrafyasında özerk veya bağımsız Kürt devletinin teşekkülü için Kürt Teali Cemiyeti'nin temsilcileri de katılmışlardır. Kürt Teali Cemiyeti konferansa Şerif Paşa'yı [426] temsilci olarak göndermiştir.

İngilizler, Şerif Paşa önderliğindeki Kürt Teali Cemiyeti'nin taleplerini titizlikle ele almıştır. İngilizler savaş sonunda bölgedeki Kürt aşiretleri üzerinden politikalar oluşturmaya çalışmışsalar da aşiretler üzerinden bir Kürt politikası yürütememişlerdir. Zira Osmanlı hilafetine sıkıca bağlı olan ve aşiretler halinde örgütlenmiş olan Kürtlerle anlaşmak İngilizler tarafından kolay olmamıştır. Öte yandan İngilizlerin bölgede Ermeni Devletinin kurulmasına öncelik vermesi sebebiyle Kürtlere yönelik politikası başarısızlığa uğramıştır.[427]

---

[424] Selvi, "Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükümeti'nin İstifası", 860.

[425] Paris Konferansı, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin geleceği hesapları içerisinde Wilson İlkelerini dikkate alma zorunluluğu altında 18 Ocak 1919'da toplanmıştır. Konferansa dünya genelinde 32 devlet katılmıştır.

[426] 1865 yılında İstanbul'da doğan Şerif Paşa, Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamlarından Said Paşa'nın oğlu olarak dünyaya gelir. Mekteb-i Sultani'yi başarıyla tamamlayan Paşa, hürriyetçi fikirleri nedeniyle II. Abdülhamit tarafından Stockholm Büyükelçiliği'ne atanır. Bu görevdeyken Jön Türklerle yakın ilişkiler kurar ve II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Pangaltı Şubesi'nin başına getirilir. Ancak Paşa, cemiyetin daha üst düzey kademelerinde yer almak ister ve bu isteği reddedilince İttihat ve Terakki'den ayrılır. Bu ayrılık onu önemli bir muhalif figüre dönüştürür. I. Dünya Savaşı'nın ardından 1919'da Paris Barış Konferansı'na Kürtleri temsilen delege olarak katılır. Fakat Ermeni Nubar ile yaptığı görüşme Kürt halkı tarafından tepkiyle karşılanır ve baskılar sonucunda delegelikten istifa etmek zorunda kalır. Bu olaydan sonra siyasi faaliyetlerden çekilir ve 1951 yılında İtalya'da vefat eder. Bkz. Taner Aslan, "Saidpasazade Mehmet Şerif Pasa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/50 (2011), 1-48.

[427] Esen, *Doğu Güneydoğu ve Musul Denkleminde Aşiretler (1918-1922)*, 118.

İngilizler, Kürt politikasındaki yaşanan çelişkiyi ortadan kaldırmak için Kürtleri ve Ermenileri ortak bir anlaşma etrafında birleştirmeyi hedeflemiştir. Sonuç olarak 20 Kasım 1919'da Ermeniler adına Bogos Nubar Paşa ve Kürtler adına Şerif Paşa arasında yapılan anlaşma ile İngiltere'nin kontrolünde ortak bir "Ermeni-Kürt" devletinin kurulması karar verilmiştir.[428] Fakat bu anlaşma Kürt ileri gelenleri ve bazı Kürt aşiretleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zira Kürt ileri gelenleri Şerif Paşa'nın Ermeni devletinin kurulmasına zemin hazırladığı gibi özerk Kürdistan devletinin Osmanlı Devleti himayesi yerine İngiliz himayesi altına olmasına öfkelenmişlerdi.[429]

Paris'te Şerif Paşa ile Bogos Nubar arasında yapılan bu anlaşma bölgedeki Kürt aşiret reisleri tarafından sert bir şekilde protesto edilmiştir. Örneğin 22 Şubat 1920'de Erzincan bölgesinde yaşayan Balaban, Başuran, Bodman, Medan, Görçeli, Abbas, Rol, Şadi ve Zişan Aşiretlerinin reisleri Fransız Yüksek Komiserliği'ne çekmiş oldukları telgrafta Şerif Paşa'nın Ermenilerle yapmış olduğu mutabakatı şiddetle kınamışlardır.[430]

Erzurum Vilayetinde ise valiliğin Kürt reisleri ile ortak çekmiş oldukları telgrafta Kürtlerin Osmanlı Hükümetine en içten şekilde bağlı olduğu vurgulanarak Şerif Paşa'nın Paris'te yapmış olduğu antlaşmayı kabul etmediklerini bildirmişlerdir.[431] Erzurum'daki önemli bir protesto ise Karayazı bölgesinde yaşayan Cemedanlı Aşireti'nden gelmiştir. Cemedanlı Aşireti reisleri Hasan ve Bedihi Ağalar, Şerif Paşa'yı Kürtlere ihanet ettiğini ifade ederek Kürtler ve Ermenilerin tarih boyunca birbiriyle düşman olduğunu ve bu sebeple Kürt-Ermeni birlikteliğinin imkânsız olduğunu vurgulamışlardır. İstanbul Hükümeti, Cemedanlı Aşiretinin bu protesto telgrafını 2 Mart 1920'de Takvim-i Vekayi'de yayımlayarak tepkiyi resmileştirmiştir.[432]

---

[428] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-Son Meşrutiyet (1919-1920)* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), 2/112.
[429] Selçuk Ural, "Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler", *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 14/15, 2004, 105.
[430] Telgrafın tam metni için bkz. Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan* (İstanbul: Doz Yayınları, 2005), 115-116.
[431] BOA, *DH. ŞFR*, No. 659, Gömlek No. 106, Rumi 24 Şubat 1336 (24 Şubat 1920).
[432] *Takvim-i Vekayi (TZUK),* Rumi 8 Mart 1336 (8 Mart 1920).

Hakkâri bölgesinde yaşayan aşiretler, Hariciye Nezareti'ne çekmiş oldukları telgrafta Kürtlerin ve Türklerin on üç asırdan beri din, ırk ve adet bakımından birbirlerine bağlı olduklarını belirterek Osmanlı Hükümetine bağlı olduklarını bildirerek Şerif Paşa'nın Paris'teki faaliyetlerine protesto etmişlerdir. Hükümet bu telgrafı "Hakkâri Sancağı ile sair mahallerin aşiret reisleri tarafından Hariciye Nezaretine çekilen 1 Mart 1336 (1920) tarihli telgrafın sureti" başlığı ile Takvim-i Vekayi'de yayımlamıştır.[433] Şerif Paşa'ya önemli bir tepki de Mardin bölgesinden gelmiştir. Mardin'deki Mahallemi, Dekşevri, Kercusi, Huberki ve Salihan Aşireti reisleri Paris'te tezgâhlanan Kürt-Ermeni anlaşmasına sert bir tepki göstermişleridir.[434]

Aşiretlerden Şerif Paşa'ya bir diğer önemli tepki ise Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Kâhta bölgesinden gelmiştir. Kâhta Kazasından Meris Aşireti Reisi Hacı Abuzerzade Emin ve Rişvan Aşireti Reisi Hacı Hasanbeyzade Hacı Bahaeddin Beyler, Hıns-ı Mansur Kazasından ise Huzurce Aşireti Reisi Ali Ağazade Ebuzer, Bezliki Aşireti Reisi Hüseyin Ağazade Şeyh Hasan, Melukani Aşireti Reisi Hüseyin Ağazade Ali, Kavi Aşireti Reisi Muhammed Beyler ile Hısn-ı Mansur halkı adına Müftü Hakkı ve Belediye Reisi Ahmed Beylerin imzalı olarak göndermiş oldukları telgrafta Şerif Paşa'nın Paris'teki teşebbüslerine yönelik sert tepki gösterilmiştir. Hükümet Hısn-ı Mansur ve Kâhta bölgesindeki aşiretlerin göndermiş oldukları bu telgrafı Takvim-i Vekayi'de neşrederek kamuoyuna duyurmuştur.[435] Aynı şekilde Eleşkirt, Palu, Silvan ve Mutki kazalarında yaşayan aşiretler reisleri Paris Barış Konferansı'na katılan Şerif Paşa'nın uygunsuz hareketlerini kınamışlardır.[436]

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerinin Şerif Paşa'ya göstermiş oldukları yoğun protestolar önemli bir etki yaratmıştır. Sonuç olarak Şerif Paşa, Paris Barış Konferansındaki görevinden istifa etmek zorunda

[433] Bu telgrafa imza atan aşiretleri reislerinin isimleri: *Mamhuran Aşireti Reisi İsmail, Gravi Aşireti Lezgin, Hakkâri Bey'i Şeyh Hamidpaşazade Abdullah, Çölemerik Kürtleri adına Abbasi sülalesinden Abdullah, Oromar Resi Sito, Merziki Aşireti Reisi Derviş, Veberi Aşireti Reisi Kasım, Bahutan Aşireti Reisi Muhammed, Nasıri Aşireti Reisi Süleyman, Riran Aşireti Reisi Kulihan, Şemski Aşireti Reisi Ömer, Şevli Aşireti Reisi Arif, Haydaran Aşireti Reisi Emin*. Bkz. *Takvim-i Vekayi (TZUK),* Rumi 8 Mart 1336 (8 Mart 1920).

[434] BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı *[DH. EUM, AYŞ],* No. 33, Gömlek No. 74, Rumi 1 Mart 1336 (1 Mart 1920).

[435] *Takvim-i Vekayi (TZUK),* Rumi 6 Mart 1336 (6 Mart 1920).

[436] Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE), *Atatürk Kolleksiyonu*, *[110.9.1.11]*, No. 11, Sıra No. 33, 26 Şubat 1920.

kalmış ve İtilaf Devletlerinin birleşik "Ermeni-Kürt" devletinin kurulması çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2.1.3. İngilizlerin Bölge Aşiretlerini Elde Etmeye Yönelik Faaliyetleri

İngiltere'nin Musul Vilayeti ve diğer bölgeleri işgal etmesine rağmen bölgedeki Osmanlı yönetiminin izleri silinememişti. Bu sebeple İngilizler çıkarlarının kalıcı hale getirebilmek ve Osmanlı idaresinin izlerini tamamen ortadan kaldırabilmek amacıyla bölgedeki aşiretlerle temasa geçmiştir. Musul Vilayetinin İngiliz dış politikasındaki önemi göz önüne alındığında bölgede yürütülecek politikalarda aşiretler önemli bir unsur olmuştur. Diğer taraftan İngiliz devleti için önemli olan Kürt aşiretlerinin ne istediğinden ziyade kendi çıkarlarını korumaktı. Zira İngiltere'nin bölge üzerindeki çıkarları esasen şu üç unsurdan oluşmaktaydı; Hindistan yolunu korumak, Musul, Kerkük petrol sahalarını elde tutmak ve Rus Bolşevizmin güneye yayılmasını engellemektir.[437]

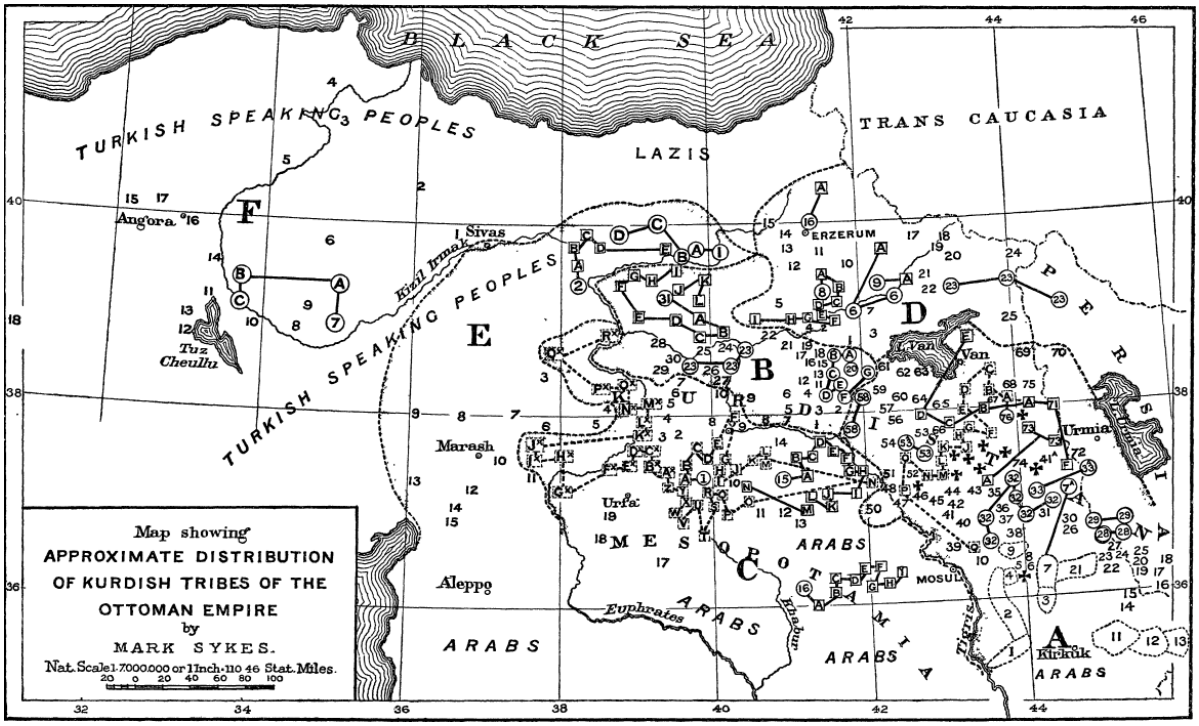
Sonuç olarak İngilizler, çıkarlarının önemli rol oynadığı bölge olan Musul ve çevresinde, Kürt aşiretlerini İngiliz sömürgesine bağlanabilecekleri bir düzen kurmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca İngiliz devlet aklı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Kürt aşiretlerini ise bağımsız veya Ermenilerle müşterek kurulacak bir devlete dahil ederek Türk yönetimi ile Musul-Kerkük bölgesi arasında tampon bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak hem Türk idaresi, Musul'dan uzaklaştırılacak hem de ilerleyen dönemde İngiltere'nin bölgedeki politikalarına yardımcı olabilecek uydu bir devlet kurulmuş olacaktı.[438]

Öte yandan İngilizlerin bölge aşiretlerine yönelik çalışmaları I. Dünya Savaşı'ndan çok daha öncesine dayanmaktadır. Örneğin 1908'de Sir Mark Sykes, Osmanlı İmparatorluğu sınırları altında yaşayan Kürt aşiretlerin listesini hazırlamıştır. Sykes tarafından hazırlanan haritada, aşiretlerin özellikleri ve nerede yaşadıkları kapsamlı olarak ele alınmıştır.[439]

---

[437] Şehriban Mercimek, "Tarih Yazıcılığı ve Kürtçülük Üzerinden Kürt Halkının Suiistimali", *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 76.
[438] Arif Bingöl, *Milli Devlet ve Kürtler* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 28
[439] Sykes, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", 451-486.

Harita 2: *Mark Sykes'in Hazırlamış Olduğu Aşiret Haritası (1908)*

Tablo 11: *Mark Sykes'in Hazırlamış Olduğu Haritaya Göre Aşiretlerin Numaraları*

1. Daudieh	17. Bakihassa	33. Bıradost	49. Spirti	65. Hawatan
2. D'sdie	18. Kialoner	34. Barzan	50. Miran	66. Kekân
3. Şeyhbızın	19. Ghowrnk	35. Nirva	51. Hasenan	67. Bellicar
4. Shaykhan	20. Malkari	36. Reikan	52. Sindi	68. Hani
5. Shabak	21. Khoshnao	37. Zebar	53. Goyan	69. Takuli
6. Mamund	22. Bilbas	38. Aşaghi	54. Dakori	70. ?
7. Girdi	23. Acu	39. Hasenan	55. Şiriki	71. Şikak
8. Halkani	24. Mamash	40. Misuri	56. Balian	72. Zerzan
9. Surchi	25. Mengor	41. Doski	57. Eiru	73. Pinyanişi
10. Bejwan	26. Mamakan	42. Celali	58. Atmanikan	74. Givran
11. Hamawand	27. Baliki	43. Dere	59. Silukan	75. Şemski
12. Caf	28. Prastini	44. Bervari	60. Kiçian	76. Ertuşi
13. Guran	29. Zemzan	45. Kohan	61. Duderi	
14. Nuredi	30. Badeli	46. Şeyhan	62. Alikanlı	
15. Piran	31. Şirvan	47. Reşkan	63. Halaji	
16. Alan	32. Herki	48. Haveri	64. Tiyan	

I. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz genelkurmayı 1919 yılında Sykes'in haritalandırmasını Binbaşı Noel ve Yüzbaşı C. F. Woolley'in hazırlamış olduğu güncel raporlarla harmanlayarak aşiretlerle ilgili yeni bir kitap yayımlamıştır. Bu kitaba Doğu Anadolu ve Kuzey Irak dışında yaşayan Kürt aşiretleri de eklenmiştir.

İngilizler bu çalışmalar sonucunda bölge aşiretleri hakkında titizlikle bilgi toplayarak aşiret politikalarını şekillendirmiştir.[440]

2.1.3.1. Binbaşı Noel'in Faaliyetleri

İngiliz devleti, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nden ele geçirdiği Irak ve Musul coğrafyasında, hâkimiyetini sağlamlaştırmak amacı ile önemli adımlar atmıştır. İngilizler öncelikle Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordusunu etkisiz hale getirerek Musul'un kuzeyindeki Osmanlı askeri varlığını savuşturmak istemiştir. Bu kapsamda Diyarbakır merkezli XIII. Kolordunun lağvedilmesi için Osmanlı hükümetine baskı yapılmıştır.[441] Öte yandan İngilizler istihbarat çalışmalarına da öncelik vererek bölge aşiretlerini kazanmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu istihbarat çalışmalarında bölge aşiretleri üzerinde en etkili olanı Binbaşı Noel'in faaliyetleri olmuştur.[442]

İngiliz aleyhtarlığının Kürt aşiretleri üzerinde yayılması sonucu Zaho'daki İngiliz görevlinin katledilmesi ve Cizre-Midyat aşiretlerin stratejik noktaları ele geçirmek amacıyla baskına hazırlanması İngilizleri ciddi boyutta telaşlandırmıştı. Yaşanan gelişmeler sonucunda İngilizler, Süleymaniye'de görev yapan Binbaşı Noel'in Nusaybin'e gönderilmesine karar verdiler. İngilizler temel amacı Güneydoğu Anadolu'da yaşayan aşiretlerin, İngiliz aleyhtarlığını yok etmek ve bölgede olası olarak kurulabilecek tampon devletin zeminini hazırlamak olmuştur. Sonuç olarak bölge, siyasi manevraların döndüğü önemli olaylara sahne olacaktı.

---

[440] Indian Office Record (IOR), Military Deparment and Records (L/MIL), 17/15/22, Kurdistan and the Kurds, Published by General Staff, 1919.

[441] Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır (1918-1923),* 103.

[442] 1886'da İngiltere'de dünyaya gelen Edward William Charles Noel, Birinci Dünya Savaşı sırasında 30 Mart 1915'te Süleymaniye'de, akabinde de geçici görevlendirme ile Nisan 1915'te İran'ın Ahvaz kentinde görev almıştır. Esasen Hindistan Hükümeti siyasi subaylarındandır. Dört sene boyunca kuvvetleri ile İran'da İngilizler lehine faaliyetleri örgütleme görevini yerine getirmiştir. Bu dönemde Türklerin, Kuzey İran'a girmeleri ve Alman Lawrance'i olarak bilinen Wilhelm Wassmuss'un Güney İran'da aşiretler yardımıyla İngiliz karşıtı faaliyetler yürütmesine karşın, Şeyh Hazal ve Bahtiyari aşiretinin yardımının sağlamasında çalışmış ve Türk-Alman faaliyetlerine karşılık anti-faaliyetlerde bulunmuştur. Mütareke döneminde İngiltere'nin Bağdat Komiserliğine istihbarat subayı olarak görevlendirilmiştir. Bağımsız veya otonom bir Kürt devleti fikrinin şiddetli savunucusu olmuştur. 1 Kasım 1918'de yeniden Süleymaniye'ye atanmıştır. Buradaki görevi İngiliz yönetiminin bölgede yerleşmesini sağlamak olmuştur. 1919 ile 1923 yılları arasında Doğu Anadolu ve Irakta Kürtler-Ermenilerle ilgili istihbarat çalışmaları yürütmüştür. Ali Galip hadisesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın teyakkuzu sayesinde Anadolu'da giriştiği görev başarısızlıkla sonuçlanınca İngiltere'ye dönmüştür. Burada da Kürtler konusunda birkaç resmi girişimde bulunmuştur. 1974 yılında hayata gözlerini yummuştur. Bkz. Seyfi Ali Durmuş, *ATASE Arşivi Belgeleri Işığında Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 61-62.

12 Nisan 1919'da Nusaybin'e gelen Binbaşı Noel, geliş amacını Osmanlı makamlara bilgi vermeden bölgedeki aşiretler ile temasa geçmiştir. Noel yapmış olduğunu temaslar sonucunda Nusaybin'deki aşiretlerin Osmanlı yanlısı olduklarını gözlemlemiştir. Aynı şekilde aşiretlerin Ermeni ve İngiliz aleyhtarı olduğu anlamıştı. Sonuç olarak Binbaşı Noel Nusaybin'de aşiretlerle ilgili bir şey yapamayacağını anlayarak bu sefer Mardin bölgesindeki aşiretleri yoklamaya karar vermişti.[443] Bölgedeki gelişmeleri takip eden XII. Kolordu Komutanlığı ise Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu telgrafta, Binbaşı Noel'in Nusaybin'deki aşiretler hakkında bilgi toplayarak çatışmaların yeniden başlaması durumda aşiretlerin askeri kuvvet miktarını tespit etmeye çalıştığını ve bu durumun belirtilen şahsın vazifesi dışındaki faaliyetler olduğunu bildirmişti.[444]

Binbaşı Noel, Mardin'e 20 Nisan 1919'da gelerek öncelikle bölgedeki Amerikan misyonerleri ve Hristiyan gruplarla görüşmüştür. Bölgenin en güçlü Arap aşiretlerinden biri olan Şammar Aşireti Reisi Ali Abdurrezzak ile görüşmesinde, İngiliz aleyhtarlığını açıkça görmüştü. Sonrasında Halep'e geçen Binbaşı Noel, 25 Nisan ile 10 Mayıs arasında burada kaldı. XII. Kolordu Kumandanlığı, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Mardin ve Nusaybin aşiretlerinin Binbaşı Noel'e yüz vermediklerini belirtmiştir.[445]

11 Mayıs 1919'da Mardin'e geri dönen Binbaşı Noel, bu sefer XII. Kolordu'ya bağlı V. Tümen Komutanı Yarbay Kenan Bey ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Yarbay Kenan Bey, General Allenby'nin XIII. Kolordu'nun dağıtılmasını öngören 12 maddelik talimatına uymayacağını açıkça ifade etmiştir.[446] Mardin'deki görüşmelerden sonuç alamayan Binbaşı Noel, 13 Mayıs'ta Midyat'a giderek Mahallami Aşireti'ni ziyaret etmiştir. Aşiret reisi Şeyh Halil'in misafiri olan Noel, bu esnada Mahallami aşiretinin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını gözlemleme fırsatı yakalamıştır. Hatta aşiret reisinin amcası Halaf Bey'in Osmanlılar tarafından idam edilmesine rağmen aşiretin hala Osmanlı Hükümeti'ne sadık olması Noel'i oldukça şaşırtmıştır. Midyat'tan umutsuz ve şaşkın bir şekilde ayrılan Noel, rotasını 17 Mayıs'ta Savur'a çevirmiştir ve burada Habasbani Aşireti Reisi İzzettin Bey

[443] Serdar Sakin, "İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/27 (2009), 265-278.
[444] Esen, *Doğu Güneydoğu ve Musul Denkleminde Aşiretler (1918-1922),* 52.
[445] BOA, *DH. ŞFR*, No. 627, Gömlek No. 69, Rumi 27 Nisan 1335 (27 Nisan 1919).
[446] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, 33.

tarafından ağırlanmıştır.[447] Noel, 21 Mayıs'ta ise Avine'ye geçmiş, burada Sürgücü ve Şeyhan aşiretlerine ziyaret etmiştir. Aşiret reislerine İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu siyasetinden bahseden Noel, aşiretlerden umduğu desteği bulamamıştır. Binbaşı Noel nihayetinde Diyarbekir'e gitmek için harekete geçmiştir. Noel'in Diyarbekir yolculuğu esnasında 31 Mayıs'ta Milli Aşiretine ziyaret etmiş ve aşiret reisi Mahmud Ağa'nın İngilizler ile temas kurulabilecek bir kişilik olduğunu gözlemlemiştir.[448]

Binbaşı Noel, Milli Aşireti'ndeki ziyaretini tamamladıktan sonra Karacadağ üzerinden Diyarbekir'e geçmek üzere yola koyulmuştu. Yolculuğu sırasında kendisi Mahallemi Aşireti tarafından durduruldu. Aşiret temsilcileri, Binbaşı Noel'e İngilizlerin ülkeye girişinin yasak olduğunu bildirdiler. Bu durum karşısında Binbaşı Noel, soğukkanlılığını koruyarak kıvrak zekâsını kullanmaya başlamıştır. Noel, aşiret temsilcilerine İngilizlerin de tıpkı kendileri gibi aşiretler halinde yaşadıklarını ve her bir aşiretin kendi lideri ve kuralları olduğunu anlattı. Binbaşı Noel'in zekice ve ikna edici konuşması aşiret temsilcilerini etkilemiş ve Noel'in Diyarbekir'e gitmesine izin verilmiştir.[449]

Diyarbekir'e geldiği zaman Binbaşı Noel, Kürt Teali Cemiyeti'nin yöneticileriyle temasa geçerek, cemiyet hakkında bilgi toplamaya çalışmıştı. Noel, cemiyetin temsilcileriyle yapmış olduğu görüşmeler sonucunda bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasının İngilizlerin çıkarlarına uygun olabilecek bir unsur olabileceğine kanaatine varmıştır. Bu kapsamda İngilizleri, Kürtlerle daha da yakınlaştırmak amacıyla Halep'te tutuklu olan bazı Diyarbekirli kişilerin serbest bırakılmasını sağlamıştır.[450]

Binbaşı Noel'in Diyarbekir'deki Kürt halkının yanına çekmeye dönük çalışmaları sonuçsuz kalmış ve Kürtlerin İngilizlere yönelik tavrında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Öte yandan Kürt Teali Cemiyeti'nin bile, İngilizlere yönelik şüpheleri devam etmekteydi. Zira İngilizlerin Paris Barış Konferansı'nda bölgede Ermeni devletinin kurulmasına açıkça destek vermesi bu şüpheleri daha da

[447] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, 34.
[448] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, 36.
[449] Öke *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, 37.
[450] Selçuk Ural, "Arşiv Belgeleri'ne Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 11 (2004), 58.

arttırmıştır. Bu sebeple Binbaşı Noel'in faaliyetleri bölgedeki İngiliz aleyhtarlığını yok etmeye yetmemiştir.[451]

Diyarbekir'den Halep'e geçen Binbaşı Noel, 19 Ağustos 1919'da Kürt Teali Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden olan Celadet Ali ve Kamuran Ali Bedirhani ile buluşmuştur.[452] Bedirhaniler ile yaptığı görüşmeden sonra Halep'ten Pazarcık-Elbistan bölgesindeki aşiretleri ziyaret eden Noel, 25 Ağustos'ta Atmalı Aşiretine ve 26 Ağustos'ta ise Sinemilli Aşireti'nin misafiri olmuştur. Bu aşiretlerin ziyaretleri sırasında Binbaşı Noel, Kürt milli duygularının uyanmış olduğunu gözlemlemiş ve İngiliz propagandasının işe yaradığını düşünmüştür.[453]

31 Ağustos günü Malatya'ya doğru yola çıkan Noel, 2 Eylül'de Kürecik Aşireti'nin misafiri olmuştur. Akabinde 3 Eylül'de Malatya'ya ulaştığında Bedirhani ailesine mensup Mutasarrıf Halil Bey'le görüşmüştür. Öte yandan Binbaşı Noel Malatya'da, Harput Valisi Ali Galip Bey'e koordineli bir şekilde hareket ederek Mustafa Kemal Paşa önderliğinde toplanacak olan Sivas Kongresi'nin çalışmalarını engellemek adına birtakım faaliyetlere girişmiştir.[454] Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1919'da XII. Kolordunun kurmay başkanlığına III. Kolordu komutanlığına gönderdiği özel şifreli telgrafla, Harput Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil, Kamuran, Celadet ve Ekrem Beyler ile birlikte İngiliz casus Binbaşı Noel'in de tutuklanarak Sivas'a gönderilmeleri istemiştir. Bu sürecin XV. Alay Komutanı İlyas Bey'in emrindeki askeri birlikler tarafından yürütülerek en geç 9 Eylül'e kadar Harput'tan Malatya'ya doğru hareket etmesi için gerekli emrin verilmesi XII. Kolordu kurmay başkanlığına rica edilmiştir.[455]

Mustafa Kemal Paşa emrindeki birliklerin kendisini tutuklamak üzere birlik gönderildiğini öğrenen Binbaşı Noel, Malatya'dan gizlice kaçmıştır. Hatta Noel ve yanındakiler, bir Türk birliği tarafından yakalanmak üzereyken yaptıkları oyun ve blöf sayesinde kurtulmayı başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirler sayesinde Sivas Kongresini dağıtamayan Binbaşı Noel, Ali Galip ve Bedirhani kardeşlerle birlikte Halep'e kaçmak zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak Binbaşı

[451] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919,* 50.
[452] Ural, "Arşiv Belgeleri'ne Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri ", 61.
[453] Noel, *Kürdistan 1919: Binbaşı Noel'in Günlüğü*, 2010, 17-18.
[454] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919,* 41.
[455] Atatürk, *Nutuk,* 82.

Noel, Anadolu coğrafyasında yürütmüş olduğu İngiliz propagandası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması sonucundan Noel, İngiltere'ye dönmek zorunda kalmış ve İngiliz hükümetine bölge ile ilgili çeşitli raporlar ve teklifler sunmuş olmasına rağmen hiçbir zaman aktif bir göreve getirilmeyerek pasif göreve çekilmiştir.[456]

2.1.3.2. Yüzbaşı Woolley'in Milli Aşiretine Ziyareti

İngilizler bölgedeki aşiretleri yanlarına çekmek amacıyla Binbaşı Noel dışında Yüzbaşı Woolley'i[457] de sahada görevlendirmiştir. Bu kapsamda Bağdat'tan Urfa'ya gelen Yüzbaşı Woolley, 12 Mayıs 1919'da Siverek'e gelmiştir. Burada Zaza Kürtlerinin Reisi Cudi Paşa'nın misafiri olmuş, Kırvar, Ketikan ve Berazi aşiretlerinin reisleri ile görüşmüştür. Bu temaslarda aşiretlerde İngiliz aleyhtarlığını gözlemleyen Woolley [458] 13 Mayıs'ta Siverek'ten ayrılmış ve 14 Mayıs'ta Viranşehir'e geçmiştir. Viranşehir Milli Aşiretinin reisleri ile temasa geçmiştir.[459]

16 Mayıs 1919 tarihinde Yüzbaşı Woolley, Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey ile özel olarak görüşmüştür. Bu görüşmede Woolley, Milli Aşireti'nin Osmanlı Hükümeti ile olan zayıf olan ilişkisini kullanmaya çalışmıştır. Öte yandan Mahmut Bey, Yüzbaşı Woolley'e İngilizlere karşı harekatta bulunma girişimlerinin olmadığını ve Osmanlı hükümetinin aşiretine uyguladığı sert yöntemlerden ötürü merkezi hükümetle dost olmadığını ifade etmiştir. Yüzbaşı Woolley Milli Aşireti ile yapmış olduğu görüşmeleri tamamlayarak 17 Mayıs'ta Viranşehir'den ayrılmıştır.[460]

Öte yandan Mahmut Bey, Halep'teki İngiliz General Barrow'a göndermiş olduğu mektupta İngiliz Hükümeti'ne karşı kötü bir niyet beslemediğini ifade etmiştir. Bu mektup General Barrow'u oldukça memnun etmiş ve bu nedenle 30 Haziran 1919 tarihinde Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'e Urfa'da görüşmek için

[456] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, 119-120.
[457] Yüzbaşı Charles Leonard Woolley, bu dönemde İngiliz İntelligence Servisi'nin propanganda bölümünde görevlisiydi. Halep merkezli İngiliz karargâhına bağlı olarak Urfa ve çevresinde görevlendirilmişti. Woolley, aslında bir arkeolog olup Sümerlere air Ur kenti ile ilgili yaptığı kazılarla tanınmıştır. Özellikle Arap aşiretleri arasında Osmanlı karşıtı etkin propaganda yapan İngiliz casus Thomas Edward Lawrence'le birlikte Kargamış'ta kazılarda bulunmuştur. Bkz. Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2019), 48.
[458] Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, 57.
[459] Ayabakan, *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925*), 65.
[460] Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, 52-58.

randevu vermiştir.[461] 30 Haziran'da General Barrow Urfa'ya gelmiş[462] ancak Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey bu görüşme için XIII. Kolordu komutanlığınca izin istemiş ve komutanlık görüşme iznini vermediğinden ötürü gerçekleşmemiştir.[463]

Esasen İngilizlerin Milli Aşireti ile temasa geçmelerinin en önemli nedeni, 1 Temmuz 1919 tarihinde XIII. Kolordu Komutanlığınca hazırlanan ve Harbiye Nezareti'ne gönderilen raporda belirtilmiştir. XIII. Kolordunun raporuna göre, İngilizler, Diyarbakır Vilayetini işgal edebilmek için bölge aşiretlerini ve özellikle geçmişte Osmanlı Hükümeti ile problemler yaşayan Milli Aşiretinin desteğini almaya çalışıyorlardı.[464] 8 Temmuz 1919 tarihinde XIII. Kolordunun Harbiye Nezaretine gönderdiği başka bir raporda, Diyarbakır, Bitlis ve Elaziz vilayetlerindeki aşiretlerin 50.000 ila 60.000 arası kadar küçük ölçekli silahlı birliklerinin bulunduğunu ifade ederek bu birliklerin İngilizler tarafından desteklenip Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılırsa bölgenin korunmasında sorun yaşanabileceği ifade edilmiştir. Aynı raporda bölgede yaşanabilecek olası düşman işgaline karşı Osmanlı Devleti'nin bölge aşiretlerini kullanarak savunma yapabileceği belirtilmiştir.[465]

Esasen Milli Aşireti Mahmut Bey, İngiliz ve Osmanlı hükümetleri arasında mekik dokuyarak hangi taraf daha güçlü ise pozisyonunu ona göre belirlemiştir. Zira Mahmut Bey'in Yüzbaşı Woolley'e Osmanlı hükümetine karşı söylediği olumsuz ifadelere rağmen aynı Mahmut Bey, 4 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu mektupta Osmanlı Hükümeti'ne olan bağlılığını bildirmiştir. Aşiret reisi Mahmut Bey'in ikircikli tavrı çok uzun sürmeyecek ve 1920 yılında TBMM Hükümetine karşı isyana dönüşecektir.[466]

---

[461] Müslüm Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa: Anılar-Belgeler* (Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, 2010), 17-18.
[462] Ahmet Can Hacıoğlu, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Mondros Mütarekesi Sonrası Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da İngiliz Faaliyetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2022), 276.
[463] Müslüm Akalın, *Hocazâde Muâllim Fikrî Bey'in Urfa Kurtuluş Savaşı Hatıraları* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2021), 18.
[464] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi* (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 7, Mart 1954), 32-33, Belge No: 147.
[465] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi* (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 10, Aralık 1954), 23, Belge No: 231.
[466] Hacıoğlu, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Mondros Mütarekesi Sonrası Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da İngiliz Faaliyetleri,* 278.

2.1.3.3. İngilizlerin Seyit Taha ve Simko İsmail'i Kullanma Girişimleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte, İngilizler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da nüfuzlarını genişletmek için çeşitli planlar uygulamaya koydular. İngilizler Müslüman Kürt halkını ve Hakkâri'de yaşayan Nasturileri de kendi çıkarları için kullanmaya çalışmışlardır. Bu planın arkasındaki temel amaç, böl-parçala-yönet stratejisini uygulayarak Ortadoğu petrollerine erişimi kolaylaştırmak ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için İngilizler bölgeye ajanlar göndererek ve aşiretlere maddi destek sağlayarak onları kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Örneğin, Şemdinanlı Seyyid Taha ve İran sınırındaki Şikak aşiretinin reisi Simko İsmail Ağa ile temas kurarak siyasi ve maddi destek verdiler. Bu sayede bölgedeki güç dengesini kendi lehlerine çevirmeyi ve Osmanlı'nın kontrolünü zayıflatmayı amaçladılar. Ancak İngilizlerin bu planları her zaman başarılı olmadı. Bazı aşiret liderleri ve halk grupları İngilizlerin niyetlerini anlayarak onlarla iş birliği yapmayı reddettiler. Ayrıca Osmanlı Devleti de bu duruma karşı koymak için çeşitli adımlar attı ve bölgedeki varlığını korumaya çalıştı. Sonuç olarak, İngilizlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uyguladığı böl-parçala-yönet stratejisi karmaşık ve çok yönlü bir konudur. Bu planın hem bölgedeki halklar hem de Osmanlı İmparatorluğu üzerinde önemli etkileri olmuştur.[467]

Seyyid Taha'nın Şeyh Ubeydullah soyundan gelmesi Hakkari ve Şemdinli bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretleri üzerinde manevi bir etkiye sahipti. İngilizler Seyit Taha'nın bu nüfuzundan yararlanmak çalışmış ve kendisine Urmiye'den Cizre'ye kadar ki bölgenin emirliği vaad edilmiştir. İngilizlerin amacı bölgeyi Osmanlı idaresinden tamamen çıkararak kendi kontrolünde bir idare hedeflemekteydi. İngilizler hedeflerinin gerçekleştirilmesi için Seyit Taha ile Nasturileri bir araya getirerek çıkar ittifakı kurdurmuştur. Seyyid Taha İngilizlerden aldığı yardım ile bölgedeki Kürt aşiretlerinden destek istemiştir ancak Hakkari ve

[467] Haluk Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *BELLETEN* 74/271 (2010), 806-807.

Şemdinli bölgesinde yaşayan Oramar ve Rosteki aşiretleri Seyyid Taha'nın bu teklifini geri çevirmişlerdir.[468]

İngilizler, Seyyid Taha'nın etkisinin yetersiz olduğunu anladıktan sonra kendisine olan desteğini geri çekmiştir. Seyyid Taha da bu süreçte, İngilizlerle işbirliğinin bölgedeki Müslüman aşiretlere zarar vereceğini anlayarak 6 Ocak 1920 tarihinde hükümete bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta devlete ve hilafete olan bağlılığını açıkça belirtmiştir. Ancak Osmanlı hükümeti, Seyyid Taha'nın bu yeni tutumuna ilk başta oldukça ihtiyatlı yaklaşmış ve Van Vilayeti valiliğinden bu konuda bilgi istemiştir.[469]

İngilizlerin işbirliği yapmak istediği bir diğer aşiret, Şikak aşireti reisi Simko İsmail Ağa olmuştur. Şikak Aşireti, Salmas ve Urmiye'nin güneybatısındaki Somay ve Bradost dağlık bölgelerinde yaşayan kalabalık bir aşirettir.[470] Simko İsmail Ağa, bölgedeki hakimiyeti sağlamak amacıyla İngilizlerin temasına olumlu cevap vermiş ve Osmanlı Devleti kontrolündeki topraklarda ise Kürt aşiretleri ittifak kurmaya çalışmıştır. Aşiretlerle ittifak kurma girişimleri sonuçsuz kalınca 1918-1919 yıllarında İngilizlerin de teşvikiyle Kürtlerin önde gelen dini liderlerinden Seyyid Taha ile ittifak etmek zorunda kaldı. Ancak Seyyid Taha'nın aşiretlerden gerekli desteği alamaması ve İngilizlerin Seyyid Taha'nın desteğini geri çekmesi Simko İsmail Ağa'nın farklı arayışlara girişmesine neden olmuştur.[471]

İngilizlerin kışkırtmalarına rağmen Simko, İngilizlerin bölgedeki etkisinin zayıflığı görerek bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bu durum sonucunda İngilizler, Simko tehdit olarak görüp İran devleti ile işbirliğine girişmiştir. Zira Simko, İngiliz kontorlündeki Kuzey Irak aşiretlerini etkilebilecek güce sahipti. İran devleti İngilizlerinde desteği Simko'yu yok etmek amacıyla askeri harekatlar

[468] Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", 807.
[469] BOA, *DH. ŞFR*, No. 107, Gömlek No. 24,15 Cemazeyilevvel 1338 (26 Ocak 1920).
[470] Fatih Ünal, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *Tarih Dergisi* 44 (2012), 170.
[471] Ayabakan, *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925)*, 90-92.

yapmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine Simko İsmail Ağa, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını bildirerek silah ve cephane desteği istemiştir.[472]

Osmanlı Devleti'ne bağlılığını görünürde ilan eden Simko İsmail Ağa, Van ve civarındaki aşiretlerin bazıları da haraca bağlayarak bölgede kendi otoritesini kurmaya çalışmıştır. Bu duruma karşı Van Vilayeti Valisi Haydar Bey, Simko ile özel olarak temasa geçerek bölgede değişen dengeleri göz önüne alarak hareket etmesi gerektiği noktasında tavsiyede bulunarak Osmanlı Hükümetine bağlı olmasının kendi aşireti için daha hayırlı olacağını dile getirmiştir. Vali Haydar Bey ile Simko arasındaki ilişki daha da derinleşecek ve ilerleyen süreçte bu ikili yüz yüze görüşerek bölgeki gelişmeleri ele almıştır.[473] Netice itibariyle Vali Haydar Bey'in özel çalışmaları ile Milli Mücadele süreci boyunca Simko İsmail Ağa'nın Şikak aşireti, zararsız hale getirilmiştir. Öte yandan Simko İsmail Ağa'nın esas mücadelesi İran devleti ile olmuş ve bu mücadeleyi 1930 yılında İran devleti tarafından öldürülünceye kadar sürdürmüştür.

2.2. TBMM'nin Açılışından Lozan'a Kadar Aşiretler

Sivas Kongresinden sonra Anadolu'daki ulusal mücadele önemli boyuta ulaşmış ve İstanbul Hükümeti sadrazamı Ali Rıza Paşa kabinesinde, Heyet-i Temsiliye'nin yarattığı etkiyi göz önünde bulundurarak Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmenin uygun olabileceği kanaati ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya'da görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda alınan kararlara göre Mebusan Meclisinin açılması kararlaştırılmış ve vatan bütünlüğünün önemi vurgulanmıştır. Sonuç olarak 1919 sonbaharında ülke genelinde seçimler yapılarak son Osmanlı Mebusan Meclisi teşekkül etmiştir.

12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin faaliyetleri İngiliz işgali yüzünden sınır kalmıştır. Ancak bütün baskılara rağmen Mebusan Meclisi 17 Şubat 1920'de "Misak-ı Milli" gibi önemli bir kararı alarak Osmanlı Devleti'nin sınırları netleştirilmiş ve tam bağımsızlık vurgusu yapmıştır. Ancak "Misak-ı Milli" kararları, İtilaf devletlerinin hoşuna gitmeyerek 16

[472] BOA, *Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti [DH. KMS]*, No. 50, Gömlek No. 25, Sıra No. 11, Hicri 15 Cemazeyilevvel 1338 (5 Şubat 1920).
[473] Sarı, "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", 94.

Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesine neden olmuştur. Nihayetinde birçok Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Öte yandan padişah VI. Mehmed Vahdettin Mebusa Meclisi'ni de feshetmiştir.

2.2.1. Meclisin Açılışı ve Aşiret Mensubu Mebuslar

Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un resmen işgalinden sonra 19 Mart 1920'de vilayet, liva ve kolordu komutanlıklarına göndermiş olduğu telgrafta seçimlerin yapılacağını ilan ederek meclisin behemehâl Ankara'da toplanması gerektiğini ifade etmiştir. Nihayetinde yapılan seçimlerden sonucunda yeni meclis 23 Nisan 1920'de işgallere karşı daha güvenli bir bölgede olan Ankara şehrinde açılarak Millî Mücadelenin önemli bir safhası başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkan olarak seçildiği mecliste Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden birçok aşirete mensup kişiler mebus olarak yer almışlardır. Bu mebuslar birinci yasama dönemi olan 23 Nisan 1920 – 15 Nisan 1923 tarihleri arasında görev yapmış olup meclisin önemli bir parçası olmuşlardır. Öte yandan aşiret mensubu mebuslar Millî Mücadele'ye aktif destek vererek TBMM'de aktif rol oynamışlardır. I. Dönem TBMM'nin vilayetlere ve mensup oldukları aşiretlere göre mebusları Tablo 12'da gösterilmiştir:

Tablo 12: *Aşiret Mensubu TBMM Üyeleri*

	Seçildiği Bölge	Mebus Adı	Mensup Olduğu Aşiret
1	Dersim (Tunceli)	Ahmet Ramiz	Karaballı Aşireti
2	Dersim (Tunceli)	Diyap Ağa	Ferhaduşağı Aşireti
3	Dersim (Tunceli)	Hasan Hayri Bey	Şeyh Hasanlı Aşireti
4	Dersim (Tunceli)	Mustafa Ağa	Abbasuşağı Aşireti
5	Erzincan	Hüseyin Bey	Abbasuşağı Aşireti
6	Kırşehir	Mehmet Rıza Bey	Ceridli (Türkmen) Aşireti
7	Malatya	Hacı Bedir Ağa	Rişvan Aşireti
8	Malatya	Reşit Ağa	Hüveydi Aşireti
9	Maraş	Yakup Hamdi Bey (Paşo Ağa)	Atmalı Aşireti
10	Mardin	Esat Bey	Milli Aşireti
11	Mardin	Mehmet Necip Bey	Rutan Aşireti
12	Mardin	Mithat Bey	Milli Aşireti
13	Urfa	Bozan Bey	Berazi Aşireti
14	Van	Hasan Sıddık Bey	Haydaran Aşireti
15	Van	Kâmil Efendi	Mendan Aşireti

TBMM açıldığı ilk haftalarda olağanüstü kararlar alarak "İcra Vekilleri Heyeti" teşekkül edilmiş ve hâkimiyet-i milliye prensibi esas alınmıştır. Öte yandan Meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1920 tarihinde mecliste yapmış olduğu bir konuşmasında Anadolu halkının birlik ve beraberliği önemini vurgulamış ve şu önemli cümleleri ifade etmiştir:

> *"Meclisi Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı islâmiyedir, samimî bir mecmuadır. ..... Binaenaleyh, menafiimiz müteşerektir. Tahlisine azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil, hepsinden memzuç bir unsur-u islamdır."*[474]

2.2.2. Millî Mücadele'ye Destek Veren Aşiretler

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan aşiretlerin ezici çoğunluğu Millî Mücadele döneminde maddi ve manevi destek sağlamışlardır. Millî Mücadele'nin birçok cephesinde yararlılık gösteren aşiretlerin TBMM Hükümetine verdiği desteğinin kritik olduğunu ifade edebiliriz. 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesine kadar Anadolu'da ve özellikle de Batı Anadolu'da fiili bir savaş hali söz konusu olduğundan dolayı doğu bölgelerinin güvenliği, ehemmiyetli bir konu olmuştur. TBMM Hükümeti bu kapsamda nihai askeri zafere ulaşıncaya kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan aşiretlerle olan ilişkisini kesintisiz olarak sürdürmeye çalışmıştır.

3.2.2.1. Doğu Cephesinde Aşiretler

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile İstanbul Hükümeti tarafından Azerbaycan ve İran'daki Osmanlı birlikleri 1878 Berlin Antlaşması sınırlarına geri çekilme emri verilmiştir. İtilaf Devletleri, mütareke hükümleri gereğince Osmanlı Ordusunu kısa sürede tasfiye ederek Anadolu'nun işgalini ve doğuda Ermeni devletinin kurulmasını hedeflemişlerdir.

Kafkas İslam Ordusu ve IX. Osmanlı Ordu'nun lağvedilme kararının alınması ile Doğu Anadolu'da Ermeni tehdidi artmaya başlamıştır. IX. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa ordunun terhis işlemini ağırdan almaya çalışmış ancak İngilizlerin 19-24 Aralık 1918'te tepki olarak Batum'u işgal etmesi ile durumun ciddiyeti artmıştır. Öte

[474] *Türkiye Büyük Millet Meclislisi Zabıt Ceridesi,* 1/165, 1 Mayıs 1336 (1920).

yandan 7 Ocak 1919'da Kars'ta İngiliz General Walker ile Yakup Şevki Paşa arasında görüşmeler yapılarak IX. Ordu'nun lağvedilmesini ele alınmıştır. Yakup Şevki Paşa yoğun İngiliz baskısı karşısından 1878 sınırına geri çekilmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde Kars, Ardahan ve Batum bölgelerinde Osmanlı birlikleri tamamen çekilerek IX. Ordu Erzurum'a kaydırılmıştır. Öte yandan Yakup Şevki Paşa ise ordunun geri çekilmesi emrini vermişse de IX. Ordu'nun silah, malzeme ve teçhizatını İngilizlere teslim etmeyerek güvenli bölgelere nakletmiştir. Yakup Şevki Paşa'nın bu adımı lağvedilen IX. Ordu'nun yerine kurulan XV. Kolordu'nun askeri kaynağını teşkil etmiştir. Bu süreçte XV. Kolordu komutanlığına ise bölgeyi çok iyi bilen Kazım Karabekir Paşa getirilmiştir.[475]

Osmanlı ordusunun çekildiği yerlerde devlet kurmak isteyen Ermeniler, İngilizlerin desteği ile hemen harekete geçmeye başlamışlardır. Yakup Şevki Paşa'nın gizli desteği ile düzenlenen kongrelerde bölgenin Müslüman ve Türk yurdu olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak 30 Kasım 1918 ve 2 Aralık 1918 tarihleri arasında toplanan II. Kars Kongresinde alınan karar ile "Kars Milli İslâm Şurası Hükümeti" kurulmuş ve bu hükümetin başkanlığına Cihangirzade İbrahim Bey getirilmiştir. Ayrıca bölge aşiretleri yeni oluşuma aktif destek vermiş olup örneğin Digor'daki Camandanlı (Cemaldini) Aşireti'nden Maksud Ağa oğlu Hasan Ağa, kurulan yeni hükümetin parlamentosunda yer almıştır.[476]

Kars'taki milli hareket, Ardahan, Batum, Artvin, Iğdır ve Nahçıvan bölgelerine de yayılarak 17 Ocak 1919'da alınan kararla tarihinde Cihangirzade İbrahim'in başkanlığında Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti teşekkül etmiştir. Ancak bu hükümet uzun ömürlü olamamış, İngilizler 19 Nisan 1919'da Kars'ı işgal ederek bu yapılanmaya son vermişlerdir. Ayrıca İngilizler hükümet üyelerini tutuklayıp Malta'ya sürgüne göndermişlerdir.[477]

Ermeniler 30 Nisan 1919'da İngilizlerin desteği ile Kars şehrinin yönetimini devraldılar. Bu süreçte Ermeniler, Kars, Kağızman, Iğdır bölgelerini Erivan'da

[475] Yel, "Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etme Çalışması", 1-19.
[476] Orhan Yeniaras, *Kurtuluş Savaşı'nda Kars* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 39.
[477] Ahmet Ender Gökdemir, "Millî Mücadele'de Elviye-i Selase", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 7/19 (1990), 151-160.

kurulan Ermenistan Cumhuriyetine dâhil ettiler. Kars ve civarındaki Ermeni işgali sonucunda Müslüman nüfusa yönelik ciddi boyutta şiddet ve baskı uygulanmıştır.[478]

Anadolu'da ortaya çıkan milli hareket ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlayan ulusal bağımsızlık hareketi Doğu Anadolu'da yaşanan gelişmeleri takip etmiştir. 22 Haziran 1919'da yayımlanan Amasya Genelgesi ile Millî Mücadele'nin ana hatları vurgulanmış ve 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında XV. Kolordu'nun desteği ile toplanılan Erzurum Kongresi'nde Hristiyan azınlıklara siyasî hâkimiyet ve sosyal dengeyi bozacak imtiyazlar verilemeyeceği açıkça vurgulanmıştır. Öte yandan Erzurum Kongresinde, Ermeni sorunu ele alınarak Doğu Anadolu'da yaşanan Ermeni Mezalimine karşı çözüm yolları aranmıştır.

4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde alınan kararlarla Millî Mücadele yerel boyuttan ulusal boyuta taşınmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılması ile ulusal kurtuluş mücadelesi tek merkezden idare edilmiştir. Bu süreçte Kafkaslarda Rus Bolşevizm'in yayılmaya başlaması ve Ermeni şiddetinin tüm hızıyla devam etmesi TBMM Hükümetini başlıca ele aldığı konulardan biri olmuştur. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ile temasa geçerek İtilaf Devletlerine karşı birlikte hareket etmeyi ve Doğu'daki Ermeni sorununu çözmeyi hedeflemiştir.

Ermeniler bu süreçte Müslüman halka karşı yoğun bir şekilde katliamlar yapmaya devam etmişler ve özellikle Iğdır-Nahçıvan bölgelerindeki Müslüman ahaliyi bölgeden göç etmeye zorluyorlardı. Iğdır-Nahçıvan bölgelerinde yaşanabilecek topyekûn Müslüman – Türk göçünün yaşanması sonucunda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki karayolunun kesilme riski ortaya çıkmıştır. Öte yandan Ermeniler, Aras Nehri'nin kuzey tarafındaki Erivan bölgesindeki Müslüman nüfusu topluca sürmüşlerdir. Yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda XV. Kolordu'nun bölgede esaslı bir askerî harekâtının zorunluluğu ortaya çıkmıştır.[479]

2.2.2.1.1. Ermeni Mezalimi Karşısında Aşiretlerin Durumu

Osmanlı Ordusu'nun 1919 kışında Elviye-i Selase'den tamamen geri çekilmesinde sonra bölgeyi İngiliz destekli Ermeni birlikleri işgal etmiştir. Erivan merkezli yeni kurulan Ermeni devleti İtilaf Devletleri'nin desteği ile bölgede Türk –

[478] Yeniaras, *Kurtuluş Savaşı'nda Kars,* 84.
[479] Ülkü Çalışkan, *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 70-71.

Müslüman kıyımlarına başlamışlardır. Ermeni birlikleri kadın, çocuk, yaşlı demeden gördükleri bütün Müslüman sivil ahaliyi katlediyorlardı. Bölge halkı Ermeni zulmünden kaçabilmek için Türk birliklerine yakın bölgelere sığınmaya çalışıyorlardı[480] Öte yandan Ermeni birlikleri 1878 Osmanlı – Rus sınırının gerisinde bulunan XV. Kolordu birliklerine taciz ateşlerinde bulunuyor ve askerî harekât için hazırlık yapıyordu. XV. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa, Ermenilerin Müslüman ahaliye yapmış olduğu katliamlarla ilgili bir rapor hazırlayarak bu raporu İtilaf Devletleri'nin askeri görevlilerine bildirerek Ermenilerin durdurulması gerektiğini vurgulamıştır.[481]

Elviye-i Selase ve Erivan bölgelerinde yaşayan Müslüman halkın Ermeni mezalimine uğraması bölge aşiretlerini de etkilemiştir. Zira aşiretlerde Ermeniler tarafından saldırıya uğrayarak ağır kayıplar vermiştir. Bölgedeki birçok aşiret Osmanlı Hükümetinden ve XV. Kolordu'dan yardım istemiş ve iltica talebinde bulunmuşlardır. Örneğin Balık Göl civarında yaşayan Zilan ve Şerkanlı aşiretlerine mensup ahali, Ermenilerin saldırılarına maruz kalmış ve aşiret mezâlimden korkarak göç etmeye mecbur kalmışlardır.[482] Zilan aşireti reisi Abdülfettah Bey, aşiretini Erivan bölgesinden Karakilise'ye (Ağrı) bin bir zorlukta taşıdıktan sonra hükümete göndermiş olduğu telgrafta sığınma talebinde bulunmuştur.[483]

Ermenilerin Nahçıvan, Kars, Kağızman bölgelerinde Müslümanlara yaptıkları mezâlimin halk üzerinde meydana getirdiği tesiri en iyi şekilde aktaranlardan biri Osmanlı toplarına hicret etmek zorunda kalan Sebki Aşireti olmuştur. Sebki Aşireti reisi ihtiyat Binbaşı Abdülmecit Bey, göndermiş olduğu telgrafta Ermenilerin

[480] BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi [HR. SYS]*, No. 2877, Gömlek No. 18, Miladi 4 Temmuz 1919.
[481] BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No. 63, Miladi 30 Temmuz 1919.
[482] BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No. 6, Miladi 13 Haziran 1919. Kazım Karabekir Paşa ise göç hadisesini şu şekilde aktarmıştır: "Iğdır mıntıkasından Sürmeli, Karahaçlı, Yağlırağa kariyelerinden ve Zilan aşiretinden, seksen yedi hanede, beş yüz elli beş nüfus hududumuz dâhiline hicret etmiş. Ermenilerin bu hicret edenlere birçok telefat verdirdikleri gibi birçok emval ve mevaşilerini de gasp etmişlerdir." Bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 313.
[483] "Biz Rusya'nın Revan vilâyeti dâhilinde bulunan Zîlân aşiretindeniz, Bundan birkaç gün mukaddem Ermeniler tarafından cebrî surette top ve silâh kuvvet ile memleketimizden tard ve teb'id olunarak bütün emlâk ve zehairimizi terk edip Karakilise kazasının hudut mıntıkası dahilinde Taşlık arazide muvakkaten iskân ettik. Kış takarrüp etmektedir, kış tedarikinde bulunmak bulunduğumuz mahalde gayri mümkün olduğundan ileride memleketimize avdet etmek mümkün olmadığı takdirde Memaliki Osmaniye dâhilinde münasip bir mahalde iskânımız için emir ve iş'ar buyurulması müsterhamdır efendim." Bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 314.

yaptıkları zalimane ve kahirine harekâtının aşiretinin tamamıyla imhaya yüz çevirttirdiğini duygulu bir şekilde aktarmıştır.[484]

Ermeniler Müslüman ahalinin gözünü korkutmak amacıyla işkenceyle öldürdükleri kişilerin ellerini, kulaklarını, burunlarını, dudaklarını keserek ve derilerini yüzerek halka teşhir etmişlerdir. Yaşanan katliamlara rağmen Müslüman halktan Ermenilerin saldırılarına mukavemet göstermeye çalışan gruplar da olmuştur. Kars Akçakale bölgesi, Kaskanlı Aşireti Reisi Abdullah Beyzâde tarafından Ermenilere karşı kahramanca savunulmuştur. [485] Aynı şekilde Celali aşireti mensupları Ağrı Sinek Yaylası'ndaki Ermenilere taarruz ederek iki top, üç adet Rus makineli tüfeği ve on sandık top mermisi ele geçirmişlerdir.[486]

Ermenilerin bölge aşiretlerini tamamen tasfiye etmek amacıyla, bazı askerini İngiliz kıyafetine giydirerek aşiretleri birbirine düşürmek gibi alçakça planlara da başvurmuşlardır. Esasen Ermeniler, aşiretlerin kendi aralarında geçmişte yaşamış oldukları sorunları tekrar ortaya çıkartmayı hedefleyerek böl ve yönet politikası izlemişlerdir.[487] Ayrıca 10 Şubat 1920'de Ermeni Hükümeti, Ağrı Dağında civarında bulunan Kürt aşiretlerini, Türk devletine karşı kışkırtmak maksadıyla aşiret reislerine mektuplar göndermiştir. Ancak Ermenilerin çabaları sonuç kalmış ve bölge aşiretleri tepki göstermiştir. Örneğin Ağrı Dağı'nın civarında yaşayan Celali Aşireti Reisi Ali Mirza, Ermenilerin bu teklifini, samimiyetsiz ve nefret uyandırdığını vurgulayarak kabul etmemiştir.[488]

---

[484] "*Kars ve Kağızman hududunda bulunan ebna-ı cinsime ve lâsiyemme aşairime mensup ekrada karşı Ermenilerin yaptıkları zalimane ve kâhirane harekât bizi tamamıyla imhaya yüz çevirttirmiş. Beher gün Çekerlerin mevcudiyetinden istimdad talebinde bulunmaktadır. Bu istimdad-ı mütemadiyeler ciğerlerimize tesir etmiş. Bademe hayatımızı teenni bir surette beklemek bir vecihle tahammül haricinde olduğundan İslam aşairinin mezalim-î dilsûzanelerine şikapta bütün mevcudiyetimle mecbur kaldımsa da asker bulunmak itibariyle bilâ emir gitmek muvafık olmayacağı zehabı istizan-ı devletlerine dehalete beni mecbur etti. Sabırsızlıkla intizardayız. Müsaade buyrulmadığı takdirde galeyana gelen aşair-i mevcudemi teskine iktidarım yoktur. Bütün aşair ise bu haldedir. Ya mezalim-i vakıanın oradaki milletimiz ve sair milletler üzerinden ref'i esbabının istikmaline veyahut ne suretle hareket edileceğinin inbasına lütüf ve merhamet buyrulmasını selâmet nâmına arzeylerim. Ferman.*" Bkz. *Karabekir İstiklal Harbimiz*, 332.
[485] BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No 36, Miladi 12 Temmuz 1919.
[486] Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 108.
[487] BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No 4, Miladi 13 Mayıs 1919.
[488] *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921) (*Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995), 3/76.

2.2.2.1.2. Ermenistan'a Yönelik Askeri Harekât Hazırlığı

Yaşanan gelişmeler sonucunda Kazım Karabekir Paşa, Elviye-i Selase'nin Sovyet Rusya'nın tarafından ele geçirilmesi riskine binaen TBMM Hükümetinden 1920 ilkbaharında askerî harekât yapılması için gerekli desteğin verilmesini talep etmiştir. Ancak meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs 1920'de Karabekir Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta, Sovyet Rusya ile uzlaşmaya varılmadan Ermenilere yönelik yapılacak askeri harekâtın sakıncalarını ifade etmiştir. Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın önerilerini hakkı bulmakla birlikte Kafkasya'da yaşanan gelişmelerden ötürü bir gün dahi kaybedilmeden Elviye-i Selase'nin zapt edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak Karabekir Paşa, 9 Mayıs 1920'de Elviye-i Selase'nin geri alınması amacıyla yapılacak askerî harekât için TBMM'den yasal izin istemiştir.[489]

Kazım Karabekir Paşa'nın harekât taleplerine başlangıçta olumlu cevap verilmemiştir. Zira o süreçte TBMM Hükümeti, 11 Mayıs 1920'de Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'i Moskova'ya göndererek Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Ancak Karabekir Paşa, 15 Mayıs ve 30 Mayıs tarihlerinde askerî harekât isteği yinelemiştir. Nihayetinde Paşa'nın teklifi 6 Haziran 1920'de Erzurum Bardiz bölgesindeki (Şenkaya) Soğanlı geçitlerine "sınırlı harekât" yapılması şartı ile TBMM tarafında kabul edilmiştir.[490]

9 Haziran 1920'de Doğu Anadolu bölgesinde kısmi seferlik ilan edilerek askerî harekât için hazırlıklara başlanılmıştır. TBMM'de bakanlar kurulu kararı ile XV. Kolordu komutanlığı "Doğu Cephesi Komutanlığına" dönüştürülerek birliklerde yapılanmaya gidilmiştir. Taarruz hazırlıkları devam ederken Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin, 15 Haziran 1920'de TBMM Hükümetine göndermiş olduğu mektupta Ermenilere yönelik askeri harekâttan vazgeçmesi gerektiğini ifade ederek sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sovyet Rusya'nın bu tutumu Ermenilere yönelik yapılacak olan taarruzun bir müddet ertelenmesine yol açmış olsa da Temmuz-Ağustos 1920'de Ermeni kuvvetlerinin sınırdaki Türk

[489] Çalışkan, *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi*, 69.
[490] Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988), 350-351.

birliklerine yönelik saldırılarda bulunması askerî harekâtın uygulanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.[491]

Doğu Cephesi Komutanlığına bağlı III., IX. ve XI. Kafkas Tümenleri ile XII. Tümen bulundukları bölgede askeri hazırlığını tamamlayıp harekata hazır hale getirilmiştir. Bu süreçte Ermenileri yönelik yapılacak olan taarruzda "Aşiret Tugaylarının (Livası)" ihdas edilmesini kararlaştırmıştır. Doğubayazıt, Karaköse ve Bulanık bölgelerinde toplanan aşiret birlikleri XI. Kafkas Tümeninin emrine verilmiştir. Aynı şekilde Hınıs'ta tertiplenen aşiret birlikleri ise XII. Tümenin emri altında harekâtta yer almıştır.[492]

Doğu Cephesi'nin Kağızman – Iğdır mıntıkasında yer alan XI. Kafkas Tümeninin emrine verilen aşiret alaylarının Haziran 1920'de Ermenistan'a yapılacak taarruz öncesinde tugay halinde toplanmaları emredilmişti. Ancak bu toplanma taarruzun ertelenmesi sebebiyle istenilen düzeyde uygulanamamıştır. İlerleyen süreçte genel askerî harekât başlamadan önce, askeri disiplini zayıf olan aşiret birliklerinden yararlanabilmek için muvazzaf birliklere dağıtılması kararlaştırılmıştır. Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi'nin sağ kanadında yer alan XI. Kafkas Tümenini yeniden yapılandırarak makineli tüfek ve topçu ile takviye edilmiş üç mürettep tugay ihdas etmiştir.[493] Doğu Cephesi'nin sağ kanadının askeri tertibi Tablo 13'de gösterilmiştir:

Tablo 13: *XI. Kafkas Tümeninin Yeni Askeri Düzeni*

Mürettep I. Tugay	**Mürettep II. Tugay**	**Mürettep III. Tugay**
1. XVIII. Piyade Alayı *II. Taburu* 2. *Bir Ağır Makineli Tüfek Bölüğü (2 Tüfekli)* 3. XVIII. Alay *Levis Makineli Tüfek Takımı* 4. 2 Kudretli Dağ Topu	1. XVIII. Piyade Alayı *III. Taburu* 2. 4 Levis Makineli Tüfeği	1. XXXIII. Piyade Alayı *II. ve III. Taburları* 2. XXXIII. Piyade Alayı *II. ve III. Taburlarının Makineli Tüfek Bölükleri* 3. XXXIII. Alay'ın *Levis Makineli Tüfek Takımı* 4. *İki Sahra Topu*
XI. Süvari Alayı (aşiret)	VIII. Süvari Alayı (aşiret)	XVI. Süvari Alayı (aşiret)

[491] Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 3/217-219.
[492] *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, 94-95.
[493] *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, 149-150. Bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 147, Haziran 2020), 49-50, Belge No: 16.

Yapılan taarruz hazırlıkları sonucunda Doğu Cephesi'nin Eylül 1920'deki askeri mevcudu 1422 subay, 19.073 er, 14.268 piyade tüfeği, 427 kılıç, 204 makineli tüfek, 75 top olmuştur. Ayrıca yaklaşık 3500-4000 kadar aşiretlerden müteşekkil askeri birlikler savaşa hazır hale getirilmiştir.[494]

2.2.2.1.3. Ermenilerin Bozguna Uğratılması

Ağustos 1920'de Ermenilerin sınırdaki Türk birliklerine yönelik tacizlerde bulunmaya başlaması sonucunda TBMM Hükümeti 20 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Komutanlığının önerdiği şekilde genel taarruz kararını onaylamıştır. Savaş Ermenilerin 24 Eylül 1920'de Bardiz (Şenkaya) bölgesine baskın şeklinde saldırısıyla resmen başlamıştır.[495]

Türk birlikleri Ermenilerin saldırılarını püskürterek Sarıkamış yönüne doğru karşı taarruza geçmiştir. Taarruz sonucunda 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Eylül'de Merdenek (Göle) ve 1 Ekim'de Kağızman Ermenilerden geri alınmıştır. Askerî harekât Ermenilerin Ruslarla müzakerelere başlamasından ötürü geçici olarak durdurulmuş ve Türk birlikleri 28 Ekim 1920'ye kadar Sarıkamış-Laloğlu hattında kalmışlardır. [496] İlk askeri harekâtta Kazım Karabekir Paşa tarafından, Doğu Cephesi'nin sağ kanadını oluşturan XI. Kafkas Tümenindeki aşiret birliklerine, Kağızman'ın düşman işgalinden kurtarılması emri verilmiştir.[497] Aşiret birlikleri bu emri yerine getirerek Kağızman'ı 1 Ekim 1920'de Ermenilerden geri almıştır. Ayrıca ikinci askerî harekât başlamadan önce aşiret birliklerine Kars'ın Akbaba ve Benliahmet bölgelerindeki Ermeni birliklerinin meşgul edilmesi ve bölgede keşif faaliyetlerinin yapılması talimatı verilmiştir.[498]

Ermeni Taşnak Hükümetinin Sovyet Rusya ile müzakerelerinin sonuçsuz kalması üzerine Doğu Cephesi kuvvetleri tekrar askeri harekata hazırlanmaya başlamıştır. Kars'ın düşman işgalinden kurtarılması için hazırlanan taarruz planında aşiret birliklerine görevler verilmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın taarruz planına göre, Kars'ın ele geçirilmesinin ardından aşiret birlikleri, Ermeni ordusunun düzenli

[494] *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921),* 151.
[495] Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* 3/219.
[496] Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* 220.
[497] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 110, Haziran 2000), 69-71, Belge No: 4044.
[498] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* 110-111, Belge No: 4056.

bir şekilde geri çekilmesini engelleyerek Ermeni kuvvetlerinin imhası hedeflenmiştir.[499]

28 Ekim 1920'de Türk birlikleri tekrar genel taarruza geçerek Ermeni mevzileri yarmaya başlamıştır. Yapılan askerî harekât, başarıya ulaşmış ve Ermeni ordusu ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk ordusu 30 Ekim 1920'de Kars'a girmiş ve düşman işgalinden kurtarmıştır. Doğu Cephesi kuvvetleri, istikametini Gümrü yönüne çevirerek Ermeni birliklerini tamamen saf dışı etmiştir. Nihayetinde Ermenistan, TBMM Hükümetinden ateşkes isteyerek çatışmaları sonlandırmak istemiştir. Kazım Karabekir ve Ermeni temsilciler arasında yapılan müzakereler sonucunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanarak Ermenilerle savaş sona ermiştir.[500]

2.2.2.2. Güney Cephesinde Aşiretler

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesini imzalayarak mağlup olarak ayrılmıştır. İtilaf devletleri, mütareke kapsamında Anadolu'nun birçok bölgesini işgal etmeye başlamışlardı. Antep, Urfa Maraş bölgeleri başlangıçta İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Ancak İngilizler, ilerleyen süreçte 15 Eylül 1919'da "Suriye İtilafnamesi" gereğince Maraş, Antep ve Urfa'yı Fransızlara bırakmışlardır. Bölgede yaşanan işgaller, yerel halk tarafından tepki uyandırmış ve keyfî işgallere karşı tedbirler alma zorunluluğu hissedilmiştir. Bölge halkının harekete geçmesi ile işgal bölgelerinde silahlı millî birlikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Fransızlar Ermenilerle iş birliği yaparak Antep, Urfa, Maraş ve Adana bölgelerinde Müslüman sivil halka yönelik sert tedbirler almaya girişmiştir. Yaşanan bu durum yerel halk tarafından milli bir direnişe dönüştürülecektir. Bölgedeki kurtuluş mücadelesini Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri organize etmeye çalışmışlardır. Fransızlara karşı verilen mücadeleler gerçek anlamda bir halk hareketi olmuştur. Zira köylü, çiftçi veyahut aşiret mensubu olan insanlar, kendilerinden üstün ve dönemin en modern silahlarıyla donatılmış Fransız birliklerine karşı kahramanca mücadele etmişlerdir.

---

[499] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 111, Ocak 2001), 36-37, Belge No: 4077.
[500] Tansel *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* 226.

2.2.2.2.1. Maraş Direnişinde Aşiretler

Maraş Sancağı, 22 Şubat 1919'da Mondros Mütarekesi gereğince ilk aşamada İngilizler tarafından işgal edilmişti. Ancak İngilizler geri çekilerek bölgeyi Fransızlara kalıcı olarak bırakma kararı almıştır. Bu süreçte Fransız birlikleri Ermenilerle iş birliği içerisine yaparak 29 Ekim 1919'da Maraş'ı işgal ettiler. İngiliz ve Fransız işgallerinin sonucunda Maraş halkı milli direniş için örgütlenme yoluna girmişlerdir. Bu süreçte ilk olarak Elbistan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa ise önemli bir subay olan Kılıç Ali Bey'i Elbistan'a göndererek yerel halkın örgütlenmesini amaçlamıştır. Bu sayede Elbistan bölgedeki milli direniş örgütlenmesinin merkezi olmuş ve Maraş Kuvâ-yı Milliyesi kurulmuştur.[501]

Kılıç Ali Bey, Pazarcık'ta bulunan Atmalı Aşireti[502] Reisi Yakup Hamdi Ağa'yı milli örgütlenmede yer almasını sağlayarak Atmalı Aşiretine bağlı birliklerin, Maraş-Antep yolunu tutması talimatını vermiştir. Bu yolun kontrolü sayesinde Fransızların Maraş'a takviye birlik göndermesi engellenmiş olacaktı. Kapsamlı hazırlık sonucunda iki ay içerisinde Pazarcık, Göksun ve Elbistan'da milli teşkilatlanma tamamlanmıştır.[503]

İngiliz ve Fransız yetkililer bölgedeki milli direniş hareketini etkisiz hale getirmek ve Fırat Nehri'nin batısındaki Antep-Maraş Sancaklarının kontrolünü sağlamak amacıyla bölgedeki aşiretleri kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. İngilizler, bölgeye Binbaşı Noel'i göndermiştir. Binbaşı Noel Atmalı ve Sinemili[504] aşiretlerine misafir olarak milli hareket aleyhinde faaliyetlerde bulunuştur. Fransızlar ise Sinemilli Aşireti Reisi Tapo Ağa ile iletişime geçmek amacıyla Ermeni Rapheal Hırlakyan'ı göndermiştir. İngiliz ve Fransızların bölge aşiretlerini elde etme çabaları sonuçsuz kalmış gerek Atmalı Aşireti gerekse Sinemili Aşireti Reisleri, Kuvâ-yı

[501] Nejla Günay, "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası* 29/Millî Mücadele Özel Sayısı (2019), 53-54.
[502] Atmalı Aşireti, Rişvan Aşiret Konfederasyonunun alt bir kolu olup Malatya-Maraş arasındaki dağlık kesimde yaşayan bir aşirettir. Bkz. Noel, *Kürdistan 1919: Binbaşı Noel'in Günlüğü*, 81-83.
[503] Esen, *Doğu Güneydoğu ve Musul Denkleminde Aşiretler (1918-1922),* 78.
[504] Sinemilli Aşireti, Maraş, Elbistan ve Pazarcık bölgesine yaşayan ve Alevi inancına sahip kalabalık bir aşirettir. Aşiret bölgede bulunan 48 köy ve 1561 haneye sahiptir. Bkz. Noel, *Kürdistan 1919: Binbaşı Noel'in Günlüğü*, 78-79.

Milliye hareketine destek vermiş, aynı zamanda Sivas Kongresi'ne bağlılık telgrafı göndermişlerdi.[505]

Fransızlar, Maraş'ta ahalinin yaşam hakkını zora sokacak eylemlerde bulunmaya başlamış ve bu durum yerel halk tarafından şiddetli tepkiyle karşılanmıştır. 31 Ekim 1919'da bir grup Fransız askeri, çarşıda peçe ile gezen kadınları taciz etmesi sonucunda Sütçü İmam, kadınlara saldıran Fransız askerilerini silah ile vurmuştur. Böylece şehirde ilk silahlı mücadele başlamış oldu. 28 Kasım 1919'da ise Maraş Kalesinde Türk bayrağının Fransızlar tarafından indirilişi, halk nezdinde büyük infial yaratmış ve Müslüman halk kaleye doğru koşarak yerde olan Türk bayrağını alarak tekrar kaleye asmıştır.[506]

Maraş Kuvâ-yı Milliye'si şehirdeki Fransız işgalini sonlandırmak amacıyla gerekli hazırlıkları yaparak 21 Ocak 1920 günü şehirdeki Fransız birliklerine saldırıya geçmiştir. Fransızlar çatışma boyunca Maraş'ı yoğun bombardımana tutmuş ancak şiddetli Türk direnişi Fransızları ümitsizliğe sürüklemiştir. Öte yandan aşiret birlikleri cephe gerisinde Fransızların Maraş'a takviye birlikler göndermesine engel olmuşlardır. Nihayetinde 12 Şubat 1920'ye kadar süren şiddetli çatışmalar sonucunda Fransız birlikleri ağır kayıplar vererek Maraş'tan çekilmek zorunda kalmıştır.[507]

2.2.2.2.2 Urfa Cephesinde Aşiretler

Osmanlı döneminde müstakil mutasarrıflık statüsünde olan Urfa, I. Dünya Savaşı boyunca önemli askeri merkezlerden biri olmuştur. Mondros Mütarekesinden sonra bölgedeki VI. Osmanlı Ordusu İngiliz baskısıyla lağvedilmiş ve Urfa'da konuşlanmış olan II. ve V. Tümenler terhis edilerek şehir savunmasız hale getirilmiştir. İngilizler, Osmanlı birliklerinin çekilmesinden yararlanarak 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal etmiştir. İngilizler ilerleyen süreçte "Suriye İtilafnamesi" kapsamında Maraş, Antep ve Urfa'daki askerleri kuvvetlerini geri çekilerek bölgeyi

[505] Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 159.
[506] Lütfi Oğuzcan, *Millî Mücadele'de Güney Bölgesinde Bayrak ve Bayrak Özlemi* (Mersin: Kültür Matbaası, 1966), 13.
[507] Ahmet Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş* (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009), 65.

Fransızlara devretmişlerdir. Hülasa Urfa'da Fransız işgali 30 Ekim 1919'de gerçekleşmiştir.[508]

İşgallere karşı Mutasarrıf Nusret Bey ve jandarma komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey öncülüğünde yerel halkın aktif katılımı ile 4 Eylül 1919'da Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'i kurularak bölgede milli direniş örgütlenmesinin ilk adımları atılmıştır.[509] Cemiyetin kuruluşu, Sivas'ta bulunan Temsil Heyetine bildirilmiş ve heyet başkanı Mustafa Kemal Paşa Urfa'daki cemiyete 8 Ekim 1919'da cevaben göndermiş olduğu telgrafta milli teşkilatlanmanın genişletilmesini istemiştir.[510]

Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda Urfa'daki milli örgütlenme bütün hızıyla devam etmiş, bölgeye Yüzbaşı Ali Saip Bey görevlendirilmiştir. Ali Saip Bey, 29 Aralık 1919'da Urfa'da Kuvâ-yı Milliye teşkilatını kurmuştur. Urfa Kuvâ-yı Milliye birliklerini çarpışmalara hazırlamak amacıyla önemli çalışmalar yürütmüştür. Bu kapsamda bölgedeki aşiretlere mektup göndererek onları milli direnişe davet etmiştir. Aşiret reislerine yazılan mektuplarda Yüzbaşı Ali Saip Bey, Millî Mücadele'nin önemini şu şekilde vurgulamıştır:

> *"Ey aşiret reisleri! Bilirsiniz ki bundan kırk sene evvel de Ruslar Doğu vilayetlerini Ermenistan yapmak istiyorlardı. Eğer babalarınızın azim ve imanı olmasaydı bugün mahvolmuştuk. Dünyada İslamiyet'i muhafaza eden hür ve müstakil ancak bizleriz. Bugün İslamiyet ve vatan tehlikededir. Siz ki bütün bir Hristiyanlık âlemine karşı Kudüs'ü müdafaa eden Selahaddin-i Eyyubi Hazretlerinin torunlarısınız. İslamiyet ve vatan sizden ümit bekliyor. Düşman istilasına uğrayan memleketlerden kanlı dumanlar çıkıyor, iki günden beri Maraş'ta kanlı çarpışmalar oluyor. Antep ayaklanmaya hazırlanmış bulunuyor. Anezeler de buraya gelecektir. Hacim Bey neredeyse kendisine haber gönderiniz. Aranızda bir anlaşmazlık varsa sonraya bırakıp el ele vererek tek bir kütle halinde Fransızların ve Urfa'nın karşısında görünmenizi rica ederim. Urfa sizi bekliyor. Gönderdiğim talimata harfiyen uyulması kurtuluşumuzu sağlayacaktır. En namlı bir aşiret reisi olduğunuzu dünyaya karşı ispat edecek zaman, bu zamandır."* [511]

Ali Saip Bey'in aşiretlere olan çağrısı önemli etki yaratmış ve Urfa'daki aşiretler Kuvâ-yı Milliye birliklerine aktif destek vermeye başlamıştır. Nihayetinde yapılan hazırlıklar sonucunda, Ocak-Şubat 1920'de Urfa Kuvâ-yı Milliye'si

[508] Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, 81.
[509] Akalın, *Millî Mücadelede Urfa Anılar- Belgeler*, 387.
[510] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 4/245.
[511] Ali Sâib Ursavaş, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, çev. Mehmet Ali Akidil (İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları, 1988), 56.

Fransızlarla silahlı mücadeleye hazır hale getirilerek birlikleri mevcudu Tablo 14'de gösterilmiştir.[512]

Tablo 14: *Urfa Kuvâ-yı Milliye Birliklerinin Mevcudu*

	Birlik Adı	Mevcudu	Birlik Adı	Mevcudu
1.	**Jandarma Kuvveti**	100 Kişi	6. Dögerli Aşireti	100 Kişi
2.	**Urfa Şehir Milisleri**	600 Kişi	7. Baziki Aşireti	100 Kişi
3.	**Siverek Şehir Milisleri**	150 Kişi	8. Şeyhanlı Aşireti	100 Kişi
4.	**Bucak Aşireti**	150 Kişi	9. Aneze Aşireti	500 Kişi
5.	**Badıllı Aşireti**	250 Kişi	10. İzollu Aşireti	100 Kişi
				Toplam: 2150 Kişi

Öte yandan Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak 1920'de çekmiş olduğu telgrafta iyi tertip olunursa Kuvâ-yı Milliye birlikleri, "kat'î hücumlarını" Fransızların en zayıf bulundukları yerlerden yapılmasını uygun olacağını ve demiryolu hattının veya diğer yolların tutulması görevinin bir aşirete kabul ettirmenin faydalı olacağını bildirmiştir.[513]

2.2.2.2.2.1. Urfa Cephesinde Millî Mücadele'ye Karşı Çıkan Aşiretler

Urfa'daki Türkmen, Arap ve Kürt aşiretlerin ezici çoğunluğu Millî Mücadele'ye aktif destek vermişlerdir. Ancak bölgedeki Ketkanlı ve Siyale Aşiretlerinin bir kısmı Fransızların kışkırtmaları sonucunda Kuvâ-yı Milliye'nin karşısında yer almışlardır. Ketkanlı Aşiretinden Basravi, Millî Mücadele başlamadan önceki dönemlerde Suruç bölgesinde eşkıyalığı ile tanınmıştı. I. Dünya Savaşı bittikten sonra Basravi, devletin karşısında durmaya devam ederek İngilizler ve Fransızlarla irtibata geçmiş ve Urfa'daki işgale destek olmuştur. Öte yandan Basravi, Halep üzerinden gelen askeri terhis kafilesini 9 Ocak 1919'da Suruç yakınlarında saldırmış ve 5 subayı şehit ederek kafilenin bütün eşyalarını yağma ettirmiştir.[514] Öte yandan Urfa'daki milli direnişine ciddi zararlar verdiğini ifade edilmiştir. Ancak Basravi'nin bu sabotajları başarısız olmuş ve Suriye'ye kaçmak zorunda kalmıştır. [515]

[512] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/17-118. Hasan Açanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı* (Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları, 2001), 71.
[513] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 146, Ocak 2020), 84-85, Belge No: 20 (1-3).
[514] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 16.
[515] Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler,* 117-118.

Urfa'daki Millî Mücadele'ye karşı çıkan bir diğer aşiret ise Siyale aşireti reisi Salih el-Abdullah olmuştur. Harran Kazası ve civarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu için 1917 yılında Edirne'ye sürgüne gönderilmiş ancak 1918'de geri dönerek zararlı eylemlerini sürdürmeye devam etmiştir. Millî Mücadele'nin başladığı süreçte İngiliz ve Fransızların yanında yer alarak Urfa'da işgale destek olmuştur.[516] Öte yandan Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, 6 Kasım 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan Temsil Heyeti'ne göndermiş olduğu raporda, Salih el-Abdullah'ın devlet aleyhinde faaliyetler yürüttüğünü belirterek kendisinin, işgalcilerin önünde "*Ben milletim ile birlikte İngiliz hükümetine bağlıyım, sadık İngiliz dostuyum, hiçbir vakit ben Osmanlı olamam ve Türkleri sevemem.*" dediğini belirtilmiştir.[517]

Nihayetinde bütün engellemelere rağmen Urfa'da milli direniş başarıya ulaşmış ve Fransızlar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Salih el-Abdullah ise zararlı faaliyetlerinden ötürü yakalanarak hapsedilmiş ve 1924'te Diyarbakır'da hapiste iken vefat etmiştir.[518]

2.2.2.2.2.2. Urfa Çarpışmaları ve Fransızların Geri Çekilişi

Karaköprü köyünde toplanmış olan Kuvâ-yı Milliye birlikleri 9 Şubat 1920'de Urfa'ya taarruz ederek şehrindeki modern silahlarla donatılmış Fransız birlikleri ile mücadeleye etmeye başlamışlardır. 9/10 Şubat 1920 gecesi, Badıllı Aşiretine bağlı birlikler şehirdeki Fransız karargâhına baskın düzenleyerek Fransız birliklerini püskürtmüşlerdir. Buradaki Fransız bayrağı indirilerek yerine Türk bayrağı göndere çekilmiştir. Bu baskında Fransız karargâhında birçok silah ve mühimmat ele geçirilmiştir.[519]

Çarpışmalar bütün şiddeti ile devam etmesine rağmen Fransızlar şehri tamamen terk etmemişlerdir. Bu kapsamda Kuvâ-yı Milliye birliklerine takviye birlikler gönderilmeye çalışılmıştır. Mardin ve Siverek'ten topçu birlikleri sevk edilmiştir. Ayrıca Rişvan Aşireti reisi Hacı Bedir Ağa'nın ve Aneze Aşireti Reisi Hacim Bey'in hazırlamış olduğu aşiret birlikleri Urfa'ya gönderilmiştir. Ancak

[516] Zafer Benzer, "Urfa Direnişinde Siyale Aşireti Mensuplarından Salih El-Abdullah'ın Yerel İdarecilere ve İşgal Kuvvetlerine Yönelik Tutumu", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2022), 281-282.
[517] Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi*, haz. Müslüm Akalın (Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları, 1995), 9-11.
[518] Müslüm Akalın ve Cihat Kürkçüoğlu, *Urfa Millî Mücadele Albümü* (Şanlıurfa: Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016), 143.
[519] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921)*, 4/118-119.

gerekli takviye birliklerinin gönderilmesine rağmen bölgede kış şartlarının hüküm sürmesinden ötürü çatışmalardan istenilen sonuç elde edilememiştir. Öte yandan çatışmaların uzamasının bir diğer nedeni ise Fransızların bölgedeki Ermenileri silahlandırması olmuştur. Zira Fransızlar, Ermenileri kullanarak milli direnişi püskürtmeyi hedeflemiştir.[520]

5/6 Mart 1920'de Urfa'daki millî kuvvetler taarruza geçmiş ve şiddetli çarpışmalar olmuştur. Fransızların işgal ettiği binalar, Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından tahrip edilmiş olmasına rağmen çarpışmalarda kesin bir sonuç elde edememiştir. Savaşın gittikçe uzaması sonucunda Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 24 Mart 1920'de Diyarbekir'deki XIII. Kolorduya önerilerini ifade ettiği şu telgrafı çekmiştir:[521]

> *"Bir miktar birliğin millî kuvvet şeklinde Urfa'ya süratle gönderilmesi, meseleyi bir an önce çözümler. Bu görev, vatan menfaati gereğidir. Meselenin Kolordu tarafından layık olduğu derecede göz önüne alınamamasındaki sebepler bir türlü anlaşılamıyor. Bu hususta rica ederim bilgi veriniz."*

29/30 Mart 1920 gecesi Badıllı Aşireti'nden bağlı birlikler Fransızlara baskın yapmışlardır. Ancak düşmanın şiddetli direnişinden ötürü baskın başarı ile sonuçlanamamış ve birlikler geriye çekilmek zorunda kalınmıştır. Fransızlar yaşanan bu gelişmelerden istifade ederek 1/2 Nisan 1920'de karşı taarruza geçmişse de Fransızların saldırısı Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından püskürtülmüştür.[522] Öte yandan Suruç ve Arappınarı bölgelerindeki Aneze Aşiret Reisi Hacim Bey ve Berazi Aşiret Reisi Şahinbeyzâde Mustafa Bey'e bağlı aşiret kuvvetleri, cephe gerisinde Fransızlarla savaşarak, düşmanın takviye ve erzaklarının Urfa'ya ulaşmasını engellemişlerdir.[523]

Urfa'daki uzayan savaş nedeni ile ağır kayıp vermeye başlayan Fransızlar, şehri tahliye etme kararı aldılar. Zira bölgeye takviye birliklerin gönderilememesi ve askerlerin iaşe sorununun günden güne artması Fransız birliklerinin bölgeden geri çekilmesine neden olmuştur. Bu kapsamda 8 Nisan 1920 tarihinde Fransızlar, Urfa

[520] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/121.
[521] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 7/189.
[522] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/126.
[523] Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa: Anılar-Belgeler,* 74-79.

Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e gönderdikleri mektupta, belirttikleri isteklerin kabul edilmesi şartıyla mütareke yapmak istediklerini bildirmişlerdir:[524]

Fransızların şartları, Urfa Kuvâ-yı milliye komutanlığınca kabul edilerek mütareke yapılmıştır. Sonuç olarak aşiretlerden müteşekkil Urfa Kuvâ-yı Milliyesinin uygulamış olduğu gayrinizami harp yöntemleri sayesinde Fransızlar, 10 Nisan'ı 11 Nisan'a bağlayan gece Urfa'dan çekilmiştir ve şehirde yaklaşık iki ay süren çarpışmalar sona ermiştir.[525]

Mütarekenin yapılmasına rağmen 11 Nisan 1920'de Urfa-Suruç yolu üzerinde bulunan Şebeke Boğazında Fransızlar ile aşiret birlikleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. "Şebeke Hadisesi" olarak kayıtlarda geçen bu olay XIII. Kolordunun tahkikat yapmasına yol açmış ve Amerikan Kızılhaç'ının Urfa'ya araştırma komisyonu göndermesine neden olmuştur.[526]

Hatıralardan hareketle Fransızların Urfa'da çekilirken silahlarını teslim etmemeleri Ali Saib Bey ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetin bir grubu arasında ciddi tartışma konusu olmuştur. Zira cemiyet üyelerinin önemli bir bölümü şehrin silahlı olarak tahliyesine karşıdır ve Fransızların şehri silahlı olarak tahliye etmeleri halinde takviye birlik geri dönmeleri riski söz konusuydu. Ancak cemiyet üyelerinin bu görüşü göz ardı edilerek Ali Saib Bey, Fransız birliklerinin Urfa'dan silahlı olarak ayrılmasına göz yummuştur.[527] Ayrıca Antep'teki Kılıç Ali Bey, Fransızların silahlarıyla Urfa'yı terk etmesinin tehlike arz ettiğini belirterek Urfa'dan silahlarıyla ayrılan düşmanın Antep'e yönelebileceğini veya takviye birlikle tekrar Urfa'ya saldırmasının kaçınılmaz olduğunu telgrafa bildirmiştir.[528] Nihayetinde 11 Nisan 1920'de Suruç'a çekilen Fransız birlikleri Şebeke Boğazlarında aşiretlerle çatışmaya girmiştir. Ali Saib Bey'e göre çatışmanın nedeni Fransızlar ve öncüdeki Ermenilerin yol üzerinde rastladıkları aşiretlere ateş açmalarıdır. Bunun üzerine civardaki aşiretler olay yerine gelmesi çatışmaya başlamıştır.[529] Fransızlar bu çatışmalarda 296

[524] Ursavaş, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, 185.
[525] Erkan Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 251.
[526] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921)*, 4/129.
[527] Müslüm Akalın, Kurtuluş Yazıları, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, Şanlıurfa, 2015, 59.
[528] Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, der. Hulusi Turgut (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2005), 105.
[529] Ursavaş, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, 250-251.

ölü ve 67'si yaralı olmak üzere 140 esir vererek ağır kayıplar vermiştir. Yaralı Fransız askerler Urfa Amerikan hastanesinde tedavi görürken sağlam esirler ise Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından ihtiyaçları karşılanmıştır.[530]

Şebeke olayından sonra 8 Mayıs 1920'de Fransızlar Suruç bölgesine taarruza geçmiştir. Aşiretlerden müteşekkil milli kuvvetleri şiddetli savunması sayesinde muharebe alanında geri çekilen Fransız birlikleri bölgeyi yağmalayarak Arappınarı istasyonuna geri çekildiler. Fransızlar, baskına uğrayacakları endişesiyle doğudaki Telabyad, Gültepe ve Harapnaz istasyonlarındaki askeri birliklerini Arappınar'da toplamışlardır. Kuvâ-yı Milliye birlikleri aşiret desteği ile 4-5 Haziran 1920 gecesi baskın hareketiyle Arappınar istasyonunu ele geçirdiler. Yaşanan bu gelişme sonucunda Fransızlar Siftek istasyonuna, oradan da Cerablus'a çekilmek zorunda kalmışlardır.[531]

2.2.2.2.3. Antep Cephesinde Aşiretler

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalaması ile ülke düşman işgaline açık hale getirilmiştir. Zira mütarekenin 7. maddesine gereğince İtilaf Devleti stratejik gördüğü bölgeleri işgal etme hakkına haizdi. Bu kapsamda önemli bir kavşak merkezi olan Antep, 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Antep'teki İngiliz işgali geçici sürmüştür çünkü İngiltere, Urfa, Maraş ve Antep'i işgal ederek Fransa'nın zengin petrol sahası olan Musul Vilayetindeki taleplerinden vazgeçirmek istiyordu. İngilizlerin diplomatik pazarlığı sonucunda Fransızlar, Urfa, Maraş ve Antep'in kendilerine bırakılmak şartı ile Musul'daki taleplerinden feragat etmişlerdir. Sonuç olarak Antep'te İngiliz işgali sona ermiş ancak 29 Ekim 1919'da Fransız işgali başlamıştır.[532]

Antep'te bölgedeki Ermenilerinde destek vermesiyle başlayan Fransız işgali, Müslüman halk tarafından yoğun bir tepkiye neden olmuştur. Anadolu'da birçok vilayette işgallerin hukuksuz olduğu dair birçok mesaj iletilmiştir. Öte yandan

[530] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/129.
[531] Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa: Anılar-Belgeler,* 48-49.
[532] İsmail Kurt, *Güney Cephesinde Antep İşgali (1919-1921)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 14.

Musul, Diyarbakır, Bitlis bölgelerinde bulunan aşiret reisleri ise Fransız ve İngiliz komutanlıklarına işgalleri protesto telgrafları çekmişlerdir.[533]

İşgallerin başlaması ile Antep'te halk milli örgütlenme yoluna girmeye başlamıştır. İlk olarak İngiliz işgali sırasında halkın yoğun destek gösterdiği Cemiyet-i İslam adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Sivas Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde milli cemiyetlerin "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" adı altında tek çatı altında toplanmasına karar verilmiş ve bu kapsamda Cemiyet-i İslam üyeleri, Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında yeniden örgütlenmiştir.[534]

Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Ocak 1920'de silahlı direniş örgütlenmesinin tamamlayarak şehri 27 semte ayırmıştır. Her semte yaklaşık yüz kişi verilerek silahlı kuvvetler yerleştirilmiştir. Ayrıca mahallelerde barikatlar kurulmuş ve siperler kazılmıştır. Böylece Kuvâ-yı milliye birlikleri Antep'te Fransızlara karşı savunmaya hazır hale getirilmiştir.[535]

2.2.2.2.3.1. Fransızlara Karşı Verilen Mücadelelerde Aşiretlerin Rolü

Antep ve civarında Fransızlarla ilk ciddi çatışmalar Ocak 1920'de başlamıştır. 12 Ocak 1920'de Fransız birlikleri Sakçagözü köyüne konuşlanmadan önce Araptar köyünde geceyi geçirmişlerdir. Ancak Fransızlar köyü yağmalayarak halkın dağlara sığınmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Boynoğlu Memik Ağa ve Yamaç Obalı Dede Ağa'nın gayretleri ile toplanan Kuvâ-yı Milliye birlikleri 13 Ocak 1920'de Fransız birliğine baskın düzenlemiştir. Baskında Fransız birliği ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.[536] 20 Ocak 1920'de Rişvan Aşireti'ne bağlı Kabalar koluna mensup olan Karayılan[537] Antep-Maraş yolu üzerindeki Karabıyıklı denilen yerde, hareket halindeki Fransız birliklerine baskın

[533] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/229.
[534] Zeynep Kalyoncuoğlu, "Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin Oluşumu", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (Gaziantep: 25-27 Aralık 2013),* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 778.
[535] Ayhan Öztürk, *Millî Mücadele'de Antep* (Kayseri: Geçit Yayınları, 1994), 72-73.
[536] Öztürk, *Millî Mücadele'de Antep,* 76-77.
[537] Asıl adı Molla Mehmet olan Karayılan, 1888 yılında Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinin Höcüklü köyünde doğmuştur. Antep direnişinde kahramanlıkları ile tanınmıştır. 24 Mayıs 1920'de Sarımsaktepe'de Fransızlarla çarpışırken kalbine bir kurşun isabet etmesiyle şehit düşmüştür.

yaparak ağır kayıplar verdirtmiştir. Bu sayede Antep-Maraş yolunun Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından kontrolü sağlanmıştır.[538]

Antep şehir merkezinde 21 Ocak 1920 günü, Fransız askerleri yoldan geçen bir Türk kadınına sarkıntılık yapması üzerine Mehmet Kâmil isminde bir Türk genci annesine yapılan bu tacize şiddetle tepki göstermiştir. Mehmet Kâmil bulunduğu yerde Fransız askerleri tarafından süngülenerek şehit edilmiştir. Yaşanan bu olay Antep şehrinde büyük bir infial yaratmış ve şehidin cenazesi büyük bir törenle kaldırılmıştır. Cenaze töreni aynı zamanda tepki mitingine dönüşerek Fransızlara gözdağı verilmiştir.[539]

Fransızların Antep şehrine takviye birlik gönderilmesini engellemek amacıyla Antep-Kilis yolunun elde tutulması önem arz etmekteydi. Bu kapsamda Antep Kuvâ-yı Milliyesi, asker kökenli ve Elbeyli Türkmen Aşiretine mensup olan Şahin Bey'i Antep-Kilis yolunun kontrolü için görevlendirmiştir. Şahin Bey, Antep-Kilis yolunu kullanmaya çalışan Fransızlara ağır kayıplar verdirterek kahramanca çarpışmıştır. Ancak 28 Mart 1920'de Fransızlara karşı yürüttüğü bir çatışmada şehit düşerek hayatını kaybetmiştir.[540]

Şahin Bey'in şehit düşmesinden sonra Kuvâ-yı Milliye birliklerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Kılıç Ali Bey görevlendirilerek Antep'teki milli direnişinin kararlılıkla yürütülmesi amaçlanmıştır. Kılıç Ali Bey'in yerel halk ile yürüttüğü mücadeleler başarı ile ulaşmış ve Fransız birlikleri ağır kayıplar vermişlerdir. Bu kapsamda TBMM Hükümeti ile Fransızlar arasında 29 Temmuz 1920'ye kadar sürecek olacak sınırlı bir mütareke yapılmıştır.[541]

Bu süreçte Antep Kuvâ-yı Milliye Komutanı olan Kılıç Ali Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın tarafından Yozgat İsyanını bastırmak üzere görevlendirmesi bölgede işleri zorlaştırmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM Hükümetinden bölgeye acil olarak subay gönderilmesini istemiştir.

---

[538] Ender Gökdemir, "Karayılan", *Yeni Türk Ansiklopedisi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1985), 1716.
[539] Ali Nadi Ünler, *Türk'ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması* (İstanbul: Gaziantep Belediyesi Yayınları, 1969), 28.
[540] Hulusi Yetkin, *Gaziantep Türkçülüğünün Bayrak Şehidi Şahin Bey* (Gaziantep: Kültür Derneği, 1970), 79.
[541] Ahmet Hulki Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı? Nur Dağları, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Kuvayi Milliye Savaşları* (Ankara: Türkiye İş Bankası,1970), 297.

Cemiyetin talebi üzerine Antep Kuvâ-yı Milliye birliklerine "Özdemir" lakaplı Yarbay Ali Şefik Bey görevlendirilmiştir.[542]

11 Ağustos 1920'de Fransızların şehri boşaltma talebinde bulunması sonucunda çatışmalar şiddetlenmiş ve Antep savunmasının ikinci safhasını başlamıştır. Özdemir Bey, Antep'teki Fransız kuşatmasını kaldırmak ve şehirdeki direnişçilere destek vermek amacıyla taarruz hazırlıklarına başlamıştır. Bu kapsamda Urfa, Maraş, Kilis bölgelerindeki Kuvâ-yı Milliye birlikleri harekâta hazır hale getirilmiştir. Milli kuvvetler içerisinde Bezigi Aşireti Reisi Bekir Ağa ve Barak Aşireti Reisi Mustafa Ağa'nın birlikleri de yer almıştır.[543] 19 Ağustos 1920'de gerçekleşen Kuvâ-yı Milliye taarruzu ile şehirdeki belli mahallelere girilmiş ancak Fransızlar tamamen şehirden çıkarılamadığı için taarruz kısmen başarılı olmuştur.[544]

Fransızlar şehrin, Türk birlikleri tarafından tamamen ele geçirilmesini engellemek amacıyla 21 Ağustos 1920'de karşı taarruza geçmişlerdir. Üstün ve modern silahlarla donatılmış Fransız kuvvetleri saldırıya geçerek, Antep'teki direnişi kaldırmaya kararlı görünmekteydiler. Fransız taarruzu karşısında ağır kayıplar veren Kuvâ-yı Milliye birliklerine takviye kuvvet gönderilmesi gerekmekteydi. Ayrıca şehir yoğun Fransız bombardımanı altında kaldığı için sivil halk şehri tek etmek zorunda kalmıştı. Urfa Viranşehir'de Milli Aşireti isyanının başlaması ve Elcezire Cephesinde yaşanan gelişmelerden ötürü Antep'e nitelikli askeri birlikler gönderilememiştir. Bu olumsuz gelişmelere rağmen Malatya Mebusu ve Rişvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa, 300 kişilik bir aşiret birliğini Antep'e sevk etmiştir.[545] Kasım 1920'de aşiret kuvvetleri ile desteklenmiş V. Tümenin Antep'e sevk edilmesiyle Fransızlarla yürütülen savaş bir süre daha dengelenmiş olsa da Fransız birliklerinin sayıca üstün silahlı birlikleri karşısında Antep direnişi zaman içerisinde zayıflamaya başlamıştır. Nihayetinde Antep'teki Kuvâ-yı Milliye birlikleri kahramanca direnmeleri rağmen şehri 9 Şubat 1921'de Fransızlara terk etmek

[542] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/233.
[543] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/235.
[544] Kurt, *Güney Cephesinde Antep İşgali (1919-1921),* 75.
[545] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/239-243.

zorunda kalmışlardır. Bu direniş esnasında, Antep şehrinde sekiz bin civarında ev tahrip olmuş ve altı binden fazla Kuvâ-yı Milliye neferi şehit olmuştur.[546]

2.2.2.2.4. Kuzey Suriye'de Aşiretlerin Faaliyetleri

1918 sonbaharında Suriye Cephesinde İngilizlerin karşı taarruzu sonucunda Osmanlı Yıldırım Ordular Grubu ağır bir yenilgiye uğramıştır. 19 Eylül 1918'de Nablus bölgesinde başlayan İngiliz saldırıları durdurulamamış Osmanlı birlikleri bozguna uğratılmıştır. Yıldırım Ordular Grubuna bağlı IV. ve VIII. Ordular İngilizler tarafından tamamen imha edilmiştir. Bu süreçte sadece Mustafa Kemal Paşa komutasındaki VII. Ordu düzenli bir şekilde geri çekilmeyi başarmıştır. Osmanlı birlikleri 25 Ekim 1918'e kadar beş yüz kilometre çekilerek Halep'in kuzeyinde yeni bir savunma hattı oluşturarak İngiliz birliklerini durdurmuştur.[547] Nablus Bozgunu sonucunda Osmanlı Devleti Suriye'yi tamamen kaybetmiş ve bu muharebe gerek Türkiye tarihi açısından gerekse Suriye tarihi açısından önemli bir kırılma noktası teşkil etmiştir.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti savaştan çekilmiş ve Kuzey Suriye'deki askeri birlikleri dağıtılmıştır. Bölge bir müddet İngiliz işgali altında kaldıktan sonra "Suriye İtilafnamesi" gereğince Fransızlara bırakılmıştır. Bölgede işgallerin yaşanması sonucunda Anadolu'da olduğu gibi Suriye'de de milli örgütlenmeler oluşmaya başlamıştır. Suriye'deki örgütlenmeler Halep ve Şam merkezli iki farklı ekol halinde gerçekleşmiştir. Halep'teki örgütlenmenin temel misyonu Anadolu'da oluşan milli harekete dahil olup Türkiye'ye doğrudan bağlı kalmayı amaçlarken Şam'da kurulan örgütlerin misyonu ise Suriye'deki Fransız birliklerini tamamen çıkartıp Türkiye ile konfederatif bir devlet kurmak olmuştur.

Kuzey Suriye oluşan milli örgütlenmelerde Ali Şefik (Özdemir) Bey'in faaliyetleri önemli bir rol oynamıştır. 3 Şubat 1919'da Özdemir Bey, "Suriye-Filistin Müdafaa-i Kuvâ-yı Osmaniye" teşkilatı kurarak bölgede Fransızlara karşı mücadele verilmesi ve bölgenin Türkiye'ye bağlı kalmasını amaçlamıştır. Bu cemiyet Şam,

[546] Hulusi Yetkin ve Mehmet Solmaz, *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahinin Yeri* (Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1963), 14.
[547] Enes Demir, *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye'den Nasıl Geri Çekildi*? (İstanbul: Hiper Yayınları, 2019), 49-91.

Halep, Humus, Beyrut, Trablusşam, Kuneytra ve Amman'da şubeler açarak önemli bir örgütlenme yoluna girişmiştir. Öte yandan Özdemir Bey'in 18 Haziran 1920'de hazırlamış olduğu bir raporunda bu teşkilatta aktif görev alanların listesini göndermiştir. Bu rapora göre Suriye'nin ileri gelen birçok aydını, eşrafı ve aşireti bu cemiyete destek vermişlerdir. Örneğin Humus bölgesinde yaşayan İbn Reşid Aşireti Şeyhi Süleyman ve Veled-i Ali Aşiretinden Reşid bin Sember, bu cemiyetin aktif üyesiydiler. Aynı şekilde İdlib'deki el-Mevali aşireti şeyhi Abdülkerim Paşa ve Suriye'nin en kalabalık aşiretlerinden olan Hadidi Aşireti Şeyhi Faris Bey kurulan milli teşkilatta yer almışlardır.[548]

Halep Kuvâ-yı Milliyesi, Özdemir Bey'in faaliyetleri sonucunda Fransızlara karşı mücadelelere başlamıştır. Örneğin Demiryolunun güney yakasında yaşayan Arap Aneze Aşireti Şeyhi Hacim Bey, 600 kişilik silahlı birliği ile Urfa direnişi sürecinde cephe gerisinde Fransızlardan gelebilecek tehlikeyi önlemeye çalışmıştır. Ayrıca Hacim Bey, Tel Ebyad ile Arappınarı arasındaki demiryolu ve telgraf hattını tahrip ederek Fransızların bölgedeki otoritesini sarsmışlardır.[549] Öte yandan Suriye ulusal direnişinin önemli kişilerinden olan Rişvan aşiretinden İbrahim Hanunu Bey, Fransızlara karşı ayaklanarak TBMM Hükümetinden aktif destek almıştır. Zira İbrahim Hanunu'ya silah yardımı yapılmış ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri ayaklanmaya aktif destek vermiştir. [550]

Kuzey Suriye'deki Cebel-i Ekrad (Kürd Dağı-Afrin) bölgesinde yaşayan Okçu İzzeddinli Aşireti, Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır. Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı pek çok köy Mondros Mütarekesinden sonra işgal altına girmiştir. Okçu İzzeddinli aşiretinin bulunduğu konum Adana ve Maraş yolları üzerinde bulunduğundan dolayı stratejik bir konumdaydı. Aşiretin reisi Hacı Hannan

[548] Mehmet Davulcu, *Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920) (*Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 158-166.
[549] Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003), 155-163.
[550] Halep'te doğan İbrahim Hananu Bey, İstanbul'da hukuk tahsili görmüş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Suriye'de Fransızlara karşı direniş göstererek mücadeleye girişmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sırada Ankara Hükümeti Hananu Bey'e destek olmuştur. Hatta gerekli silah ve mühimmatın gönderilmesinin yanında askeri birlikler de İbrahim Hananu'ya takviye olarak gönderilmiştir. (Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara, 1992, s. 41-56); Bu mücadele sırasında Fransızlar tarafından yakalanan İbrahim Hananu, çıkarıldığı mahkemede askeri operasyonların doğrudan TBMM Hükümeti'nin emrinde yapıldığını ifade etmiştir. (Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (2009), 146.

Ağa, bölgede yaşanan işgallere karşı aşiretini örgütleyerek silahlı mücadeleye başlamıştır. Şubat 1919'da Tahtaköprü'de aşiret birlikleri düşman askerlerine ateş açılarak milli direnişini başlatmıştır. 1921 yılı boyunca süren çatışmalarda, İzzeddinli aşireti Fransızlara karşı başarılı mücadeleler vermiştir.[551]

Fransızlar Suriye'de yayılmaya başlayan bağımsızlık hareketlerini önleyebilmek amacıyla TBMM Hükümeti ile uzlaşma girişimlerinde bulunmuştur. Nihayetinde 20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Fransa arasında yapılan Ankara İtilafnamesine göre, Fransızlar Çukurova ve Antep bölgelerini boşaltarak demiryolunun güneyine çekilmeyi kabul ettiler. Ayrıca İskenderun Sancağında Türkler lehine özerk bir yapı ihdas edilecekti. Ancak yeni çizilen sınırlar Okçu İzzeddinli Aşireti'ne bağlı bir kısım köylerin Fransız idaresinde kalmasına neden olmuştur. Bu durumu gerek Kürd Dağı halkı gerekse Okçu İzzeddinli reisi Hacı Hannan Ağa tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hacı Hannan Ağa, TBMM riyasetine "Kürd Dağlılar'ın Mutalebâtı" adlı risaleyi göndermiş ve bu risalede Ankara İtilafnamesi ile belirlenen sınırların bölge halklarını ikiye ayırdığı ifade ederek sınırların yeniden düzenlenmesi talep etmiştir.[552] Ancak aşiretin bu talebi TBMM Hükümeti tarafından reel politik gelişmelerden ötürü dikkate alınamamıştır. TBMM Hükümeti'nin bu taleplere tepkisiz kalmasının nedeni Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması ile İtilaf blokunun ikiye bölünmüş olmasıdır. Zira TBMM Hükümeti yapmış olduğu diplomatik manevra ile İngilizlerden bağımsız hareket etmeye başlayan Fransızlarla yeni bir anlaşma yoluna gitmemiştir.

Öte yandan Fransızlarla yapılan bu antlaşmanın kabul edilmesi hiç kolay olmamıştır. Ancak TBMM'nin içinde bulunduğu iç ve dış şartlar daha iyisinin gerçekleştirilebilmesini de engelliyordu. TBMM'de antlaşmanın hükümlerini uzun uzun tartışmış, zaman zaman mebuslar arasında gerilimler yaşanmış ve hatta bazı mebuslar antlaşma hükümlerine ağır eleştiriler getirmiştir. Ancak meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın mebuslara ikna edici reel politik gerekçeler ışığında konuşmalar yaparak antlaşmanın onaylanmasını sağlamıştır.[553]

[551] Mustafa Öztürk, "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Millî Mücadeledeki Yeri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 29-45.
[552] G. S., *Kürd Dağlıların Mutalebâtı* (Ankara: Yeni Gün Matbaası, 1338).
[553] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceredesi*, 13/362-366, 18 Ekim 1337(1921).

2.2.2.3. Elcezire Cephesinde Aşiretler

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşından tamamen çekilmiştir. Mütareke hükümlerine İtilaf Devletleri uygun gördükleri bölgeleri işgal etme hakkında sahip olmuştur. Bu kapsamda İngilizler ilk olarak 15 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir. Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlaması ile Musul'un kurtarılma meselesi de gündeme gelmiştir. Öncelikle Meclis-i Mebusan'da Misak-i Milli kararlarının alınması ile Musul Vilayetinin Türkiye'ye bağlı olduğu ifade edilmiştir. Sonrasında Ankara'da teşekkül eden TBMM Hükümeti, 26 Haziran 1920'de İran sınırı ve Fırat Nehri arasındaki bölgede "Elcezire Cephesi Komutanlığı" kurulmasına karar vermiştir. Bu cephenin komutanlığına Nihat Paşa (Anılmış) getirilmiştir. Ayrıca Musul, Bitlis, Diyarbakır ve Elâzığ Vilayetlerini kapsayan cephe komutanlığının emrine XIII. Kolordu verilmiştir.[554]

Elcezire Cephesinin en doğusundaki Musul-Kerkük bölgelerinde İngilizlerle ve batısında Suruç-Akçakoyunlu istikametinde Fransızlarla mücadeleler verilmiştir. Öte yandan cephenin güney kısmını oluşturan çöl bölgesinde ise İngiliz ve Fransız tesiri altında kalan aşiretlerle ve 1915 yılında tehcir edilen Ermenilerle mücadele edilmiştir. Ancak Batı Cephesinde yaşanan çarpışmalar nedeniyle TBMM Hükümeti, Elcezire Cephesine silah ve cephane yardımını zorlukla gerçekleştirebilmiştir. Sonuç olarak Fırat Nehri'nden İran sınırına kadar ki geniş alanı korumaya çalışan birliklerin mevcudu: 547 subay, 5915 er, 3880 tüfek, 25 ağır-47 hafif makineli tüfek ve 25 top idi.[555]

Elcezire Cephesinde birliklerin yetersizliğine rağmen bölgede önemli faaliyetler yürütülmüştür. Haziran 1920'de Irak'taki El-Muntafik aşiret federasyonunun Şeyh-ül Meşayihi (Yani Şeyhler Şeyhi) Uceymi Sadun Paşa'ya,[556]

---

[554] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/174.

[555] Sadık Erdaş, "Nihad (Anılmış) Paşa'nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14/28 (Güz 2018), 13-15.

[556] Irak Şeyh-ül meşayihi" ünvanını taşımakta olan Uceymi Paşa, Osmanlı Ordusu Irak Cephesinde Selman-ı Pak ve Kut-ül Amare galibiyetlerini elde ederken Fırat havzasındaki cephenin sağ yanının korunmasını sağlamıştır. Eylül 1918'de kendisine Osmanlı Devleti'nce "ikinci dereceden mecidî nişanı" verilmiştir. 22 Ekim 1919'da sonuçlanan Amasya Görüşmelerinde Mustafa Kemal tarafından Uceymi Paşa'nın maiyetiyle beraber geçimlerinin sağlanması konusuna değinilmiş, Salih Paşa tarafından yardım sağlanacağı taahhüt edilmiştir. Millî Mücadele döneminde Uceymi Paşa'ya Mardin'in güneyindeki aşiretinin neden olduğu karışıklıkları sona erdirme görevi verilmiştir. Urfa, Maraş ve Antep bölgelerinde işgal kuvvetlerine karşı çalışmalar yapmış, 20 Haziran 1920'de TBMM tarafından verilen silah, cephane ve para yardımıyla İngiliz ve Fransız birliklerine karşı baskınlar düzenlemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında sahibi olduğu bölgeye düşman kuvvetleri girdiğinde boyun

iki dağ topu, iki makineli tüfek, uygun miktarda cephane, 400 mavzer tüfeği ile 10.000 altın lira verilmiş ve ayrıca destek amaçlı subaylar da gönderilmiştir. Bu sayede Uceymi Sadun Paşa'ya bağlı aşiret birlikleri Haseke-Menbiç arasındaki Fransız birliklerine saldırılar düzenlemiş ve Fransızların bölgedeki otoritesi sarsılmıştır. Nihat Paşa ilerleyen süreçte Uceymi Paşa'yı Mardin'e göndererek bölgede yaşanan iç karışıklıkları bastırmakla görevlendirmiştir.[557]

Aneze aşireti reisi Hacim Paşa bağlı aşiret birlikleri ile Elcezire Cephesine bağlı Türk Ordusu, Rakka'nın Fransız işgalinden kurtarılması amacıyla askeri harekâtta bulunmuşlardır. 1920 yılı sonlarında başlayan Rakka'ya yapılan baskınlar sonucunda Fransız birlikleri geri çekilmeye mecbur bırakılmıştır. Fırat Nehri kıyısında stratejik bir konumda olan Rakka'da Millî Mücadele döneminde, Türk Ordusu ve Fransız birlikleri arasında önemli çarpışmalar yaşanmış ve Fransızlar Rakka'dan tamamen çıkarılmıştır. Bu süreçte Rakka'nın güvenliğini gerek Türk birlikleri gerekse Hacim Paşa emrindeki aşiret birlikleri sağlamıştır. Ancak 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi gereğince Türk birlikleri Rakka'dan çekilmiştir.[558]

Deyr-i Zor bölgesinde ise aşiretler, Fransız işgalinin sonlandırılması için Türk ordusundan yardım istemiştir. Bu kapsamda Elcezire Cephesi Kumandanlığına bağlı Türk birlikleri, işgalci Fransız ve Ermeni birliklerine karşı önemli bir harekât başlatmıştır. 1/2 Şubat 1921'de Türk birlikleri Deyr-i Zor'a taarruza geçmiş ancak Fransızlar bu taarruzu püskürtmüştür. Sonrasında Türk birlikleri kısa sürede yeniden toparlanarak II. Deyr-i Zor Harekâtını başlatmıştır. Bölge aşiretlerinin aktif desteği sayesinde top ve makineli tüfeklerle donatılmış olan Türk Ordusu'nun taarruzu başarıya ulaşarak Fransızlar, Deyr-i Zor'dan çıkartılmıştır. Ancak Fransızlar hava desteği alarak şehirdeki Türk birliklerine saldırmış ve 8 Mart 1921'de Deyr-i Zor'u tekrar ele geçirmişlerdir.[559]

---

eğmeyip bütün toprak ve gelirlerini terk edip Anadolu'ya gelmiştir. 1960 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Bkz. Orhan Avcı, "Mütareke Döneminde Acemî Paşa", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri,* (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2000), 1/355-379.

[557] Fatih Turgay Eldem, "İngiliz, Amerikan ve Türk Arşiv Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Mardin Sancağındaki Bazı Siyasi Olaylar ve Şahsiyetler", *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2022), 185.

[558] Enes Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misak-ı Milli* (İstanbul: Post Yayınları, 2017), 1/ 289-301.

[559] Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misak-ı Milli,* 310-314.

Kuzey Irak'ta ise İngilizleri TBMM Hükümetine yönelik yıkıcı faaliyetlerinde artış yaşanmış ve bu durum bölge aşiretlerini etkilemeye başlamıştır. Revanduz ve Zibar civarında İngilizlere karşı ayaklanmalar gerçekleşmiştir. Sürücü aşireti reisi Şeyh Rakıp Cavit, Revanduz eşrafından Bavıl Ağazade, Jandarma subayı Nuri ve Şeyh Emin Efendilerin başının çektiği ayaklanma sonucunda İngilizler Revanduz'dan geri çekilmiştir. Sonuç olarak bölgede Türkiye'ye bağlı bir hükûmet kurulmuştur. Revanduz hükûmeti temsilcileri Elcezire Cephesi komutanı Nihat Paşa'ya ziyaret ederek kendisinden bölgeyi idare etmesini istediler. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalmayarak Mülkiye Kaymakamı Remzi Bey'i bir heyet ile Revanduz'a göndermiştir.[560]

Öte yandan Süleymaniye'deki aşiretler TBMM Hükümetinden asker ve memur talebinde bulunarak bölgede idari bir teşkilat kurulmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Bu kapsamda hükümet Süleymaniye'de bir mahalli idare kurulmuş ve Elcezire Cephe Kumandanlığı 9 Ağustos 1921'de Binbaşı Şevki Bey'i Süleymaniye ve Havalisi Komutanlığı'na atamıştır. Ancak Şevki Bey'e kuvvetlerin azlığı ve cephane sevkiyatın güçlüğü nedeni ile zorunda olmadıkça İngilizlerle çatışmaya girmemesi emri verilmişti. [561]

2.2.2.3.1. Özdemir Bey'in Bölgedeki Faaliyetleri

İngilizler, TBMM Hükümetinin yürütmüş olduğu faaliyetlere karşılık Hristiyan Asurileri kışkırtmaya devam ediyor ve bazı Kürt aşiretlerini kendi taraflarını çekmeye çalışıyordu. 1921 yılının sonlarına doğru İngilizler Pişdar Aşireti reisi Ebubekir Selim, Navdeşt Aşireti reisi Behlül ve Balek Aşireti reisi Şeyh Mahmud'u kendi yanlarına çekmeyi başardılar. Yaşanan bu durum TBMM yanlısı aşiretleri zor duruma düşürmüş ve aşiretler arasında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır.[562]

Yaşanan bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa 1 Şubat 1922'de Müdafaa-i Millîye Vekilliğine göndermiş olduğu talimatta: "*Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmak, İngilizlerin de Musul ilini siyasi manda altında bulundurmak isteği*

[560] Mim Kemal Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918–1926* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992), 79.
[561] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/298.
[562] Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918–1926,* 80.

ile yapılan siyasi faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple esasen Misakımillî sınırları içinde kalan Musul ilinin kurtarılması amacıyla Revanduz bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesini" istemiştir.[563] Sonuç olarak TBMM Hükümeti, Musul Vilayetinin kurtarılması için Revanduz kasabasında harekât merkezi kurmuştur ve bu bölgeye gayri nizami harp tecrübesi olan Yarbay Ali Şefik (Özdemir) Bey'i[564] görevlendirmiştir.

Özdemir Bey, 9 Mart 1922'de Revanduz'a gitmek üzere Ankara'dan ayrılmış ve 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelerek burada Elcezire Cephesi Komutanı Nihat Paşa'nın yerine atanan Cevat Paşa ile görüşmüştür. Diyarbakır'da bir müfreze kurulmuş ve Özdemir Bey'e yapılacak olan harekâtın "*şahsi bir teşebbüs ve cihat şeklinde idare olunması*" talimatı verilmiştir. Bu sayede Misak-ı Millî sınırları içinde kalan Musul Vilayetinde yaşanan İngiliz işgalinin sonlandırılması hedeflenmiştir.[565]

Özdemir Bey ve müfrezesi, Siirt-Beytüşşebap yolunu kullanarak çetin bir yolculuk sonrasında 22 Haziran 1922'de Revanduz'a varmıştır. Halkın teveccühü ile karşılaşan Özdemir Bey, İngilizlere karşı harekâta başlamadan önce bölge aşiretleri ile temasa geçmiştir. Sürücü, Zibar ve Barzani Aşiretleri Millî Mücadele'ye destek verirken Balikli, Pişdar ve Navdeşt aşiretleri ise Özdemir Bey'in faaliyetlerine karşıydılar.[566] Öte yandan Raniye'deki Hemavend aşireti ile Çemçemal mevkiinde bulunan Cabbari aşiretleri İngilizlere karşı Özdemir Bey'in tarafında yer almışlardır.[567]

İngilizler Revanduz merkezli oluşan milli örgütlenmenin daha fazla güçlenmemesi amacıyla ilk olarak 10 Temmuz 1922'de Revanduz ve civarını

---

[563] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/299.

[564] Asıl adı Ali Şefik olan Özdemir Bey, Kafkasya'dan Mısır'a göçmüş Çerkez kökenli bir aileye mensuptur. Eğitimini 1885'te doğduğu kent olan Kahire'de tamamladıktan sonra, I. Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı ordusunda görev almış, Suriye, Filistin ve Irak cephelerinde savaşmıştır. Millî Mücadele başladığında ise Suriye ve Hatay'da Fransızlara karşı yapılan hareketinde büyük yararlılıklar göstermiş; Antep'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyi idare etmiştir. 1922'de Mustafa Kemal Paşa tarafında özel olarak Elcezire Cephesinde görevlendirilmiştir. Sonrasında Gaziantep ve Siirt milletvekilli görevinde bulunmuştur. 18 Mayıs 1951 yılında vefat etmiş olup Gazi Şehitliği'ne defnedilmiştir. Bkz. İhsan Şerif Kaymaz, "Özdemir Bey (1885-1951)", *Atatürk Ansiklopedisi* (21 Mayıs 2024).

[565] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/300.

[566] Özdemir Akbal, *Misak-ı Millî Sınırları İçerisindeki Musul ve Kerkük İllerinde Yürütülen Psikolojik Harekât: Albay Özdemir Projesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 45-46.

[567] Qassam Kh. Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)* çev: İzzet Öztoprak (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), 87.

bombalamaya başlamıştır. Ancak arazinin dağlık olmasından dolayı İngilizlerin bombalamaları pek etkili olmamıştır. İngilizler bu sefer bölgeye askeri birlik sevk ederek Özdemir Bey müfrezesini dağıtmayı hedeflemiştir. 31 Ağustos 1922'de Türk-İngiliz kuvvetleri "Derbent" bölgesinde çarpışmış ve bu muharebede Özdemir Bey İngilizleri mağlup etmiştir. Bu muharebede İngilizlere ağır kayıplar verdirtilmiş, 4 İngiliz uçağı düşürülmüş ve bir miktar cephane ele geçirilmiştir.[568] Derbent Muharebesinden sonra Özdemir Bey, Erbil yönüne doğru taarruza geçerek 18 Eylül 1922'de Şaklava'yı ve 26 Eylül 1922'de Köysancağı'nı ele geçirmiştir. Ayrıca Zibar, Akra, Raniye ve Köysancak'da mülki idare teşkilatı kurularak Kürt aşiret reislerinin de bulunduğu yerel kaza meclisleri ihdas edilmiştir.[569]

İngilizler, yeni başlayan Lozan müzakerelerinde, Musul sorunu görüşüleceği zaman diplomatik olarak avantajı elde tutabilmek amacıyla Türkiye yanlısı aşiretleri tehdit etmeye devam etmiş ve uçaklarla bombardımana tutmuştur. Ayrıca İngilizler, havadan "*Kürd istiklaline muhalif olan birkaç Türk'ü kasaba ve köylerinizden çıkarıncaya kadar bombardımana devam ederiz*." şeklinde bildiriler atarak aşiretleri sindirmeyi hedeflemiş ve aşiretleri Türkiye'ye karşı kışkırtmaya çalışmıştır.[570]

Bu süreçte Lozan barış görüşmeleri kesilmiş ve yeniden savaş ihtimalinin belirmesi üzerine Batı Anadolu'daki askeri birlikler, Elcezire cephesine gönderilememiştir. İngilizler ise Kuzey Irak'taki Türk tehdidini kalıcı olarak ortadan kaldırmak amacıyla esaslı bir askeri hazırlığa başlamıştır. Öte yandan İngiltere, TBMM'ye karşı menfi propagandalarını sürdürmüş ve bu çabalar sonuç vererek Balik ve Barzani aşiretleri İngilizlerin tarafına geçmiştir.[571]

İngilizler 8 Nisan 1923'de taarruza geçerek Özdemir Bey'in müfrezesini dağıtmaya başlamıştır. Müfreze kahramanca direnmesine rağmen gerek İngiliz silah gücü gerekse İngiliz hava gücü karşısında bozguna uğramıştır. Yeni takviyenin gelememesi yüzünden Özdemir Bey'in birlikleri ağır kayıplar vermiştir. Öte yandan İngilizler bölgeyi yoğun bir şekilde bombalayarak aşiretlerin harekât kabiliyetini de

---

[568] Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003), 62.
[569] Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misak-ı Milli*, 2/317-318.
[570] BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı [HR. İM],* No. 13, Gömlek No. 28, Rumi 9 Teşrin-i Sani 1338 (9 Kasım 1922).
[571] Akbal, *Misak-ı Millî Sınırları İçerisindeki Musul ve Kerkük İllerinde Yürütülen Psikolojik Harekât: Albay Özdemir Projesi*, 72.

ortadan kaldırmıştır. Nihayetinde İngilizler 22 Nisan 1923'de Revanduz'a girmiştir. Özdemir Bey'in mevcudu azalmış birlikleri ise önce İran'ın Uşnu kasabasına çekilmiş sonrasında 10 Mayıs 1923'de Türkiye geçebilmiştir.[572]

2.2.2.4. Batı Cephesinde Aşiretler

Millî Mücadele'nin Batı Cephesinde TBMM'ye bağlı birlikler Yunanlılara karşı mücadele etmiştir. 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali bütün Batı Anadolu'ya yayılmıştır. Kuvâ-yı Milliye adı verilen yerel direnişçiler ortaya çıkarak Yunanlılarla karşı gayri nizamı harp yöntemleri uygulanmıştır. TBMM Hükümetinin düzenli orduyu ihdas etmesiyle Yunanlılarla büyük ölçekli muhabereler yapılmıştır.

Bu süreçte Doğu ve Güney Doğu Bölgesindeki aşiretler, kendi bölgelerinde yaşanan işgallere karşı mücadele ettiği için Batı Cephesine askeri destek sağlayamamıştır. Ancak bölge aşiretleri maddi ve manevi anlamda Batı Cephesi birliklerine destek olmuştur. 7-8 Ağustos 1921'de çıkarılan Tekâlif-i Milliye kanunu kapsamında bölge aşiretleri eldeki imkânları doğrultusunda orduya destek olmuşlardır. Ayrıca aşiret reisleri Yunan ordusuna karşı TBMM'ye destek telgrafları göndermişlerdir. Örneğin Karaköse (Ağrı) sancağında yaşayan Adamanlı Aşireti Reisi İbrahim, Zilan Aşireti Reisi Hasan ve Sübhanlı Aşireti Reisi Abdülmecid Beyler, 22 Ağustos 1921'de göndermiş oldukları telgrafta "Ordumuzun Allah'ın yardımına ulaşması için candan dualar edildiğini" ifade etmekteydiler.[573]

Aynı şekilde Urfa Suruç'taki, Kenan Aşireti Reislerinden Haşmet, Müsellem Şiran Aşireti Reisi Salim, Badıllı Aşireti Reisi Mustafa, Suruç kazası umum Aşiret Reisi Şahinbeyzade Mustafa, Zeydanlı Aşiret Reisi Ramazan, Şeyhanlı Aşiret Reisi Nuh ve Dina Aşiret Reisi Salih Beylerin 1 Eylül 1921'de göndermiş oldukları telgrafta:

> "*Şanlı ordumuz zafer elde edinceye kadar malen bedenen hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğini ve icabında eli silah tutan evlatlarıyla birlik cihada iştirake şimdiden hazır ve amade bulunduğunu ahd ve yemin ettiklerini" belirtmişlerdir*.[574]

[572] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (1919-1921),* 4/314-316.
[573] *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1921, No. 287.
[574] *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1921, No. 284.

Büyük Taarruz sonrasında Yunan ordusunu Anadolu'dan tamamen temizlenmesiyle bölge aşiretleri bu kutlu zaferden dolayı TBMM'ye sevinç ve mutluluklarını bildiren telgraflar çekmiştir. Bu telgraflardan birini Kars Sarıkamış'ta yaşayan Miran Aşireti reisi Mustafa Bey çekmiştir. Mustafa Bey telgrafında Yunan ordusuna karşı kazanılan zaferi kutladıktan sonra Misak-ı Milliye olan bağlığını bildirmiştir.[575]

2.2.3. Millî Mücadeleye Karşı Ayaklanan Aşiretler

Millî Mücadele'nin başlamasıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiretler aktif rol oynamış ve bölgede yaşanan gelişmelerde aşiretlerin faaliyetleri belirleyici olmuştur. Millî Mücadele'ye destek veren aşiretler olduğu gibi karşı çıkan aşiretlerde olmuştur. Ancak aşiretlerin önemli çoğunluğu ulusal kurtuluş mücadelesine destek olduğu için Millî Mücadeleye karşı isyan eden aşiretlerin durumun münferit hadise olarak kalmıştır.

2.2.3.1. Ali Batı Ayaklanması

Mardin bölgesinde yaşayan Haverkan Aşireti Reisi Ali Batı, I. Dünya Savaşı öncesine devletin otoritesini sarsan eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu eylemlerinden ötürü cezalandırılarak Harput hapishanesinde tutulmuş ancak bir süre sonra adamları tarafından kaçırılarak dışarı çıkmayı başarmıştır.[576]

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile bölge Osmanlı devlet otoritesi yok olmuş ve İtilaf Devletleri işgallere başlamıştır. Ali Batı, bölgede yaşanan güç boşluğu yararlanarak Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin yörelerine hâkim olmak istemiştir. Bu kapsamda Mayıs 1919 itibaren harekete geçen Ali Batı, Midyat, Nusaybin ve Savur kazalarındaki aşiretlere, Padişah tarafından görevlendirildiğini ve devletin zayıf düşmesinden dolayı artık bölgenin güvenliğini kendisinin sağlayacağını ifade etmiştir. Sonuç olarak Ali Batı'nın propagandaları bölgedeki bazı aşiretler üzerinde etkili olmuştur. [577]

[575] Selvi ve Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, 227.
[576] İsmet Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22/64-65-66 (Kasım 2006), 355.
[577] *Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1974), 6/41-42.

11 Mayıs 1919'da Ali Batı, Nusaybin'e baskın yaparak mülki idari amirlerine saygısızca hareketlerde bulunmuş ve üç mahkûmu zorla tahliye ettirmiştir. Hükümet, Ali Batı'nın isyankâr hareketlerine karşı tedbir almış ve V. Tümene bağlı askeri birliklere Ali Batı'yı takip görevi vermiştir. Şaki Ali Batı, hükümetin bu tedbiri duyunca köşeye sıkışacağını anlamış Nusaybin'den kaçarak Mardin kırsalında saklanmaya başlamıştır. Nihayetinde V. Tümene bağlı askeri birlikler ve hükümete destek olan aşiret birlikleri 2 Haziran 1919'da Ali Batı'nın bulunduğu konuma ulaşmış ve şiddetli çatışmalar başlamıştır. Ali Batı, bu çatışmada ağır kayıplar vermiş ve gecenin karanlığından yararlanarak canını kurtarabilmiştir.[578]

Ali Batı, Midyat'ın 15 km kadar güneydoğusundaki Mezizah Köyüne çekilerek, tekrar direnişe geçmiştir. 9/10 Haziran 1919 tarihlerinde yaşanan çatışmalarda Ali Batı'ya bağlı gruplar tamamen dağıtılmıştır. Ali Batı yine kaçmayı başararak bölgedeki Salhan ve Domanan aşiretlerinden adam toplamaya çalışmıştır. Ancak aşiret reisleri Ali Batı'nın çağrısına uymamıştır. Ordu birlikleri ise Ali Batı'yı takip etmeye devam etmiş ve civar aşiretlerden yardım alınmıştır.[579]

Takip sonucunda VI. Alay Komutanı Binbaşı Pehlivanzade Nuri, 18 Ağustos 1919 günü Ali Batı'nın Medah mevkiinde saklandığını öğrenmiş ve hemen hareket geçerek Medah mevkiisi basılarak iki saat kadar süren bir çarpışmadan sonra Ali Batı ölü olarak ele geçirilmiştir. Cesedi Midyat'ta halka teşhir edilmiş ve Mardin bölgesinde vuku bulan Ali Batı isyanı sona ermiştir.[580]

2.2.3.2. Cemil Çeto Ayaklanması

Siirt Sancağının Garzan kazasında yaşayan Pencenari (Bahtiyar) Aşireti Cemil Çeto, I. Dünya Savaşı'nda gasp ve cinayet gibi adli vakalarda adı geçmiştir. Diyarbekir Valiliği tarafından 17 Şubat 1918'de Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir raporda Cemil Çeto gibi "*cani bir katilin, doymaz bilmez bir gaspçının*" milis olarak ifade edilmesinin sakıncaları dile getirilmiştir.[581] Öte yandan I. Dünya Savaşı bittikten sonra Cemil Çeto, Beşiri'deki Raman aşireti ile ittifak kurarak diğer

[578] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 72, Mart 1975), 2-3, Belge No.1596.
[579] Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı", 340.
[580] *Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* 43.
[581] BOA, *DH. EUM. Altıncı Şube*, No. 31, Gömlek No. 36, Hicri 6 Cemaziye'l Evvel 1336 (17 Şubat 1918).

aşiretlere tecavüze kalkışmıştır. Ancak hükümet, almış olduğu yapıcı tedbirlerle aşiretler arasında barışı tesis etmeye çalışmış ve Cemil Çeto'nun aşiretlere yapacağı saldırının önü alınmıştır.[582]

Millî Mücadele'nin başlamasıyla Mustafa Kemal Paşa, 13 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa, "*Garzan'da Rüasadan Cemil Çeto Bey*" hitabıyla gönderdiği mektupta Cemil Çeto'yu Millî Mücadele saflarına çekmeye çalışmış ve Erzurum Kongresi'nde alınan kararları bildirerek kendisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin önemli bir üyesi olduğunu vurgulayarak teşkilatlanmaya destek olmasını rica etmiştir.[583]

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrılarına net bir cevap vermeyen Cemil Çeto, İngilizlerin Millî Mücadeleye karşı yürüttüğü propaganda ve zararlı faaliyetlerden cesaret alarak ayaklanmaya hazırlanmıştır. Bu kapsamda bölge aşiretlerini yanına çekmeye çalışmış ve aşiretleri isyana zorlamıştır. Örneğin Cemil Çeto, Reşkotan Aşireti Reisi Sabri Bey'in isyana destek vermesini istemiştir. Ancak Sabri Bey "*Ecdadım şimdiye kadar hep hükümetin sayesinde yaşadı ve reislik yaptı. Ben de ecdadımın eserme uyacağım. Hükümetten başka bir kuvvete boyun eğmem ve beni hiçbir kuvvet korkutamaz*." diyerek Cemil Çeto'nun isyana destek talebini geri çevirmiştir.[584]

Nihayetinde yaptığı hazırlıkları tamamlayan Cemil Çeto, üç yüz kadar adamıyla Garzan bölgesini ele geçirerek 20 Mayıs 1920'de ayaklanmıştır. XIII. Kolorduya bağlı II. Tümen, aldığı emir doğrultusunda ayaklanmayı bastırmak için harekete geçmiştir. Askeri birliklerin müdahalesi sonucunda Cemil Çeto'nun birlikleri zayıflatılmıştır. İsyan 4 Haziran 1920'de Cemil Çeto ve dört oğlunun, askere teslim olmasıyla sonu ermiştir.[585]

2.2.3.3. Milli Aşireti İsyanı

Urfa Viranşehir kazasında bulunan Milli Aşireti, II. Abdülhamid döneminde bölgede güçlü nüfuz sahibiydi. Ayrıca Hamidiye Alaylarında aşiret aktif görev

[582] Said Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16/31 (2017), 52.
[583] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969), s. 3/944-945.
[584] *Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* 180.
[585] *Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* 181.

almıştır. Ancak 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki yönetimi, Abdülhamid yanlısı Milli aşiretine olan desteğini kesmiş ve aşiretin bölgedeki nüfuzu kırılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler, Binbaşı Noel ve Yüzbaşı Woolley'i bölgedeki en büyük aşiretlerden olan Milli aşiretini kendi taraflarını çekmek için göndermiştir. Ancak İngilizlerin bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Zira Millî Mücadele başladığı süreçte aşiret reisi Mahmut Bey, din ve vatan uğruna devlete hizmet edeceğini bildirerek İngilizlerin tekliflerini reddetmiştir.[586] Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa, aşiret reisi Mahmud Bey'in bu tavrından ötürü teşekkür etmiştir.[587]

Fransızların Urfa'yı işgal etmesinden sonra Milli Aşireti Reisi Mahmud Bey, milli örgütlenmeye destek vermiş ve bu tavrından ötürü Urfa Kuvâ-yı Milliye komutanı Ali Saib Bey teşekkür etmiştir.[588] Ancak Mahmud Bey'in kardeşi Abdurrahman Bey, Siyale aşireti reisi Salih el-Abdullah ile iş birliği yaparak Fransızlarla birlikte hareket etmiş ve birlikleri ile köyleri yağmalamaya başlamıştır. Aşiret reisi Mahmud Bey, kardeşinin yapmış olduğu bu faaliyetin aşiretini bağlamadığını ve Abdurrahman Bey'in aşiretten kovulduğunu duyurmuştur.[589]

Milli aşiret reisi Mahmud Bey'in TBMM yanlısı tutumuna rağmen nedeni halen tam olarak anlaşılamayan bir sebeple tavrını değiştirmiştir. Büyük ihtimalle Mahmud Bey'in kardeşleri İngiliz ve Fransızların desteği ile Milli Aşiretinde baskın güç hale gelmiştir. Sonuç olarak Haziran 1920'de aşiret birliklerinin Siverek üzerine yürümeye başlamasıyla Milli aşireti isyanı başlamış oldu. V. Tümen'e bağlı askeri birlikler bölgeye gönderilerek çatışmalar yaşanmıştır. 18 Haziran 1920'de Milli aşiretine bağlı birlikler yenilgiye uğrayarak dağıtılmıştır.[590]

Güneye kaçmış olan aşiret birlikleri tekrar toparlanarak iki binden fazla kuvvet ile 24 Ağustos 1920'de tekrar saldırıya geçmiştir. Viranşehir'i ele geçiren asiler, haberleşmenin yapılmaması için telgraf hatlarını kesmişlerdir. Ayrıca asiler Karakeçili Aşiretine mensup bazı kişileri asmışlar ve şehirdeki malları yağma

[586] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 3/117.
[587] ATASE, *110.9.1.11,* No.10, Sıra No. 64, 26 Eylül 1919.
[588] Ursavaş, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu,* 60-61.
[589] Oktay Bozan, "Mütareke Döneminde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları", *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı* ed. Ahmet Aksın vd. (İstanbul: Hiper Yayınevi, 2020, 254.
[590] *Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* 179.

etmişlerdir. V. Tümen isyanı tamamen bastırabilmek amacı ile Millî Mücadele taraftarı olan aşiretlerin desteğini almıştır. Sonuç olarak Milli Aşiretinin ayaklanması tamamen bastırılmış ve aşiret reisleri 7/8 Eylül 1920 gecesi Suriye'ye kaçmak zorunda kalmıştır.[591] Mustafa Kemal Paşa, bu ayaklanmayı 1927'de okuduğu Nutuk'ta şu şekilde anlatmıştır:

> *"Milli Aşireti rüesası Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman Beyler, cenupta düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra Siirt'ten, Dersim havalisine kadar, tekmil aşâirin reisi sıfatını takınarak o havaliye tahakküm ve riyaset dâiyesine kalkıştılar. Fransızlar, 1920 Haziran'ının bidayetinde Urfa'yı ikinci kez zapt etmek maksadıyla hareket ettikleri zaman Milli Aşireti de Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan Beşinci fırkamız memur edildi. Bu fırka, o havalideki milli kuvvetlerimizle de takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde, kıtaatımızın takibi altında cenubu şarki istikametinde düşman mıntıkasına firara mecbur edildi. Bu aşiret bir müddet düşman mıntıkasında hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadar piyadeden ibaret bir kuvvetle tekrar arazimize geçti. Viranşehir civarına geldi. Âsiler, istiman etmek maksadıyla geldiklerini söyleyerek mahalli kumandanlarımızı iğfal ve tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada, o civarda müteferrik bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlup ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehri işgal ettiler. Muhabere ve irtibatımıza mâni olmak üzere de o mıntıkadaki tekmil telgraf hatlarını kestiler. Ancak, on beş gün sonra, Beşinci Fırkanın Siverek, Urfa, Resulayin ve Diyarbekir'de bulunan kıtaattan gönderilen aksam ve sadık aşiret kuvvetleri, âsileri mağlup edebilmişlerdir."*[592]

Milli Aşireti Reisi Mahmud Bey ve kardeşleri gıyabında yargılanarak devlete isyan, gasp ve adam öldürme suçlarından 20 Mart 1921 tarihinde idama mahkûm edilmişlerdir. Bu idam kararı 10 Eylül 1921'de infaz edilmiştir.[593]

2.2.3.4. Koçgiri İsyanı

Hafik, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık ve Kuruçay kazalarında 135 köye yayılmış olan Koçgiri aşiretleri bölgede kalabalık nüfusa sahiptiler. Esasen Koçgiri ismi bir aşiret adından ziyade bir coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Bu sebeple Koçgiri bölgesinde birden çok aşiretler yaşadığından dolayı bu aşiretlere genel olarak "Koçgiri Aşiretleri" olarak adlandırılmıştır. Koçgiri aşiretleri Alevi inancı mensup olup dil olarak Kurmancı lehçesini konuşmaktaydılar. Öte yandan Koçgiri aşiretleri tarihsel boyunca Dersim aşiretleri ile ilişki içerisinde

[591] *Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* 179.
[592] Atatürk, *Nutuk,* 2/448-449.
[593] Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Başbakanlık [30.10.0.0]*, No. 31, Gömlek No. 17, Sıra No. 5, 10 Eylül 1921.

olmuşlardır. Bunda hiç şüphesiz Koçgiri ve Dersim aşiretlerinin Alevi inancına mensup olmaları önemli rol oynamıştır.[594]

Osmanlı döneminde Koçgiri aşiretleri, mezhepsel faktörlerden ve aşiretlerin başına buyruk hareketlerinden dolayı merkezi hükümetle sürekli problemli ilişkiler söz konusu olmuş ve ancak II. Abdülhamid devrinde devlet ile aşiret arasında kısmi bir normalleşme yaşanmıştır.[595] İbolar, Sarular, Zazalar, Palular ve Kerteli aşiretleri Koçgiri bölgesinde yaşayan Alevi Kürt aşiretleriydi. Bu aşiretlerin en kalabalığı ve en güçlüsü İbolar Aşireti idi. Öte yandan Koçgiri Ayaklanmasının önderlerinden olan Alişan ve Haydar Bey, İbolar Aşireti'ne mensuptu.[596]

I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile güçlenmeye başlayan Kürtçü faaliyetler İngilizler tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu'da özerk veyahut bağımsız bir devlet kurmaya hedefleyen bazı Kürt milliyetçisi kişiler bölge aşiretlerini kendi yanlarına çekmek istemişlerdir. Bu kapsamda 17 Aralık 1918'de Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında ve Bedirhani ailesinin desteği ile Kürt Teali Cemiyeti'nin kurulması kurulmuştur. KTC'nin aktif üyelerinde olan Dersimli Baytar Nuri[597], Koçgiri aşiretlerinin reisleri olan Alişan ve Haydar Beyleri kışkırtarak cemiyete dâhil etmiştir. Bu sayede KTC, Koçgiri bölgelerini oluşturan İmranlı, Zara, Hafik kazalarında gizlice şubelerini açmıştır. Bu süreçte aşiret mensubu Alişer Bey[598] bölgedeki teşkilatlanmada aktif rol oynamıştır. [599]

---

[594] Dilek Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 118.

[595] Bayram Ayna, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/18 (2018), 214.

[596] Ali Kemali, *Erzincan* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013), 174.

[597] 1892'da Dersim Hozat'ta doğan Nuri Dersimi, Karaballı aşiretine mensuptur. Eğitimini İstanbul'da devam ettirerek 1911'de baytarlık (veterinerlik) mektebine kaydolmuştur. 1914'te I. Dünya Savaşı başladığında iki aylık askeri eğitim aldıktan sonra Erzincan'a gönderilmiş ve orada veteriner hekim olarak görev yapmıştır. 1916'da İstanbul'a geri dönerek eğitimine devam etmiş ve 1918'de mezun olarak diplomalı baytar olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu süreçte Kürt Teali Cemiyeti'ne dahil olarak Kürtçü faaliyetlerine başlamıştır. 1919-1921 yılları arasında Koçgiri aşiretlerini isyana teşvik ederek bölgede bir Kürt devleti kurmayı planlamıştır. 1921'de Koçgiri Ayaklanması bastırıldıktan sonra Dersim'e kaçmıştır. Burada boş durmayarak Dersim aşiretlerini devlete karşı kışkırtmaya devam etmiştir. 1937 Dersim İsyanı başladığında Suriye'ye kaçmıştır. Lübnan'da Kürtçü Hoybun Cemiyetinde aktif görev almıştır. Bu süreçte Suriye ve Ürdün'de mesleğini icra etmiş ve anılarını yazmıştır. 1973'de Halep'te ölmüştür. Bkz. Nuri Dersimi, *Dersim ve Kürd Millî Mücadelesine Dair Hatıratım* (Ankara: Özge Yayınları, 1992).

[598] Alişer Efendi, Kürdistan Teali Cemiyetinin faaliyetlerinde aktif görevler almıştır. Kendisi, Alişan, Haydar ve Baytar Nuri ile Koçgiri isyanını yönlendiren baş aktörlerden biri olmuştur. 1921'de Koçgiri

Millî Mücadele'nin başlaması ile yapılan Erzurum ve Sivas Kongreleri sonucunda milli irade esas kılınarak tam bağımsız bir devlet olunması hedeflenmiştir. Bu kapsamda Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tayken Koçgiri Aşireti reislerinden Alişan Bey'le görüşerek kendisinin Millî Mücadeleye destek olmasını istemiştir. Alişan Bey istenilen netlikte bir tavır koymamış ancak süreç içerisinde Ankara'da açılacak olan mecliste yer almak için milletvekili adaylığında bulunmuştur. [600]

Alişan Bey'in milletvekilliği adaylığı Koçgiri Aşiretleri arasında tartışma konusu olmuştur. Aşiretin bir kısmı bu adaylığa destek vermiştir. Ancak yaşanan gelişmelerin kendisinin aleyhinde gerçekleşebileceğini anlayan Nuri Dersimi, Alişan Bey'i Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtleri kandırmaya çalışan bir kişi olduğunu ikna ederek Alişan Bey'in milletvekilliği adaylığından çekilmesine neden olmuştur.[601]

Nuri Dersimi'nin bölgedeki bölücü faaliyetleri hız kesmeden devam etmiş ve 1920 yılının başlarında Kangal Yellice'de bulunan Hüseyin Abdal Tekkesi'de Kürt aşiretlerini toplantıya çağırmıştır. Tekkedeki toplantıya Alevi Kürt Canbegan, Kureyşan, Şadan aşiretleri katılmış ve Drejan, Parçıkan, Atman gibi Sünni Kürt aşiretlerinden de katılım olmuştur. Bu toplantıda Kürt ayrılıkçılığı ele alınarak silahlı mücadelenin esasları konuşulmuştur.[602]

1920 Temmuz ve Ağustos aylarında Alişer Bey ve Paşo Ağa'ya bağlı aşiret birlikleri, köylere ve askeri birliklere saldırmaya başlamıştır. Örneğin 25 Temmuz 1920'de 300 kişilik silahlı kuvvet, Refahiye'den Kuruçay'a gönderilmekte olan cephaneliği ele geçirmiş ve bir kısım askeri de esir almıştır.[603] Ankara'daki TBMM Hükümeti, Koçgiri bölgesinde başlayan isyan girişimlerini savuşturacak durumda olmadığından ötürü meseleyi kan dökmeden çözmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla

---

isyanının bastırılması sonra Dersim'e sığınmıştır. 1937 yılına kadar eşi Zarife Hanım ile birlikte yaşamıştır. Dersim İsyanını sırasında 9 Temmuz 1937'de saklandığı mağarada öldürülmüştür. Alişer Efendi, Koçgiri ve Dersim aşiretleri arasında şair ve ozan kimliği ile sevilen ve saygı duyulan bir kişi olmuştur. Bkz. Dilek Kızıldağ Soileau, "Koçgirili Alişer Efendi" *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* düz. Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 205-220.

[599] Baki Öz, *Belgelerle Koçgiri Olayı* (İstanbul: Can Yayınları, 2015), 102.

[600] Ayna, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", 217.

[601] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 125.

[602] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 88.

[603] Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, 139.

hükümet, Koçgiri Aşireti liderlerinden Alişan Bey'i Refahiye Kaymakam vekilliğine, kardeşi Haydar Bey'i ise Ümraniye (İmranlı) Nahiye Müdürlüğüne atamıştır.[604]

TBMM Hükümeti'nin yapmış olduğu atamalar bölgedeki hareketliliği sonlandırmamış ve Koçgiri aşireti reisleri zararlı faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından Sevr Antlaşması'nın imzalanması Koçgiri ve Dersim bölgelerinde yeni bir hareketlilik oluşturmuştur. Zira bu antlaşmaya göre özerk bir Kürt devletinin kurulması hedeflenmekteydi. Bu kapsamda Nuri Dersimi ve Alişer Efendi'nin hazırlıkları sonucunda Hozat'ta aşiretlerle bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda alınan kararlar sonucunda 15 Kasım 1920'de TBMM Hükümetinden, özerk Kürt devletinin kurulması, Kürt tutukluların bırakılması, Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde Türk memurlarının geri çekilmesi ve Koçgiri bölgesine gönderilen askeri birliklerin derhal geri çekilmesi istenmiştir.[605] Ayrıca 25 Aralık 1920'de ise Batı Dersim aşiretleri TBMM'ye tehdit dolu şu mesajı göndermiştir:

> *"Sevr muahedesi mucibince Diyarbekir, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lazım geliyor, binaenaleyh bu teşkil edilmelidir, aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almağa mecbur kalacağımızı beyan eyleriz."*[606]

1920 yılının sonunda gelindiğinde Koçgiri bölgesinde yaşanan gerginlik ve Karadeniz'deki Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri TBMM Hükümeti'nin zorunlu bir tedbir almaya sevk etmiştir. Sivas'taki III. Kolordu lağvedilerek yerine "Merkez Ordusu" adı altında yeni bir yapılanmaya gidilmiş ve bu ordunun komutanlığına Sakallı Nureddin Paşa getirilmiştir. Nureddin Paşa bölgedeki isyanları bastırabilmek amacıyla esaslı harekât planları hazırlamaya başlamıştır.[607]

1921 yılına girildiğinde Koçgiri bölgesindeki durum daha da kritik bir hal almaya başlamıştır. Bu süreçte 11 Ocak 1921'de Yenihan'da (Yıldızeli) Zalim Çavuş adlı bir eşkıya ayaklanıp bir askeri şehit etmiş ve on dört askeri esir almıştır. Sonrasında şaki Zalim Çavuş bölgeden kaçmış ve Koçgiri aşiretlerine sığınmıştır. Bölgedeki durumu kontrol etmek amacıyla VI. Süvari Alayı komutanı Binbaşı Halis

[604] Ayna, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", 221.
[605] Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 89-90.
[606] Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 129.
[607] Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, 144.

Bey, Koçgiri bölgesine sevk edilmiştir. Halis Bey 18 Ocak'ta Zara'ya 13 Şubat'ta İmranlı'ya gelmiştir. Haydar Bey kumandasında binden fazla asinin Zara ve İmraniye telgraf hattını tahrip ederek Halis Bey'in birliklerini kuşatmıştır. Yaşanan çatışmalar sonucunda asiler, 6 Mart 1921'de Halis Bey'i şehit etmiş ve nahiye müdürlüğüne Kürt bayrağı asmışlardır. İmranlı Hadisesi olarak geçen bu olay ile Koçgiri Ayaklanması resmen başlamıştır.[608]

TBMM Hükümeti, İmranlı Hadisesinden sonra 10 Mart 1921'de Erzincan Sancağında ve Sivas Vilayetinin Divriği ve Zara Kazalarında idare-i örfi (sıkıyönetim) ilan etmiştir. Ayrıca Sivas'ta Divan-ı Harbiye-i Umumiye'nin (Savaş Suçları Mahkemesi) kurulmasına karar verilmiştir.[609] 13 Mart 1921'de alınan yeni karar ile Merkez Ordusu komutanı Nureddin Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir.[610]

Koçgiri bölgesinde çatışmaların daha büyümemesi için TBMM Hükümeti son kez iyi niyetli bir adım atarak aşiret reislerine nasihat heyeti göndermiştir. Heyetin başkanlığına saygın bir Kürt olan Temyiz Mahkemesi üyelerinden Şefik Bey getirilerek bölgeye gitmiştir. Nasihat heyetinin Alişan ve Haydar Bey'le yapılan görüşmelerinden bir sonuç çıkmayacak ve nihai çatışma kaçınılmaz hale gelecektir.[611]

Merkez Ordusu komutanı Nureddin Paşa, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 11 Nisan 1921'de isyanı bastırmak için harekata başlamıştır. Asilerin Dersim bölgesinden yardım almaması için Fırat Nehrindeki köprüler tutulmuş ve bölgedeki stratejik noktalar ele geçirilerek asiler köşeye sıkıştırılmıştır. Yaklaşık iki ay süren çarpışmalar sonucunda 17 Haziran 1921'de Alişan Bey ile beraberindeki 32 kişinin teslim olmasıyla Koçgiri İsyanı tamamen bastırılmıştır. Ayrıca bu isyanın bastırılmasında Topal Osman Ağa komutasındaki Giresun Müfrezesi önemli rol oynamıştır.[612]

Alişan ve Haydar Beyler teslim olduktan sonra kendileri hakkında karar verilen idam kararı TBMM tarafından affedilmiştir. Ancak kendileri sürgüne

[608] Öz, *Belgelerle Koçgiri Olayı*, 136.
[609] Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, 157.
[610] Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, 160.
[611] Bayram Ayna, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", 226.
[612] *Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, 264-281.

gönderilerek ilk aşamada Erzincan'da sonrasında İstanbul'da mecburi ikamete tabi tutulmuşlardır.[613] Baytar Nuri ve Alişir ise esir olmakta kurtulmayı başararak Dersim bölgesine kaçmışlardır. Öte yandan meclis almış olduğu karar ile Alişir Bey hariç Koçgiri İsyanına katılan diğer kişilerinin kanuni kovuşturmasını ertelemiştir.[614]

İsyanın bastırılma sürecinde Nureddin Paşa'nın yapmış olduğu uygulamalar birçok kesimde tepkiye neden olmuş ve gerek bölge aşiret reisleri ve gerekse bölgedeki kamu görevlileri Nureddin Paşa'yı meclise şikâyet etmişlerdir. Bu konu meclis gündemine gelmiş ve milletvekillerin yoğun tartışmaları sonucunda 6 Ekim 1921'de alınan bir karar ile "Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin" bölgeye gönderilmesine karar verilmiştir. Heyet, 1921 Kasım ve Aralık aylarında Koçgiri bölgesine giderek kapsamlı incelemelerde bulunmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Tahkikat Heyeti, TBMM'ye göndermiş olduğu raporda, Koçgiri İsyanının "siyasi amaçla düzenlenmiş bir iç isyan" olduğunu değerlendirerek Nureddin Paşa'nın Merkez Ordusu ve Topal Osman kumandasındaki Giresun Müfrezesinin, isyanı bastırmak için bölgede uyguladıkları şiddeti eleştirmiştir. Ayrıca heyet, bölgedeki sivil kayıpların ve köy yakma hadiselerinin yaşanmasını "çok ağır bir siyasi cinayet" olarak değerlendirerek TBMM Hükümeti'nin yaşanan olaylardan sorumlu olduğunu belirtmiştir.[615]

Tahkikat Heyeti, TBMM Hükümetine, bölgedeki yaraların sarılması amacıyla evleri yıkılan ve mal kaybı yaşayan ahaliye hayatlarını idame ettirebilmeleri amacıyla bölgeye yirmi beş bin lira gönderilmesi istemiştir.[616] Ayrıca Koçgiri halkına altı aylık tohumluk zahire yardımı yapılması önerisinde bulunulmuş ve heyetin bu isteği çıkarılan bir kanunla yerine getirilmiştir. Bunun yanı sıra raporda belirtildiği üzere, Koçgiri İsyanından dolayı Divan-ı Harp'ta yargılanarak idama mahkûm olan ve çeşitli cezalara çarptırılmış olanlara "genel af" çıkartılmıştır.[617]

---

[613] Alişan ve Haydar Beyler, 1931 yılında çıkan genel aftan yararlanarak Koçgiri bölgesine geri dönerler. Sonrasında Alişan Bey'in İmranlı'da bulunan evine yapılan suikast sonucu, Alişan Bey ölür ve Haydar Bey ağır yaralı olarak kurtulur. Bkz. Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, 233-234.

[614] Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı [30.18.1.1]*, No. 3, Gömlek No. 31, Sıra No. 13, 23 Ağustos 1921.

[615] Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, 228-233.

[616] Bayram Ayna, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri" , 228.

[617] Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, 233.

3 Kasım 1921 tarihinde, Merkez Ordusu komutanı Nureddin Paşa görevden alınmış ve Koçgiri Harekâtında uyguladığı yöntemlerden dolayı yargılanmasına karar verilmiştir. Kendisini savunmak ve isyanın bastırılmasının önemini vurgulamak için, Nureddin Paşa 30 Aralık 1921'de Başkumandanlık Riyaseti ve TBMM Riyaseti'ne bir izahname göndermiştir. Bu izahname, 16-17 Ocak 1922 tarihleri arasında TBMM'de yapılan gizli oturumlarda milletvekillerine okunmuştur. Bu süreçte TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Nurettin Paşa'nın mahkemeye sevk edilmesi kararını ağır bulmuş ve bu kararın kaldırılmasını istemiştir. Bazı milletvekillerinin karşı çıkmasına rağmen, meclis Nureddin Paşa'nın yargılanma kararını kaldırmıştır.[618]

2.2.4. Millî Mücadele'nin Zafer Ulaşması

TBMM Hükümeti, 1920-1921 yıllarında Doğu ve Güney cephelerinde Ermeniler ve Fransızlarla mücadele edilmiş ve önemli başarılar elde edilmiştir. Yunanlılarla Batı Cephesi'nde savaşarak ulusal kurtuluş savaşının esas mücadelesi verilmiştir. 1921 Ocak-Nisan aylarında İnönü Muhaberelerinde Türk ordusu, Yunanlılara karşı ilk önemli zaferini kazanmıştır. Ancak Temmuz 1921'de sayıca üstün konumda olan Yunan ordusunun şiddetli saldırıları sonucu Türk ordusu Sakarya Nehri'nin batısına çekilmek zorunda kalmıştır. Yunanlılar Türk ordusunu tamamen dağıtmak amacıyla Ankara'ya yürüyüşe geçmiş ve 1921 yılının 23 Ağustos-13 Eylül tarihlerinde cereyan eden Sakarya Muharebeleri çok kanlı olmuştur. Sakarya Muhaberelerinde Yunanlılar Ankara'nın güneybatısına ilerlemişlerdir. Ancak Yunan ordusunun ikmal merkezlerinden oldukça uzaklaşmış olması ve Türk ordusunun şiddetli savunması sayesinde Yunan ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır. Sakarya Muharebelerinden sonra Mart 1922'de İtilaf devletleri, TBMM'ye mütareke tekliflerini iletmişler ancak İngiltere'nin uzlaşmaz tutumu yüzünden bir sonuç çıkmamıştır.[619]

TBMM orduları, Yunanlıları Anadolu'dan tamamen çıkarmak için 26 Ağustos 1922'de nihai taarruza geçmiştir. Yunan ordusu bozguna uğratılarak büyük zafer elde edilmiş ve Batı Anadolu 18 Eylül 1922'ye kadar Yunanlılar tarafından tamamen temizlenmiştir. Büyük Taarruz sonucunda İtilaf Devletleri, Ankara

[618] Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa* (Ankara: Babil Yayınları, 2003), 284.
[619] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-Ingiliz İlişkileri (1919-1926)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978), 219.

Hükümetine nihai bir mütareke teklifinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu teklife 29 Eylül 1922'de cevap vermiş, Mudanya'da mütareke konferansının toplanmasını kabul etmişti. 3 Ekim 1922 tarihinde toplanan mütarekede görüşmelerine başkumandanlık adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa delege tayin edilmiştir.[620]

Anadolu'da uzun ve çetin geçen Millî Mücadele, 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona ermiştir. Mudanya Mütarekesi, yurtdışında önemli etkiler bırakmıştır. Yunanistan'da iç karışıklar yaşanmış, Yunan Kralı Konstantin askeri bir darbe ile tahtan indirilmiştir. İngiltere'de ise Türk düşmanı Lloyd George kabinesi iktidardan düşmüştür. Buradan hareketle Türk Millî Mücadelesinin zafere ulaşması esasen emperyalizme ve sömürgeci zihniyete karşı verildiğinin en büyük delili olmuştur. [621]

Bu diplomatik zaferin ardından, barışın sağlanması için Lozan şehrinde 20 Kasım 1922'de müzakerelere başlanmıştır. Lozan barış görüşmelerinde İngilizler, Kürt meselesini bir kez daha kullanmaya çalışmış ve El-Cezire cephesinde yer alan Musul ve Kuzey Irak bölgelerinin kontrolünün kimde kalacağı konusunda anlaşmaya varılamamıştır. Musul sorunu zamanla Türkiye'nin aleyhine sonuçlansa da İngilizlerin aşiretleri kullanarak Anadolu'da bağımsız bir Kürt devleti kurma planı başarısızlığa uğramıştır. Bölgedeki Kürt aşiretleri ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır.[622]

2.2.5. TBMM Hükümetinin Aşiretlere Olan Yaklaşımları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, açıldığı tarihten itibaren Anadolu'daki aşiretlerle sürekli olarak temaslarını sürdürmüş ve aşiretlerin Millî Mücadele'ye destek verilmesine yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu kapsamda hizmet gösteren aşiret reislerine ödüller verilmiş ve bazı aşiret reisleri için hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra hükümet Millî Mücadele döneminde, I. Dünya Savaşı'nda muhacir durumuna düşmüş olarak aşiretleri tekrar memleketlerine göndermeye çalışmıştır. Ayrıca TBMM, Kafkasya, Suriye ve İran'dan gelen mülteci aşiretleri Türkiye'ye kabul ederek iskân faaliyetlerinde bulunmuştur.

---

[620] Orhan Hulagü, "Mudanya Mütarekesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/39 (1997), 759-785.
[621] Mustafa Çulfalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (1999), 801-820.
[622] Akşahin, *"Millî Mücadele Döneminde Van Vilayetinde Aşiretler",* 118.

2.2.5.1. TBMM Hükümeti'nin Aşiretleri Ödüllendirmesi

Hükümet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan aşiretlerin devlete bağlılıklarını sağlayabilmek amacıyla taltif, ödül ve nişanlar verme yoluna gitmiştir. Zira özellikle sınır bölgelerindeki aşiret reislerini İngiliz propagandasından korumak için para, nişan, unvan taltiflerinin yararlı olacağı düşünülmüştür.[623] Örneğin Bitlis Vilayeti, Garzan bölgesinde yaşayan Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa ve rüfekasına Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürerek İngilizlerin karşısında yer almasından dolayı muhtelif nişanlar ile ödüllendirilmiştir.[624]

Mardin'deki Ali Batı İsyanında, askeri birliklere destek vererek isyanın bastırılmasında yardımcı olan aşiretlere mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir. [625] Amerika'da Türk bayrağına saygısızca davranan Rumları müdahale eden Karaballı Aşireti'nden Dersimli İsmail'in taltif edilmesine ve para ödülünün verilmesi kararı alınmıştır.[626] Bunun yanı sıra meclis tarafından, Van müftüsü Şeyh Masum Efendi'ye Hakkâri ve çevresinde yaşayan aşiretlerin hükümete bağlılıklarının tesis etmesinden ötürü taltifte bulunulmuştur.[627]

Elcezire Cephesi Kumandanlığının önerisi doğrultusunda Kuzey Suriye'nin nüfuzlu aşiretlerinden olan Aneze Aşireti reisine "paşalık" ile "emir-ül ümeralık" unvanı verilmiş ve kendisine aynı zamanda üçüncü rütbeden mecidi nişanının verilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca hükümet, Şammar Aşireti reisine beş bin, Cobur ve Toy Aşireti reislerine dörder bin ile Cobur Aşireti meşayihine üç bin beş yüz kuruş maaş tahsisatının düzenlenmesine karar vermiştir.[628]

Öte yandan TBMM hükümetinin, bu süreç içerisinde bazı aşiret reislerine birtakım özel haklar vermiş olduğunu arşivlerde görmekteyiz. Örneğin, Van Vilayetinde öşür vergisinin toplanması için Van mebusu ve Haydaran aşireti reisi Hüseyin Bey'in izleyeceği yola (muameleye) izin verilmiştir. [629] Sonuç olarak hükümet, bu uygulamaları sayesinde nüfuz sahibi aşiret reislerini rütbe ve nişanlarla

[623] BOA, *DH. KMS*, No. 50, Gömlek No. 29, Hicri 27 Cemazeyilevvel 1338 (17 Şubat 1920).
[624] BOA, *DH. ŞFR*, No. 107, Gömlek No. 24, Hicri 19 Teşrinievvel 1335 (19 Ekim 1919).
[625] Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı", 342.
[626] BCA, *30.10.0.0*, No. 194, Gömlek No. 326, Sıra No. 3, 30 Ekim 1920.
[627] BCA, *30.10.0.0*, No. 132, Gömlek No. 952, Sıra No. 18, 16 Haziran 1921.
[628] BCA, *30.10.0.0*, No. 2, Gömlek No. 33, Sıra No. 6, 21 Ocak 1921.
[629] BCA, *30.18.1.1*, No. 4, Gömlek No. 23, Sıra No. 13, 9 Ekim 1920.

taltif ederek bölge aşiretlerinin devlete olan bağlılığını korumaya çalıştığını söyleyebiliriz.

2.2.5.2. Aşiretlerle İlgili Adli Meseleler

Millî Mücadele döneminde, TBMM Hükümeti tarafından, aşiret mensuplarına yönelik müsamahakâr bir tutum izlendiği gözlemlenmektedir. Hükümet, adli meselelere karışmış bazı aşiret mensuplarına adli kovuşturmanın ertelenmesi yöntemine başvurmuş ve gerektiğinde de af çıkartmıştır.

Milli Aşireti İsyanı bastırıldıktan sonra TBMM Hükümeti, bölgedeki idaresini güçlendirmek amacıyla Siverek ve Viranşehir'de kovuşturmaya uğrayanların ahali ve aşiret mensuplarının kanuni kovuşturmalarının ertelenmesine karar vermiştir. Bu kararın arkasında yatan temel amaç, bölge halkıyla barış ve uzlaşma ortamı oluşturmaktır. İsyana katılanların cezalandırılması yerine, affedici bir tutum sergilenmesi, bölge halkının TBMM'ye olan güvenini ve desteğini arttırmıştır.[630]

Van Vilayetinde daha önce bir cinayet olayına karışan Haydaranlı aşiretinden Binbaşı Tosunbeyzade Cemal Bey, vatana yapmış olduğu hizmetlerden dolayı hükümet, tarafından adli kovuşturmanın ertelenmesi kararı verilmiştir.[631] Erzurum İstinaf Mahkemesi'nce gıyaben idama mahkûm edilip daha sonra orduya katılarak önemli hizmetlerden bulunan Çarbekli (Çarekan) aşireti reisi Hasan Ağa'ya ait adli kovuşturması ertelenmiştir.[632]

Mardin sancağındaki Taşlı (Daşiyan) aşiretinden Ahmet Belalı oğlu Halil ile 124 arkadaşının sosyal konumundan ötürü kanuni kovuşturmalarının ertelenmiştir.[633] Siverek'teki Bejiki aşireti reisi Ersu oğlu Bekir Ağa'nın Urfa ve Antep cephesinde birçok yararlık gösterdiğin için hakkındaki kanuni kovuşturmanın ertelenmiştir.[634]Aynı şekilde Van Erciş'in Rus işgaline uğradığı dönemde yağmacılık faaliyetine karışan Adaman aşiretinden Kulu Han Ağa'ya af kararı verilmiştir.[635]

[630] BCA, *30.18.1.1*, No. 1, Gömlek No. 15, Sıra No. 1, 18 Ekim.1920.
[631] BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 29, Sıra No. 5, 18 Ocak.1921.
[632] BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 28, Sıra No. 9, 17 Ocak 1921.
[633] BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 35, Sıra No. 14, 4 Şubat 1921.
[634] BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 39, Sıra No. 13, 20 Mart 1921.
[635] BCA, *30.18.1.1*, No. 4, Gömlek No. 49, Sıra No. 1, 20 Şubat 1922.

TBMM Hükümetinin aşiretlere yönelik uygulamış olduğu kanuni af düzenlemeleri, aşiretlerin devlete olan bağlılıklarını sarsılmasının önüne geçmek amacıyla yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak bu kararların suiistimal edilmemesi amacıyla cezası ertelenenmiş olanların herhangi yeni bir suç işlemeleri halinde kovuşturmanın ertelenmesi hükmünün geri alınacağını dair bir kararname çıkartılmıştır.[636]

2.2.5.3. Şeyh Senussi'nin Aşiretlere Gönderilmesi

Şeyh Ahmed Senussi, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Kuzey Afrika'da büyük bir dini ve politik güce sahip olan bir liderdi. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 1911 Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara karşı beraber mücadele ettiği ünlü din âlimi Şeyh Senussi'yi[637] Ankara'ya davet ederek kendisine genel Anadolu vaizliği ve Irak kralı aday naipliği olmak üzere iki görev vermiştir. Şeyh, Irak'taki Arap aşiretlerini dolaşarak İngiltere ve Kral Faysal karşı mücadeleye çağırmıştır. Bunun yanı sıra Şeyh Ahmed Senusi, Anadolu'nun güney ve doğu illerini dolaşarak, Millî Mücadele'nin dinen meşru olduğunu anlatarak Kürt aşiret reislerini Millî Mücadele'ye destek vermeleri için çağrıda bulunmuştur.[638]

Şeyh Senussi'in faaliyetleri İngiliz istihbaratı tarafından takibe alınmıştır. Bu kapsamda Hint asıllı İngiliz ajanı olan Mustafa Sagir, Anadolu'ya gönderilerek Şeyh Senusî'nin hareketlerini takip etmeye başlamıştır. Ancak Mustafa Sagir'in istihbarat çalışmaları TBMM Hükümeti tarafından açığa çıkartılınca kendisi yakalanıp Ankara İstiklal Mahkemesi kararı ile idam edilmiştir.[639]

Öte yandan Şeyh Ahmet Senussi, Elcezire Cephesinde Türk, Arap ve Kürt aşiretlerini tek çatı altında birleştirmeye çalışmış ve İngilizlere karşı Millî

---

[636] BCA, *30.18.1.1*, No. 6, Gömlek No. 41, Sıra No. 8, 14 Aralık 1922.

[637] Şeyh Ahmed Senûsî 1873 yılında Libya'da doğmuştur. Kendisi Libya'daki Senûsî Tarikatının önemli liderlerinden birisidir. 1911'de Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte İtalyanlara karşı mücadeleler vermiştir. Bu süreçte Şeyh Ahmet Senûsî bölge halkını cihada davet etti ve Senûsîlerden üç tabur oluşturarak halkın savaşa katılımını sağladı. Hizmetlerine karşılık kendisine "I. Dereceden Osmanlı Nişanı" verildi. İtalyanlarla yapılan Uşi Barış Antlaşması sonrasında da Senûsîler mücadeleyi sürdürerek uzun bir süre İtalyanları ülkenin iç kısımlarına sokmadılar. I. Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de her zaman Türkiye'nin yanında olan Şeyh Senusi, emperyalizme karşı direniş gösteren önemli bir Müslüman din alimi olmuştur. 1933'te Medine'de vefat etmiştir. Bkz. Sadık Erdaş, "Şeyh Ahmed Eş-Şerif Es-Senûsî (1873-1933)" *Atatürk Ansiklopedisi* (24 Mayıs 2024).

[638] Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk? (İstanbul: Doğan Kitap, 2008), 196.

[639] Nihat, Azamat, "Ahmed Şerîf Senûsî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/527-529.

Mücadele'nin verilmesi gerektiği halka anlatmaya çalışmıştır. Bölgede uzun süre kalarak önemli faaliyetlerde bulunan Şeyh Senusi, gerek Arap ve Kürt aşiret reislerini gerekse bölgedeki tarikat şeyhlerini Millî Mücadele'ye destek olmasını telkin etmiş ve İngilizlere karşı konulması gerektiğini ifade etmiştir.[640]

2.2.5.4. Aşiretlerin İskânı

Millî Mücadele döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da önemli nüfus hareketlilikleri yaşanmıştır. TBMM Hükümeti savaş koşullarında rağmen sınır dışında yaşayan aşiretlerin Türkiye'ye göç etmesine müsaade etmiş ve aşiretleri iskân etmiştir. Hükümet, iskân politikasına başvurarak uzun süren savaşlar nedeniyle Anadolu'da yaşanan nüfus kaybını telafi etmeyi hedeflemiştir.

Millî Mücadele döneminde Anadolu coğrafyasına, Kafkasya, İran ve Suriye'den önemli aşiret göçü olmuştur. Örneğin Erivan-Iğdır bölgelerinde yaşayan Kürt Brukan ve Zilan aşiretleri, Kafkasya'da Bolşevik idarenin kurulması ve Ermenilerin Müslüman aşiretlere katletmeye başlamasından dolayı Türkiye'ye göç etmiştir.[641] Ayrıca Erivan bölgesinde yaşayan Milli aşiretine bağlı gruplar Türkiye'ye sığınarak Van bölgesine iskân edilmişlerdir.[642] Bu aşiretlerin Van Vilayetine iskân edilmesi sayesinde bölgede kullanılmayan mera ve otlaklar hayvancılık yapılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.[643]

İran'ın Batı Azerbaycan bölgesinde yaşayan "Küresünni"[644] Türkmen aşireti, TBMM hükümetinin vatandaşı olması şartıyla Van ve civarına yerleştirilmiştir.[645] İran sınırında yaşayan Şikak Aşireti Reisi Simko İsmail Ağa'nın Küresünni Türkmen aşiretine saldırılarda bulunmuş olması aşiretin Türkiye'ye göç etmesine neden olmuştur. Öte yandan Küresünniler, Sünni Mezhebi bağlı bir aşiret olduğundan dolayı Şii İran yönetimi tarafından dışlanmışlardır.[646] TBMM Hükümeti, muhacir

[640] Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923),* 74.
[641] BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No. 11, Rumi 28 Haziran 1337 (28 Haziran 1919).
[642] BOA, *HR. ŞFR*, No. 637, Gömlek No. 81, Rumi 14 Eylül 1337 (14 Eylül 1919).
[643] Ahmet Özer, *Doğuda Aşiret Düzeni ve Brukanlar* (İstanbul: Elips Kitap, 2003), 44.
[644] Küresünniler (veya Küresünli, Küresünnü, Küresinli) Azerbaycan hanlıklarından olan Makü Hanlığı bünyesinde bulunan Oğuz Türkleridir. Oğuzların Çepni boyundan olan Küresünnililer, bulundukları coğrafyadaki topluluklarından farklı olarak Sünni mezhebine sahip olduklarından, Safevi devletine karşı Osmanlı devletinin bir uç aşireti olmuşlardır. Bkz. Küresünniler, "Van'da Bir Çepni Boyu: Küresünniler" (Erişim 27 Mayıs 2024).
[645] BCA, *30.18.1.1*, No. 3, Gömlek No. 32, Sıra No. 7, 8 Eylül 1921.
[646] Kenan Selen, *Küresünnilerin İran'dan Türkiye'ye Göçü Meselesi (1920-1923)* (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018), 28.

olarak gelen Küresünni Türkmen aşiretini Van ve civarına yerleştirerek I. Dünya Savaşı'nda nüfusu ciddi derecede azalmış olan Van Vilayetinin gelişmesine olanak sağlamıştır.[647]

TBMM Hükümeti, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Antlaşmasını imzalaması sonucunda Bağdat Demiryolu hattı sınır olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda demiryolunun güneyinde kalan Resulayn'daki Çeçenler ve bölgedeki bazı aşiretler, Fransız idaresinde yaşamak istemediklerini bildirerek Türkiye'ye göç etmeye karar vermişlerdir. Hükümet, aşiretlerin vatandaşlığa geçme talebini kabul ederek Türkiye'ye göç etmelerine izin vermiş ve aşiretleri iskân etmiştir.[648]

Millî Mücadele döneminde TBMM Hükümeti, asayişi bozan ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan aşiretleri "tenkil" yöntemi ile dize getirmeye çalışmıştır. Örneğin hükümet almış olduğu bir kararla, Iğdır civarında gasp ve eşkıyalık yapan Celali Aşiretini, Ermenistan sınırından uzaklaştırarak uygun bir yere iskân edilmesini kararlaştırmıştır.[649]

2.2.5.4.1. Muhacir Aşiretlerin İskânı

I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri sadece cephelerde hissedilmemiş, Doğu Anadolu'da da Rus işgaliyle derin izler bırakmıştır. Bu işgalden kaçarak Anadolu'nun iç kesimlerine göç eden aşiretlerin memleketlerine dönüşü, Millî Mücadele döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Konya, Malatya, Diyarbakır gibi birçok şehre yerleştirilen bu muhacir aşiretler, savaşın sona ermesiyle birlikte kademeli olarak memleketlerine geri gönderilmeye başlanmıştır. Bu geri dönüş hareketi, karmaşık ve zorlayıcı bir süreç olmuştur.

Diyarbakır'da bulunan muhacir aşiretlerin kış mevsimi gelmeden memleketleri Van'a sevk edilmesi emri verilmiştir.[650] Konya'daki Zilan Aşiret Reisi Sait ve kabilesinin sefaletlerine mahal vermeden memleketine sevklerinin temin edilmesi emri verilmiştir. [651] Şebinkarahisar'daki Sipkan Aşireti mensuplarının

[647] BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 34 Sıra No. 3, 12 Aralık 1920.
[648] BCA, *30.18.1.1*, No. 5, Gömlek No. 17, Sıra No. 10, 25 Mayıs 1922.
[649] BCA, *30.18.1.1*, No. 6, Gömlek No. 46, Sıra No. 3, 18 Ocak 1923.
[650] BCA, Muhacirin Fonu [*272.0.0.12*], No. 38, Gömlek No. 31, Sıra No. 5, 6 Haziran 1921.
[651] BCA, *272.0.0.12*, No. 38, Gömlek No. 31, Sıra No. 2, 6 Haziran 1921.

Karaköse'ye (Ağrı) sevkinin gerçekleştirilmesi emri verilmiştir. Aşiretin Karaköse'ye geri gelmesinden sonra yaşanan yol ve iaşe masrafı ödemesinde görülen ihmalin düzeltilmesi talimatı verilmiştir.[652]

Sonuç olarak devlet, yokluk ve zor koşullar içerisinde kıt imkânlarla mülteci durumuna düşmüş muhacir aşiretlerin memleketlerine geri gönderebilmek amacıyla gerekli iaşe ve sevk hizmetini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

[652] BCA, *272.0.0.12*, No. 39, Gömlek No. 38, Sıra No. 5, 7 Haziran 1922.

SONUÇ

Toplumların tarihsel ve sosyolojik bir parçası olan aşiretler Türkiye tarihinde her zaman önemli rol oynamıştır. Aşiret örgütlenmeleri, genel olarak yerleşik hayata geçmemiş topluluklar arasında görülmüş ve aşiretlerin bu yaşam tarzı, devlet otoritelerini her zaman meşgul eden bir konu olmuştur. Osmanlı idaresinin, farklı dönemler içerisinde aşiretleri iskâna tabi tutmasının nedenleri, aşiretlerden vergi ve asker toplayarak merkezi otoriteyi güçlendirmek, sınır bölgelerini güvence altına almak, ekonomik kalkınmayı sağlamak ve tarımsal üretimi teşvik etmek olmuştur. Ancak devletin iskân politikaları, aşiretlerin yaşam biçimlerini derinden etkilediği için zaman zaman tepkilere yol açmıştır. Netice olarak Anadolu'daki aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmeleri uzun bir süreç olmuş ve bu süreç cumhuriyet döneminde tamamlanmıştır.

Öte yandan devlet, aşiretleri askeri güç olarak kullanmayı hedeflemiş, aşiretlerin yaşadıkları bölgedeki asayişi ve sınır güvenliğini sağlamasını amaçlamıştır. II. Abdülhamid döneminde ihdas edilen "Hamidiye Alaylarını" devletin savunma refleksinin devrede olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ağırlıklı olarak Kürt aşiretlerin katılım sağladığı bu alaylar sayesinde Doğu Anadolu'daki Ermeni tehlikesi önemli ölçüde giderilmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonraki süreçte Hamidiye Alayları dağıtmışsa da İttihat ve Terakki yönetimi aşiretleri yeni bir düzene sokarak aşiretlerden müteşekkil alayları yeniden yapılandırmıştır. I. Dünya Savaşı başladığında yeniden düzenlenmiş olan aşiret birlikleri, Kafkas Cephesinde Ruslara karşı mücadele ederek önemli yararlılıklar göstermiştir. Ancak savaş sürecinde, geçimini yağmacılık sağlayan bazı aşiret reislerinin cephe gerisinde bazı zararlı eylemleri de olmuştur. Eşkiyalık faaliyetleri gösteren aşiret reislerinin olumsuz nitelikteki eylemleri sonucunda devletin, bölgede asayişi sağlaması önemli bir sorun teşkil etmiştir.

1918'de I. Dünya Savaşı sona ermiş ve Osmanlı Devleti büyük bir yenilgi alarak dağılmıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Anadolu'da İtilaf Devletlerinin işgalleri başlamıştır. Halk bu işgallere tepki göstererek milli örgütlenme yoluna girmiştir. Kuvâ-yı Milliye örgütlenmeleri sonucunda Anadolu'da, birçok bölgede İtilaf birliklerine karşı yerel direnişler yaşanmıştır.

Milli Mücadele sürecinde İngilizler ve Fransızlar kendi menfaatleri doğrultusunda Anadolu'daki aşiretleri kullanmaya çalışarak Millî Mücadele'yi sonlandırmayı hedeflemişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının öncülüğünde başlayan milli hareket, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerin önemli bir kısmının işgallere karşı ortak hareket etmesini sağlamıştır. Zira gerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşunda gerekse kongrelerin toplanmasında aşiretlerin önemli bir çoğunluğu Millî Mücadele'ye destek vermiştir. Anadolu'daki birçok aşiret reisleri işgalleri protesto ederek halkı Millî Mücadele'ye davet etmişlerdir.

23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla Millî Mücadele önemli bir noktaya ulaşmıştır. Ankara'da açılan milli mecliste, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki bazı aşiret reisleri de mebus olarak seçilerek Millî Mücadele'ye aktif destek vermişlerdir. Aşiret reislerin mebus olarak görev yapmaları, milli iradenin teceli etmesinin önemli bir kazanımı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü aşiret reisleri, konumları itibariyla kendilerini toplumun temsilcilerinden biri olarak görmüşlerdir.

Millî Mücadele'nin silahlı mücadele aşamasında aşiretler önemli roller üstlenmiş ve askeri zaferlerin kazanılmasında büyük yararlılıklar göstermiştir. Kazım Karabekir Paşa komutasında yürütülen Doğu Cephesi'nde, Ermenilere karşı yapılan harekatlarda aşiretlerin önemli faaliyetleri olmuştur. Aşiretler cephe boyunca Ermenilerle mücadele ederek Kars, Iğdır ve Kağızman'ın düşman işgalinden kurtarılmasını sağlamışlardır. Güney Cephesi'nde ise Urfa, Maraş ve Antep'te Fransızlara karşı gayri nizami harp yöntemleri ile mücadele verilmiştir. Güney Cephesi'nde çoğunlukla aşiretlerin desteği ile oluşturulmuş Kuvâ-yı Milliye birlikleri önemli rol oynamış ve yürütülen savaş stratejisi sayesinde Urfa, Maraş ve Antep Fransız işgalinden kurtarılmıştır.

Öte yandan Kuzey Suriye'de Halep, Rakka ve Deyr-i Zor bölgelerinde Fransızlara karşı Arap ve Kürt aşiretlerinin desteği alınarak önemli mücadeleler verilmiştir. Elcezire Cephesinde ise Musul'un İngiliz işgalinden kurtarılması için aşiretlerin desteği ile gayri nizami harp yürütülmüştür. Ancak bu mücadelede İngilizlerin üstün hava gücü ve bazı aşiretlerin İngilizlerin safında yer alması nedeniyle istenilen başarı elde edilememiştir.

Milli Mücadele döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan bazı aşiret reisleri, siyasi boşluktan istifade ederek gerek kendi menfaatleri doğrultusunda gerekse İngilizlerin ve Fransızların kışkırtmaları sonucunda Millî Mücadele'ye karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar Millî Mücadele'ye taraftarı aşiretlerin desteği ile başarılı bir şekilde bastırılmıştır. Ayrıca bu süreçte TBMM Hükümeti, aşiretleri kendi saflarında tutabilmek amacıyla bazı önemli düzenlemeler yapmıştır. Millî Mücadele'ye destek veren aşiretler reislerine nişan, taltif ve para ödülü verilerek aşiretlerin desteği sürdürülmek istenmiştir. Öte yandan meclis, aşiret reislerine yönelik adli düzenlemeler yaparak af çıkartmış veyahut adli kovuşturmanın ertelenmesini sağlamıştır. TBMM Hükümeti, yapmış olduğu yasal düzenlemelerle aşiretlerin devlete olan bağlılıklarını tesis etmeyi hedeflemiştir.

TBMM Hükümeti, savaş koşullarında kısıtlı imkânlarla aşiretlerin iskânı konusunu ele almıştır. İran, Kafkasya ve Suriye'den gelen aşiretleri Türkiye'ye kabul eden hükümet, göç eden aşiretleri belli bölgelere iskân etmiştir. Bu nüfus politikaları sayesinde TBMM Hükümeti, uzun süren savaşlar nedeni ile Anadolu'da azalan nüfusu toparlamayı hedeflemiştir. Ayrıca I. Dünya Savaşı sürecinde Doğu Anadolu'da yaşanan Rus işgali yüzünden Anadolu'nun iç kesimlerine göç etmek zorunda kalan muhacir aşiretlerin memleketlerine geri gönderilmesi için hükümet, önemli çalışmalar yürütmüştür. TBMM Hükümeti Milli Mücadele döneminde, Osmanlı idaresinin aşiretler üzerinde kullanmış olduğu iskân metodunu aktif bir şekilde yürütmüştür.

1919-1923 yılları arasında yürütülen Millî Mücadele'de aşiretler hem cephelerde hem de siyasi arenada yer alan önemli bir toplumsal grup olmuştur. Anadolu'nun iç kesimlerinde ve Doğu Anadolu'da yoğun olarak yaşayan aşiretler, coğrafi konumları sayesinde cephe gerisindeki güvenliği sağlamış ve düşman işgaline karşı koyarak Milli Mücadele'ye aktif destek vermişlerdir. Sonuç olarak aşiretler, Milli Mücadele'nin seyrini etkileyen bir unsur olarak Anadolu'da milli birlik ve beraberliğin oluşmasında önemli bir rol oynamış ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında etkin bir şekilde yer almışlardır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Salname-i Askerî. İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1324.

Hâkimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1921, No. 284.

Hâkimiyet-i Milliye, 9 Eylül 1921, No. 287.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi. 13/362-366, 18 Ekim 1337(1921).

Türkiye Büyük Millet Meclislisi Zabıt Ceridesi. 1/165, 1 Mayıs 1336(1920).

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR]*, No. 507, Gömlek No. 101, Rumi 20 Kânunusani 1331 (2 Şubat 1916).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 107, Gömlek No. 24, Hicri 19 Teşrinievvel 1335 (19 Ekim 1919).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 642, Gömlek 74. 24, Rumi Cemaziyülevvel 1338 (26 Ocak 1920).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 50, Gömlek No. 52, Hicri 15 Zilhicce 1338 (8 Eylül 1919).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 508, Gömlek No. 100, Hicri 28 Kânunusani 1331 (10 Şubat 1916).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 513, Gömlek No. 50, Rumi 3 Mart 1332 (16 Mart 1916).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 538, Gömlek No. 25, Rumi 11 Teşrinisani 1332 (24 Kasım 1916).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 61, Gömlek No. 50, Rumi 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 626, Gömlek No. 151, Rumi 22 Nisan 1335 (22 Nisan 1919).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 627, Gömlek No. 69, Rumi 27 Nisan 1335 (27 Nisan 1919).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 628, Gömlek No. 27, Rumi 2 Mayıs 1335 (2 Mayıs 1919).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 63, Gömlek No. 188, Hicri 1 Recep 1334 (4 Mayıs 1916).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 659, Gömlek No. 106, Rumi 24 Şubat 1336 (24 Şubat 1920).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 97, Gömlek No. 337, Rumi 31 Mart 1335 (31 Mart 1919).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 99, Gömlek No. 41, Hicri: 3 Şaban 1337 (4 Mayıs 1919).

BOA, *DH. ŞFR*, No. 637, Gömlek No. 81, Rumi 14 Eylül 1337 (14 Eylül 1919).

BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi [HR. SYS]*, No. 2877, Gömlek No. 18, Miladi 4 Temmuz 1919.

BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No. 11, Rumi 28 Haziran 1337 (28 Haziran 1919).

BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No. 6, Miladi 13 Haziran 1919.

BOA, *HR. SYS*, No. 2877, Gömlek No. 63, Miladi 30 Temmuz 1919.

BOA, *Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı [DH. EUM, AYŞ]*, No. 33, Gömlek No. 74, Rumi 1 Mart 1336 (1 Mart 1920).

BOA, *DH. EUM. Altıncı Şube*, No. 31, Gömlek No. 36, Hicri 6 Cemaziyülevvel 1336 (17 Şubat 1918).

BOA, *Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti [DH. KMS]*, No. 50, Gömlek No. 25, Sıra No. 11, Hicri 15 Cemaziyülevvel 1338 (5 Şubat 1920).

BOA, *DH. KMS*, No. 50, Gömlek No. 29, Hicri 27 Cemaziyülevvel 1338 (17 Şubat 1920).

BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı [HR. İM]*, No. 13, Gömlek No. 28, Rumi 9 Teşrin-i Sani 1338 (9 Kasım 1922).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı [30.18.1.1]*, No. 3, Gömlek No. 31, Sıra No. 13, 23 Ağustos 1921.

BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 28, Sıra No. 9, 17 Ocak 1921.

BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 29, Sıra No. 5, 18 Ocak 1921.

BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 34 Sıra No. 3, 12 Aralık 1920.

BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 35, Sıra No. 14, 4 Şubat 1921.

BCA, *30.18.1.1*, No. 2, Gömlek No. 39, Sıra No. 13, 20 Mart 1921.

BCA, *30.18.1.1*, No. 3, Gömlek No. 32, Sıra No. 7, 8 Eylül 1921.

BCA, *30.18.1.1*, No. 4, Gömlek No. 23, Sıra No. 13, 9 Ekim 1920.

BCA, *30.18.1.1*, No. 4, Gömlek No. 49, Sıra No. 1, 20 Şubat 1922.

BCA, *30.18.1.1*, No. 5, Gömlek No. 17, Sıra No. 10, 25 Mayıs 1922.

BCA, *30.18.1.1*, No. 6, Gömlek No. 41, Sıra No. 8, 14 Aralık 1922.

BCA, *30.18.1*.1, No. 6, Gömlek No. 46, Sıra No. 3, 18 Ocak 1923.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Başbakanlık [30.10.0.0]*, No. 31, Gömlek No. 17, Sıra No. 5, 10 Eylül 1921.

BCA, *30.10.0.0*, No. 132, Gömlek No. 952, Sıra No. 18, 16 Haziran 1921.

BCA, *30.10.0.0*, No. 194, Gömlek No. 326, Sıra No. 3, 30 Ekim 1920.

BCA, *30.10.0.0*, No. 2, Gömlek No. 33, Sıra No. 6, 21 Ocak 1921.

BCA, *Muhacirin Fonu [272.0.0.12]*, No. 38, Gömlek No. 31, Sıra No. 5, 6 Haziran 1921.

MSB Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkalığı (ATASE) Arşivi, *Atatürk Koleksiyonu [110.9.1.11]*, No. 11, Sıra No. 33, 26 Şubat 1920.

ATASE, *110.9.1.11*, No.10, Sıra No. 64, 26 Eylül 1919.

Indian Office Record (IOR), *Military Deparment and Records [L/MIL*], 17/15/22, Kurdistan and the Kurds, Published by General Staff, 1919.

The National Archives (TNA), *Foreign Office [FO]*, 608/96-11, Map To İllustrate The Agreemnets Of 1916 In Regard To Asia Minor Mezopotamia Map.

2. Kitaplar

Abdulla, Nejat. *İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*. çev. Mustafa Aslan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.

Açanal, Hasan. *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2001.

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

Ahmet Cevdet Paşa. *Tezakir (21-39)*. sad. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 1991.

Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.

Akalın, Müslüm ve Kürkçüoğlu, Cihat. *Urfa Millî Mücadele Albümü*. Şanlıurfa: Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016.

Akalın, Müslüm. *Hocazâde Muâllim Fikrî Bey'in Urfa Kurtuluş Savaşı Hatıraları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2021.

Akalın, Müslüm. *Millî Mücadele'de Urfa: Anılar-Belgeler*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, 2010.

Akbıyık, Yaşar. *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*. İstanbul: Cem Yayınları, 1995.

Akgül, Suat. "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler". *Osmanlı*. 2/542-543. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Akpınar, Alişan vd. *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2001.

Aksoy, Erdal. "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış". *Türkler Ansiklopedisi*. 20/316-320. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-Son Meşrutiyet (1919-1920)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Yayınları, 2001.

Akyıldız, Ali. "Sened-i İttifak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/512-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Akyol, Taha. *Ama Hangi Atatürk*. İstanbul: Doğan Kitap, 2008.

Ali Kemali. *Erzincan*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.

Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi*, haz. Müslüm Akalın. Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları, 1995.

Al-Jumaily, Qassam Kh. *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*. çev: İzzet Öztoprak. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

Armaoğlu, Fahir. *Siyasi Tarih*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1973.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 110, Haziran 2000.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 111, Ocak 2001.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi. Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 128, Ocak 2012.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 146, Ocak 2020.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 147, Haziran 2020.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.

Atatürk'ün Not Defterleri. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2004.

Avcı, Casim ve Şentürk, Recep. "Kabile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Avriyanof, P. *XIX. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*. çev. Adil Efendi-Mustafa Efendi. Ankara: Hâkimiyyet-i Milliye Matbaası, 1926.

Avyarov. *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler*. çev. Muhammed Varlı. Ankara: Sipan Yayınları, 1995.

Aydın, Mahir. "Doksanüç Harbi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Aydın, Suavi ve Çiftçi, Erdal. *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı: "Fihristü'l Aşair*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

Aysan E. *Büyük Harpte İran Cephesi*. İstanbul: Askeri Matbaa, 1938.

Azamat, Nihat. "Ahmed Şerîf Senûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Balcıoğlu, Mustafa. *İki İsyan Bir Paşa*. Ankara: Babil Yayınları, 2003.

Beşikçi, İsmail. *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar*. Ankara: Yurt Yayınları, 1992.

Bolat, Gökhan. *II. Abdülhamit Dönemi (1876 –1909) Türk-İran İlişkileri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011.

Bozan, Oktay. "Mütareke Döneminde İngilizlerin Milli Aşiretine Yönelik Politikaları". *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı*. ed. Ahmet Aksın vd. İstanbul: Hiper Yayınevi, 2020.

Bozan, Oktay. *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır (1918-1923)*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.

Bozarslan, Mehmet Emin. *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*. İstanbul: Deng Yayınevi, 1998.

Bruinessen, Martin Van. *Kürdistan üzerine yazılar*. çev. Kolektif. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, 1993.

Celîlê, Celîl. *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2014.

Cengiz, Mehmet Ali. *Mondros'tan Cumhuriyet'e Malatya*. Malatya: 2000.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Çakmak, Fevzi. *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005.

Çakmak, Yalçın. "Mitik Bir Yurt Olarak Horasan'dan Dersim'e Şeyh Hasan Aşiretleri". *Kürt Aşiretleri*. ed. Editör Kıvanç Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Çay, Abdulhaluk ve Kalafat, Yaşar. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Hareketleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

Çetin, Atilla. "Osmanlı Taşra Yönetiminde Valilik Yapan Bazı Önemli Aileler". *Osmanlı*. 6/148-150. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Çiftçi, Erdal. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hayalî Bir Cemaat Olarak Heyderan Aşireti ve Değişimi". *Kürt Aşiretleri*. ed. Editör Kıvanç Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Demir, Enes. *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye'den Nasıl Geri Çekildi*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.

Demir, Enes. *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misak-ı Milli*. İstanbul: Post Yayınları, 2017.

Dersimi, Nuri. *Dersim ve Kürd Millî Mücadelesine Dair Hatıratım*. Ankara: Özge Yayınları, 1992.

Dersimi, Nuri. *Kürdistan tarihinde Dersim*. Halep Ani Matbaası, 1952.

Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Ekinci, Mehmet Rezan. "19. ve 20. Yüzyıllarda Milli/Milan Aşireti". *Kürt Aşiretleri*. ed. Kıvanç Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Er, Alev. "Millî Mücadelede Siyasal Kuruluşlar". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. 4/1121. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Eraslan, Cezmi. "Hamidiye Alayları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/463.İstanbul: TDV Yaynları, 1997.

Erdeha, Kâmil. *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Eyicil, Ahmet. *Yakın Çağda Kahramanmaraş*. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.

Fayda, Mustafa. "Bedevi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/314. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fırat, Kâmil. "Etnik Kimliğin Değişken Doğasını Hormek Aşireti Üzerinden Okumak". *Kürt Aşiretleri*. ed. Editör Kıvanç Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

G. S., *Kürd Dağlıların Mutalebâtı*. Ankara: Yeni Gün Matbaası, 1338.

Gencer, Ali İhsan. "Berlin Antlaşması". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2013.

Goloğlu, Mahmut. *Erzurum Kongresi*. Ankara: Nüve Matbaası, 1968.

Goloğlu, Mahmut. *Millî Mücadele Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.

Gökalp, Ziya. "Diyarbekir-Peyman-Volkan Gazetelerindeki Makaleleri". *Ziya Gökalp Makaleleri I*. ed. Şevket Beysanoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

Gökalp, Ziya. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. haz. Şevket Beysanoğlu. İstanbul: Sosyoloji Yayınları, 1992.

Gökbilgin, Tayyib. *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Gökbilgin, Tayyip. *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Gökdemir, Ender. "Karayılan". *Yeni Türk Ansiklopedisi*. 1716. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1985.

Guze (Alman Yarbay). *I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*. çev. Yarbay Hakkı Akoğuz. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007.

Gülsoy, Ufuk. "Islahat Fermanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/185-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Günay, Selçuk. "I. Dünya Harbi'nin Başlangıcında Rus Saldırısı Karşısında İhtiyat Süvari Alayları". *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.

Gündüz, Tufan. *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.

Gündüz, Tufan. "Konargöçer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/161-163.Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.

Hakan, Sinan. *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Halaçoğlu, Yusuf. "Aşiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/9. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Halaçoğlu, Yusuf. "Fırka-ı İslahiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/35-37. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Halaçoğlu, Yusuf. *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.

Halaçoğlu, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1994.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 10, Aralık 1954.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Ankara: ATASE Yayınları, Sayı 7, Mart 1954.

I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi: III. Ordu Harekâtı. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları 1993.

İbn-i Haldun. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 1. Cilt. Ankara: Yenişafak Yayınları, 2004.

İlseven, Ragıp. *Türk-İran Hudut İhtilafının Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1935.

Jwaideh, Wadie. *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*. çev. İsmail Çekem-Alper Duman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Jwaideh, Wadie. *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*. çev. İsmail Çekem ve Alper Duman. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Karabekir, Kazım. *Kürt Meselesi*. İstanbul: Emre Yayınları, 2000.

Karaca, Filiz. "Osmanlılarda Hilat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Karademir, Nihat. *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*. İstanbul: Nûbihat Yayınları, 2014.

Karpat, Kemal. *Studies on Ottoman Social and Political History*. Boston: Brill, 2002.

Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kaynar, Mete. *İbrahim Temo ve Resneli Niyazi'nin Anıları Üzerinden İttihatçılar ve Jön Türkler Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları, 2007.

Kılıç Ali. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*. der. Hulusi Turgut. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2005.

Kırzıoğlu, Fahrettin. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Ankara: Ziraat Bankası Yayını, 1993.

Klein, Janet. *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. çev. Renan Akman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Koç, Yunus. "İskân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/659-662. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kodaman, Bayram. *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 67-4/21, 1987.

Kürkçüoğlu, Ömer. *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978), 219.

Küçük, Cevdet. "Balkan Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/23-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Küçük, Cevdet. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Lewis, Bernand. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

Malinowski, Bronislaw. *İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı*. çev. Hüseyin Portakal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1989.

Malinowski, Bronislaw. *İnsan ve Kültür*. çev. M. Fatih Gümüş. Ankara: V Yayınları, 1990.

Marttin, Volkan. *Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.

Maunsell, Francis R. *Military Report on Eastern Turkey in Asia*. Great Britain War Office Intelligence Division, 1904.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2020.

McDowal, David. *Modern Kürt Tarihi*. çev. Neşenur Domaniç. Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004.

Mehmed Arif. *Başımıza Gelenler*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2006.

Minorsky, Vladimir vd. *Kürtler ve Kürdistan*. çev. Kamuran Fıratlı. İstanbul: Doz Yayınları, 2004.

Noel, E. W. C. *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*. çev. Bülent Birer. İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.

Nuri Şanda, Mehmet. *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*. Ankara: Serüven Yayınları, 2024.

Oğuzcan, Lütfi. *Millî Mücadele'de Güney Bölgesinde Bayrak ve Bayrak Özlemi*. Mersin: Kültür Matbaası, 1966.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayınları, 1987.

Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Öğün, Tuncay. *Vilayet-i Şarkiye Mültecileri*. Ankara: Babil Yayıncılık 2004.

Öke, Mim Kemal. *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.

Öke, Mim Kemal. *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918–1926*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

Önal, Sami. *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van 1896)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Önen, Nizam - Reyhan, Cenk. *Mülkten Ülkeye, Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2011.

Öz, Baki. *Belgelerle Koçgiri Olayı*. İstanbul: Can Yayınları, 2015.

Özaydın, Abdülkerim. "Aneze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/196. TDV Yayınları, 1991.

Özcan, Abdülkadir. "Istabl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/203-207. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özcan, Azmi. "İttihad-ı İslam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/470-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özcoşar, İbrahim. "Kürtler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/118-119. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Özcoşar, İbrahim. *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti: Mardin (1800-1900)*. Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2009.

Özçelik, İsmail. *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*. Ankara: ATAM Yayınları, 2003.

Özer, Ahmet. *Doğuda Aşiret Düzeni ve Brukanlar*. İstanbul: Elips Kitap, 2003.

Özkaya, Yücel ve Akyıldız, Ali. "Muhassıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/18-20. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Özkök, Burhan. *Osmanlılar devrinde Dersim isyanları*. İstanbul: Askeri Matbaa, 1937.

Özoğlu, Hakan. *Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Öztürk, Ayhan. *Millî Mücadele'de Antep*. Kayseri: Geçit Yayınları, 1994.

Quataert, Donalt. *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*. çev. Ayşe Berktay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Sabis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım I. Dünya Harbi*. İstanbul: Nehir Yayınevi, 1991.

Saral, Ahmet Hulki. *Vatan Nasıl Kurtarıldı? Nur Dağları, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Kuvâ-yı Milliye Savaşları*. Ankara: Türkiye İş Bankası,1970.

Sarı, Arif. *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Kartaş Yayınları, 1987.

Selvi, Haluk ve Cırık. Bülent. *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020.

Selvi, Haluk. *İşgal ve Protesto*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.

Shaw, Stanford – Shaw, Ezel. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev. Mehmed Harmancı. İstanbul: E Yayınları, 1983.

Soileau, Dilek Kızıldağ. "Koçgirili Alişer Efendi". *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*. düz. Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Sonyel, Salahi. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2013.

Sultan Abdülhamid. *Siyasi Hatıratım*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1974.

Şimşir, Bilâl. *Rumeli'den Türk Göçleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968.

Şimşir, Bilal. *Kürtçülük 1787-1923*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Tapper, Richard. *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*. çev. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Yayınları, 2004.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.

Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995.

Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009.

Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1974.

Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. Ankara: Genelkurmay Yayınları, 1962.

Türkmen, Zekeriya. *Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.

Türkmen, Zekerya. *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1976.

Ursavaş, Ali Sâib. *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*. çev. Mehmet Ali Akidil. İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları, 1988.

Uyar, Mesut ve Erickson, Edward. *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.

Ünler, Ali Nadi. *Türk'ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*. İstanbul: Gaziantep Belediyesi Yayınları, 1969.

Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Yeğen, Mesut. *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2019.

Yetkin, Hulusi ve Solmaz, Mehmet. *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahinin Yeri*. Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1963.

Yetkin, Hulusi. *Gaziantep Türkçülüğünün Bayrak Şehidi Şahin Bey*. Gaziantep: Kültür Derneği, 1970.

Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.

Yıldız, Hasan. *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*. İstanbul: Doz Yayınları, 2005.

Yınanç, Mükrimin Halil. "Aşiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/709-710. İstanbul: TDV Yayınları, 1940.

Yücel, Müslüm. *Kürt Basın Tarihi*. Diyarbakır: Aram Yayınları, 2008.

Zürcher, Erik Jan (der.). *Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000*. çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

2. Akademik Tezler

Akbal, Özdemir. *Misak-ı Millî Sınırları İçerisindeki Musul ve Kerkük İllerinde Yürütülen Psikolojik Harekât: Albay Özdemir Projesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Akdemir, Diyadin. *Mesâil-i Mühimme İrâdelerinden 1259/1843 Tarihli Ekrâd ve Aşâire Dair İradeler (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Akgümüş, Dilek. *Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşında Van ve Çevresinde Asayiş Problemleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Akın, Fatma. *Tanzimant Döneminde Anadolu'da Konargöçer Aşiretler (1839-1876).* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Akpınar, Ozan Can. *II. Abdülhamit Döneminde Vilâyât-i Sitte'de Devlet-Toplum İlişkileri: Yönetsel Sorunlar, Hamidiye Alayları ve İsyanlar (1876-1908).* Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Ataş, Mesut. *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914).* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Ateş, Sabri. *Empires At The Margin: Towards A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples (1843–1881).* New York University, PhD Thesis, 2006.

Avcıl, Sümeyye Esra. *İngiliz Binbaşı E.W.C. Noel'in Doğu Anadolu'daki Aşiret ve Tarikatlar Üzerindeki Faaliyetleri*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ayabakan, Levent. *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925).* Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Bingöl, Arif. *Milli Devlet ve Kürtler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Bingül, Şeyhmus. *Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân ve Adaptasyon Problemleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Çabuk, Fehminaz. *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Çabuk, Fehminaz. *Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Çalışkan, Ülkü. *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Çatalbaş, Erkan. *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Çevik, Mehmet. *Millî Mücadele'de Van Civarı*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 1995.

Davulcu, Mehmet. *Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Durmuş, Seyfi Ali. *ATASE Arşivi Belgeleri Işığında Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ebinç, Sait. *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Erdönmez, Celal. *Osmanlı İmparatorluğu`nun İskân Siyaseti ve Konargöçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi: 1840-1876*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Ertekin, Abdüsselam. *Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)*. Mardin: Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Esen, Nihal. *Doğu Güneydoğu ve Musul Denkleminde Aşiretler (1918-1922)*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Gencer, Fatih. *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Hacıoğlu, Ahmet Can. *İngiliz Arşiv Belgelerinde Mondros Mütarekesi Sonrası Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da İngiliz Faaliyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2022.

İnce, Merve Kübra. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Doğu Anadolu Toplumsal ve Siyasi Politikalar*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Kılıç, Orhan. *Van Sancağı (1548-1648)*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1994.

Kumbar, Timur. *Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Kurt, İsmail. *Güney Cephesinde Antep İşgali (1919-1921)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Öcal, Süleyman. *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Kürt Politikası*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Özdağ, Suat. *Millî Mücadele Döneminde Bitlis, Fırat Üniversitesi*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Sansar, Fatih. *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli, Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskânı*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Selen, Kenan. *Küresünnilerin İran'dan Türkiye'ye Göçü Meselesi (1920-1923)*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018.

Soileau, Dilek Kızıldağ. *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Şahin, İlhan. *Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, 1980.

Tikici, Naci. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi: Millilî Aşireti Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Ulubaş, Mahmut. *Maraş ve Çevresinde Aşiretler 1774-1865*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Umar, Ömer Osman. *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003.

Yeniaras, Orhan. *Kurtuluş Savaşı'nda Kars*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

3. Makaleler ve Bildiriler

"Aşiretler Hakkında İlmi Tedkikler", Türk Yurdu Mecmuası (16 Şubat 1918), 100.

Akın, Fatma. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşiret İdaresi: Aşiret Müdüriyeti". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 32 (Bahar 2020), 59-70.

Akşahin, Kubilay. "Millî Mücadele Döneminde Van Vilayetinde Aşiretler". *Anasay* 25 (2023), 108-124

Aktepe, Münir. "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair". *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), 299-312.

Aslan, Taner. “Saidpasazade Mehmet Şerif Pasa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/50 (2011), 1-48.

Ateş, Sabri. “Millet ve Halife Yolunda-III Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı”. *Kürt Tarihi Dergisi* 9 (Ekim-Kasım 2013), 15-21.

Avcı, Orhan. “Mütareke Döneminde Acemî Paşa”. *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*. 1/355-379. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2000.

Aydın, Suavi. “19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başında Aşiret ve Devlet”. *Diyarbakır Tebliğleri*. ed. Bülent Doğan. 159-174. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013.

Ayna, Bayram. “Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey’in Faaliyetleri”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/18 (2018), s. 210-231.

Balcıoğlu, Mustafa. “Hamidiye Alaylarından Aşiret Alaylarına Geçerken Harbiye Nezaretine Sunulan İki Rapor”. *Toplumsal Tarih* 4 (Nisan 1994), 48-51.

Barkan, Ömer Lütfi. "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 13/1-4 (1953), 209-237.

Benzer, Zafer. “Urfa Direnişinde Siyale Aşireti Mensuplarından Salih El-Abdullah’ın Yerel İdarecilere ve İşgal Kuvvetlerine Yönelik Tutumu”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2022), 275-292.

Budak Mustafa. “Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)”. *İlmi Araştırmalar Dergisi* 5 (1997), 81-105.

Burinessen, Martin Van. “Kâdiriyye ve Kürtler arasında Kâdiriye Kolları”. çev. Hür Mahmut Yücer. *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Mart 2013), 374-392.

Çadırcı, Musa. “Tanzimat’ın Uygulanışı ve Karşılaşılan Güçlükler”. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri (13-14 Mart 1985)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Çadırcı, Musa. “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”. *BELLETEN* 51/201 (Aralık 1987), 1215-1240.

Çalen, Mehmet Kaan. “1909 Kanun-i Esasî Tadîlâtı”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Temmuz 2012), 129-140.

Çeliker, Fahri. “Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergi*si 3/8 (1987), 379-392.

Çeloğlu, Yavuz Selim. “I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi’nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları”. *Gazi Akademik Bakış* 16/32 (2023), 23-41.

Çidem, Merve. “II. Meşrutiyet’in İlanı Sırasında Kaybedilen Balkan Toprakları ve Olayların Basına Yansıması”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 77-97.

Çiftçi, İlknur Koç. “1915 Van’da Ermeni İsyanı ve Aram Manukyan”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 9/3 (Sonbahar 2022), s.1138-1160.

Çulfalı, Mustafa. “Çanakkale Krizi ve Lloyd George’un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (1999), 801-820.

Demirci, Süleyman ve Çabuk, Fehminaz. “Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti’nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857–1909)”. *History Studies* 6/6 (2014), 71-97.

Demirtaş, Mehmet. “1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükâfatlar”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2018), 432-492.

Doğan, Cabir. “Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat’ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/12 (2010), 15-38.

Doğan, Cabir. “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması”. *Turkish Studies* 6/4 (2011), 505-521.

Doğan, Hamdi. “Millî Mücadelede Adıyaman ve Çevresi”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2012), s. 555-585.

Ekinci, Mehmet Rezan. “1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alaylari Taksimati*”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2017), 703-724.

Ekinci, Mehmet Rezan. “Hamidiye Alaylarında Cündî Terekemeler: Karapapaklar”. *Mukaddime* 13/2 (2022), 278-314.

Eldem, Fatih Turgay. “İngiliz, Amerikan ve Türk Arşiv Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Mardin Sancağındaki Bazı Siyasi Olaylar ve Şahsiyetler”. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2022), 168-194.

Erdaş, Sadık. “Nihad (Anılmış) Paşa’nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14/28 (Güz 2018), 3-36.

Erden, Ömer. "Millî Mücadele Döneminde Erzurum Valisi Münir Bey". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 54 (2015), s. 653-674.

Erkânı Harb Binbaşısı Hidayet. "Harbi umumide Osmanlı Kafkas Cephesi Üçüncü Ordu". *Mecmua-i Askeriye* 1/1 (1334), 7-28.

Eroğlu, Nazmi. "II. Meşrutiyet'in Başlarında Bingöl ve Çevresinde Aşiret Alayları ile İlgili Yaşanan Sorunlar ve Yeni Düzenlemeler". *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez ve İbrahim Çapak. 101-128. Bingöl: Bingöl Belediyesi Yayınları, 2011.

Evsile, Mehmet. "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12/36 (Kasım 1996), 911-926.

Eyyüpoğlu, İsmail. "91.Yılında Sarıkamış Taarruzu". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12/31 (2006), 93-103.

Gökdemir, Ahmet Ender. "Millî Mücadele'de Elviye-i Selase". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 7/19 (1990), 151-160.

Göyünç, Nejat. "Diyarbakır Beylerbeyiliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23 (Mart 1969), 23-34.

Günay, Nejla. "Millî Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı". *Türkiyat Mecmuası* 29/Millî Mücadele Özel Sayısı (2019), 47-74.

Günay, Selçuk. "Hamidiye Alayları ve Osmanlı Politikası", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 6 (1987), 39-41.

Gündüz, Mehmet. "Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 35 (2019), 415-447.

Gürhan, Veysel. "Hamidiye Alayları ve Mardin". *I. Uluslarası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş. 833- 839. İstanbul: 2006.

Hulagü, Orhan. "Mudanya Mütarekesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/39 (1997), 759-785.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Fetih Metotları". *Yeni Forum Aylık Siyaset, Kültür Dergisi* 12/363 (1991), 21-28.

İpek, Nedim. "I. Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mayıs 1999), 185-204.

Kalyoncuoğlu, Zeynep. "Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin Oluşumu". *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (Gaziantep: 25-27 Aralık 2013)*. 761-794. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Kılıç, Orhan. "Van Tarihine Genel Bir Bakış". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Van Özel Sayısı (2021), 19-42.

Kısıklı, Emine. "Sivas Kongresinin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturmasındaki Önemi". *Atatürk Yolu Dergisi* 1 (1988), s. 29-42.

Kodaman, Bayram. "II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi". *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 15/1-2 (1976), 253-268.

Kodaman, Bayram. "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri". *Tarih Dergisi* 32 (Mart 1979), 427-481.

Kurt, Kadir. "Ayrılıkçı Bir Cemiyet: Diyarbakır Kürt Kulübü'nün faaliyetleri ve Kapatılması". *Atatürk Dergisi* 10/1 (Temmuz 2021), 99-131.

Kurtcephe, İsrafil ve Akgül, Suat. "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerinde Faaliyetleri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6 (1995), 249-256.

Marttin, Volkan. "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine". *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (2011), 14-30.

Memmedli, Marziye ve Çelik, Muharrem Yunus. "Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 6/11 (2020), 403-428.

Mercimek, Şehriban. "Tarih Yazıcılığı ve Kürtçülük Üzerinden Kürt Halkının Suiistimali". *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 70-86.

Obuz, Ömer. "Millî Mücadeleye Şarktan Bir Destek: Siirt Örneği". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2017), 264-276.

Okur, Mehmet Akif. "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (2009), 137-156.

Olgun, Said. “Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16/31 (2017), s. 33-56.

Ölmez, Adem. “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’ndaki Milis Birlikleri”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2021), 38-50.

Özer, Sevilay. “Ali Galip Olayı”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (Aralık 2017), 1-12.

Özgul, Vatan. “İttihat Terakki ve Balaban Aşireti”. *Toplumsal Tarih Dergisi* 96 (Aralık 2001), 38-42.

Özgül, Vatan. “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56 (2013), 163-190

Öztürk, Mustafa. “İzziye Kazasının Kuruluşu ve Millî Mücadeledeki Yeri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 29-45.

Sadıgov, Ramin. “Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 46 (2019), 279-302.

Sakin, Serdar. “İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu’yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/27 (2009), 265-278.

Sarı, Mustafa. “Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey”. *History Studies* 4/1 (2012), 449-488.

Selvi, Haluk. “İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)”. *BELLETEN* 74/271 (2010), 739-832.

Selvi, Haluk. “Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükümeti’nin İstifası”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 18/54 (2002), 849-873.

Sonyel, Salâhi. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları (1908 1918)”, *Belleten* 61/231 (Ağustos 1997), 404.

Sunar, Mehmet Mert. “Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamid’den II. Meşrutiyet’e”. *Kebikeç* 10 (2000), 115-130.

Sümer, Faruk. "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1952), 509-523.

Sykes, Mark. "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 38 (1908), 451-486.

Tarih Araştırma Topluluğu. "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-ı Hukuk Teşkilatları". *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* 19 (1986), 8-14.

Taş, Erhan. "Dersim Aşiretlerinin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavır Üzerine Bir Değerlendirme". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47 (2022), 278-293.

Tekindağ, Şahabettin. "Teke-Eli ve Teke-Oğulları". *Tarih Enstitüsü Dergisi* 7-8 (1977), 59-61.

Toros, Taha. "Mustafa Kemal ile Hacı Kaya (Sebati Duman: 1877-1955) Arasında İlginç Telgraflar". *Tarih ve Toplum Dergisi* 16/92 (1991), s. 82-84.

Tural, Erkan. "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye Vilayet Talimatnamesi". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 14/1 (Ocak 2005), s. 71-91.

Uluç, Vahap. "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret". *Mukaddime* 2/2 (2010), 35-52.

Ural, Selçuk. "Arşiv Belgeleri'ne Göre Binbaşı Noel'in Faaliyetleri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 11 (2004), 53-72.

Ural, Selçuk. "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 10/39 (2007), 425-463.

Ural, Selçuk. "Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler". *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 14/15, 2004, 98-114.

Ünal, Fatih "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları". *Karadeniz Araştırmaları* 5/17 (Bahar 2008), s.133-152.

Ünal, Fatih. "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri". *Tarih Dergisi* 44 (2012), 169-198.

Üzen, İsmet. "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22/64-65-66 (Kasım 2006), 329-346.

Yel, Selma. "Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etme Çalışması". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3 (1991), s. 379-387.

4. İnternet Kaynakları

Engin, Vahdettin. "Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kuruluşu", turksanarmenians.marmara.edu.tr. Erişim 15 Ocak 2024. https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/

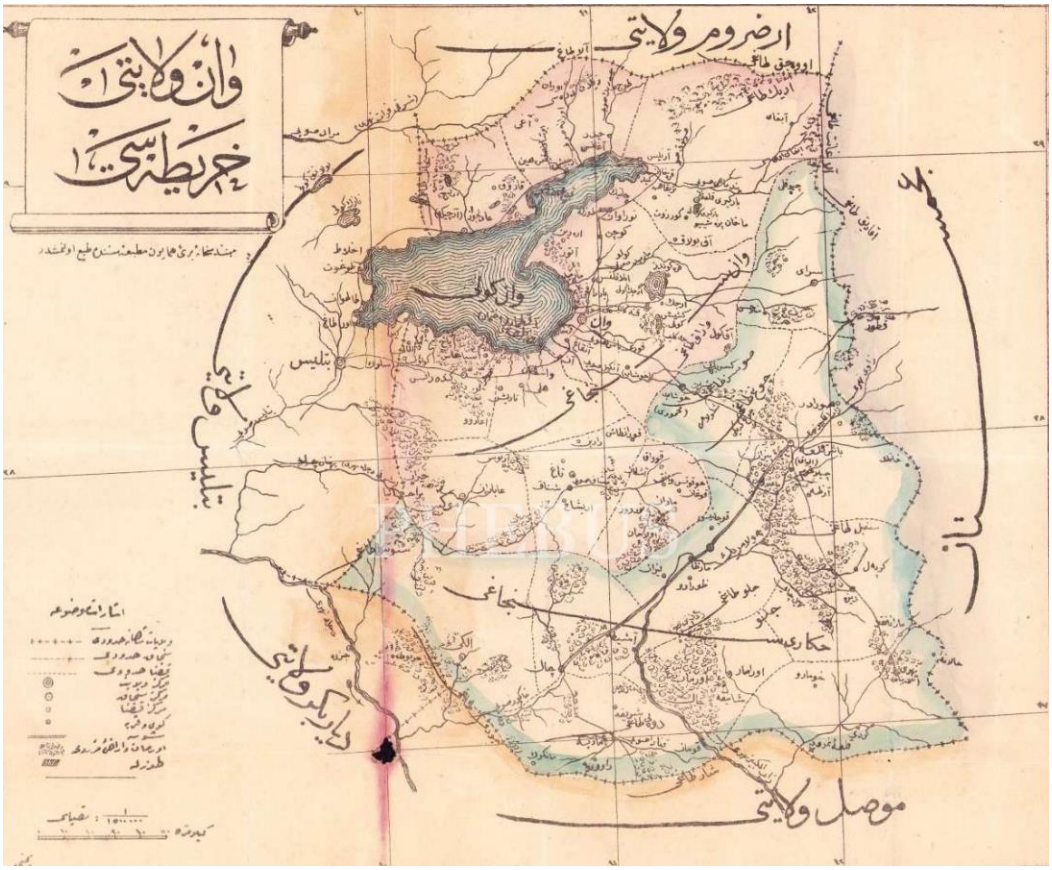
Kaymaz, İhsan Şerif. "Özdemir Bey (1885-1951)". Atatürk Ansiklopedisi. Erişim 21 Mayıs 2024. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ozdemir-bey-1885-1951

Sadık, Erdaş. "Şeyh Ahmed Eş-Şerif Es-Senûsî (1873-1933)". Atatürk Ansiklopedisi. Erişim 24 Mayıs 2024. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seyh-ahmed-es-serif-es-senusi-1873-1933

Küresünniler. "Van'da Bir Çepni Boyu: Küresünniler". Erişim 27 Mayıs 2024. https://kuresunniler.com.tr/1046/vanda-bir-çepni-boyu-küresünniler

EKLER

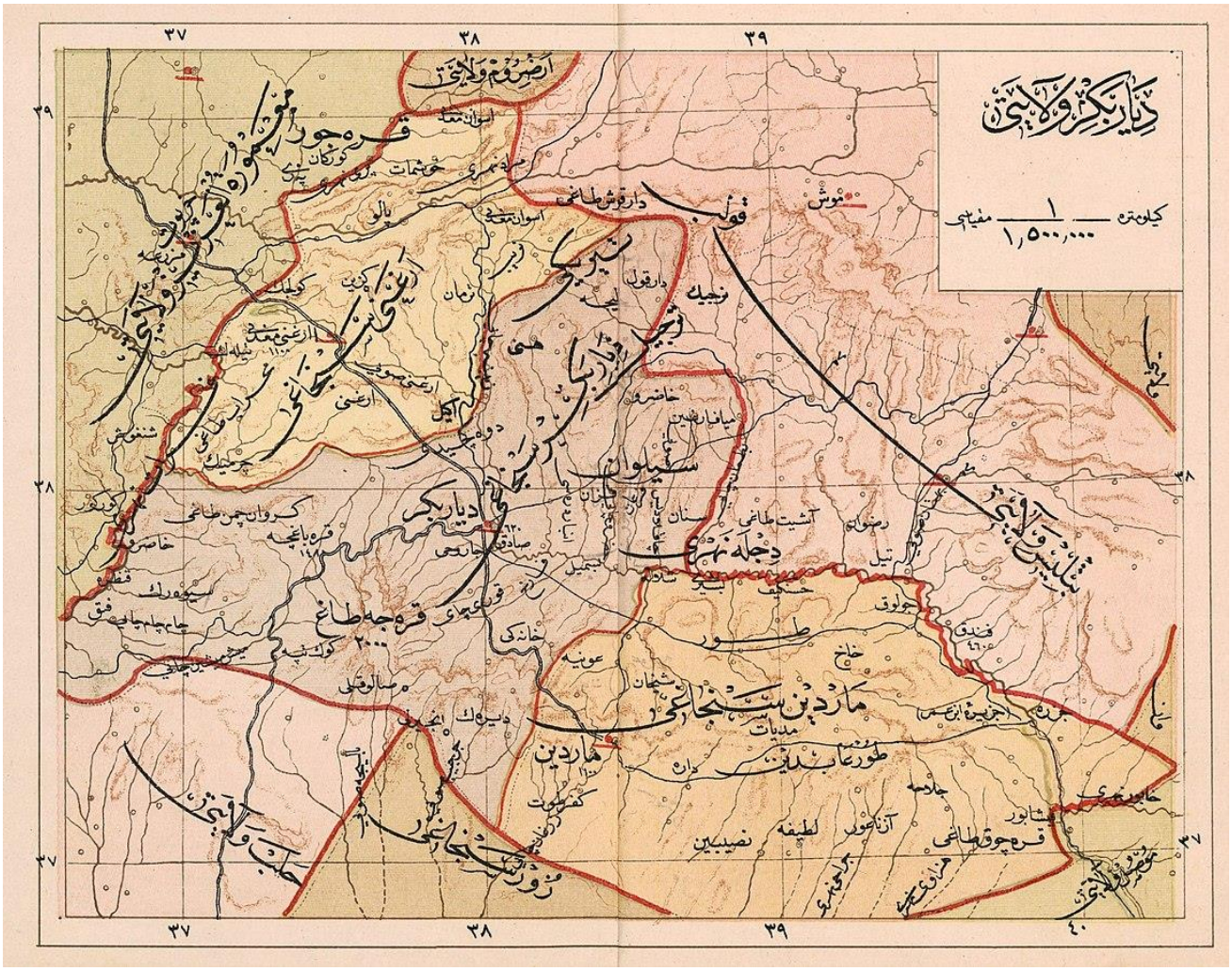
EK 1. VAN VİLAYETİ HARİTASI

EK 2. BİTLİS VİLAYETİ HARİTASI

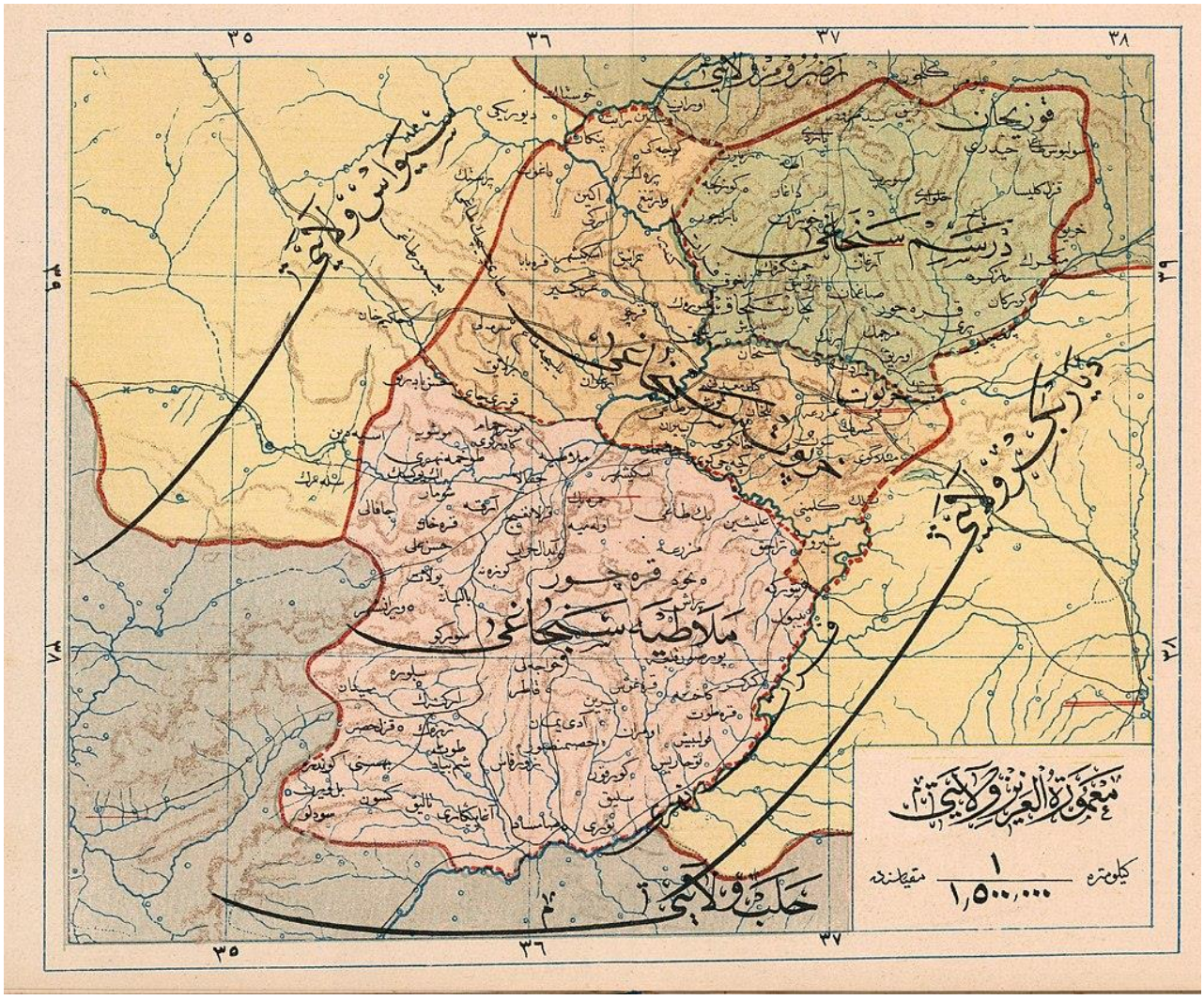
EK 3. DİYARBEKİR VİLAYETİ HARİTASI

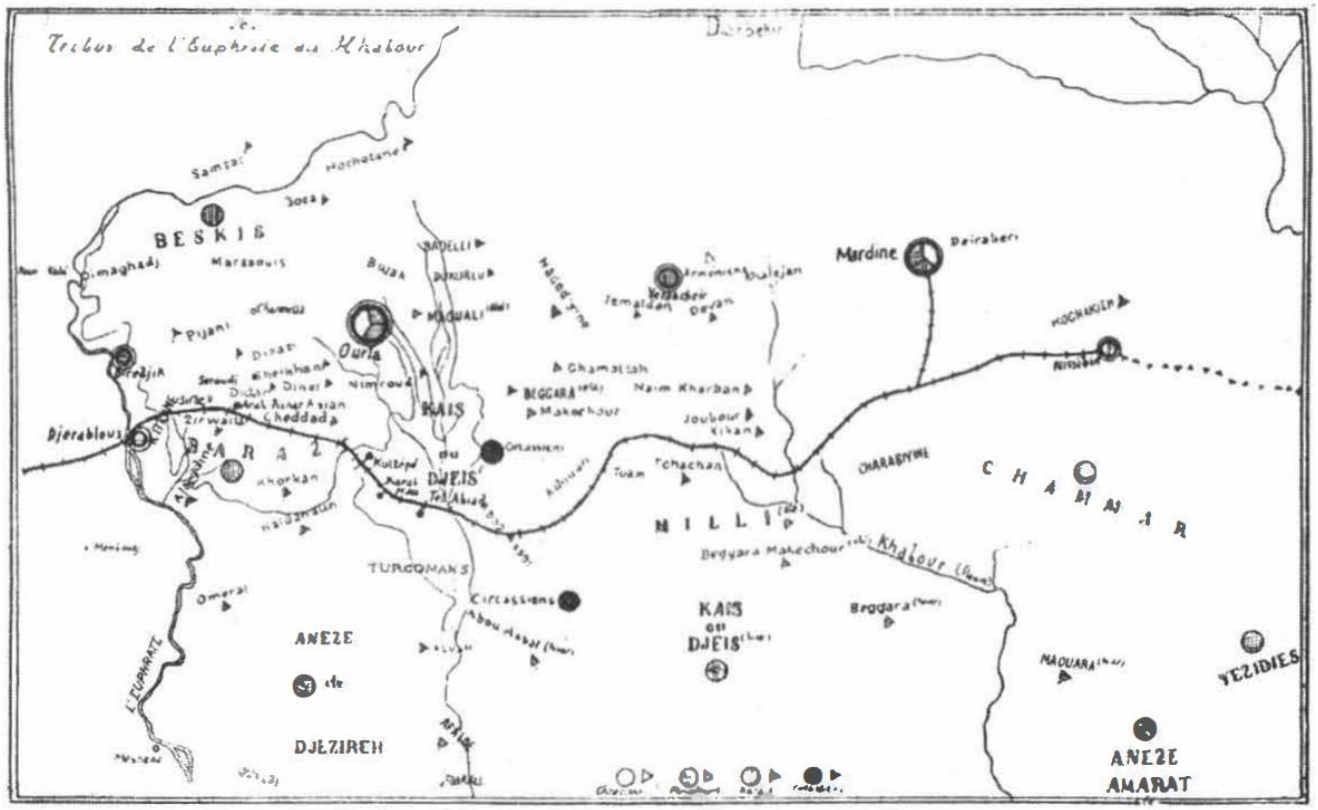
EK 4. ERZURUM VİLAYETİ HARİTASI

EK 5. MAMURET'ÜL AZİZ VİLAYETİ HARİTASI

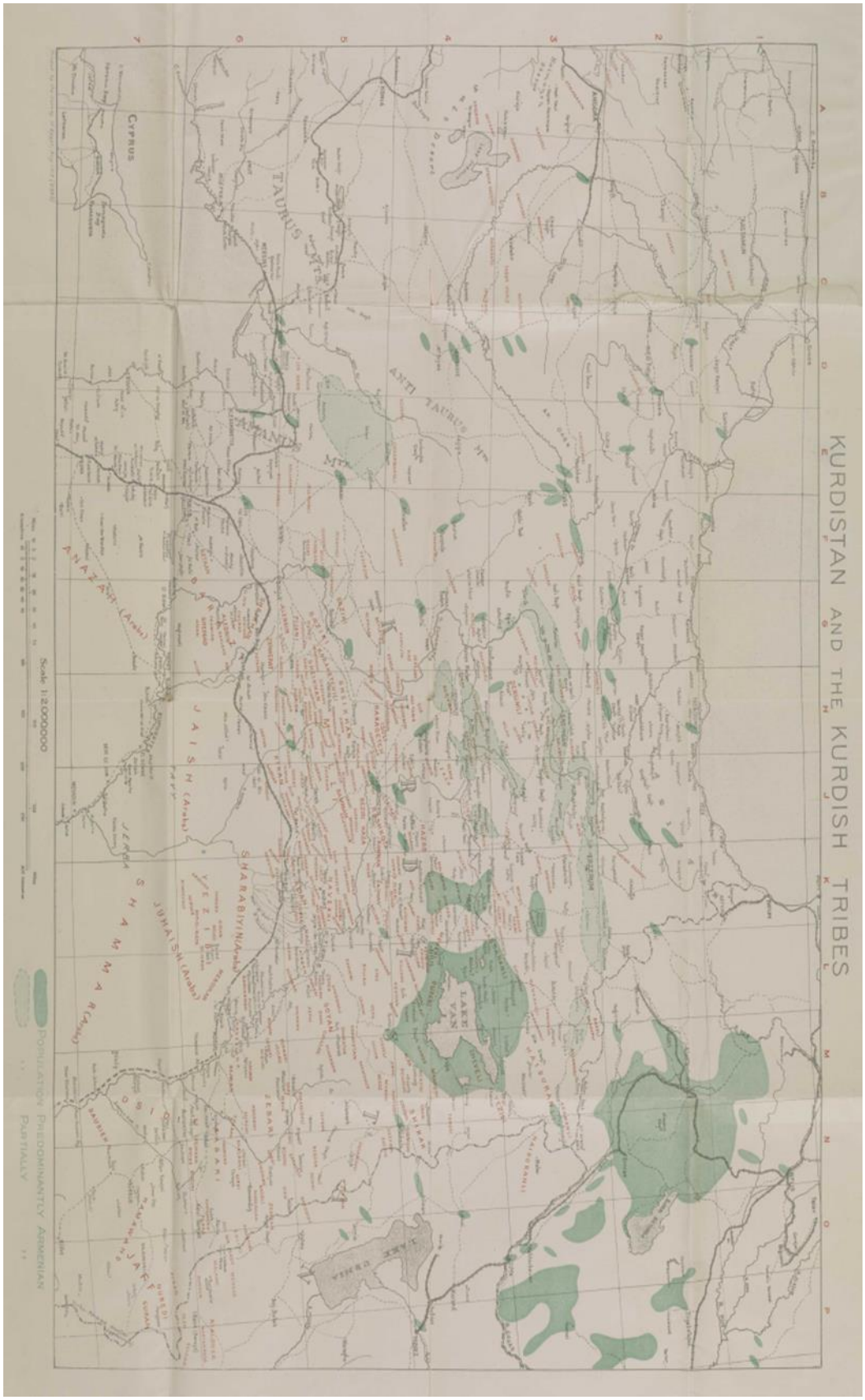

EK 6. FRANSIZLARIN DÜZENLEDİĞİ AŞİRET HARİTASI

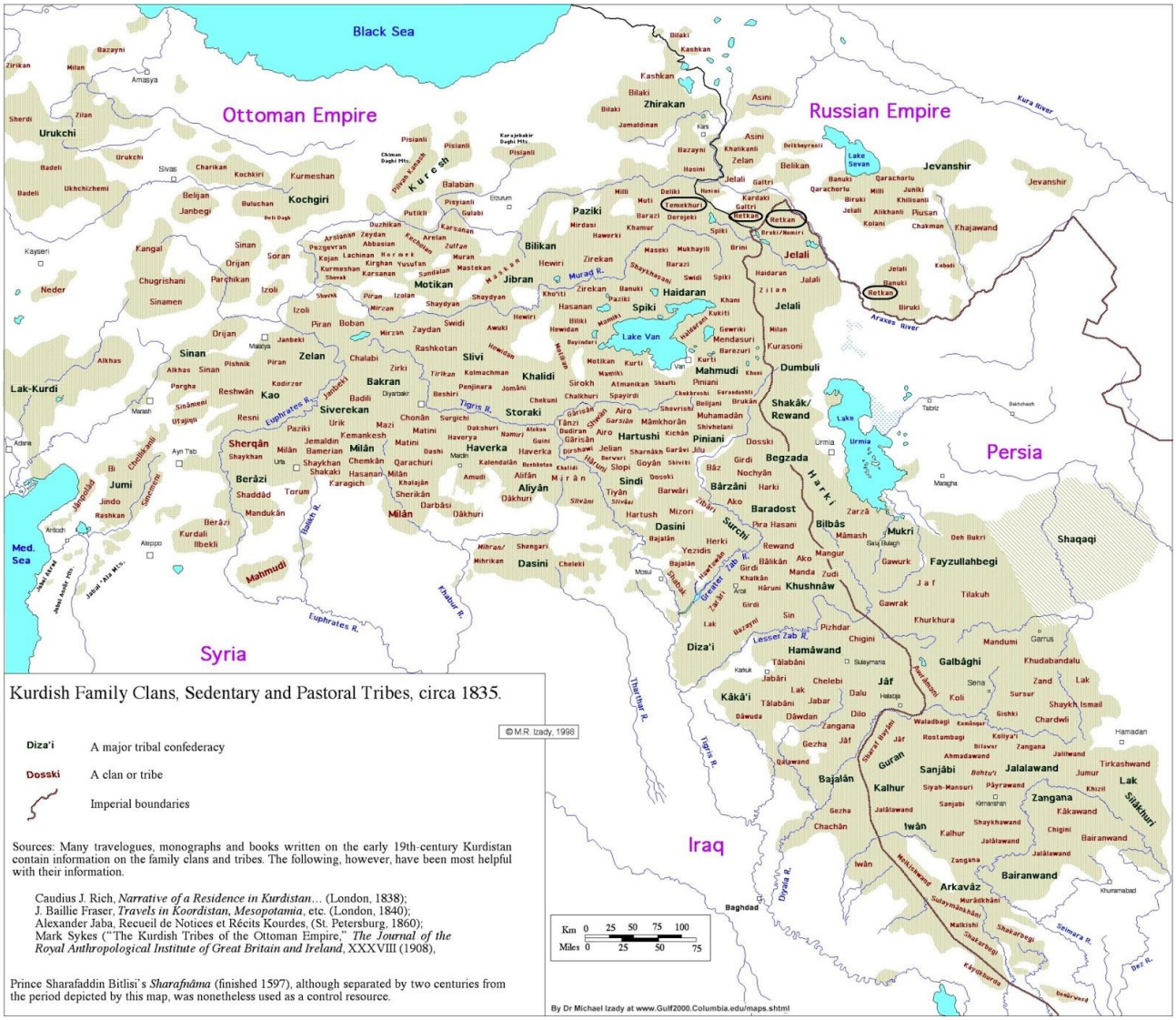

Stationnement des Tribus entre l'Euphrate et le Khabour.

EK 7. İNGİLİZ GENELKURMAYININ HAZIRLAMIŞ OLDUĞU AŞİRET HARİTASI (1919)

EK 8. İNGİLİZLERİN DÜZENLEDİĞİ KÜRT AŞİRETLERİ HARİTASI

EK 9. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MUTKİ'DEKİ AŞİRET REİSİ HACI MUSA BEY'E GÖNDERMİŞ OLDUĞU MEKTUP

MUTKİ'DE AŞİRET REİSİ HACI MUSA BEY'E*

(10 AĞUSTOS 1919)

Erzurum, 10 Ağustos 1919

Mutki'de Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e

Muhterem Efendim,

2. Ordu Kumandanlığı'nda bulunduğum sırada ve pek ciddi ahval içinde aramızda hasıl olan kalbi bağların hatıraları daima saklı kalmıştır. Zatıâlilerinin eskiden beri devlet ve millet ve vatan uğrunda fedakârlığınız, seçkin hizmetleriniz, bütün hamiyet erbabının takdir ve beğenisi altındadır. Bu arada son olarak Bitlis'in geri alınmasında orduya fiilen yaptığınız yardımın kıymeti, Mutki bölgesinin düşmana karşı korunmasında gösterdiğiniz gayret ve çalışmanın önemi, her zaman takdir ve şükran lisanıyla yâd edilmektedir. Bu kadar fedakârlıklarımızın neticesinde bihikmetillâhitealâ[1] düşmanlarımızla yapmaya mecbur kaldığımız Mütareke hükümlerinin hiç olmazsa hakkıyla iyi uygulanmasıyla milli bağımsızlık ve geleceğimizin serbestisini ümit ederken maalesef düşmanlarımızın bugün devlet ve milletimize karşı pek hainane bir vaziyet alarak memleketimizi tamamen parçalamak, İslam âlemi için asırlardan beri kanlarını döken milletimizin hâkimiyet ve bağımsızlık hakkını elinden alarak köle mevkiine düşürmek için çalıştıkları, ecdadımızın bıraktığı anavatanda Ermenistan yapmaya uğraştıkları pek aşikâr olarak görünüyor. Pek büyük üzüntülerle karşılanacak alçakça ahvaldendir ki, milletin kuvvetine dayanmayı, emellerine uygun harekât etmeyi vatani ve hakiki vazife bilmesi lazım gelen İstanbul'daki merkezi hükümet de tamamıyla acz ve miskinlik içerisinde, idare dizginlerini tesirleri önünde baş eğdiği düşmanlarımıza bırakıyor. Senelerden beri cihana fedakârlık dersleri vermiş, harikalar göstermiş olan pek namuslu ve faziletli milletimiz, bu iktidarsız ellerde pek yakında ne derece vahim akıbetlere uğrayacağını anlayıp iyice bilerek gezdiğim yerlerde haklarının korunması, vatanlarının müdafaası yolunda Müdafaai Milliye cemiyetleri kurmak suretiyle hakkıyla çalıştıklarını büyük bir övünç ve şükran ile gördüm. İşte bu ahval ve şartlar içinde asker olarak bağımlı çalışmaktan ziyade sinei millette vatandaşlarımla beraber bir millet ferdi olarak memleketimin mutluluk ve bağımsızlığına hizmet etmeyi, şeref ve haysiyeti için ölünceye kadar çalışmayı daha faydalı görerek âşığı olduğum askerlikten istifa ettim. Tabii ki bu vatani çalışmada zatıâlileri gibi pek kıymetli vatandaşlarımın yardım ve ortaklık buyuracaklarına tam itimadım vardır.

* Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961, Vesika: 47, s.937-939.
1 "Allah'ın hikmetiyle" anlamında. (Y.N.)

EK 10. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GARZAN'DAKİ AŞİRET REİSİ CEMİL ÇETO'YA GÖNDERMİŞ OLDUĞU MEKTUP

GARŽAN'DA REİSLERDEN CEMİL ÇETO BEY'E*

(13 AĞUSTOS 1919)

Garzan'da Reislerden Cemil Çeto Bey'e

Efendim:

O havaliden gelen kişilerden aldığım bilgilerden zatıâlinizin yüce hilafet makamına ve sonsuza kadar yaşayacak devletimize olan sağlam ve hakiki bağlarınızın belirtilerinden olmak üzere aziz vatanımızın düşman emellerine karşı korunması konusunda göstermekte olduğunuz emek ve fedakârlığı öğreniyorum. Bundan dolayı pek ziyade memnun ve müteşekkirim.

Erzurum'a gelmeden evvel yapılan telgraf haberleşmemizde ilk fırsatta oralara gelmek arzusunda bulunduğumu bildirmiştim. Fakat ahval ve hadiseler şimdiye kadar buna müsaade etmedi.

Duyduğunuz ve duyacağınız gibi Mütareke'den sonra İtilaf devletleri devlet ve milletimizin hukukuna asla riayet etmeyip memleketimizi ve Doğu Vilayetleri'ni Ermenilere vermek, Batı vilayetlerimizden İzmir gibi en mamur yerleri Rumlara hediye etmek, Karadeniz sahillerinde bir Pontus Rum hükümeti kurmak gayelerine düştüler. Bir taraftan da İngilizler Diyaribekir ve havalisi halkını aldatarak türlü türlü şekiller vermeye kalkıştılar. Üçüncü Ordu Müfettişliğim esnasında, düşmanların bu hainane kasıtlarını önlemeye karar verdim. Ve bunun için icap eden teşebbüslere giriştim. İstanbul'da esir vaziyetinde bulunan merkezi hükümetin bazı ileri gelenleri, milletten kuvvet almakta müsamahakâr davrandıklarından yabancılar indinde hükümsüz kaldılar. Benim milli ve vatani uğraşlarımdan tabii ki düşmanlarımız memnun olmadılar. Beni Anadolu'dan İstanbul'a davet etmek istediler. Ben ise nihayete kadar milletle beraber ve sinei millette çalışmaya karar verdiğimden derhal askerlikten istifa ettim.

Malûmu âlinizdir ki Anadolu ve Rumeli'nin tekmil vilayetlerinde Müdafaai Hukuk cemiyetleri kurulmuştur. Doğu Anadolu vilayetleri ve bağımsız sancakların delegelerinden mürekkep olmak üzere Erzurum'da bir kongre yapıldı. Bu sayede tekmil Doğu Anadolu halkı birleşti. Dahili ve harici siyasetini tespit eden esaslı kararlar aldı ve bir de teşkilat nizamnamesi yaptı. Bunlardan zatıâlinize takdim ediyorum.

Birkaç güne kadar tekmil Batı Anadolu ve Rumeli vilayetleri delegelerinden mürekkep olmak üzere Sivas'ta genel bir kongre toplanacaktır. Bu suretle bütün millet yekvücut olarak hukukunu müdafaa edecek hale gelecektir. Milleti birleşmiş bir

* T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Atatürk Özel Arşivi, Klasör No: 31, Dosya No: 97-96, Fihrist No: 28'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, ATASE Yayınları, Ankara, 1996, Belge No: 22, s.67-70; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961, Vesika: 53, s.944-945.

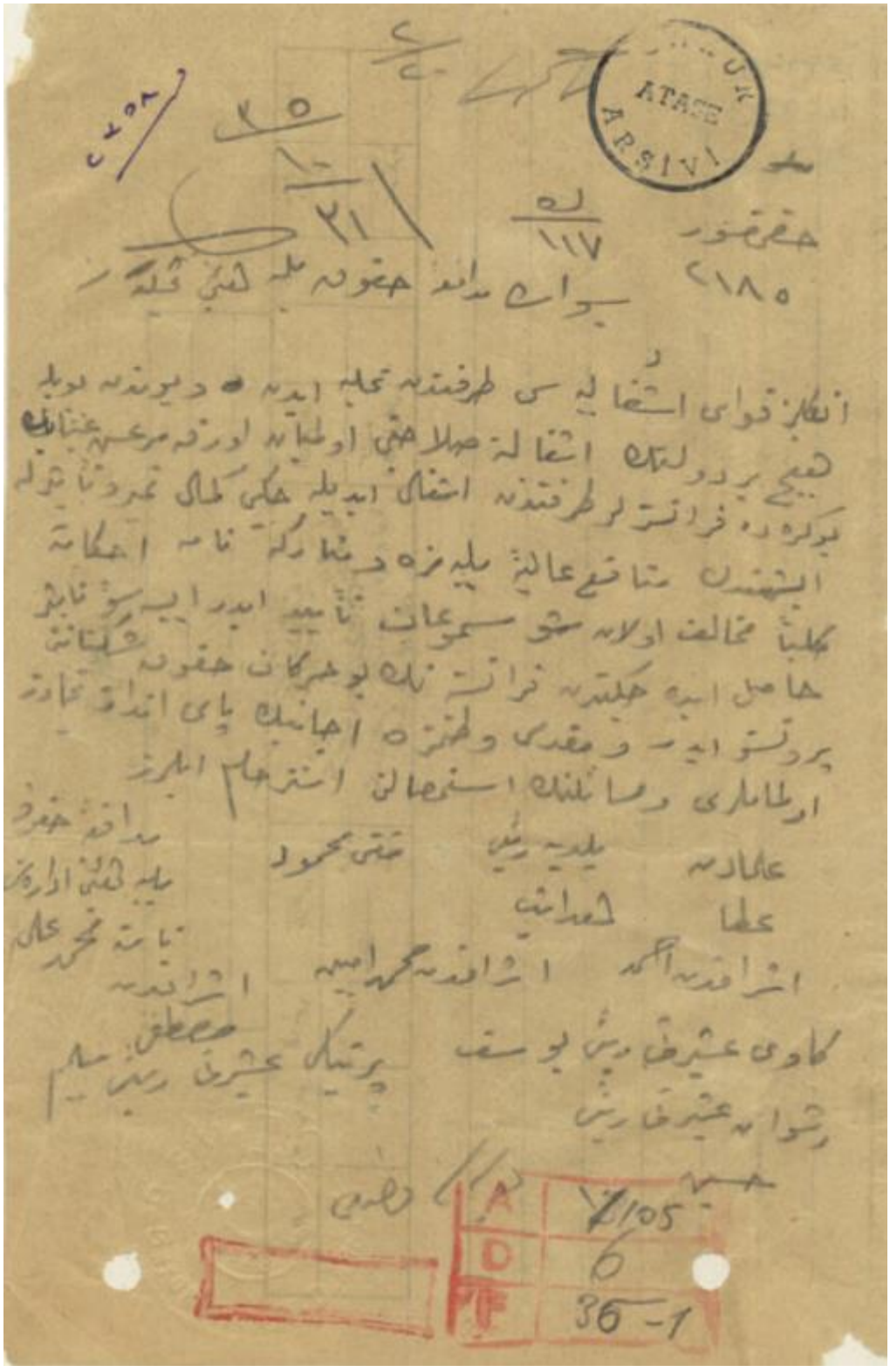
halde gerek dahile ve gerek harice karşı temsil etmek üzere bir Heyeti Temsiliye seçilmiş ve kabul edilmiştir ki, ben de bu heyete dahilim. İnşallah yakında Meclisi Mebusan toplanacak ve her türlü millet ve memleket hukukunu müdafaaya yeterli kuvvetli bir hükümet iktidar mevkiine gelecektir. Milletin gösterdiği bu birlik ve kudret sayesinde tekmil yabancı devletleri, İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar, kısaca hepsi vatan ve milletimize hürmet etmeye başladılar. İnşallah netice mesut olacaktır.

Doğu Anadolu'daki cemiyetlerin birleşmesinden ortaya çıkan "Müdafaai Hukuk Cemiyeti" kesin çalışmasıyla devletimizin bağımsızlığını ve vatanımızın bütünlüğünü kurtaracağına hiç şüphe etmiyorum. Zatıâliniz cemiyetimizin en önemli üyelerindensiniz. Emek ve gayretinizle o havalide az zamanda teşkilatın takdim ettiğim nizamname hükümlerine uygun olarak vücuda getirileceğine ve İngilizlerin milletimizi parçalamaya ve vatanımızı Ermeni ayakları altında çiğnetmeye yönelik olan entrikalarına meydan verilmeyeceğine eminim.

Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere geçici olarak Sivas'a gideceğim. Ondan sonra tekrar Erzurum'a geleceğim. Gözlerinizden öper, orada bütün vatandaşlarımıza mahsus selamlar eylerim Efendim.

Eski 3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

EK 11/A. ADIYAMAN AŞİRETLERİN GÖNDERMİŞ OLDUĞU İŞGALLERE PROTESTO TELGRAFLARI

EK 11/B. ADIYAMAN AŞİRETLERİN GÖNDERMİŞ OLDUĞU İŞGALLERE PROTESTO TELGRAFLARI

31/10/35

Hısn-ı Mansur

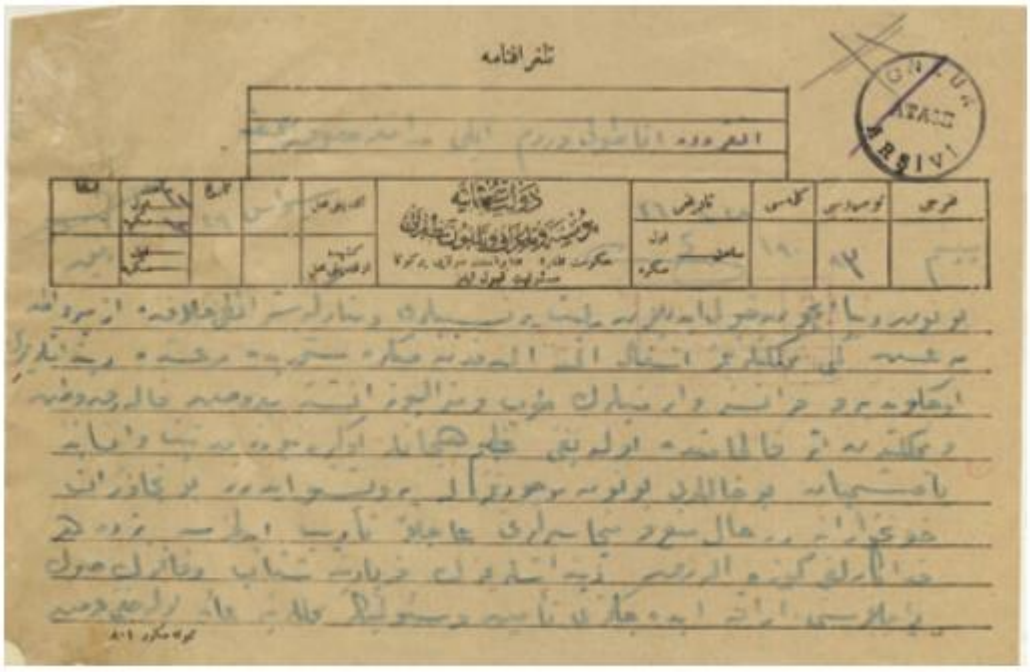
Sivas Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye Hey'et-i Temsîliyyesine

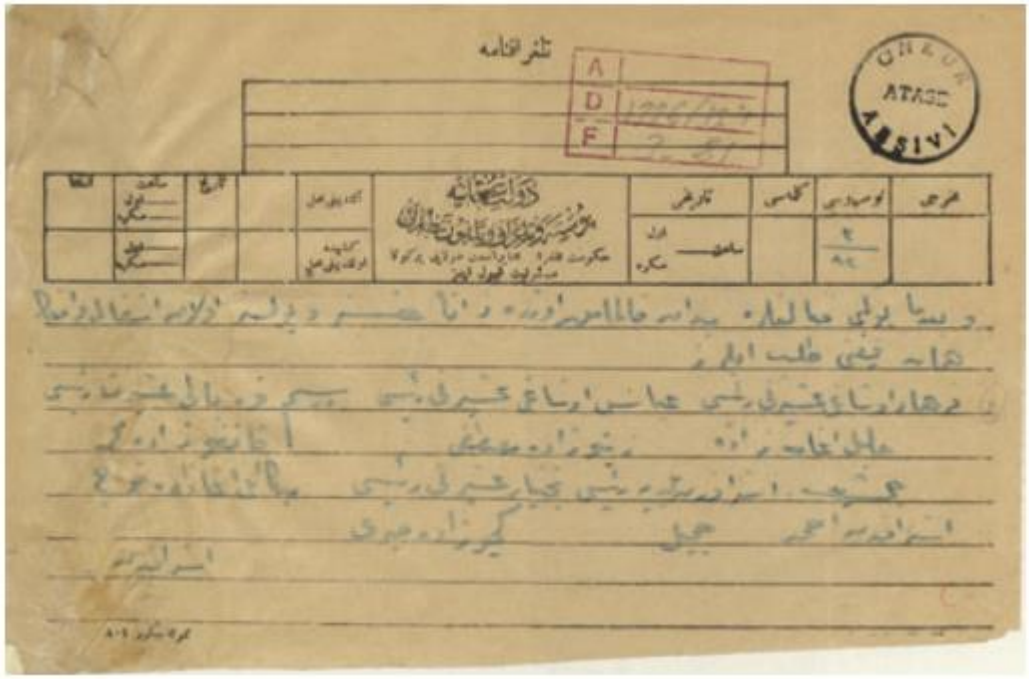
İngiliz kuvâ-yı işgaliyesi tarafından tahliye eden ve bundan böyle hiçbir devletin işgaline salâhiyyeti olmayan Urfa, Mar'aş, Ayntab'ın bu kere de Fransızlar tarafından işgal edileceği kemâl-i ...(?) te'sîrle işitdik. Menâfi'-i âliye-i milliyyemize ve mütâreke-nâme ahkâmına külliyyen muhâlif olan şu mesmûât te'yîd eder ise sû-i te'sîr hâsıl edeceğinden Fransa'nın bu harekât-ı hukuk-şikenânesini protesto eder ve mukaddes vatanımıza ecânibin pây-endâz tecâvüz olmamaları ve mesâilinin istihsâlini istirhâm eyleriz.

Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye
Hey'et-i İdâresi Nâmına
Mehmed Ali

Ulemâdan Atâ	Belediye Reîsi Hidâyet	Müfti Mahmûd
Eşrâfdan Ahmed	Eşrâfdan Mehmed Emîn	Eşrâfdan Mustafa
Kavi Aşîreti Reîsi Yûsuf	Pertigi Aşîreti Reîsi Selîm	Reşvan Aşîreti Reîsi Hüseyin

EK 11/A. DERSİM AŞİRETLERİN GÖNDERMİŞ OLDUĞU İŞGALLERE PROTESTO TELGRAFLARI

EK 11/B. DERSİM AŞİRETLERİN GÖNDERMİŞ OLDUĞU İŞGALLERE PROTESTO TELGRAFLARI

Mahreci: Dersim
Numrosu: 83
Kelimesi: 180
Târihi: 28/1/36

Ankara'da Anadolu ve Rûmeli Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyyetine

Bütün dünya için kabûl edilen milliyyet prensibleri ve mütâreke şerâiti hilâfında İzmir ve Adana, Mar'aş gibi memleketlerimiz işgal altına alındıkdan sonra şimdi de Mar'aş'da dîndaşlarımızın üç günden beri Fransız ve Ermenilerin top ve mitralyöz âteşine ma'rûz kalarak vatan ve memleketden eser kalmamakda olduğunu azîm heyecânla öğreniyoruz. Medeniyyet ve insâniyyete yakışmayan bu hâlleri bütün mevcûdiyyetimizle protesto ederiz. Bu tecâvüzât-ı hûn-hârâne derhâl men' ve mütecâsirleri âcilen te'dîb edilmezse biz de her fedâkârlığı göze alarak dîndaşlarımızın feryâdına şitâb ve kanımızın son damlasını irâka edeceğimizi te'mîn ve mes'ûliyyetin mahallerine âid olacağını arz ve ba'de-mâ bu gibi fenâlıklara meydân kalmamak üzere zâten haksız ve yolsuz olan işgal-i vâkıanın hemân ref'ini taleb eyleriz.

Ferhâd Uşağı Aşîreti Reîsi
Halîl Ağazâde Cemşid

Abbas Uşağı Aşîreti Reîsi
Zeytûzâde Mustafa

Dersim Karabalı Aşîret Reîsi
Kangozâde Mehmed

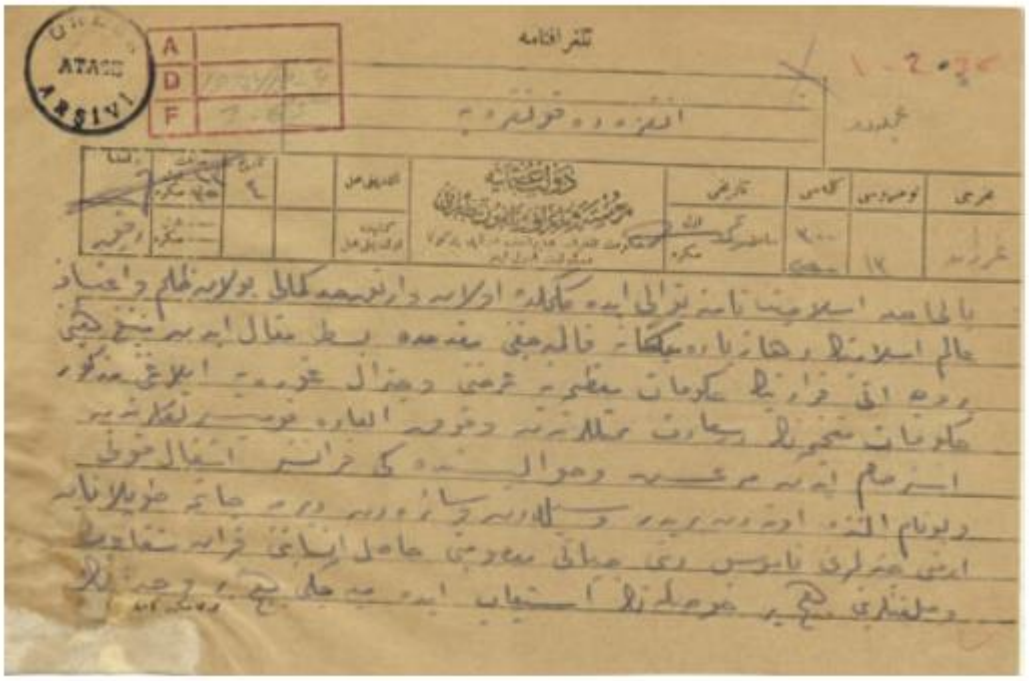
Eşrâfdan
Ahmed

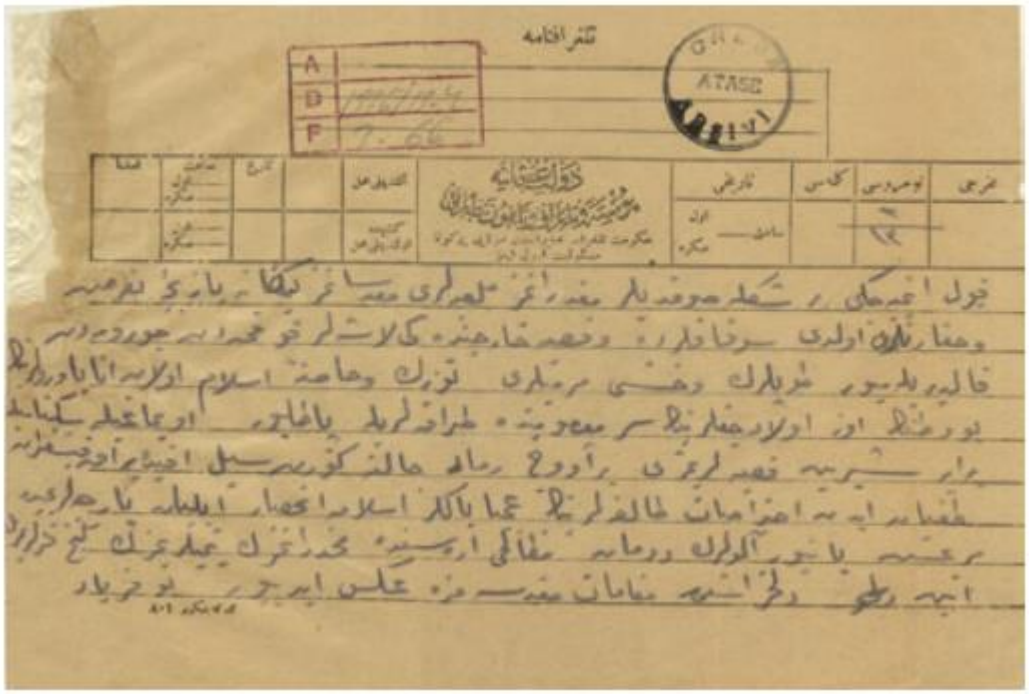
Eşrâfdan Belediye Reîsi
Cemil

Bahtiyâr Aşîreti Reîsi
Keçizâde Sabri

Mîkâîl Ağazâde Koç(?)
Eşrâfdan

EK 12/A. GARZAN AŞİRETLERİN GÖNDERMİŞ OLDUĞU İŞGALLERE PROTESTO TELGRAFLARI

EK 12/B. GARZAN AŞİRETLERİN GÖNDERMİŞ OLDUĞU İŞGALLERE PROTESTO TELGRAFLARI

Aceledir.

Mahreci: Garzan
Numrosu: 13
Kelimesi: 300

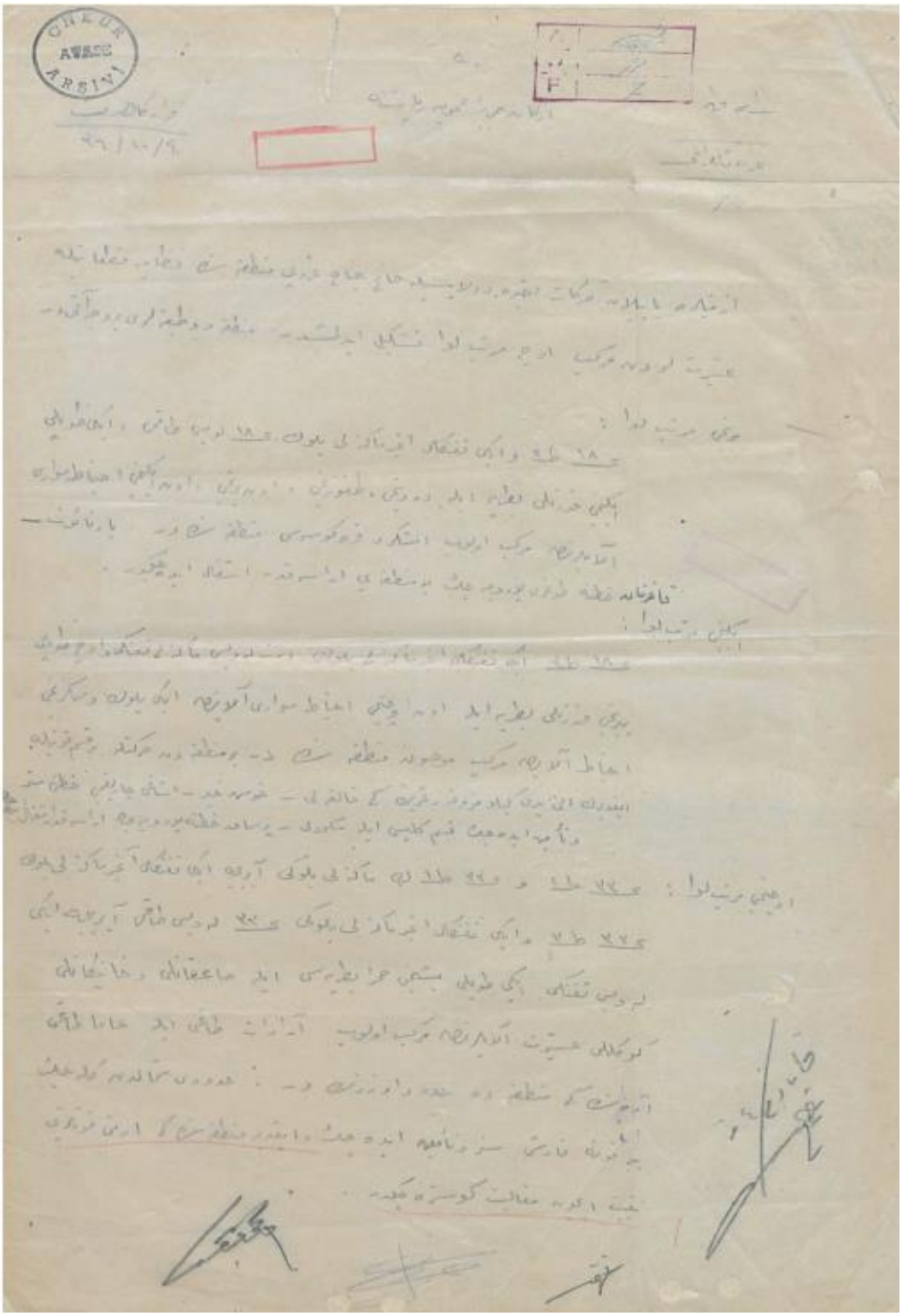
Ankara'da Kongre'ye

Bi-l-hâssa İslâmiyyet nâmına tevâlî edegelmekde olan ve artık hadd-i kemâli bulan zulm ve i'tisâfa âlem-i İslâmiyyetin daha ziyâde bî-gâne kalmayacağını mukaddimde bast-ı makal eden miting hey'eti ber-vech-i âtî karârının hükûmât-ı muazzamaya arzını ve Ceneral Guro'ya iblâğını mezkûr hükûmât-ı mufahhamanın Der-saâdet mümessillerinden ve fevk-al-âde komiserliklerinden istirhâm eden Mar'aş ve havâlîsindeki Fransız işgal kuvveti ve bu nâm altında öteden beridir vesîleden vesâireden derme çatma toplanan Ermeni çeteleri nâmûsu, dînî, hayâtı, ma'sûmiyyeti hâsıl-ı insâniyyeti kıran şekâvet ve mel'anetlerini hiçbir havsalanın istîâb edemeyeceği hiçbir vicdânın kabûl etmeyeceği bir şekle sokdular. Mukadderâtımız mel'abeleri mukaddesâtımız yegâne bâzîçe-i taarruz ve hakaretleri oldu. Sokaklarda ve kasaba hâricindeki lâşeleri kokmadan çürümeden kaldırılamıyor. Topların vahşî mermîleri Türk ve hâsseten İslâm olan ana yavrularının bu vatanın öz evlâdcıklarının ser-i ma'sûmiyyetde tarrâkalarıyla patlıyor. Oymağıyla, süknâsıyla berâber şîrîn kasabalarımızı bir avuç remâd hâline getiren seyl akıdarak fışkıran tuğyân eden ihtirâsât dalgalarının acaba yalnız İslâma inhisâr eyleyen parçaları mıdır Mar'aş yanıyor. Alevlerin duman mezâlimi arasında muhadderâtımızın, yetimlerimizin, genç kızlarımızın enîn-i dil-hırâş makamât-ı mukaddesemize aks ediyor. Bu feryâd-ı istimdâd-kârâne Garzan muhîtindeki bütün aşâiri kıyâma ve bir miting akdîne kendiliğinden da'vet etdi. İ'tilâf hükûmetlerinden ve merkez-i medeniyyet ve insâniyyet Türk ve İslâm muhibbi Fransa hükûmet-i mufahhamasından Mar'aşlıları kendi ârzûlarına terk etmeleri bu derme çatma Ermeni haydutları yalnız Mar'aş havâlîsinden değil Adana'dan hattâ teb'îd ile şu ciheti zulm ve i'tisâfa serîan bir netîce vermelerini istirhâm ve müsebbiblerini şiddetle protesto eyleriz./1/2/36

Garzan Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyyeti
Reîsi Fâik

A'zâ Haydar	A'zâ Fahreddîn	A'zâ Rızâ	Sâdâtdan Hacı Ahmed	Ulemâdan Celâleddîn
Meşâyihden Mahmûd	A'zâ Şevkî	Tahsindar Aşîret Reîsi Sümbül(?)	Âlîkan Aşîret Reîsi Hasan Osmân	Ulemâdan Reşîd
Meşâyihden Şeyh Ma'sûm	Ümerâdan Mehmed Şâh	Ümerâdan Mûsâ	Fettâhzâde Bahrî	Fettâh Paşazâde Mehmed Nizâm
Merkan Aşîreti Reîsi Hacı Memi	İpek Perukan Aşîret Reîsi Sabri	Reşko Aşîret Reîsi Resûl	Ümerâdan Hasan Şâh	Tüccârdan Halîl
Perveran Reîsi Şükrü	Bekran Reîsi Keleş	Hisarkan Aşîret Reîsi Âlî		

EK 13/A. DOĞU CEPHESİNDE AŞİRET BİRLİKLERİNİN KAZIM KARABEKİR PAŞA TARAFINDAN DÜZENLENMESİ

EK 13/B. DOĞU CEPHESİNDE AŞİRET BİRLİKLERİNİN KAZIM KARABEKİR PAŞA TARAFINDAN DÜZENLENMESİ

1. Şu'be 1. K. Karâr-gâhdan
4/10/36

Harb Telgrafı

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâsetine

Ermenilere yapılan harekât-ı ahîre dolayısıyla Sağ Cenâh Grubu mıntıkasında nizâmiyye kıtaâtıyla aşîretlerden mürekkeb üç müretteb livâ teşkîl edilmişdir. Mıntıka ve vazîfeleri ber-vech-i âtîdir:

Birinci Müretteb Livâ:

18. Âlây 2. Tabur ve iki tüfenkli Ağır Makineli Bölük, 18. Âlây Levis Takımı, iki toplu İkinci Kudretli Batarya ile Dördüncü, Dokuzuncu, On Birinci, On İkinci İhtiyât Süvâri Âlâylarından mürekkeb olub Eleşkird Karakösesi mıntıkasındadır. Pernavut-Kağızman hattına doğru yürüyecek, bu mıntıkayı Aras'a kadar işgal edecekdir.

İkinci Müretteb Livâ:

18. Âlây 3. Tabur iki tüfenkli Ağır Makineli Bölük, dört Levis makineli tüfengi ve üç toplu Birinci Kudretli Batarya ile On Üçüncü İhtiyât Süvâri Âlâyından iki bölük ve Sekizinci İhtiyât Âlâyından mürekkeb Musun mıntıkasındadır. Bu mıntıkadan hareketle bir kısım kuvvetiyle Iğdır'ın altı yedi kilometre kadar garbındaki Halfeli-Hoşhaber-Aşağı Çarıkçı hattını setr ve te'mîn edecek, kısm-ı küllîsi ile Söğüdlü-Pırsak hattına yürüyecek, Aras'a kadar işgal edecek.

Üçüncü Müretteb Livâ: 33. Âlây 2. Tabur ve 33. Âlây 1. Taburun Makineli Bölüğü, ayrıca iki tüfenkli Ağır Makineli Bölük, 33. Âlây 3. Tabur ve iki tüfenkli Ağır Makineli Bölüğü, 33. Âlây Levis Takımı ayrıca iki Levis tüfengi, iki toplu Beşinci Sahrâ Bataryası ile Sakanlı ve Halikanlı Gönüllü Aşîret Âlâylarından mürekkeb olub Ararat Dağı ile Hama Dağı arasındaki mıntıkada, hudûd üzerindedir. Hudûdu, şimâlden gelecek bir kuvvete karşı setr ve te'mîn edecek ve Iğdır mıntıkasındaki Ermeni kuvvetlerini tesbît için fa'âliyyet gösterecekdir.

(İmza) (İmza) Kâzım Karabekir

EK 14. GÜNEY CEPHESİNDE MİLLİ MÜCADELE'YE DESTEK VEREN ŞAHİSİYETLER 1

Mustafa Halaf (Kılıç)
Biniyusuf Aşireti Reisi

İselhammadi (Özyavuz) - Cümeyle Aşireti Reisi

Uceymi Sadun Paşa (Sümer)
Müntafık Şeyhülmeşayihi

Aneze Reisi Haçım Beğ. Sağında amcazadesi
Muçhim Beğ. Solunda Muhaymit Beğ

EK 15. GÜNEY CEPHESİNDE MİLLİ MÜCADELE'YE DESTEK VEREN ŞAHİSİYETLER

Badıllı aşiretinden
Seyit Hıdır oğlu Muhammed

Badıllı aşiretinden Yedikuyu'lu
Hasan Ağa (Karadağ)

Badıllı Sait Bey ve Ali Ağa
(Ağan)

Dügerli aşireti Reisi Şeyh Mustafa
(Ateş)

Hartavizade
Abdoyı Durap Ağa

EK 16. GÜNEY CEPHESİNDE MİLLİ MÜCADELE'YE DESTEK VEREN ŞAHİSİYETLER 3

Badıllı aşiretinden Yedikuyulu
Ahmet Ağa (Dilsiz)

Badıllı Hasan Bey
(Badıllı)

Badıllı Çeteleri

Badıllı Bekir Bey
(Badıllı)

İzollu aşiret reisi ve kumandanı
Bozan ağa

EK 17. İSTİKLAL MADALYASI ALMIŞ OLAN AŞİRET REİSLERİ 1

Şeyhanlı aşiret reisi ve kumandanı Hacı Ömer (Cevheri)

استقلال مدالیه‌سی

Şeyhanlı aşiret reisi Ömer Efendi İstiklâl Madalyası Berâtı

EK 18. İSTİKLAL MADALYASI ALMIŞ OLAN AŞİRET REİSLERİ 2

Badıllı aşiret reisi ve kumandanı Sait Bey (Badıllı)

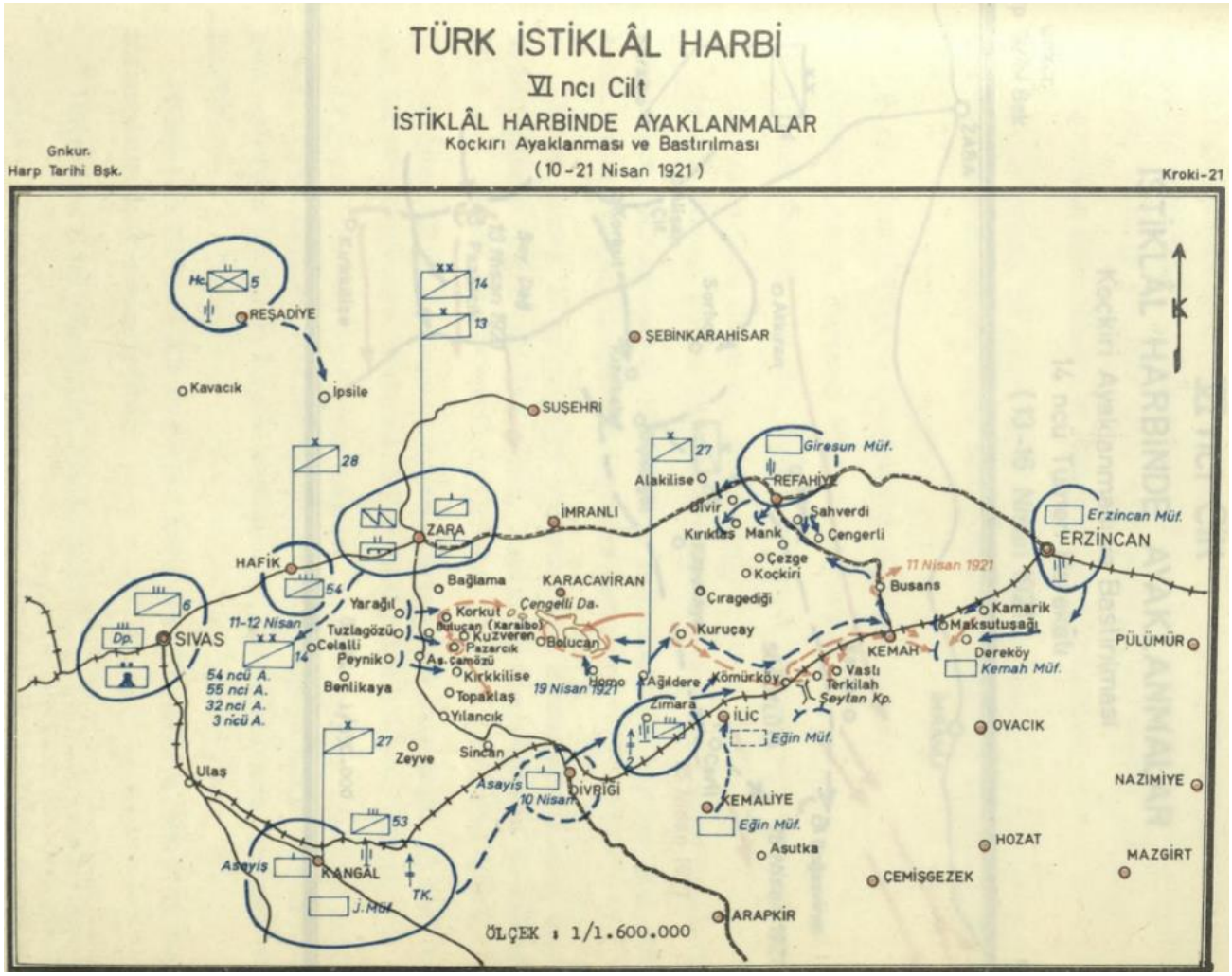

Badıllı aşiret reisi Sait Bey
İstiklâl Madalyası Berâtı

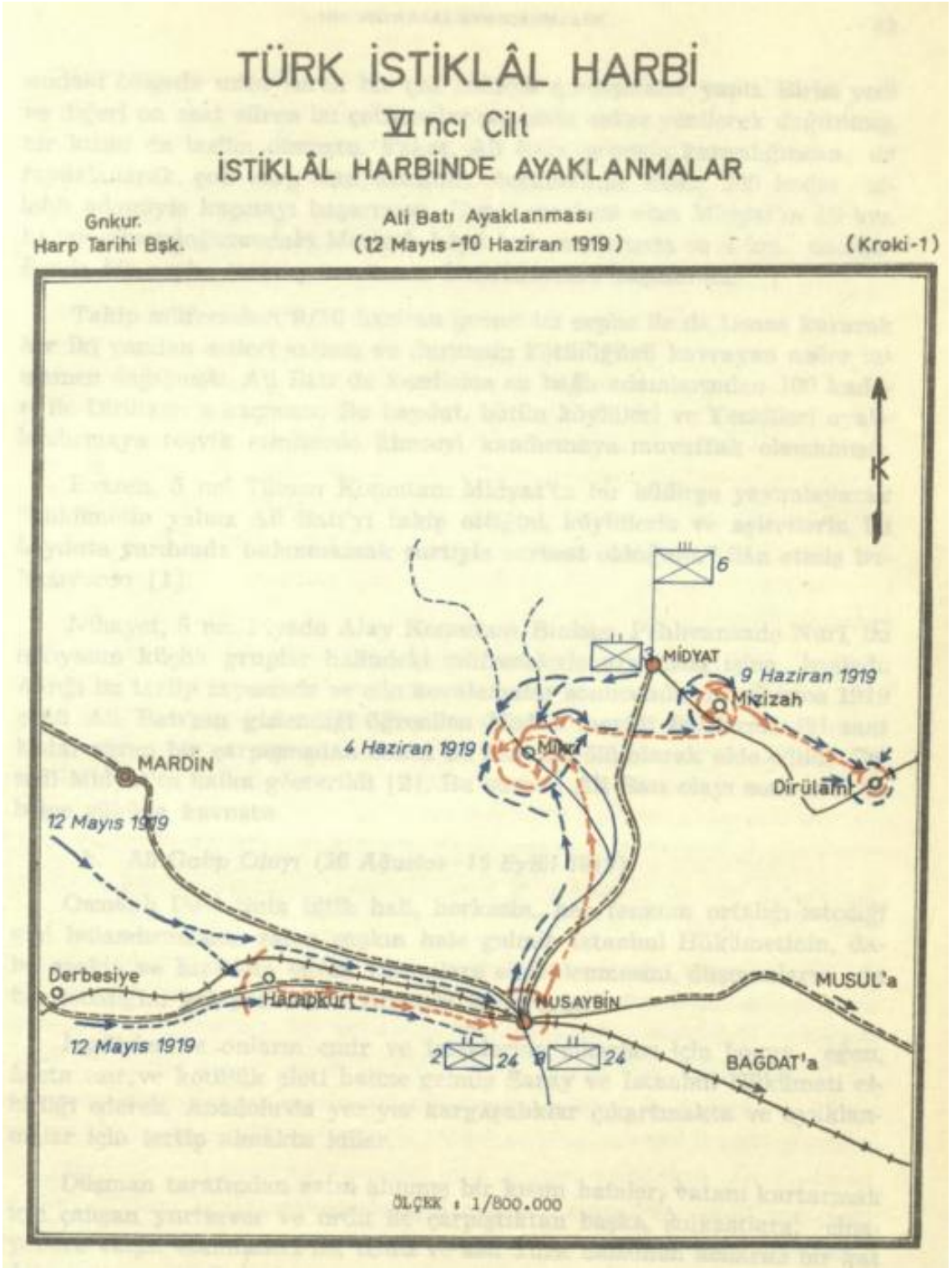

Badıllı aşiret reisi Sait Bey - Nişan

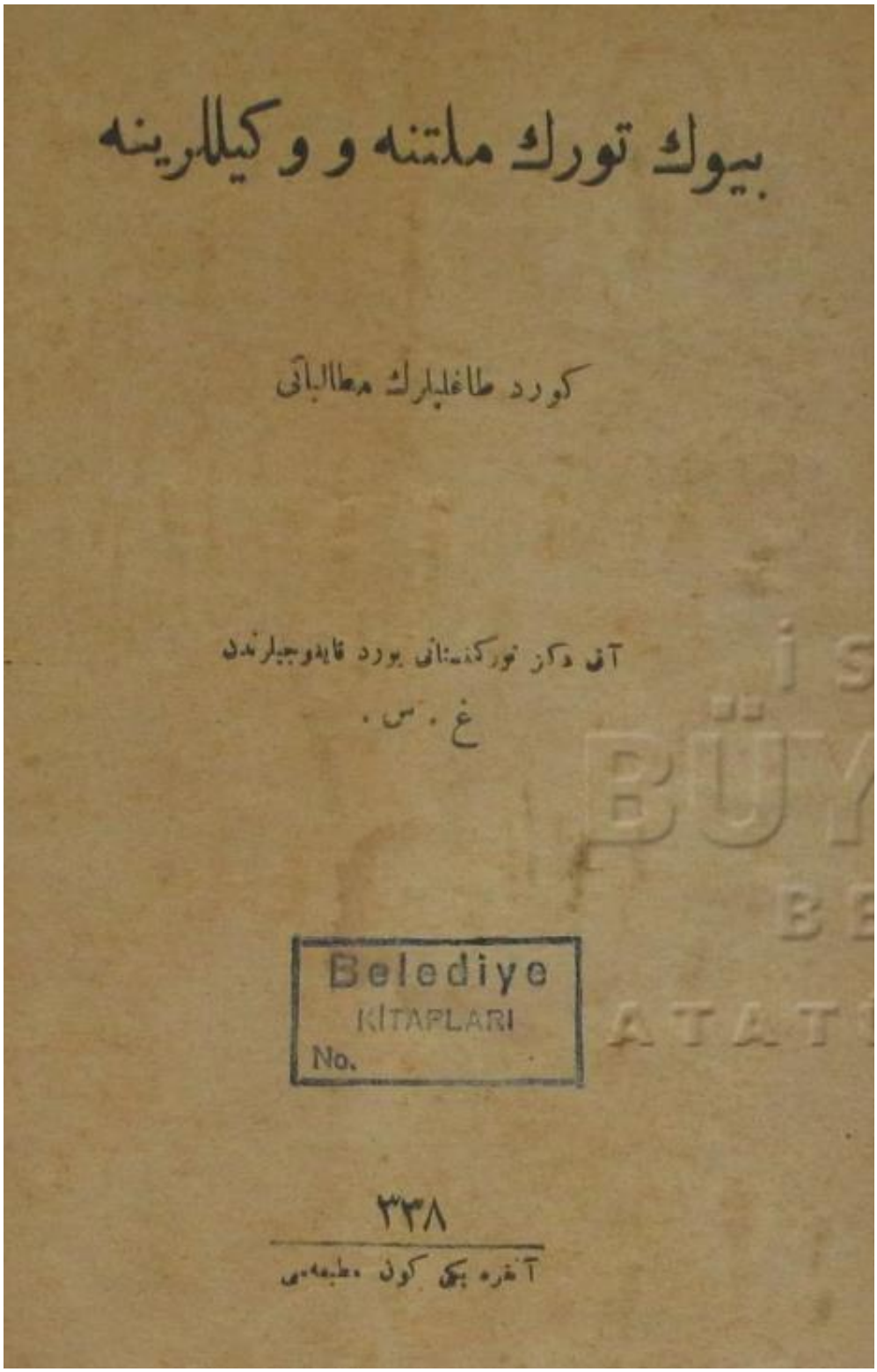
EK 19. KOÇGİRİ İSYANI

EK 20. ALİ BATI AYAKLANMASI

EK 21. KÜRD DAĞI HALKININ BASTIRMIŞ OLDUĞU KİTAP

بيوك تورك ملتنه و وكيللرينه

كورد طاغلبلرك مطالباتى

آنى دكز تورکستانى يورد قايدوجيلرندن

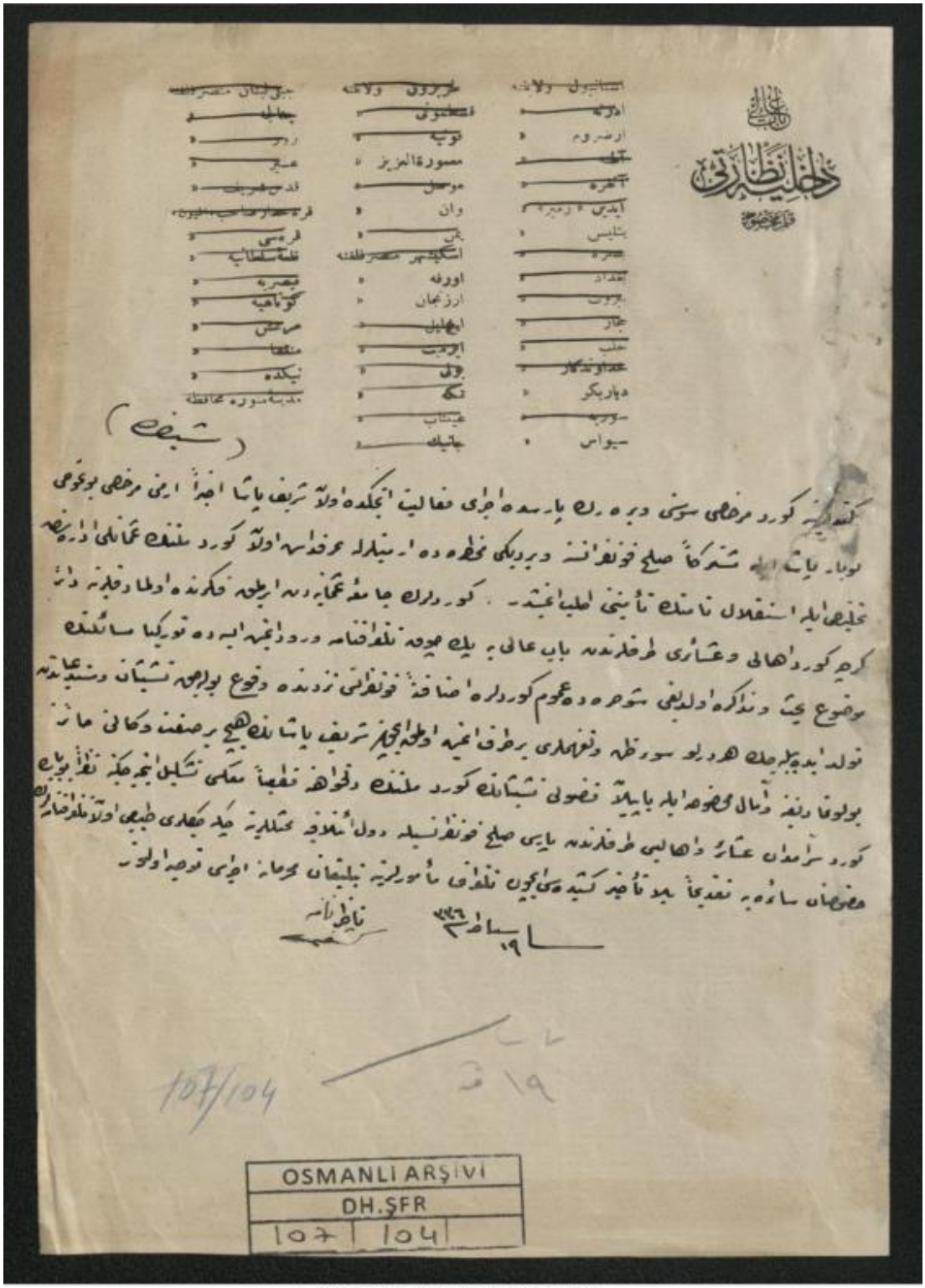
غ . س .

Belediye
KİTAPLARI
No.

٣٣٨

آنقره يكى كون مطبعه‌سى

EK 22. AŞİRETLERİN ŞERİF PAŞAYA OLAN PROTESTO TELGRAFLARI

DH.ŞFR.00107.00104.001

EK 23. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN AŞİRET REİSİ HACI KAYA BEY'E GÖNDERMİŞ OLDUĞU MEKTUP

HACI KAYA VE ŞATZADE MUSTAFA AĞALARA*

(15 EYLÜL 1919)

Sivas
15.9.35 [1919]

Malatya Mutasarrıf Vekili Vasıtasıyla Hacı Kaya ve Şatzade Mustafa Ağalara

Padişah ve millet hainlerinin aldatmalarına kapılarak, maazallah İslam arasında kan akıtılması ve günahsız zavallı Kürt kardeşlerimizden birçoğunun padişah askerleri tarafından telef edilmesi gibi, dünya ve ahret pek acı bir akıbetin ortaya çıkmasının engellenmesi emrinde geçen vatanperverane çalışmalarınız Sivas Genel Kongre Heyeti'nce takdire ve şükrana değer görülmüştür. Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir. Cenabı Hak mesainizi makbul eylesin.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

* *İradei Milliye*, Sivas, 21 Eylül 1919'daki belge, Sadık Perinçek tarafından Latin harflerine çevrilmiştir. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Derleyen: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.63. Belge, *Tarih ve Toplum* dergisinde (c.16, 1991, sayı 92, s.20) hatalı olarak "6 Eylül 1919" tarihi ile yayımlanmıştır. (Y.N.)